

Korunní země v dějinách českého státu IX

Spolu i vedle sebe

**České stavy a stavy zemí České koruny
na prahu raného novověku**

Lenka Bobková – Martin Čapský a kol.

Kniha vznikla v rámci plnění projektu Grantové agentury České republiky
č. 20-08698S, *Česká koruna v představách českých stavů na prahu raného novověku*,
řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Recenzovali:

Doc. Mgr. Petr Kozák, Ph.D.

PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Copyright © Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2021

Cover& Typo © Jan Dobeš – Designiq

Translation © Daniela Reischlová

© Václav Žák – Casablanca, 2021

ISBN 978-80-87292-55-6

Obsah

Úvod (<i>Martin Čapský</i>)	7
Stavovská privilegia a kodifikace českého zemského práva (<i>Marek Starý</i>)	12
„Kdy jsú páni ohledávali na Karštejně listy a zápisy a svobody zemské.“ České stavy a korunní archiv v 15. století (<i>Mlada Holá</i>)	43
Vznik a podoba inventáře deseti karlštejnských truhlic s privilegii Království českého (<i>Lenka Bobková</i>)	65
Vývoj zemských privilegií na středověké Moravě a otázka jejich potvrzování a uložení (<i>Dalibor Janiš</i>)	86
Kopíř slezských privilegií z roku 1416: český korunní archiv a Slezsko ve vzájemných souvislostech (<i>Tomáš Velička</i>)	110
„Aby svobody a spravedlnosti naše v celosti zůstávaly.“ Formování a reprezentace zemského programu Slezska ve svazku českých korunních zemí v pozdním středověku (<i>Martin Čapský</i>)	127
Die spätmittelalterlichen Privilegien der böhmischen Könige für die niederlausitzischen Stände und die Herausbildung der ständischen Verfassung des Markgraftums Niederlausitz (1370–1508) (<i>Klaus Neitmann</i>)	144
Zwischen Böhmen und Sachsen. Architektur und Kunst der Oberlausitzer Stände (ca. 1500–1600) (<i>Kai Wenzel</i>)	177
Shrnutí (<i>Lenka Bobková</i>)	200
Summary	208
Seznam ilustrací	218
Seznam zkratk	221
Seznam použitých pramenů a literatury	223
Jmenný rejstřík	246

Ansicht d. Schlosses Karlsstein gegen dem Fluß Beraun

1. Südliche Kapellen
2. Westl. Th. d. Schloss
3. Th. d. westl. Kapellen
4. Th. d. östl. Kapellen
5. Th. d. östl. Kapellen
6. Th. d. östl. Kapellen
7. Th. d. östl. Kapellen
8. Th. d. östl. Kapellen
9. Th. d. östl. Kapellen
10. Th. d. östl. Kapellen
11. Th. d. östl. Kapellen
12. Th. d. östl. Kapellen

Karlštejn od Berounky, nejstarší zachovaná kresba hradu, 1720

Úvod

Zhruba před dvěma desítkami let se na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy sešla věkově pestrá skupinka přednášejících, kterou spojoval zájem o dějiny tzv. vedlejších korunních zemí, tematicky rozšířených o středověké Lucembursko a Braniborsko. Kolokvium organizované Lenkou Bobkovou s pomocí tehdejších jejích studentů, jmenovitě Jany Matějkové-Fantysové a Jana Zdichynce, zahájil jeho vzácný host prof. František Kavka. Na workshopu zazněly příspěvky končících diplomantů, doktorandů z Karlovy univerzity i jiných akademických pracovišť a také už déle působících badatelů. Účastníci dodnes vzpomínají nejen na seminář, ale i na jeho následné pokračování v neformálních prostorách, díky kterému se z původně skromné akce stalo v dalších letech až třídní bienále, jež kromě mnoha domácích přitáhlo i referenty z Německa a Polska. Organizátorům se dařilo vtisknout následujícím osmi ročníkům jednotící témata. Navzdory postupnému přecházení od právních poměrů k rezidencím, vzpomínkové kultuře a dalším, ale zůstávala jedna otázka společná všem setkáním. A tedy, jak je možné, že soustátí heterogenních zemí (z hlediska historicko-právního, jazykového a posléze i náboženského) navzdory svým vnitřním rozdílům a pnutím tvořilo po tři sta let jeden „státní“ útvar (po formální stránce ještě o století déle), a to navzdory změnám dynastií, vnějším i vnitřním konfliktům, náboženským rozporům i obecně proměně středoevropského politického pole? Konferencím věnovaným tzv. vedlejším zemím byl pak vlastní ještě jeden rys, a to cílené odpoutání pozornosti referujících od vlastního Českého království. Hledání společného i rozdílného, nacházení i zamítání analogií se soustředilo především na vedlejší země České koruny.¹

1 Sumarizující text o výsledcích dvou desítek let výzkumu tzv. vedlejších dějin zemí Koruny české přednesený na setkání organizovaném Centrem mediévistických studií ve dnech 24.–25. září 2018 *Posledních dvacet let české mediévistiky* bohužel nebyl (stejně jako původně avizovaný sborník) publikován. Za laskavé zapůjčení textu jejího referátu děkuji touto cestou prof. Lence Bobkové.

Čtenář, který otevře tuto knihu, záhy pozná, že je koncipována odlišně. Navzdory výraznému prolnutí obou autorských okruhů editoři tentokrát cíleně změnili zvolený úhel pohledu na korunní země a v centru jejich zájmu se vesměs ocitá politická reprezentace pozdně středověkých a raně novověkých Čech. Svým způsobem se jedná o návrat k podtitulu prvního setkání „Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku“,² ovšem se zkušenostmi nabytými za uplynulé dvacetiletí. Hlavním aktérem, kterému autoři věnovali svoji pozornost, se v době oslabené panovnické moci staly (české) stavy. Není cílem této knihy vstupovat do diskuse o jejich formování, ta už delší čas probíhá na stránkách jiných publikací. Pro tuto chvíli postačí, když konstatujeme, že stavy vnímáme jako právní instituci měnící se v čase, a právě důraz na vnitřní proměnu politických aktérů i jejich vzájemných vazeb představuje jedno z pojmů předkládaných kapitol. Druhým pojímek, které v různých podobách prostupuje touto knihou, je pozornost věnovaná identitám, jejich utváření, vzájemnému ovlivňování i případné rivalitě. Stručně řečeno, zajímalo nás, jakým způsobem se česká zemská reprezentace vyrovnávala s proměnou svého referenčního prostoru a přijetím (celo)korunní identity. Jestliže ještě v Karlově autobiografii zvané *Vita Caroli* najdeme stylizované vyprávění o neochotě české šlechty táhnout na své náklady na pomoc opavskému vévodovi s upozorněním, že sídlí za hranicemi země, a král Jan marně poukazoval na vévodovo vazalství k Českému království a Koruně,³ o sto let později byla situace jiná. Obrana všech součástí Koruny a jejich nerozlučování s mateřskými zeměmi už byly pevnou součástí politické argumentace české zemské reprezentace.⁴

Během jednoho století si česká zemská obec dokázala osvojit identitu vztahenou ke dvěma politicko-geografickým prostorům. Ze starších dob přetrvávala identita spojená s Českým královstvím. Součástí upevňování této identity byly očekávané rituály, mezi něž můžeme počítat přísahu nového zeměpána v okamžiku, kdy překračoval zemskou hranici, nebo další přísahu složenou na půdě pražského souměstí. Také volba nového panovníka měla své pevné místo a Pražané žárlivě střežili, aby se kvůli precedentu volebního

2 Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku* (= Korunní země v dějinách českého státu 1), Praha 2003.

3 Fiktivní promluva českých šlechticů zní v překladu Jakuba Pavla: „*Pane králi, je naším právem a od dávných dob se neporušitelně zachovává, že nejsme povinni táhnout za hranice království do války, ale máme jen uvnitř hranic království podle svých sil chránit a bránit toto království proti těm, kdo by chtěli je nepřátelsky napadnout.*“ Srov. Karel IV. *Vlastní životopis*, in: *Kroniky doby Karla IV.*, ed. Marie Bláhová, Praha 1987, s. 47.

4 Ve volebních požadavcích adresovaných Albrechtovi II. Habsburskému česká zemská reprezentace požadovala: „*It. Kniežata Slezská a jiné země k České koruně příslušné chcme rádi při jich swobodách a práwích zůstawiti a jich brániti před bezpráwím a s waší radí i pomocí.*“ Srov. *Archiv Český* (dále jen AČ) 3, ed. František PALACKÝ, Praha 1844, s. 461, č. 31.

sněmu, jenž vybral za budoucího krále Vladislava II. Jagellonského, volba nepřesunula do Kutné Hory.⁵ České stavy ale současně vystupovaly na obranu korunních zemí jako celku. V řadě požadavků adresovaných pretendentským českého trůnu se opakovala „nerozdělitelnost“ Koruny, přísný zákaz odlučování jejich částí, ať již v podobě knížectví nebo jen pouhých panství.⁶ Andreas Rutz zvolil pro modelový proces ztotožňování zemských a korunních zájmů termín „*doing territory*“, aby zdůraznil utváření zemské identity jako vědomý a dlouhodobý proces, který nutně zahrnoval politické vymezení sledovaného teritoria, vytvoření odpovídajících správních vazeb i symbolického jazyka, jenž byl výrazným hierarchizujícím činitelem.⁷ České stavy přirozeně usilovaly o prvenství v Koruně a naopak reprezentace tzv. vedlejších zemí trvala na svém rovnoprávném vztahu vyjádřeném například silou svého hlasu při eventuální volbě panovníka. Obě tendence na sebe narážely a političtí soupeři hledali nástroje k prosazení svých zájmů. Jako příklad těchto střetů může posloužit úsilí o kontrolu obsazování zemských hejtmanství. Zisk těchto úřadů byl pro řadu českých rodů součástí budování rodové prestiže. Tímto konstatováním ale stěží vysvětlíme, proč se ke způsobu obsazování úřadů opakovaně vracela celá zemská obec a pokládala jejich kontrolu za jeden ze svých důležitých politických cílů. V době omezené politické interakce korunních zemí, jejichž vývoj se odehrával (až na výjimečné situace, jakou byla například volba panovníka) spíše vedle sebe než jako jednoho politického organismu, to byl právě zemský hejtman, který mohl být překážkou případným dezintegračním tendencím jednotlivých zemí. Do rukou českých stavů se tak současně dostával jeden z mála právních nástrojů, který umožňoval zásahy do vnitřních poměrů v korunních zemích. Také pro politické reprezentace Slezska a obou Lužic byl způsob obsazování zemských hejtmanství/fojtství prestižní záležitostí. Jmenování hejtmanů z řad české šlechty vnímaly jako potvrzení asymetrického, pro ně samotné nevýhodného modelu fungování korunních zemí. Základním požadavkem zemských obcí se proto stával bod

5 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu 1. (1526–1545)*, ed. Jan Bedřich NOVÁK, Praha 1877, s. 31–48, č. 24.

6 *Tamtéž*.

7 Andreas RUTZ, *Doing territory. Politische Räume als Herausforderung für die Landesgeschichte nach dem „spatial turn“*, in: *Methoden und Wege der Landesgeschichte*, edd. Sigrid Hirbodian – Christian Jörg – Sabine Klapp, Ostfildern 2015, s. 95–110; Petr WEICHHART, *Raumbezogene Identität. Bausteine zu einer Theorie räumlich-sozialer Kognition und Identifikation*, Stuttgart 1990. V české historiografii se k pojetí zemských dějin jako dynamického sociálního prostoru přiklonili autoři syntézy slezských dějin, srov. Martin ČAPSKÝ, *Úvod*, in: Zdeněk Jirásek a kol., *Slezsko v dějinách českého státu 1. Od pravěku do roku 1490*, Praha 2012, s. 11–15.

o jmenování zemských hejtmanů z řad domácí politické reprezentace. Obě politické představy byly neslučitelné a vnášely napětí do vzájemných vztahů.⁸

Sporům nahrávala i situace v českých zemích po smrti krále Václava IV. v roce 1419. Už ani jeho mladší bratr Zikmund v Čechách trvale nesídlil a stejné konstatování bychom mohli uvést i na adresu jeho nástupců, samozřejmě s výjimkou Jiřího z Poděbrad. Pozici královského dvora, coby hlavní mocensko-správní instituce s kompetencemi respektovanými v celém korunním soustátí, ale v tomto případě oslabovala panovníkova náboženská orientace. Na druhou stranu si král patrně velmi dobře uvědomoval tuto roli královského dvora a systematicky (i z důvodů prestižních) se snažil vtáhnout slezská knížata do svého širšího dvorského okruhu. V závěrečné fázi jeho vlády však tyto snahy nivelizovalo faktické a v době jeho nástupce Vladislava II. Jagellonského i reálné roztržení korunních zemí. Nový panovník nejprve pobýval v Praze zbavený skutečné moci ve vedlejších zemích a následně, po převzetí Korvínova dědictví, přesídlil do Budína a české země navštěvoval jen velmi sporadicky. I když poselstva a poslové z českých korunních zemí zajížděli do Budína, váha královského dvora coby politické instituce, na jejíž půdě dochází k posilování korunních vazeb prostřednictvím osobního kontaktu mezi předními reprezentanty centrálních i vedlejších zemí Koruny, vážně poklesla. Pro potvrzení tohoto konstatování stačí jen pohlédnout na výzkumy fungování lucemburského dvora v době vlády císaře Karla IV.⁹

Česká zemská reprezentace tak sice převzala Karlovu korunní ideu, ale musela k jejímu udržení nalézt jiné svorníky, než bylo reálné fungování panovníckého dvora. Legitimistická argumentace se opírala o právo, resp. legisty Karlova dvora vytvořený model zemí Koruny české a také o nikdy oficiálně neuznaný Karlův zákoník. Zastavme se především u druhého ze jmenovaných právních předpisů, který se v několika hlavních redakcích vyskytuje v řadě právních sborníků z doby pozdního středověku. Jiří Kejř na konci 70. let minulého století opatrně konstatoval, že žádnou ze skupin opisů nemůžeme s jistotou klást před rok 1400. Většina jich přitom pochází z druhé poloviny 15. století. Vedle málo rozšířeného plného latinského znění a už častějšího kompletního překladu (byť ve verzích lišících se řadou dílčích posunů) získaly největší oblibu tzv. neúplný překlad zahrnující prvních 38 ustanovení

8 Srov. Lenka BOBKOVÁ – Martin ČAPSKÝ – Irena KORBELÁŘOVÁ a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava – Praha 2009. Na příkladu Moravy dospěl k tezí o asymetričnosti ve vystupování českých stavů Josef VÁLKA, *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*, in: týž, *Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost* – Jan Ámos Komenský, Brno 2005, s. 187–204.

9 Lenka BOBKOVÁ, *Kariéra ve službách krále. Zemští fojtové v Horní Lužici za vlády Lucemburků (1319–1437)*, in: L. Bobková – M. Čapský – I. Korbelářová a kol., *Hejtmanská správa*, s. 151–165, a TÁŽ, *Slezští Piastovci na dvoře Karla IV.*, in: *Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach*, ed. Antoni Barciak, Katowice 2007, s. 168–180.

a následně sumarizovaný překlad celého „zákoníku“. ¹⁰ Pro úvahy o roli „zákoníku“ jako celokorunní písemnosti je důležité, že drtivá část dochovaných opisů pochází právě z druhé poloviny 15. století, má charakter „neúplného překladu“ a nese výmluvný nadpis „*Řád a ustavení České koruny císařem Karlem potvrzený*“. ¹¹ Výtah zahrnuje hlavní články upravující podobu korunních zemí, popis právně-symbolických kroků panovníka i poddaných, obsazování úřadů apod. a končí ustavením o korunování královny. Jedná se tak o část původního „zákoníku“, která byla vybrána právě s ohledem na svůj celokorunní přesah, a v českém prostředí ji v zásadě nebylo čím nahradit. A to i díky autoritě jeho iniciátora ověčeného císařským titulem. V našich očích může popularita tohoto spisu vypadat paradoxně, protože císařovým původním záměrem byla ochrana panovnické domény, vnímané ovšem v celokorunním rozměru. Jestliže se v průběhu 15. a na počátku 16. století české stavy odvolávají na naplňování císařovy vůle, mají na mysli právě *Maiestas Carolina*, neboť systém lenních listin ustavujících model korunních zemí vydaných Karlem IV. v dubnu roku 1348 nebyl v pozdně středověkých právních sbornících samostatně recipován. Využití „Karlova zákoníku“ bylo jedním z důležitých kroků při utváření a reprezentaci nového pojetí země, ke kterému se česká zemská reprezentace uchýlila při rozšíření svého referenčního prostoru na celokorunní soustátí. ¹²

Předivo právních vztahů korunních zemí následně (jak ukážou kapitoly této knihy) posunuly od deklarativní roviny vlastního *Maiestas Carolina* ke smluvně vymahatelným závazkům opisy královského archivu uchovávaného na Karlštejně. Už skutečnost, že se archiv nacházel pod kontrolou českých stavů, z něj činilo důležitý nástroj stavovské celokorunní politiky, která naplňovala například vizualizaci moci českých králů, tak jak ji v různé podobě dodnes nacházíme v lokalitách někdejších korunních zemí. I proto shromážděný autorský kolektiv právních historiků, specialistů z oblasti pomocných věd historických i historiků věnujících svůj dlouhodobý badatelský zájem vedlejších zemím Koruny české otočil úhel svého pohledu a tento svazek věnovaný korunním zemím zaměřil hlavně na úlohu, jakou při udržení korunního soustátí sehrál konstrukt právního vědomí a jeho zdroje především u české zemské reprezentace.

Martin Čapský

¹⁰ Srov. Jiří KEJŘ, *Maiestas Carolina v dochovaných rukopisech*, Studie o rukopisech 17, 1978, s. 3–39.

¹¹ Knihovna Národního muzea (dále jen KNM), Právní sborník Jana Trubače. Staré letopisy. Text K, sign. IV E 28, fol. 103r–116r.

¹² Lenka BOBKOVÁ, 7. 4. 1348 *Ustavení Koruny království českého. Český stát Karla IV.*, Praha 2006.

Stavovská privilegia a kodifikace českého zemského práva

Marek Starý

Vznik tzv. *Registra desíti truhlic* je určitě nutno vnímat i v kontextu širšího zájmu českých stavů o právní otázky. Ten se pochopitelně neomezoval na problematiku vnějšího ohraničení a státoprávního zakotvení státu České koruny, ale směřoval i (respektive především) do oblasti českého zemského práva. Jistě není náhodné, že prakticky současně s *Registrem* (alespoň z dnešního pohledu) vznikla i jiná, výrazně známější právní památka, a sice *Vladislavské zřízení zemské*, schválené na zemském sněmu v roce 1500 a téhož roku vydané tiskem.¹ Určitě se nabízí otázka, zda mezi těmito dvěma iniciativami existovala nějaká těsnější souvislost než shora naznačený zájem o právní otázky.

Jak samotné sestavování zemského zřízení, tak vytvoření *Registra* měly společné to, že musely vyjít z aktivit heuristického charakteru. To znamená, že zástupci stavů museli v první řadě prozkoumat starší písemné prameny. Zatímco *Registrum* ovšem nepřekonalo metu prostého soupisu, jakkoli pečlivě provedeného, sestavování zákoníku vyžadovalo od pověřených osob výraznou tvůrčí aktivitu, aby mohl být výsledek jejich snažení skutečně použitelný jako normativní text. Nepochybně vyšší náročnost jejich práce s sebou zároveň nesla široký prostor pro zásahy, které měly tak říkajíc právně politický charakter – počínaje samotným výběrem textů, které budou převzaty, přes různé interpolace i hlubší změny, jež mohly ve finále významným způsobem

1 V jubilejním roce 2000 byla prvnímu českému zemskému zřízení a jeho středoevropskému kontextu věnována mezinárodní konference a příspěvky z ní byly publikovány ve sborníku Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001. Zde byl otištěn i minuciózní přehled dochovaných tisků a pozdějších edic nejen Vladislavského zřízení, ale i dalších obdobných kodifikací ze 16. a z počátku 17. století, viz Petr KREUZ, *Edice zemských zřízení a ústavně historických pramenů k dějinám českých zemí v raném novověku (1500–1619)*, in: *Vladislavské zřízení zemské*, edd. K. Malý – J. Pánek, s. 267–289. Velmi zdařilé, moderní vydání zákoníku a některých dodatků k němu, doplněné obsáhlou úvodní studií, viz *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, edd. Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ, Dolní Břežany 2007.

smysl původních pramenů posouvat. I když byly hodnotově motivované zá-
sahy spíše výjimkou než pravidlem a vzniklý kodex byl pro právní praxi jako
celek nepochybně přínosem, trvalo poměrně dlouho, než utichly kritické
hlasy o „zrendlování“ práv.²

Cílem dalšího textu je pozastavit se u dvou závažných otázek, které
se v souvislosti se širším zájmem českých stavů o starší písemné památky
přímo nabízejí. Tou první je, do jaké míry vycházeli autoři *Vladislavského zří-
zení zemského* z listinného materiálu, který se jim nabízel. Tedy do jaké míry
jsou do zákoníku vedle starších nálezů převzaty i listiny českých králů, jimiž
byla stavovská práva zejména v předcházejících desetiletích confirmována,
garantována a rozšiřována. Za jakýsi pohled z opačné strany je pak možno
považovat zkoumání, která ze známých královských privilegií byla zemským
zřízením reflektována a která nikoliv. Prostý evidenční rozměr takovýchto
zjištění je přitom možno (a zároveň i třeba) dále rozvést interpretačně a tázat
se zejména, proč tu či onu listinu neuznaly vyšší stavy za hodnou zařazení
do obsahově pestrého normativního aktu, jimiž hodlaly legislativně ukotvit
své mocenské pozice.

Je všeobecně známo, že s myšlenkou posunout zemské právo na for-
málně vyšší úroveň a vytvořit psaný kodex, který by se stal jeho nezpochyb-
nitelným a stabilním základem, začali koketovat již poslední přemyslovští
králové. Jak u Přemysla Otakara II., tak u jeho syna Václava II. je tato inici-
ativa doložena pouze prameny narativními,³ v obou případech se ale zdá,
že kronikářské záznamy jsou poměrně hodnověrné, resp. obsahují přinej-
menším pravdivé jádro. Na druhou stranu, vše nasvědčuje tomu, že oba po-
kusy zahynuly na úbytě v poměrně rané fázi, a pokud vznikly nějaké dílčí
písemné výstupy, hladina zapomnění se nad nimi dokonale uzavřela. Zbývá
dodat, že zcela bez výsledků jejich reformační úsilí rozhodně neskončilo –
pozvání Gozzia z Orvieta vedlo k vydání zákoníku horního práva, který pla-
til po dlouhá staletí a ovlivnil vývoj zmíněného právního odvětví daleko za
hranicemi Čech, ba i Evropy, a Přemysl je dodnes (a podle všeho oprávněně)

2 Změny, které Albrecht Rendl a jeho spolupracovníci prováděli, se snažil postihnout přede-
vším Jiří VESELÝ, *Příspěvky ke kritice právních pramenů 16. století 1. Všeherd a desky zemské*
(= Práce ze semináře čsl. právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 20),
Praha 1934, s. 21–22; TÝŽ, *Příspěvky ke kritice právních pramenů 16. století II. Zůstání
prešpurské* (= Práce ze semináře čsl. právních dějin na právnické fakultě Karlovy university
v Praze, 21), Praha 1935, s. 22–25 a 29–30.

3 To, že se Přemysl věnoval se svými rádci zákonodárným přípravám o postním období v roce
1272, zahrnul do svého poměrně spolehlivého letopisu tzv. Beneš Minorita, o snahách Vác-
lava II. podrobněji referoval Petr Žitavský. Ladislav DUŠEK (ed.), *Benedicti Minoritae dicti
chronica et eis continuatio*, in: Franciszkanie w Polsce sredniowiecnej. Cz. 2 i 3. Franciszka-
nie na ziemiach polskich (= Jerzy KŁOCZOWSKI /ed./, *Zakony Franciszkańskie w Polsce I*),
Kraków 1993, s. 329–434, zde s. 363; *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, ed. Josef EMLER,
Praha 1884, s. 61–62.

považován za zakladatele většího zemského soudu, jehož úloha pro rozvoj zemského práva v Čechách byla bez nadsázky nedocenitelná.⁴

Dalším pomyslným mezníkem na cestě ke kodifikaci českého zemského práva se stal zákonodárný projekt Karla IV., který posléze vešel do historiografie pod zcela nevhodným, avšak dnes již všeobecně zažitým názvem *Maiestas Carolina*.⁵ Jde o památku dochovanou v celé řadě opisů, jež se rozprostírají do dlouhého časového horizontu mezi 15. a 19. stoletím, dobu Karlovy vlády ale žádný z nich nepamatuje.⁶ Také literatura k němu je více než bohatá, jakkoliv zůstává celá řada otázek týkajících se vzniku zákoníku a jeho následného odložení ad akta nadále otevřena badatelskému úsilí, které se ale pohříchu musí více sytit spekulacemi než pomyslným „důkazním materiálem“.⁷

Každopádně to ale byla teprve doba jagellonská, která přinesla všestranně příznivé podmínky pro sepsání zákoníku, který do jisté míry stabilizoval právní řád země. Zároveň se stal v dobrém i zlém svědectvím politických a společenských proměn 15. století, vedoucích k vytvoření dualistické stavovské monarchie, v níž byla panovnická moc výrazně omezena ve prospěch stavů, jež si osobovaly právo spoluvytvářet podstatnou měrou osudy svých zemí. Takzvané *Vladislavské zřízení zemské*, k jehož schválení šlechtou došlo v březnu 1500 na zemském sněmu (zástupci královských měst na něj nebyli vůbec pozváni) a jež bylo po závěrečné redakci bylo vytištěno v červenci téhož roku, je tak mimo jiné nesmírně zajímavým příspěvkem k historickým modelům dělbý veřejné moci v celoevropském měřítku.

4 Vznik českého zemského soudu analyzoval dosud nepřekonaným způsobem Zdeněk FIALA, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.*, Sborník archivních prací (dále jen SAP) 1, 1951, s. 165–294, zde s. 268–281. Podrobnější pozornosti se ovšem dočkal vznik soudu moravského – srovnej především Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000; Dalibor JANIŠ, *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*, Brno 2013.

5 „Autorem“ názvu je Pavel Ješín, který zákoník spolu s jeho českým překladem jako první vydal v roce 1617 tiskem.

6 Podrobněji J. KEJŘ, *Maiestas*, s. 3–39; TÝŽ, *Maiestas Carolina v dochovaných rukopisech (dodatek)*, Studie o rukopisech 20, 1981, s. 87–91; k latinským rukopisům též *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*, ed. Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, München 1955, s. LXIII–CXII.

7 Bibliografii starších prací sestavil zejména právě B.-U. Hergemöller, viz *Maiestas Carolina*, s. CLIII–CLXXXIII. Z novějších reflexí stojí za pozornost především Jaroslav MEZNÍK, *Odvolaň Majestas Carolina*, in: In memoriam Josefa Macka (1922–1991), edd. Miloslav Polívka – František Šmahel, Praha 1996, s. 53–63; Martin NODL, *Maiestas Carolina. Kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolaň“ Karlova zákoníku*, Studia Mediaevalia Bohemica (dále jen SMB) 1, 2009, s. 21–35. Krucióální sporné otázky se pokusil vytyčit již Jiří KEJŘ, *Die sogenannte Maiestas Carolina. Forschungsergebnisse und Streitfragen*, in: Studia Luxemburgensia 3. Festschrift Heinz Stob zum 70. Geburtstag, Warendorf 1989, s. 79–122; TÝŽ, *Sporné otázky v bádání o tzv. Maiestas Carolinae*, Právněhistorické studie (dále jen PHS) 32, 1992, s. 53–82.

Srovnávání dvou výše uvedených celistvě dochovaných kodifikačních prací – neúspěšného návrhu Karlova zákoníku z poloviny 14. století a zemského zřízení sestaveného šlechtou o půl druhého století později – je již vzhledem k jejich velkému časovému odstupu značně ošidné. Přesto se ale zdá smysluplné vypíchnout dva velmi zásadní, na první pohled patrné rozdíly.

Tím prvním je míra reflexe šlechtických práv a svobod. Myšlenka, že zemské zřízení z roku 1500 se této problematice bude věnovat podstatně intenzivněji, je samozřejmě nasnadě. Není ostatně od věci zdůraznit v tomto kontextu, že po stránce chronologické zapadá sice *Vladislavské zřízení zemské* do jakési širší kodifikační vlny, kterou lze minimálně ve středoevropském prostoru zaznamenat, zároveň se z ní ale do značné míry vymyká. Na rozdíl od „landrechtů“ vydávaných v německých knížectvích i rakouských zemích (a stejně tak na rozdíl od *Maiestas Carolina*) nejde totiž o projev zákonodárné moci panovníka, ale o zákoník, který vzešel tak říkajíc „zdola“ a panovníkova úloha na jeho sestavení byla marginální.⁸

I tak je ovšem pozoruhodné, jak slabé garance mocenského postavení šlechty byly do Karlova zákonodárného pokusu inkorporovány. Přitom není sporu, že od samého vzniku přemyslovského státu nemohli jeho vládcí své velmože („*primates terrae*“) libovolně obcházet, ale bylo zapotřebí obezřetně pěstovat jejich podporu – pokud toto zanedbali, nemuselo být daleko k zážehu vzpoury, která mohla na knížecí stolec vynést jiného, uznalejšího příslušníka dynastie. Během 13. století pak již začala rychle krystalizovat zemská šlechtická „obec“, jejíž vliv na řízení země prorůstal z roviny faktické do roviny právní.⁹ Jinými slovy, její moc se institucionalizovala a vytvářela komplement

8 Zde zasluhuje pozornost zejména shrnující příspěvek Jaroslav PÁNEK, *Zemská zřízení v kontextu ústavních proměn ve střední Evropě v 16. a na počátku 17. století*, in: *Vladislavské zřízení zemské*, edd. K. Malý – J. Pánek, s. 403–414. Nepochybně zajímavou výzvou do budoucna by mohlo být srovnání zákoníku se svodem práva, který sestavil v Polsku na počátku 16. století velký kancléř a pozdější hnězdenský arcibiskup Jan Łaski.

9 Obvykle se za první doklad existence takového šlechtického společenství („*universitas nobilium terrae*“) považuje listina ze 31. 8. 1307, týkající se ovšem šlechty moravské, viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen *CDM*) 6, ed. Josef CHYTL, Brno 1854, s. 374–375, č. 14. Blíže např. Robert ANTONÍN, *Formování moravské zemské obce a soubor o český trůn v letech 1306–1310*, in: *Historik na Moravě*. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, Brno 2009, s. 221–235; z českého pohledu Vratislav VANÍČEK, *Předpoklady a formování šlechtické „obce království českého“ (zemské obce)*, *Mediaevalia Historica Bohemica* (dále jen *MHB*) 1, 1991, s. 13–55. Ačkoliv mnozí historici popírají „stavovský“ charakter šlechty ve 13. století, stojí za upozornění, že její kolektivní identita je doložena v řadě případů. Ať již jde o tzv. Zlatou bulu ulmskou, v jejíž nari se konstatuje, že císaři zaslali zprávu o svolení Václava I. králem od markraběte Vladislava Jindřicha a „*universitas magnatum et nobilium Boemie*“, či list Přemysla Otakara I. papeži Honoriovi z roku 1219, v němž se konstatuje, že „naši velmoži ve společných záležitostech neužívají

a zároveň protiklad postupně omezované moci královské. K prudkému a do jisté míry nevratnému posílení moci šlechty došlo pak během bojů o trůn po vymření královské linie Přemyslovců a následně za panování Jana Lucemburského, jehož styl vlády byl značně specifický a do velké míry rezignoval na prosazování královské autority při každodenní správě země.

Karel IV. nepochybně chápal posílení královské autority jako jeden z výrazných motivů *Maiestas Carolina*, zároveň byl ale příliš velký pragmatik na to, aby nevěděl, že bez spolupráce se šlechtou a jejího připuštění k rozhodování o veřejných záležitostech se jeho vláda neobejde. Přesto se vydal cestou, která se zpětným pohledem nevyhnutelně jeví jako nemístně optimistická. Jak již dříve poukázal Jiří Spěváček,¹⁰ ze 109 článků Karlova zákoníku se jich šlechty týkalo pouze 28, z toho mnohé navíc zcela okrajově. Jeho další závěry přinášejí ne jeden zajímavý postřeh, mimo jiné i pokud jde o nepoměr mezi normami namířenými fakticky ve prospěch či neprospěch šlechty. Ten je více než zjevný, neboť jen naprosté minimum ustanovení lze v pravém slova smyslu chápat jako respektování šlechtických výsad. Vlastně sem náleží pouze potvrzení moci šlechty nad jejími poddanými (s výjimkou práva hrdelního) a konstatování, že zemské úřady nejvyššího komorníka a nejvyššího sudího musí být svěřeny výhradně příslušníkům českých panských rodů a že i k zastávání ostatních úřadů je kvalifikačním předpokladem příslušnost k zemi. Signifikantní je v tomto ohledu článek o zemském sněmu, který namísto vymezení pravomocí tohoto šlechtického shromáždění pouze požaduje, aby na každém jeho prvním zasedání v kalendářním roce byla doslovně čtena ustanovení „*O nezcižování práv královského panství*“. Víceméně stejnými slovy byla vymezena také přísaha, kterou měl každý nově nastoupivší panovník skládat při korunovaci, a jež tedy neměla nic společného s korunovačním reverzem.

Druhý zásadní rozdíl mezi *Maiestas Carolina* a *Vladislavským zřízením zemským* je rázu tak říkajíc legislativně technického. Karlovo zákonodárné dílo, jakkoliv v mnoha ohledech vycházelo ze starších právních tradic a nezapřelo ani inspirační zdroje zahraniční,¹¹ bylo alespoň navenek formulováno do

zvláštní pečeti“, viz *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae* (dále jen CDB) 2, ed. Gustav FRIDRICH, Praha 1912, s. 117–118, č. 127, a s. 160–161, č. 172. Že byla přivěšena svatováclavská pečeť (bez ohledu na její konkrétní podobu) jako určitý „korporativní“ symbol připustil též Rostislav NOVÝ, *K počátkům feudální monarchie v Čechách 1. Sigillum commune regni*, Časopis Národního musea 145, 1976, s. 144–164, zde s. 148; také Jiří KEJŘ, *Počátky a upevnění stavovského zřízení v Čechách*, PHS 34, 1997, s. 63–95, zde s. 69, soudil, že tu čeští páni „*nevystupují každý za sebe, nýbrž jako určité souručenství*“. Významným katalyzátorem vytváření šlechtického stavu pak bezpochyby bylo období faktického interregna po smrti Přemysla Otakara II.

10 Jiří SPĚVÁČEK, *Řešení mocenského problému české šlechty v návrhu zákoníka Maiestas Carolina*, MHB 1, 1991, s. 185–203.

11 Zde je na místě upozornit zejména na Konstituční zmlouvu z Melfi císaře Bedřicha II. Štaufského. Srov. k tomu Bernhard TÖPFER, *Zur Staatsideologie in den Prooemia der Konstitutionen von Melfi*

podoby autoritativních příkazů a zákazů, zákonodárcem udělovaných z jeho vůle. Šlechtou připravené zemské zřízení naproti tomu ostentativně demonstrovalo starobylost v něm obsažených norem tím, že nepokrytě přebíralo starší normy zemského práva, a to především z nálezů zapsaných v zemských deskách. Velké množství (původně nečíslovaných) článků tak bylo uvozeno obratem „*Nalezli vuobec za právo*“, přičemž v některých případech nechyběl ani přímý odkaz na konkrétní kvatern, eventuálně i folio zemských desk, kde bylo možno se seznámit s úplným zněním odkazovaného rozhodnutí.

Za tímto zvoleným přístupem lze nepochybně hledat jak motiv pragmatický, tak i programový. Vzhledem k rozsahu zákoníku bylo mnohem jednodušší přebírat, případně zjednodušovat, zobecňovat či jinak interpolovat starší soudní rozhodnutí než se snažit nově formulovat preskriptivní věty. I díky pohodlnějšímu přístupu členů kodifikační komise se tak dodnes dochovaly některé útržky z původních kvaternů, které padly za oběť požáru Pražského hradu v roce 1541.¹²

Pokud jde o programovou stránku zvoleného postupu, cílem komise bylo vzbudit dojem starobylosti norem, jež byly tímto způsobem koncentrovány. A to zejména s ohledem na vyjasnění struktury politické moci v království. Jestliže Karel Malý soudí, že za volbou konkrétních nálezů převzatých do zemského zřízení stály „*především potřeby politické, tj. právní zakotvení ústavních vztahů mezi králem a stavy a mezi stavy navzájem*“,¹³ jde zřejmě o přílišnou generalizaci, neboť zákoník byl pestrým konglomerátem norem prakticky ze všech oblastí práva a z velké části řešil každodenní právní problémy šlechtické společnosti, abstrahující od mocenských hrátek. Zároveň je ale pravda, že tam, kde se vydali na pole pomyslného ústavního práva, nespouštěli tvůrci zákoníku ze zřetele jeden z hlavních motivů své práce: využít příznivé konstelace

und der Majestas Carolina, in: Karl IV. Politik und Ideologie im 14. Jahrhundert, ed. Evamaria Engel, Weimar 1982, s. 150–157.

- 12 K požáru Pražského hradu a Malé Strany v roce 1541 přehledně Jan KOZÁK – Petr CHOTĚBOR, *Ilustrace k soudobé zprávě o požáru Pražského hradu roku 1541*, Průzkumy památek 8, 2001, č. 1, s. 145–152, k následujícímu obnovení zemských desk zejména Vladimír KLECANDA, *Obnovení desk zemských po požáru roku 1541. Zprávy Zemského archivu království českého* 5, Praha 1918, zde s. 191–270; *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých* 1–2, ed. Josef EMLER, Praha 1870–1872. Je ovšem třeba neustále držet v patrnosti, že původní text deskových zápisů byl podle libosti krácen a v některých případech i vcelku libovolně upravován – k tomu zejména J. VESELÝ, *Příspěvky ke kritice právních pramenů* 1–2, passim. Články zemských desk je tak třeba pokud možno sledovat v kontextu jiných dochovaných pramenů, mezi nimiž je vedle Všehrdova opusu *Knih devaterých* třeba vyzdvihnout sbírky nálezů, jež jsou edičně zpřístupněny in: *Nálezové práv zemských tohoto slavného království českého*, *Právník* 1, 1861, s. 155–160, 212–224, 276–289 a 318–339, resp. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Knížky nálezů soudu zemského a komorního z první polovice 16. věku*, in: *AČ* 19, Praha 1901, s. 476–651.
- 13 Karel MALÝ, *Právní kultura v českém stavovském státě*, in: Vladislavské zřízení zemské, edd. K. Malý – J. Pánek, s. 60.

a právně petrifikovat politické zisky vyšších stavů, dosažené v uplynulých desetiletích.

Pohledu dnešního člověka může být vzdálená představa, že čím starší je právní norma, tím větší je její váha. Je však třeba chápat, že pro člověka středověkého by byl zcela nepochopitelný a nepřijatelný kvas a mumraj současné legislativy. Pro něj byla naopak jednou z nejvyšších hodnot práva jeho stabilita. Proto také nebylo neobvyklé, když i vydání nových zákonů připouštělo nadále souběžné užívání starších norem. S tímto motivem se lze ostatně setkat i ve *Vladislavském zřízení zemském*, konkrétně v jeho předposledním článku, kde se soudům ponechávala možnost, pokud se nebudou strany soudních sporů nového zákoníku dovolávat, „vedle přelícenie a svědomie súditi, jakož od starodávna bývalo“. ¹⁴ Navíc je nutno upozornit, že přes na svou dobu poměrně značný rozsah nebyl zákoník z roku 1500 výlučný a jeho autoři si s podobnou myšlenkou ostatně ani nedovolili koketovat.

Z programového hlediska je pak ještě dlužno doplnit, že sestavení zákoníku ze soudních nálezů, respektive úprava norem do podoby, která nálezům odpovídala, měly také poukázat na to, že nalézáni práva šlechtickým (zemským) soudem je přirozeným a starobyklým mechanismem, jak právo země utvářet. V tomto ohledu asi nelze pochybovat, že se šlechtickým politikům stal vítaným inspiračním zdrojem spis Ondřeje z Dubé z počátku 15. století, v němž se kategoricky konstatovalo, že „právo zemské české jest dávno nalezené, ještě od pohanství a najvíce od Přemysla oráče a od těch pánov, kteříž jsou té chvíle byli“. ¹⁵

Celkem pravidelně a nepochybně správně se v literatuře zdůrazňuje, že jedním z důvodů zrodu *Vladislavského zemského zřízení* byla snaha šlechty ukotvit své politické zisky z neklidných dekád 15. století, kdy absence nebo přinejmenším fatální oslabení panovnické moci umožnily významně posunout mocenské těžiště a přetvořit České království (a stejně tak i další korunní země) ve státoprávní útvar uspořádaný dualisticky a charakterizovaný symbiózou a zároveň i konkurencí moci zeměpanské a stavovské. Namátkou lze připomenout hodnocení, které se objevilo ve sborníku příspěvků z jubilejní vědecké konference, jež se odehrála v prosinci 2000 v pražském Karolinu a zaměřila se právě na *Vladislavské zřízení zemské* a širší otázky kodifikace zemského práva v českých zemích, a to i ve středoevropském kontextu. Podle Jaroslava

14 Viz *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 265, čl. 575. V této souvislosti se sluší upozornit i na článek 493, který se zpravidla chápe jako avízo nevylučnosti zákoníku. Ve skutečnosti má ale poněkud jinou funkci, totiž zabránit tomu, aby sněmovní usnesení (a netýká se to jen zemského zřízení, ale i jakéhokoliv budoucího normativního rozhodnutí) nepoškozovala starší individuální či kolektivní privilegia stavů. I to je přitom více než výmluvným dokladem o uctě k tradici a staršímu statu quo, který nemohl být prostě překonán pouhou aplikací moderní právní zásady *lex posterior derogat priori*.

15 *Nejvyššího sudího království Českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, ed. František ČÁDA, Praha 1930, s. 123, čl. 10.

Pánka směřovalo úsilí stavů „k řešení stěžejní otázky státu, který sice počítal s panovníkem, ale přiznával mu jen omezenou autoritu vedle kolektivních stavovských orgánů“, přičemž nové zemské zřízení „pojistilo jednoznačnou převahu stavů nad panovníkem a pánů i rytířů nad královskými městy a církví“. Autor přitom konstatoval, a to je z hlediska dalších úvah velmi relevantní, že stavovská formulace královské moci byla koncipována i „v návaznosti na privilegia Vladislava II. z konce 15. století“.¹⁶ Připomenutí zasluhují též slova Ivana Martinovského, že za vznikem zemského zřízení stojí prozření šlechty, že důslednou juristickou zbraň k zatlacení královských měst do politického ústraní „by představovalo oficiální sebrání zemských práv, v nichž o politických právech měšťanů evidentně nic není“, a že by takové úsilí „znamenalo [...] nutné posílení pozice šlechty i vůči králi“.¹⁷

Není sporu o tom, že významným argumentem ve prospěch šlechtických práv tak říkajíc ústavněprávní povahy mohly být panovnické majestáty a jiné listiny, jimiž byla vyšším stavům vydobytá politická práva potvrzována.¹⁸ Významu diplomatického materiálu si byla šlechta dobře vědoma a patrně je to na bojích katolické opozice, organizačně zformované do podoby Jednoty zelenohorské, proti králi Jiřímu z Poděbrad v 60. letech 15. století. Její členové prakticky vzápětí po jejím zformování vystoupili koncem roku 1465 na zemském sněmu se stížnými články, které se z velké části točily kolem starobylých práv a svobod. Velmi důrazně se domáhali, „aby práva a svobody zemské byly ohledány, zvláště podle zřízení a smlúvy budějovské“, což mělo být prakticky realizováno tak, že by se „osoby pilné a rozumné k takovému vyhledávání vydali, aby ta práva a svobody zemské skrze ně ohledány byli a těch přípisy aby byli vzaty a potom ohledány, abychom v slušném a podobném místě všichni páni a rytířstvo se sjeli a ti přípisové od těch osob vybraných aby tu přineseny byli, a také všichni páni a rytířstvo, kdož které listy, přípisy neb registra takových zemských svobod mají a neb mohou se doptati, aby tu také s sebou přinesli“. Výslovně pak bylo apelováno, aby se takového ohledávání zúčastnili pamětníci, kteří zemské svobody zkoumali po skončení husitských válek, po přijetí císaře Zikmunda za českého krále.¹⁹ Již tehdy totiž vznikl první inventář písemností, tvořících pomyslný zemský archiv a uložených na Karlštejně.²⁰

Není nutné zabředat na tomto místě do zevrubných líčení turbulentní politické situace, která v Čechách po založení Zelenohorské jednoty nastala

16 Jaroslav PÁNEK, *Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení*, in: Vladislavské zřízení zemské, edd. K. Malý – J. Pánek, s. 13–54, zde s. 14–16.

17 Ivan MARTINOVSKÝ, *Vznik a počátky Vladislavského zemského zřízení*, in: Vladislavské zřízení zemské, edd. K. Malý – J. Pánek, s. 85–100, zde s. 87.

18 Tak i J. PÁNEK, *Český stát a stavovská společnost*, s. 15, zdůraznil, že omezení královské moci v novém zákoníku navazovalo na privilegia Vladislava II. z konce 15. století.

19 Knihovna Národního muzea (dále jen KNM) Praha, sign. I A 1 (Talberský kodex), fol. 425r.

20 Blíže Rudolf KOSS – Otakar BAUER, *Archiv Koruny české 1. Dějiny archivu*, Praha 1939, s. 129–130.

a v níž se obě strany snažily taktizovat, aby si vytvořily co nejlepší výchozí pozici pro mocenský konflikt, který byl na spadnutí. Sluší se ale stručně zrekapitulovat jednotlivé kroky, které obě strany učinily právě ve věci zkoumání a propagačního zpřístupňování staršího listinného materiálu.

Aktivnější byl v první fázi král Jiří, v jehož prospěch hrála pochopitelně skutečnost, že měl fakticky pod kontrolou jak královskou kancelář, tak také karlštejnský archiv²¹ a zprostředkovaně i zemské desky, spravované představiteli Starého Města pražského. Netrvalo tudíž déle než několik týdnů a již na přelomu února a března 1466 na dalším sněmu „čtení sú výpisové svobod“.²² Šlo ale zřejmě jen o jakýsi výběrový materiál, který nemohla považovat za dostatečný ani jedna strana. Na následujícím říjnovém sněmu byl mezi články příměří, které zde bylo uzavřeno, obsažen též závazek uspořádat další zemský sněm počátkem roku 1467 v Jindřichově Hradci. Zároveň bylo dohodnuto, „což z práv a zemských svobod bude vyhledáno, to aby na ten sjezd do Jindřichova Hradce skrze některé pány a rytířstvo bylo přineseno; a což by také kněz biskup vratislavský a páni takových věcí měli, aby tu také přinesli, a tu aby spolu snešeno bylo a shledáno“.²³

Vše nasvědčuje tomu, že na královské straně došlo v návaznosti na tuto proklamaci k pečlivé inventarizaci a evidenčnímu soupisu listinného materiálu uloženého na Karlštejně. Právě s rokem 1466 je totiž spojován korunní inventář, který lze jak formou, tak obsahem považovat za přímého předchůdce *Registra desíti truhlic*. Na počátku 16. století byl tento soupis přepsán do Hořovického i o pár let mladšího Talmberského kodexu,²⁴ později se dostal i do několika dalších manuskriptů.²⁵ Již František Martin Pelzel spojoval soupis bez pochybností s rokem 1466,²⁶ stejně tak později např. František Michálek Bartoš,²⁷ František Čáda pak dokonce užíval označení „*Registrum desíti truhlic*

21 Z tohoto důvodu usilovali zejména Jiřího protivníci o to, aby byl Karlštejn dán pod kontrolu šlechtických úředníků, a velmi hlasitě kritizovali, že ho měl ve správě Jiřího syn Viktorin (formálně říšský kníže). Karlštejnské purkrabství se posléze transformovalo v úřad podvojný, zastávaný jedním pánem a jedním rytířem, což potvrdil v roce 1485 král Vladislav s odůvodněním, „poněvadž to bývalo za předkuov Našich“, viz AČ 5, ed. František PALACKÝ, Praha 1862, s. 418–427, č. 31.

22 *Starí letopisové čeští od roku 1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, ed. Jaroslav CHARVÁT, Dílo Františka Palackého II, Praha 1941, s. 163.

23 AČ 4, ed. František PALACKÝ, Praha 1846, s. 131–132, č. 22.

24 KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 342r–363v; sign. II C 2 (Hořovický kodex), fol. 557r–578r.

25 Minuciózně Ivan MARTINOVSKÝ, *Písemnost z 2. října 1466 – práva komise, nebo korunní inventář?*, in: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník k 60. narozeninám prof. Jaroslava Pánka, edd. Jiří Mikulec – Miloslav Polívka, Praha 2007, s. 147–152, zde s. 147–148.

26 Franz Martin PELZEL, *Kaiser Karl der Vierte, König in Böhmen I*, Prag 1780, Vorbericht (ne-str.).

27 František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze I*, Praha 1926, s. 2, č. 1, s. 72, č. 359.

z roku 1466“, celkem případně upozorňující na analogii s materiálem zpracovaným Matoušem z Chlumčan.²⁸ Naposledy Ivan Martinovský s jistou dávkou opatrnosti soudil, že soupis vznikl již v prvních měsících roku 1466 a je vlastně oním „výpisem zemských svobod“, který byl čten na únorovém sněmu.²⁹ K poslední uvedené hypotéze je nicméně třeba dodat, že dikce použitá v příslušné redakci Starých letopisů evokuje spíše nějaký přípravný materiál než zevrubný a úplný soupis.

V souvislosti s úvahami o tomto registru se sluší zdůraznit, že v Hořovickém ani Talberském kodexu není datován a jeho vročení do roku 1466 se dovozuje ze skutečnosti, že na něj bezprostředně navazuje další materiál, který je explicitně spojován s datem 2. října 1466 (viz dále). Teprve v rukopisu z poloviny 17. století byla datační formule tohoto druhého dokumentu samovolně upravena a předsunuta před registrum.³⁰ Nelze tedy s jistotou prohlásit, že tento inventář vznikl v uvedeném datu, ba ani to, že spadá do roku 1466. Z kontextu se však předpokládá jeho vznik v mezidobí mezi říjnem 1466 (kdy sněmovní usnesení hovoří o tom, co o zemských právech a svobodách „bude vyhledáno“) a únorem 1467. Tehdy totiž na dalším sněmu v Jindřichově Hradci královi zástupci, kníže Konrád (IX.) Olešnický, olomoucký biskup Tas z Boskovic a Zdeněk Kostka z Postupic, „okázali výpisy práv a listuov a desk, což se svobod zemských dotýče, na Karlštejně vypsanych“.³¹ Hypotézu, že se jednalo právě o soupis dochovaný v právních kodexech z počátku 16. století, není důvod zpochybňovat.

Zástupci Jednoty na sněmu v únoru, resp. březnu 1466 přítomni nebyli, nepochybně ale již v té době usilovali o vytvoření vlastního argumentačního materiálu, který by odpovídal jejich požadavkům a představám. Bez přístupu ke stěžejním „fondům“ měli ovšem značně omezený manévrovací prostor, takže jejich vlastní soupis, předložený na následujícím sněmovním jednání na podzim téhož roku, se opíral hlavně o právní knihy, resp. sbírky soudních nálezů, které byly v právní praxi celkem hojně používány. Tento soupis je oním shora zmíněným druhým dokumentem, zahrnutým do Hořovického

28 *Práva zemská česká*, s. 169, čl. 118 (pozn. 1), s. 173, čl. 134 (pozn. 1), s. 174, čl. 135 (pozn. 1), s. 175, čl. 137 (pozn. 2). Také Čáda pracoval s mladším rukopisem z poloviny 17. století, uloženým v KNM Praha, sign. V C 2 (Sborník husitských listin a snesení synodních. Kopiář arcibiskupa Arn. Harracha z 1627/89), kde je inventář na fol. 2v–15v.

29 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 25.

30 KNM Praha, sign. V C 2 2 (Sborník husitských listin a snesení synodních. Kopiář arcibiskupa Arn. Harracha z 1627/89), fol. 2v („Léta Božího MCCCCXVI^o ve čtvrtek po sv. Remigii za krále Jiřího páni a zemané k tomu vydaní seděli jsou na ohledání práv a listuov a desk Koruny české, což se svobod zemských dotejče, na Karlštejně co jest etc.“). Tuto posunutou dataci jako nepochybnou zařadil svou autoritou Rudolf Koss, který nevzal v úvahu, jak je užitá ve starších rukopisech, viz R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 131–132. Blíže též I. MARTINOVSKÝ, *Přesnost z 2. října 1466*, s. 147–148.

31 *Starší letopisové čeští*, s. 163.

a Talmberského kodexu hned za nedatovaný inventář. Uvozovací formule „*Léta Božího tisícího čtyřstého šedesátého šestého ve čtvrtek po svatém Remigii pan Zdeněk z Šternberka s jinými pány a zemané k tomu vydání seděli jsú na ohledávání práv a listuo[v] a desk, což se svobod zemských dotýče*“ vedla Františka Palackého k tomu, že text soupisu vydal v *Archivu českém* pod názvem „*Zpráva stavovské komise o svobodách zemských*“.³²

Avšak pokud nějaká oficiální komise skutečně v roce 1466 existovala, pak šlo o komisi králem jmenovanou, předloživší výsledky své práce na počátku roku 1467. Jejím členem ale dozajista nebyl pan Zdeněk ze Šternberka, který tyto výsledky v Jindřichově Hradci nevybíravě komentoval slovy, že „*to, což na Karlštejně zápisuov jest, že za groš nestojí*“.³³ Stejně tak je třeba přistoupit spíše skepticky k hypotéze, že rukopisně dochovaný text je výpisem z desk zemských a že „*zemaný k tomu vydané*“ je vlastně třeba chápat jako relátory k intabulaci soukromého vkladu, provedeného na žádost pánů se souhlasem panovníka do památného kvaternu.³⁴ Celá věta je koncipovaná tak, že uvedení „*zemané*“ se mnohem spíše společně se Šternberkem a dalšími příslušníky panského stavu podíleli na „*ohledávání*“ starších právních pramenů, než že by šlo o královny pověřence.³⁵

Stejně tak vyvolává otazníky, co se přesně 2. října 1466 mělo stát. Je přitom třeba připomenout, že jde o den, kdy se v Praze konal zemský sněm. Že by v jeho průběhu probíhaly práce na jakémkoliv soupisu se zdá málo pravděpodobné, navíc příslušné „*ohledání*“ dozajista nemohlo být otázkou jediného dne. Nelze samozřejmě vyloučit myšlenku, že členové Zelenohorské jednoty předložili v předposlední den sněmu svůj materiál, aby všeobecně demonstrovali, „*že jednota ve svém údajném mírovém úsilí nezůstává jen při slovech*“.³⁶ Avšak je otázkou, zda by takový dokument mohl mít vzhledem ke své podobě významnější propagační efekt. Navíc jeho předložení nenalezlo žádný ohlas v dalších dobových pramenech. Naopak, účastníci sněmu se přece dohodli, že veškeré materiály budou předloženy a zkoumány až v únoru 1467 v Jindřichově Hradci. Z pohledu protikrálovské opozice by tak ani nebylo příliš taktické, kdyby své karty odhalila předčasně.

A tak se nabízí domněnka, že 2. října 1466 v rámci zemského sněmu došlo pouze k prvotnímu impulzu (ostatně je tu i možnost nesprávné datace, pokud by byl v textu „*pátek*“ namísto „*čtvrtek*“, mohlo by jít o přímý odkaz na příměří, jež bylo na závěr sněmu uzavřeno a v němž se výslovně počítalo

32 AČ 5, s. 362–364, č. 1.

33 *Starí letopisové čeští*, s. 163.

34 Takto uvažoval nedávno I. MARTINOVSKÝ, *Písemnost z 2. října 1466*, s. 150.

35 Zde se jistě nabízí i otázka, zda by právě zemané, tedy příslušníci nižší šlechty, byli skutečně vybráni k asistenci u zápisu nepochybně významného a politicky značně ožehavého.

36 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 29.

s budoucím jindřichohradeckým rokováním) a že samotné zpracování panského soupisu se odehrávalo v posledních měsících roku 1466, případně ještě na počátku roku následujícího, tedy souběžně s činností královské komise. Zcela odmítavý postoj Zdeňka ze Šternberka, který měl příslib podpory od papežského legáta a věděl, že na krále byla před Vánoci uvalena papežská klatba, k materiálu předloženému královskou stranou totiž žádným způsobem nevylučuje předložení vlastního soupisu jednoty právě v Jindřichově Hradci.³⁷ Jediným hmatatelným výsledkem celé licitace o rozsah stavovských svobod se nakonec stala Jiřího volební kapitulace, vydaná po téměř deseti letech od jeho nastoupení na trůn a v únoru 1467 vepsaná do zemských desk.³⁸ Dále již hovořily zbraně.

Každopádně se zdá nepochybné, že právě již v letech 1465–1467 se širší šlechtická veřejnost poměrně důvěrně seznámila s historickými podklady, o něž se mohly opírat její budoucí nároky a požadavky. Zdá se ale, že listinný materiál hrál v tomto ohledu spíše doplňkovou úlohu. Tak při pohledu na materiál zpracovaný opozicí v říjnu 1467 nelze nezaznamenat, že pouze požadavek, aby král mohl obecnou berni vybírat bez souhlasu stavů jen ve výjimečných případech (korunovace, vdavky dcery), se opíral o čtyři královské listy,³⁹ a v otázkách kvality mince se katoličtí šlechtici dovolávali mincovního řádu Karla IV. z 2. listopadu 1378 (ve skutečnosti ale již dávno antikvovaného).⁴⁰ V dalším článku, týkajícím se omezené vojenské povinnosti šlechty, se objevuje odkaz na neúspěšný kodifikační pokus Karla IV. a marginálně jsou

37 *Tamtéž*, s. 30, se bez odkazu na zdroj konstatuje, že v Jindřichově Hradci „Jan z Rožmberka přečetl výpisy zemských privilegií uložených v rožmberském archivu“, přičemž „jeho názor se příliš neliší od požadavků jednoty z 2. října, doplňoval je, ba někde i maximalizoval“. Nemůže ovšem jít o odkaz na „žádosti stavův panského a rytířského“, otisktené in: AČ 5, s. 364–366, č. 2, a vydavatelem zde kladené do roku 1467, neboť ty vznikly až o dvacet let později (viz dále).

38 V listinné podobě nebyla kapitulace podle všeho vůbec vydána, originál deskového zápisu pak vzal za své při požáru Pražského hradu v roce 1541. Opis je dochován v KNM Praha, sign. IA 1 (Talberský kodex), fol. 126v–127r, s denním datem „*feria quinta post Mathaei*“, tj. 24. září. Text vydal František Palacký in: AČ 5, s. 366–367, č. 3. Již v AČ 4, s. 135–136, č. 25, se ale tentýž text objevil s odkazem na bližší nespécifikovaný rukopis s datační formulí „*feria Vltava post Matthiae apostoli*“, tj. 27. února. Josef Emler, který shromáždil odkazy na různé prameny, v nichž se nachází opis této intabulace, se přiklonil k dataci „*fer. V post Mathaei*“, tedy 26. února. Viz *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 350–351. Ta je za nejpravděpodobnější označena naposledy in: *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 31.

39 Konkrétně šlo o listiny Jana Lucemburského z 20. 8. 1323, 15. 3. 1325 a 1. 6. 1339 (k poslední uvedenému připojil totožný závazek i markrabě Karel) a Karla IV. z 8. 12. 1369, viz *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen RBM) 3, ed. Josef EMLER, Praha 1890, s. 351–352, č. 893, a s. 403–404, č. 1046; *Regesta Imperii* (dále jen RI) 4, ed. Johann Friedrich BÖHMER, Köln 1984, s. 272–273, č. 693; RI 8, edd. Johann Friedrich BÖHMER – Alfons HUBER, Innsbruck 1877, s. 398, č. 4794.

40 Národní Archiv Praha (dále jen NA Praha), Archiv České koruny (dále jen AČK), sign. 1216; edice Karel CASTELIN, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*,

zmíněny dva listy, jimiž král a jeho bratr, tehdejší následník trůnu, potvrdili nezávaznost údajně shořelého kodexu („*odvolání jsú dva listy*“).⁴¹ Zbytek předložených artikulů již vychází ze soudních nálezů, přičemž ale skutečné východisko zde nepochybně představovala *Práva zemská česká* Ondřeje z Dubé.⁴²

Za velmi překvapivou lze na první pohled považovat skutečnost, že se panská jednota nepokusila vzkřísit dokument, o němž musela mít povědomost a jenž dával příslušníkům panského stavu skutečně velkorysý podíl na vládě. Šlo o tzv. Žebrácké privilegium, zpečetěné 30. května 1395 Václavem IV.⁴³ a znovu potvrzené 2. dubna 1396 rozhodčím nálezem dalších Lucemburků, uherského krále Zikmunda a moravského markraběte Jošta.⁴⁴ Nešlo přitom zdaleka jen o taktický ústupek panovníka, který by nenašel odezvu v reálné politické praxi. O tom vypovídá smlouva z 12. srpna 1401, jíž Václav přenechal podstatnou část vlády v zemi čtyřčlenné panské radě, složené z pražského arcibiskupa Olbrama ze Škvorce, Jindřicha z Rožmberka a dvou dalších příslušníků panského stavu (Oty z Bergova a Jana Krušiny z Lichtenburka).⁴⁵ Vyšší šlechta tedy měla k dispozici historicky použitý vládní model, který pro ni byl nepochybně velmi výhodný, a lze jen spekulovat, proč se nepokusila k němu vrátit. Tím spíše, že doklady o něm byly k dispozici v rožmberském archivu a dost možná i v archivech dalších předních panských rodů. Mohla být překážkou nevěle představitelů nižší šlechty, proti níž se osmí Žebráckého privilegia a na něj navazujících dokumentů rovněž obracelo? Nebo byl na vině pouze bezmála stoletý časový odstup, který dohodu mezi Václavem IV. a panskou jednotou objektivně antikvoval a do nové politické konstelace přicházejícího raného novověku se už přece jen nehodila?

Vyjádit údiv lze jistě i nad tím, že se v politickém tlaku panské jednoty neobjevuje větší akcent na další písemnosti, které svou povahou bytostně

Praha 1953, s. 90–92; český překlad Zdeněk FIALA, *Čtení o Karlu IV. a jeho době*, Praha 1958, s. 341–342.

41 RBM 6, ed. Bedřich MENDEL, Praha 1928–1929, s. 82–83, č. 143 a 144. Paradoxně se ale opoziční předáci navzdory skutečnosti, že zákoník platnosti nenabyl, na něj dovolávali s tím, že „*to tak v právích zemských muož býti vyjednáno a okázáno*“. Viz AČ 5, s. 362–364, č. 1.

42 Podrobněji především in: *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 25–28.

43 Originál tohoto česky psaného majestátu je dnes uložen in: NA Praha, AČK, sign. 1310, edičně je zpřístupněn v AČ 1, ed. František PALACKÝ, Praha 1840, s. 56–58, č. 5. Bohužel to-muto mimořádně zajímavému dokumentu byla prozatím věnována jen okrajová pozornost – viz Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. (1361–1419): k předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 245–249; Marek STARÝ, *Privilegium žebrácké*, in: *Encyklopedie českých právních dějin 7*. Právo pra – Prob., edd. Karel Schelle – Jaromír Tauchen, Plzeň 2017, s. 812–815.

44 Také tento výrok lze nalézt v NA Praha, AČK, sign. 1310; další originál, jenž byl původně bez jakékoliv pochybnosti v rožmberském archivu, je v SOA Třeboň, *Historica*, sign. 67, i. č. 76. Edice CDM 12, ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1890, s. 286–288, č. 309.

45 Rovněž se dochovala v Státním oblastním archivu (dále jen SOA) Třeboň, *Historica*, sign. 78, sign. 89, editována je v AČ 1, s. 66–68, č. 11.

k nastavení vztahu mezi panovníkem a stavy směřovaly. Totiž k volebním kapitulacím, které čeští panovníci pečetili v souvislosti se svým povoláním, resp. přijetím na královský trůn. Tyto co do společenského a politického významu nepochybně klíčové dokumenty zkoumal z právněhistorického pohledu dosti podrobně již Josef Kalousek⁴⁶ a v evropském kontextu je analyzoval Rudolf Rauscher,⁴⁷ přesto v sobě ale nadále nesou značný potenciál pro další výzkum.⁴⁸ Každopádně základním smyslem těchto listin bylo garantovat stavovská práva a jejich obsah s tím plně korespondoval.

Za první listinu tohoto druhu lze zřejmě považovat privilegium Jana Lucemburského pro moravskou šlechtu, vydané 18. června 1311.⁴⁹ Nevyřešeným (a otázkou je, nakolik jednoznačně vyřešitelným) problémem zůstává, zda bylo podobné privilegium („inaugurační diplom“) vydáno i v Čechách – zde se dochoval pouze ve formulářové podobě text, který se dá nejspíše považovat za soupis požadavků předložených ze strany šlechty.⁵⁰ Originál se nedochoval, ani pokud jde o potvrzení privilegií ze strany Karla IV. v roce 1347.⁵¹ Navíc je pravda, že uvedené majestáty byly spíše stručné a časově přece jen vzdálené, což znamenalo, že se vázaly k podstatně odlišným vnitropolitickým poměrům. Zato však mohly mít stavy jistě k dispozici obsáhlejší dokumenty z doby nedávno minulé – majestát císaře Zikmunda, vydaný 20. července

46 Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892, s. 245–271.

47 Rudolf RAUSCHER, *Volební kapitulace a korunovační rewersy panovníků ve státech střední Evropy* (= Knihovna Právnické fakulty University Komenského v Bratislavě, sv. 9), Bratislava 1925.

48 Zde se sluší upozornit na velmi obsáhlou, minuciózní práci, věnovanou raně novověkým kapitulacím říšským: Wolfgang BURGDORF, *Die Wahlkapitulationen der römisch-deutschen Könige und Kaiser 1519–1792* (= Quellen zur Geschichte des Heiligen Römischen Reiches, Band 1), Göttingen 2015.

49 Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), Stavovské listiny, sign. 2; CDM 6, edd. Petr CHLUMECKÝ – Joseph CHYTIL, Brünn 1854, s. 37–38, č. 49.

50 Text vydal již Francz PALACKÝ, *Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im 13., 14. und 15. Jahrhundert* 1–2, Prag 1842, s. 331–333, č. 129. K těmto privilegiím souvisejícím s povoláním Jana Lucemburského na český trůn existuje bohatá starší literatura – viz především např. Václav HRUBÝ, *Inaugurační diplom krále Jana Lucemburského*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 16, 1910, s. 298–305; TÝŽ, *Ueber das Privilegium König Johans vom 18. Juni 1311 für Mähren. Ein diplomatischer Beitrag zum Nachweise seiner Echtheit*, Prag 1912; Václav CHALOUPECKÝ, *Privilegium krále Jana Čechům a Moravanům z roku 1310. Pokus o rozbor po stránce diplomatické*, ČČH 15, 1909, s. 52–59; TÝŽ, *O privilegiu vydaném Čechům a Moravanům při nastoupení krále Jana Lucemburského*, ČČH 16, 1910, s. 407–411; TÝŽ, *Inaugurační diplomy krále Jana z roku 1310 a 1311*, Československý časopis historický (dále jen ČSČH) 2/L, 1949, s. 69–102. Naposledy Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994, s. 146–160.

51 F. M. PELZEL, *Kaiser Karl der Vierte*, Urkundenbuch, s. 189, č. CXCII; CDM 7, edd. Petr CHLUMECKÝ – Joseph CHYTIL, Brünn 1858, s. 546–547, č. 746.

1436 v Jihlavě,⁵² a dále požadavky předkládané dalším dvěma panovníkům z rodu Habsburků, resp. jejich reakce na ně.⁵³

Ovšem navzdory avizovanému extenzivnějšímu rozsahu se i tyto listiny do značné míry vyznačovaly obecnými formulacemi, navíc v sobě jako dědic-tví husitských bouří nesly zátěž četných článků věnovaných náboženským otázkám. Zachovávání čtyř pražských artikulů a kompaktát se objevilo na prvním místě i ve stručné confirmaci stavovských práv, kterou vydal po své korunovaci (ovšem s notným odstupem) Jiří z Poděbrad: dále je zde toliko stručný příslib zachovávat každý stav při jeho právech a svobodách, respektovat starší královské dluhy a zápisy královských a církevních statků, usilovat o navrácení od Koruny odtržených zámků a zboží a dodržovat všechna privilegia udělená stavům jeho předchůdci na královském trůně.⁵⁴ Právě pohnutá jednání z let 1465–1467 byla nicméně jedním z impulzů k tomu, aby Jiří zformuloval novou, poněkud obsáhlejší kapitulaci. Ta ovšem neměla oproti zvyklostem podobu zpečetěného majestátu, ale zvolena byla forma intabulace do zemských desk („*Najjasnější kníže a pán, Jiří, z Boží milosti český král etc., zapsati kázal tyto věci dolepané*“).⁵⁵ Symbolicky stojí tento vklad na samotném konci období, charakterizovaného intenzivním zájmem o starší diplomatický materiál a jeho politickou využitelnost.

Nová iniciativa obdobného druhu se objevila teprve v roce 1487 na zemském sněmu, jehož usnesení je ve vztahu k procesu, na jehož konci stálo zemské zřízení, právem možno považovat za iniciační moment. Shromáždění stavové se tehdy usnesli, „*abychom krále Jeho Milosti, pána svého milostivého, za to prosili, že by nám ráčil toho příti, abychom ti, kteří voleni z knížat, z pánuov, z rytířstva a z měst, sjeli se sem na týden před svatým Václavem naipro příštím, a při tom času aby Jeho Milost královská ráčil poručiti panu kancléři, se všemi registry starými královskými při též času při těch volených býti; také k témuž času aby všechny dsky, i staré, z Karlštejna přivezeny byly*“.⁵⁶ Jeden nápadný rozdíl je zde ovšem patrný na první pohled, a to skladba pramenů, v nichž měly být zemské svobody dohledávány. Namísto korunního archivu, který již byl prozkoumán v předchozím období (a toto zkoumání nepřineslo dostatečně uspokojivé výsledky), začaly stavy klást důraz na registra a především – jak měl ukázat další postup kodifikačních prací – na zemské desky. To vyhovovalo zejména oběma šlechtickým stavům, mezi nimiž došlo v roce 1487 k vyřešení sporu o rozdělení

52 AČ 3, s. 446–449, č. 21.

53 Požadavky předložené v roce 1438 Albrechtovi Habsburskému a jeho odpověď na ně jsou otištěné in: AČ 3, s. 459–461, č. 30 a 31, obdobné dokumenty ve vztahu k jeho synovi Ladislavu Pohrobkovi AČ 4, s. 413–419, č. 1 a 2.

54 NA Praha, AČK, sign. 1679; edice J. KALOUSEK, *České státní právo*, s. 568.

55 AČ 4, s. 135–136, č. 25; AČ 5, s. 366–367, č. 3; *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 350–351.

56 KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 178r–179v; AČ 4, s. 520–523, č. 32.

míst ve větším zemském soudu.⁵⁷ Naopak přístup zástupců městského stavu k deskám byl pravděpodobně značně omezený, jakkoli byly v té době stále ještě přechovávány na Starém Městě pražském.⁵⁸ Městští politici zřejmě navíc do jisté míry uznávali, že zemské právo leží mimo jejich zájmovou sféru, aniž by si ovšem uvědomovali, že jeho budoucí kodifikace bude nevyhnutelně zahrnovat i problémové okruhy ústavněprávního (nahlíženo dnešní optikou) charakteru, které se městského stavu budou dotýkat velmi intenzivně.

Citované usnesení sice nadále výslovně počítalo i s užitím listinného materiálu, avšak jen ze soukromé iniciativy. Všem stavovským osobám bylo umožněno, respektive dokonce výslovně uloženo, aby ke stejnému termínu předložily všechny listiny, registra, příписy či „*práva zemská sepsaná*“. Podobně byly tyto osoby vyzvány, aby předložily doklady o clech, která vybírají, a to pod hrozbou jejich další neplatnosti. Těžko ale pochybovat, že pokud šlo o zemské svobody, nebyla tato výzva spojována s velkými očekáváními a že gros použitelného materiálu měla přinést komisionálně organizovaná rešerše ve shora jmenovaných úředních pramenech, tedy královských registrech a zemských deskách. Jejich rostoucí význam pro vznik budoucí kodifikace odráží i usnesení sněmu z roku 1497, na němž bylo formulováno poměrně značné množství článků, které se pak ve *Vladislavském zřízení zemském* skutečně objevily. Vedle těchto „svolení“ měli být do jedné knihy sepsáni také „*nálezové obecní starí i noví*“.⁵⁹

Tisk *Vladislavského zřízení zemského*, jehož náklad je rámcově odhadován na několik set kusů, se do dnešní doby dochoval v pěti exemplářích, z nichž pouze dva jsou úplné.⁶⁰ Je více než pozoruhodné, že právě tyto dva exempláře se textově liší, což dokazuje, že tisk zákoníku proběhl minimálně nadvakrát. Kromě drobných typografických odchylek jsou obě varianty diverzifikovány

57 Zásadní prací k tomuto tématu zůstává dodnes Josef MARKOV, *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*, in: Sborník prací z dějin práva československého. Svazek I. Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze, číslo 15, Praha 1930, s. 98–103; nověji ke genezi personálního složení soudu v širším časovém rámci Marek STARÝ, *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*, Praha 2014, s. 89–120.

58 K přestěhování uzavřených kvaternů zemských desk na Pražský hrad došlo po roce 1497, v návaznosti na usnesení letničního sněmu. AČ 5, s. 465–477, č. 51, C (zde s. 469). Článek o uložení „starých“ desk na Hradě byl převzat i do nové kodifikace – viz *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 164, čl. 179. K přestěhování v naznačeném rozsahu došlo snad v roce 1500, roku 1512 pak svatoborborský sněm rozhodl o přenesení všech kvaternů. Pavla BURDOVÁ, *Úřad desk zemských*, SAP 36, 1986, s. 278–279. Odlišně interpretovali prameny editoři *Vladislavského zřízení zemského*, podle nichž byly v roce 1497 na Hrad přeneseny kvaterny patřící mezi tzv. větší desky, v roce 1512 pak menší desky, viz *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 44 a 164.

59 AČ 5, s. 465–477, č. 51, A (zde s. 451).

60 P. KREUZ, *Edice zemských zřízení*, s. 268–269; s popisem jednotlivých exemplářů in: *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 85–90.

jediným skutečným rozdílem textového charakteru, nacházejícím se již v pomyslné preambuli. Zatímco v exempláři uloženém v Národní knihovně České republiky se uvádí, že panovník udělil povolení „*pánuom a rytierstvu v Koruně české, aby svá práva po všech dskách vyhledali a to v jedny kniehy všecko sepsali*“, ⁶¹ zřízení uložené v Knihovně Národního muzea obsahuje tuto větu v poněkud rozšířené podobě, explicitně odkazující na karlštejský korunní archiv. Totiž „*pánuom a rytierstvu v Koruně české, aby svá práva po všech dskách i privilegii na Karlštejně vyhledali a to v jedny kniehy všecko sepsali*“. ⁶²

Interpretovat uvedený rozdíl je dosti obtížné, tím spíše, že není možné určit, který z exemplářů byl vytištěn dříve. Stejně dobře tedy mohlo být sloví „*i privilegii na Karlštejně*“ při druhém tisku odebráno, jako doplněno. V prvním případě by šlo o jakousi deklaraci faktu, že karlštejské truhlice neskrývaly prakticky žádnou relevantní listinu, která by byla pro kodifikaci českého zemského práva užitečná. Stejně tak si lze ale představit, že při druhém tisku uznali stavové potřebu vyjádřit výslovně skutečnost, že i tento potenciální zdroj byl pro účely sepsání zákoníku vzat v úvahu.

Jakkoli nenabídl Karlštejn v podstatě nic, co by mohlo být do zemského zřízení (bylo-li jeho účelem sepsání českého zemského práva) inkorporováno, neznamená to, že by bylo možné rozšířit takovéto skeptické hodnocení na veškeré královské listiny, které byly v této době stavům k dispozici. Naopak, již výše nastíněné úsilí Jednoty zelenohorské v jejím politickém boji proti Jiřímu z Poděbrad ukazuje, že právě pro nastavení vztahu mezi vyššími stavy a panovníkem představoval diplomatický materiál perspektivní fundament, z něhož bylo možno čerpat.

Podrobnější pohled do zemského zřízení nicméně ukazuje, že využití tohoto potenciálu bylo ze strany šlechtických kodifikátorů přinejmenším problematické. Pravda, prakticky hned na samý počátek zákoníku, do druhého článku, ⁶³ byl zařazen text majestátu krále Vladislava II. z roku 1487, jenž se vztahoval k obsazování zemského soudu, způsobu vynášení potazů a relací k zemským deskám. ⁶⁴ Plně to korespondovalo s klíčovým významem, který soudobá šlechtická společnost zemskému soudu, vzletně označovanému za „*přední klenot zemský*“, přisuzovala. Jeho složení byl ostatně věnován i úvodní článek, opírající se o sněmovní usnesení z roku 1497. ⁶⁵ Značně degradovaný originál Vladislavova majestátu, nesoucí datum 18. března, je dodnes uložen

61 Národní knihovna (dále jen NK) Praha, sign. 43 F 56, fol. X 1v.

62 KNM Praha, sign. 25 D 6 ex. a, fol. X 1v.

63 Na rozdíl od pozdějších zákoníků z let 1549 a 1564 nebyly články Vladislavského zřízení zemského v originále číslovány – čísla jsou uváděna podle edice Petra Kreuze a Ivana Martynovského.

64 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 108–109, čl. 2.

65 *Tamtéž*, s. 108, čl. 1.

v Archivu České koruny.⁶⁶ Do zemského zřízení ovšem nebyl jeho text převzat z originálu, nýbrž z deskového vkladu, který byl proveden následně. Více než přesvědčivě to potvrzuje skutečnost, že to byly právě zemské desky, jež byly autorům zákoníku primárním východiskem.

Na okraj možno poukázat, že zatímco originální datování listiny je „*v středu po svatém Řehoři*“ (14. března), v zemském zřízení se objevila datační formule „*v středu před svatým Jiřiem*“ (18. dubna). Zároveň byla ale připojena intabulační formule, v níž se uvádí, že vyslaní poslové nechali majestát vložit 14. března. Již František Palacký soudil, že dubnové datum je chybné a že majestát byl do desk vložen hned v den svého vydání.⁶⁷ Nabízí se ale ještě jedna alternativní hypotéza – totiž že při intabulaci došlo nedopatřením k přehození dat a že 18. duben, uváděný například též v Talmberském kodexu,⁶⁸ je ve skutečnosti datem deskové relace.

Stejný technický postup, tedy přepis deskového vkladu, byl podle všeho zvolen i u dalšího, v originále nedochovaného Vladislavova majestátu z 20. července 1497.⁶⁹ Ten se týkal specifického problému vydávání zběhlých poddaných a řešil jej jak pragmaticky ve vztahu k minulosti, tak normativně pro futuro. Stanovil přitom dvě hranice, a sice léta 1467 („*rok před túto válkú, kteráž jest byla za krále Jiřího*“) a 1479. První se týkala vydávání poddaných nacházejících se na gruntech jiných vrchností (starší nároky bylo tedy třeba považovat za implicitně promlčené), druhá osob, které se odstěhovaly do měst a zde si našly živobytí, přičemž jejich původní grunty již byly osazeny někým jiným. Do budoucna pak byla zdůrazněna evidenční úloha výhostních listů, bez nichž neměli být poddaní ve městech ani na venkově přijímáni.⁷⁰ Král touto listinou rozvedl nedotaženou regulaci, která se již předtím stejného roku objevila v jeho výpovědi na půdě zemského sněmu, konaného jen o pár týdnů dříve.⁷¹ Zajímavé je, že na rozdíl od předchozího článku nebyla v tomto případě do zákoníku převzata též relační formule, ale pouze (nepřesný) odkaz na deskový kvatern.⁷²

Třetí královská listina, která se in extenso v zemském zřízení z roku 1500 objevila, vykazuje jednoznačný přesah nad rámec zemského práva, neboť je

66 NA Praha, AČK, sign. 1781.

67 AČ 5, s. 14; stejně in: *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 109, pozn. 3.

68 KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 170r.

69 Kromě samotného zemského zřízení je text dochován v manuskriptech z počátku 16. století, viz např. KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 188r–189r. Podle nich byl editován v AČ 5, s. 481–482, č. 53.

70 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 192–193, čl. 303.

71 AČ 5, s. 465–477, č. 51, D (zde s. 471); *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 192, čl. 302.

72 V zákoníku je „*V prvních Václava Hnydráka T 17*“, avšak správně je „*Hnydráka*“ a „*C 17*“, jak dokládá dochovaná formule v KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 188v–189r. Podle ní došlo k intabulaci v úterý před svatým Františkem, tj. 3. 10.

věnována nejen statkům nacházejícím se uvnitř Českého království, ale též statkům „*v markrabství moravském, v knížectví slezském, v markrabství lužickém, v šesti městech*“. Především ale řešila též právní režim zahraničních lén České koruny. Ta neměla být do budoucna žádným způsobem zcizována či právně zatěžována, jedinečně „*pro potřebu zemskou [...] s radů a vůlí vše země*“. S domácími lény mohl naproti tomu panovník nadále zacházet libovolně. Listina byla vydána 12. listopadu 1499 v Bratislavě a dochovala se, stejně jako majestát z roku 1487, v dosti degradovaném stavu v Archivu České koruny.⁷³ Její text byl z rozhodující části okamžitě převzat do Zůstání přešpurského, a to dokonce na dvě různá místa.⁷⁴ Vedle toho se dochoval i v královských registrech a v transsumptu z roku 1546. Do zemského zřízení byl text převzat v původní podobě.⁷⁵

Skutečnost, že pouze tři články zemského zřízení z celkových 576 přebíraly text královských majestátů (z toho ve dvou případech ještě prostřednictvím deskového vkladu), může na první pohled vypadat jako absolutní popření významu listinného materiálu v procesu kodifikace. Podrobnější analýza nutí ale ve vztahu k nabízející se formulaci kategorických závěrů k jisté opatrnosti. Rozsah norem, které měly svůj původ v rozhodnutí panovníka, byl totiž ve skutečnosti přece jen o poznání větší.

Zaprvé je třeba připomenout, že kromě vydávání listin měl panovník ještě i jiné cesty, jak svá rozhodnutí formulovat. Zde je třeba mít na prvním místě na paměti vklady do zemských desk. Jak již bylo uvedeno výše, byla tato cesta zvolena i v případě tak zásadního dokumentu, jakým byla konfirmace stavovských privilegií králem Jiřím z Poděbrad v roce 1467.

Z dalších, které lze v zemském zřízení identifikovat, byl nejstarší blíže nedatovaný vklad císaře Karla IV., jímž se garantovalo striktní dodržování jurisdikce v případech zabití (konkrétně se zde zdůrazňovala příslušnost soudu zemského, dvorského a soudů městských). Uvedený vklad měl ovšem údajně potvrzovat, že „*páni země české nalezli na právo*“, tedy měl být pouze konfirmací prvotního (obecného) rozhodnutí zemského soudu.⁷⁶

Dále lze uvést intabulaci provedenou na příkaz Ladislava Pohrobka 3. října 1457.⁷⁷ Ta bezprostředně navazovala na soudní nález z předchozího

73 NA Praha, AČK, sign. 1819.

74 Ve vydání v AČ 5, s. 496–516, č. 65, je ovšem podchycena pouze jednou (zde s. 500–501).

75 J. VESELÝ, *Příspěvky ke kritice textu právních pramenů 2*, s. 12–13; *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 241–243, čl. 490.

76 Text se nachází mimo jiné v KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 37r; podle něj editováno v AČ 2, ed. František PALACKÝ, Praha 1842, s. 340, č. 38; *Pozůstatky desk zemských 1*, s. 433. Dále viz *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 232, čl. 455.

77 KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 88v–89r; AČ 3, s. 321, č. 203; *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 275–276; *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 177, čl. 231.

roku, jímž byla potvrzena obecná vydržecí lhůta 3 roky a 18 týdnů.⁷⁸ Sám panovník pak zmíněným vkladem zaručil, že stejná lhůta bude z jeho strany respektována, i pokud jde o královské odúmrť.

Odúmrť se týkal také zápis krále Vladislava z 27. května 1486, který šlechtičtí kodifikátoři rozdělili v zemském zřízení do dvou samostatných, po sobě jdoucích článků. První se týkal výpros, hodnocených zpětně jako zmatečné. Jejich platnost byla popřena a příslušné majetky, s nimiž panovník disponoval z titulu odúmrťi, byly ponechány v rukou stávajících držitelů. Pouze tam, kde již byl mezi držiteli a výprosníky zahájen soudní spor, měl být doveden do konce, a to do nejbližších suchých postních dní. Na toto rozhodnutí, řešící právní vztah vzniklý v minulosti, pak navazovalo standardní normativní ustanovení pro futuro. Jím mělo být zamezeno neadresnému (obecnému) vyprošování odúmrťi, jež nesmělo být zapsáno do desk. Intabulace mohla být napříště provedena jen za podmínky, že bylo uvedeno jméno konkrétní osoby, po níž měla být odúmrť panovníkem poskytnuta.⁷⁹

Do minulosti, a to relativně vzdálené, se obracel také zápis, který nechal Vladislav II. do památného kvaternu prostřednictvím nejvyššího zemského písaře vložit 3. března 1489.⁸⁰ Šlo o jeden z projevů hlubšího a soustavnějšího zájmu o měnové otázky, který je mimo jiné patrný i ze zařazení Karlova mincovního řádu do soupisu předloženého katolickými pány v roce 1466, stejně jako z mincovní reformy provedené následně králem Jiřím⁸¹ a konečně i požadavků předložených Vladislavovi v roce 1487, mezi nimiž je (byť na posledním místě) též znovunastavení pevného kurzu mezi pražským grošem a uherským, resp. rýnským zlatým.⁸² Zápis z roku 1489 je ovšem dosti kuriózní, neboť nepřilíhš strukturovaným způsobem rekapituluje podle „*registr kupeckých*“ faktický kurz pražského groše k uherskému zlatému v letech 1459–1465. Normativní hodnota takovéto rekapitulace byla ovšem prakticky nulová a zařazení zápisu do zemského zřízení dobře dokumentuje skutečnost, že tento první úspěšný pokus o kodifikaci zemského práva měl po juristické stránce k dokonalosti daleko.

Zápisných a duchovních statků v procesu exekuce se dotýkal Vladislavův vklad z roku 1490 (17. března), jímž bylo celkem logicky stanoveno, že stanné právo, zvod i odhádání mají být vedeny pouze do výše částky, ve které má držitel příslušný statek zapsán, a že dědičnému vlastníkovi zůstává nezkrácené

78 KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 88v a 96r; AČ 3, s. 320–321, č. 202; *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 275; *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 177, čl. 230.

79 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 200–201, č. 327 a 328.

80 Tento zápis je znám právě jen z Vladislavského zřízení – viz *tamtéž*, s. 193, čl. 304.

81 AČ 4, s. 437–440, č. 8.

82 Jak již bylo uvedeno, byly tyto požadavky vydány Františkem Palackým in: AČ 5, s. 364–366, č. 2, s chybným vrocením do roku 1467. Později ale sám Palacký tuto chybu ve svých *Dějích* opravil.

právo statek v budoucnu vyplatit. Z hlediska legislativně technického určitě stojí za zmínku, že jakkoliv šlo o intabulaci provedenou na králův rozkaz, v zemském zřízení byl i tento článek uveden formulí „*Nalezli vuobec za právo*“.⁸³

Intabulovány byly podle všeho i královské výroky (výpovědi) vydané na sněmu z roku 1497, který by klidně mohly nést přízvisko „kodifikační“.⁸⁴ S jistotou to lze prohlásit o definitivním rozdělení úřadů mezi panský a rytířský stav a zachování libovůle panovníka při obsazování úřadu nejvyššího mincmistra.⁸⁵ Obsáhlé panovnicko rozhodnutí, nepochybně předem konzultované se zástupci vyšších stavů, bylo v zákoníku rozděleno do pěti článků. Na začátek prvního (uvozeného Vladislavovou intitulací) a posledního z nich byla opět umístěna formule odpovídající po formální stránce (obecnému soudnímu nálezů).⁸⁶

V Talmberském kodexu navazoval na tyto normy bezprostředně článek, často interpretovaný tak, že se panovník zcela vzdal svého odúmrtního práva.⁸⁷ Ačkoliv použitá formulace, „*že všecky odúmrti [...] sme jim dali a odpustili na časy budoucí a věčné, tak aby na Nás ani na budoucí krále české více nepřipadaly*“,⁸⁸ k tomuto výkladu na první pohled svádí, ve skutečnosti se panovníkův nárok i nadále uplatňoval tam, kde neexistovali blízcí příbuzní a vzdálení se o dědictví nepřihlásili. Každopádně i tento velmi vstřícný králův krok byl do zemského zřízení pochopitelně zanesen, ale na zcela jiné místo.⁸⁹ Naproti tomu nebylo do zákoníku poněkud překvapivě zařazeno následující ustanovení, podrobněji regulující udělování erbů a možnost vstupu měšťanů mezi nižší šlechtu,⁹⁰ a namísto něj se v zákoníku objevila značně nekonkrétní norma ze Zůstání přešpurského, jež nekonstatovala nic více, než že panovník může erby udílet, „*tak jako jest to prve bylo*“.⁹¹

83 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 166, čl. 187.

84 Celé sněmovní usnesení je editováno in: AČ 5, s. 465–477, č. 51, královské výpovědi jsou soustředěny do částí B („*O úřadech zemských království Českého a o odúmrtech*“, s. 466–468), D („*O lidech a sirotcích zběhlých před válkou, o svědomí Pražan etc.*“, s. 471), E („*O zachování celosti práv koruny České, o berni etc.*“, s. 472–474) a F („*Nález obecní o sezení a místech nejvyšších úředníkův zemských v soudu etc.*“, s. 474–476).

85 Do desk zemských byly tyto normy zapsány jako panovnicko rozhodnutí, což dosvědčuje zápis v KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 184v–185r. Edice AČ 5, s. 465–477, č. 51, B (zde s. 466–467); *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 486–487.

86 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 178–179, čl. 236–240.

87 Viz např. Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010, s. 138.

88 KNM Praha, Rukopisy, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 185r–185v; AČ 5, s. 465–477, č. 51, B (zde s. 467–468); *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 487.

89 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 238–239, čl. 480.

90 V KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 185v, není tento článek obsažen. Nachází se nicméně v AČ 5, s. 465–477, č. 51, B (zde s. 468); *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 487.

91 AČ 5, s. 496–516, č. 65 (zde s. 498).

Velmi obdobně lze komentovat i normy obsahující zakotvení zasedacího pořádku na větším zemském soudu, a to jak pokud jde o prestižní pořadí nejvyšších zemských úředníků, tak o pravidla vztahující se na přednost mezi příslušníky „starožitných“ a „novožitných“ panských rodů.⁹² Původně rozsáhlejší královo rozhodnutí bylo převzato z větší části, a to do čtyř článků, zařazených pod společnou rubriku „*O sedání pánuv*“. V tomto případě začíná první z předmětných článků Vladislavovou intitulací, všechny další již ale implikují představu, že se jednalo o obecný soudní nález.⁹³

Další královské výpovědi, řešící zejména sporné body ve vztahu mezi šlechtou a městy,⁹⁴ byly rozptýleny na různá místa zákoníku. Tak šlo o potvrzení povinnosti vydávat zběhlé poddané, doplněné o formulaci některých procesních pravidel, zákaz vdávání kmetičen bez souhlasu jejich pána, omezení držby deskových statků na základě správních listů a zákaz nakupování koní cizinci mimo městské trhy, a to pod trestem jejich zabavení.⁹⁵

Zatímco ve výše uvedených případech byl panovníkův podíl na změnách právní regulace nepopiratelný (i když v řadě případů zřejmě jen formálně vyhlásil to, na čem se dohodly stavy), u nálezů zemského soudu, vynesených za panovníkovy přítomnosti, nakolik jsou v zemském zřízení rovněž citovány, je nutno spíše předpokládat ryze formální participaci a příslušnou normativní úpravu připsat zcela na vrub šlechtických soudců.

V tuto chvíli je na místě vrátit se znovu k volebním kapitulacím, představujícím zásadní prostor pro znovupotvrzení a případně i rozšíření stavovských privilegií. Výše již bylo zmíněno, že předáci katolického panstva se ve svém politickém boji proti utrakvistickému králi Jiřímu závazků císaře Zikmunda a jeho vnuka Ladislava Pohrobka prakticky nedovolávali. Podařilo se jim nicméně – byť do jisté míry spíše mimoděk – dosáhnout toho, že Jiří, který opomněl volební kapitulaci vydat, nechal do zemských desk vložit relaci „*o právích a svobodách království českého*“.⁹⁶ Již o čtyři roky později, po Jiřího

92 Také tento výrok byl prokazatelně intabulován, opis se dochoval v KNM Praha, Rukopisy, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 187v–188r. Editován je v AČ 5, s. 465–477, č. 51, F (zde s. 474–476), stejně jako v *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 491–492.

93 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 179–180, čl. 243–245 a 247. Vynecháno bylo pouze původní nepřiliš jasně vymezení přednosti „*což se pak roduov panských dotýče těch, kteří v soudu zemském sedají neb potomně sedati budú*“, spojené s deklarací přednosti přísedících zemského soudu před ostatními pány v královské radě i při jiných příležitostech. Namísto toho byl do zemského zřízení doplněn jednoduchý článek, vycházející z nálezu přijatého 18. března 1500. *Tamtéž*, s. 180, čl. 246.

94 KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 186v–187r; AČ 5, s. 465–477, č. 51, D (zde s. 471); *Pozůstatky desk zemských*, s. 489.

95 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 192, čl. 302, s. 185, čl. 267, s. 164, čl. 181 (oproti výroku zanesenému do desk zde bylo doplněno slovo „*dědicky*“, které umožnilo interpretovat článek jako obecný zákaz držby deskových statků ze strany měšťanů), s. 259, čl. 556.

96 AČ 4, s. 135–136, č. 25; AČ 5, s. 366–367, č. 3; *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 350–351.

smrti, pak vydal obsáhlou kapitulaci Vladislav Jagellonský.⁹⁷ Určitě je třeba podívat se, do jaké míry byly články těchto dvou dokumentů reflektovány zemským zřízením z roku 1500 a jakým způsobem do něj byly případně inkorporovány.

Snad nejzákladnějším prostředkem, který mohly stavy využívat při hájení svých pozic proti potenciální rozpínavosti královské moci, byla nevyhnutelná nutnost jejich souhlasu při vybírání obecné berně. Ta byla na sklonku přemyslovské epochy zřejmě ještě vybírána panovníky libovolně (byť lze předpokládat nějakou míru jejího politického předjednání s představiteli šlechtické obce), v článcích předložených v roce 1310 králi Janovi již však byl požadován institucionalizovaný souhlas šlechty s jejím vypsáním, přičemž limitována byla zároveň i výše této berně.⁹⁸ Ve Vladislavském zemském zřízení však kupodivu není toto pravidlo explicitně zakotveno a berní problematika je tu celkově opominuta.⁹⁹ Totéž ostatně platí i pro volební kapitulaci Vladislavovu, dokument předložený katolickými pány v roce 1479 se pak omezil na obecný požadavek, „*což se vojny a berně dotýče, aby také to opatřeno bylo, abychom nebyli obtěžováni proti právu starodávniému*“.

Těžko z toho ovšem vyvozovat, že by stavy nepřikládaly svému podílu na fungování zemského daňového systému význam. Právě naopak, omezení královské moci tu patrně bylo považováno za tak samozřejmé, že snad ani nebyla pocítována potřeba ho znovu normativně zakotvit. Naposledy se tak explicitně objevilo v zápise krále Jiřího („*že berně na zemi české žádné žádati ani bráti nemá bez svolení zemského*“). Je pravda, že ani v pozdější právní a politické praxi nebyl tento koncept až do Bílé hory (a ostatně ani po ní!¹⁰⁰) zpochybněn.

97 Vladislavův příslib, vydaný nepochybně v listinné podobě, se dochoval pouze v pozdějších opisech a vydán byl v AČ 4, s. 451–455, č. 11; následně převzal text do svého díla i J. KALOUSEK, *České státní právo*, s. 568–571. František Palacký vydal v AČ 4, s. 444–451, č. 10, rukopisně dochované „žádosti“ předložené Vladislavovi a spojil je s volebním sněmem kutnohorským. Již v AČ 5, s. 389, v poznámce pod čarou tento svůj omyl opravil a konstatoval, že soubor požadavků dochovaný rukopisně v KNM Praha, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 153r–157r, patří do roku 1479.

98 Srovnej zejména Kamil KROFTA, *Začátky české berně*, ČČH 36, 1930, s. 15–26; text inauguračního diplomu s příslušnou „berní pasáží“ viz F. PALACKÝ, *Über Formelbücher*, s. 331–333, č. 129. Je ale pravda, že během první poloviny 14. století se toto pravidlo jen postupně prosažovalo do praxe – tak uvažoval např. J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba*, s. 154, že král „*ponechal si přece jen výsadní právo k vybírání berně bez stavovského souhlasu a povolení*“, resp. že podmíněnost souhlasem šlechty byla projevem královny zvláštní milosti, přičemž bylo možné „*od této ‚milosti‘ v případě hodném zřetele upustit*“. Ve druhé polovině 15. století už ale o tom, že panovník nemá k obecné berni bez stavovského svolení přístup, nepanovala nejmenší pochybnost.

99 Letmá zmínka o berni se objevuje pouze v čl. 66 zákoníku, vůbec zde však nejde o její schvalování.

100 Souhlas stavů s obecnou berní byl jako hlavní kompetence zemského sněmu zakotven i v Obnoveném zřízení zemském. Viz *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království*

Z hlediska juristického lze přesto z obecnějšího hlediska vyjádřit údiv a svým způsobem i výtku, že stavy opomněly některé své vydobyté pozice dostatečně právně ukotvit, což se jim posléze po nástupu Habsburků na trůn částečně vymstilo.

Jak bylo výše citováno, v usnesení zemského sněmu se společně s berněmi jako oblast, v níž měly být obecně zachovány starobylé svobody, objevily též „vojny“. Také zde platí, že závazek českých panovníků nevyužívat českou zemskou hotovost k zahraničním výbojům, jemuž odpovídala reciproční povinnost šlechty hájit království proti vpádům zvenčí (v návrhu inauguračního diplomu, předloženého králi Janovi, bylo toto ustanovení dokonce předrženo článku věnovanému berním), měl starobylý charakter. Zatímco v zápisu krále Jiřího našel svůj odraz („*J[eho] M[ilos]t k žádným vojnám nutiti nemá pánuov a rytierstva země české mimo rády a práva prvotní [...] a mimo to k nižádným vojnám on J[eho] M[ilos]t ani jeho budoucí, králové čeští, nutiti nemají*“), do Vladislavova majestátu z roku 1471 se vůbec nedostal. Textace Jiřího zápisu potom byla – v tomto případě beze změny – převzata do zemského zřízení, co rubriky „*Milosti královské*“. Součástí článku byl sice odkaz na příslušné místo v zemských deskách, forma původního pramene byla ale kamuflována uvozujícím obratem „*nalezli vuobec za právo o vojnách*“.¹⁰¹

Do třetice se již v návrhu inauguračního diplomu krále Jana objevil jednak příslib, že panovník nesvěří cizincům správu žádného ze svých hradů, žádný zemský úřad v Čechách ani na Moravě a žádnou hodnost při svém dvoře, a to jak trvale, tak dočasně, jednak i obecnější závazek, že nepřipustí v Čechách ani na Moravě cizince k držbě nemovitých statků nebo jiných práv.¹⁰² V Jiřího zápise lze kupodivu nalézt jen lakonický závazek, že čeští králové „*nemají na zámky a úřady zemské cizozemcuov sázeti*“. Vladislavova kapitulace byla v tomto ohledu naopak velmi konkrétní, v jejím rámci se objevil zcela jednoznačný závazek, „*žádných cizozemcuov duchovních ani světských na úřady zemské ani městské ani duchovníe nesázeti, ani jimi zámkuov a měst Koruny české osazovati a jim jich svěřovati*“.¹⁰³ Je zjevné, že zatímco ve věci berní a válek byly stavy v roce 1471 dostatečně sebevědomé a neobávaly se, že by je jagellonský

Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen 1627, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1888, s. 14–15, čl. A 5.

101 Vladislavské zřízení zemské. Edice, s. 241, čl. 489.

102 V první fázi zřejmě ale panovník vztáhl svůj příslib pouze na nabývání úřadů, jak nasvědčuje text privilegia pro šlechtu moravskou. MZA Brno, Stavovské listiny, sign. 2; CDM 6, s. 37–38, č. 49. K omezením, která se v Čechách vztahovala na cizince, naposledy podrobněji Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018, zejm. s. 26–53.

103 Navzdory tomu, že tento požadavek byl dodržován, žádali znovu v roce 1479 katolictví páni, aby „*ižádný cizozemec úřaduov zemských žádných nedržel, ani aby J[eho] K[rálovská] M[i-los]t jčl jich kterým cizozemcuom dávatí, neb jest to také proti právu*“.

princ mohl o jejich práva připravit, otázka cizích rádců byla z jejich pohledu mnohem ožehavější. Nebezpečí, že se krakovský dvůr pokusí poslat s mladým Vladislavem do Čech polské exponenty, kteří se budou pokoušet zemské záležitosti ovlivňovat, nebylo možno brát na lehkou váhu.

Když nebezpečí pominulo, bylo pro účely kodifikace zemského práva od obsáhlejší garance Vladislavovy opět ustoupeno ke kratšímu a poněkud nejasnějšímu závazku „husitského krále“ z roku 1467. Příslušný článek byl znovu zařazen do rubriky „*Milosti královské*“ a opět s matoucím úvodem „*Nalezli vuobec za právo*“.¹⁰⁴ Ten se nachází i v úvodu dalšího, obsahově prakticky totožného, avšak odlišně textovaného článku („*cizozemec žádný aby na úřadech zemských nebýval a nemá bývati*“), zařazeného do rubriky „*O sedání pánuov*“. Také tento článek na konci odkazuje na zápis krále Jiřího a vedle toho i na sněmovní usnesení z roku 1497.¹⁰⁵ Související zákaz postupování statků cizincům, vztahující se na všechny stavovské osoby, byl do zákoníku rovněž zařazen, ovšem s odkazem na soudní nález, učiněný za panovníkovy přítomnosti v roce 1486.¹⁰⁶

Pokud jde o obsazování zemských úřadů, pozdější praxe doby předbělohorské v plné nahotě odhalila další problém, jehož nevyřešení v příhodném okamžiku kodifikace zemského práva lze zástupcům šlechty rovněž vytknout. Šlo o to, jak zabránit panovníkovi, aby do úřadů jmenoval osoby, jež budou více hájit jeho zájmy než zájmy šlechtické obce, byť z ní vzešly. Myšlenka na omezení panovníkova práva libovolného výběru se přitom datuje do konce 14. století a nalézt ji lze v Žebráckém privilegii, o rok později potvrzeném i rozhodčím výrokem uherského krále Zikmunda a moravského markraběte Jošta. Zemští úředníci (stejně jako přisedící zemského soudu) měli být podle těchto listin jmenováni „*s panskú radú*“.¹⁰⁷ Znovu slíbil přihlížet k doporučením svých šlechtických rádců v roce 1453 Ladislav Pohrobek.¹⁰⁸ V letech 1467 a 1471 tato otázka otevřena nebyla, naproti tomu byl však Vladislavovi Jagellonskému v roce 1479 adresován důrazný požadavek, aby „*ráčil úřady zemské výše opatrřiti vedle starodávniho práva s radú panuov zemských*

104 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 241, čl. 488.

105 *Tamtéž*, s. 180, čl. 248.

106 *AC 5*, s. 427–428, č. 32; *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 409–410; *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 222–223, čl. 432.

107 *AC 1*, s. 56–58, č. 5; *CDM 12*, s. 286–288, č. 309. J. KALOUSEK, *České státní právo*, s. 366–367, soudil, že při nízké četnosti konání zemských sněmů měl spoluúčast na jmenování úředníků institucionálně zajišťovat zemský soud jako základní panská politická platforma. S tím nelze než souhlasit. Obširněji k jmenování zemských úředníků ve středověku a zejména raném novověku naposledy M. STARÝ, *Přední klenot zemský*, s. 139–155.

108 *AC 4*, s. 416–419, č. 2 („*o osazenie zámkuov a úřaduov v Čechách [...] to mámy učiniti po radě pánuov a zeman*“).

a rytieřstva“.¹⁰⁹ Stejně jako v předchozích citovaných dokumentech ovšem nebylo jednoznačně vymezeno, kdo konkrétně by měl být kompetentní svůj poradní hlas králi předložit.

Podobný obrázek nabízí i *Vladislavské zřízení zemské*, v němž se v souvislosti se základem „vyprošování“ obsazených úřadů (tj. udělování takzvaných expektancí) spíše jen okrajově zmiňuje, že teprve ve chvíli, kdy nositel úřadu zemře, má uvolněný post „*Jeho Milost s radů panskú a vladycskú dobrému, cti zachovalému pánu neb rytieřskému člověku ráčil dáti [...], který by se zemi hodil*“.¹¹⁰ Dlužno dodat, že v roce 1508 sice Vladislav vydal majestát, v němž se zavázal obsazovat uprázdněné úřady pouze na doporučení ostatních zemských úředníků a dalších členů královské rady,¹¹¹ ani tento krok ale nevedl k dostatečnému vyjasnění situace. A to s ohledem na to, že nebyla náležitě zabezpečena závaznost takových doporučení. Panovník tak sice byl povinen si stanoviska členů královské rady vyžádat, bylo však na něm, jak s nimi naloží a nakolik se jimi nechá spoutat.

Zatímco Jiřího zápis z roku 1467 obsahoval skutečně jen články normativní povahy, ve Vladislavově kapitulaci z roku 1471 se obecné závazky mísily se zcela individuálními přísliby. Dílem směřovaly k rodině krále Jiřího (zachování královny Johany při jejím vdovském věnu, osvobození knížete Viktorina, vyvazení k zemské potřebě zadlužených statků, náležejících synům Jiřího, svým způsobem sem lze zařadit i příslib zajištění sejmutí papežské klatby ze zemřelého krále), dílem k dalším osobám, které v listině částečně byly a částečně nebyly jmenovitě uvedeny. Tím lze dokumentovat další zajímavý jev, totiž že i v pramenech svou povahou normativního charakteru se často objevovaly i vysloveně individuální výsady. Dobře patrné je to i v samotném zemském zřízení, kde se vyskytují přinejmenším tři články řešící zvláštní postavení některých šlechtických rodů.

Ten patrně nejznámější se týkal jihočeských velmožů erbu červené růže ve stříbrném poli. Ti usilovali s odkazem na falza vzniklá po polovině 15. století¹¹² o právní zakotvení své vedoucí pozice mezi českou šlechtou, odpoví-

109 AČ 4, s. 444–451, č. 10.

110 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 228–229, čl. 444.

111 AČ 6, ed. František PALACKÝ, Praha 1872, s. 386–391, č. 93 („*Jestliže bychme kdy měli koho z pánuov neb z vládyk vsaditi na který úřad, bylo-li by které miesto pusté, to chceme s pilným rozvážením pánuov úředníkuov zemských a jiných rad Našich učiniti*“).

112 Četná rožmberská privilegia vyhodnotil jako falza již Valentin SCHMIDT, *Die Fälschung von Kaiser und Königsurkunden durch Ulrich von Rosenberg*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 32, 1894, s. 315–337, a 33, 1895, s. 181–202. Dále viz František MAREŠ, *Padělané diplomy rožmberské*, ČČH 1, 1895, s. 371–384; Karel MARÁZ, *Falzátor listin a pečeti. Příspěvek k portrétu Oldřicha II. z Rožmberka*, Dějiny a současnost 21, 1999, č. 3, s. 17–21; TÝŽ, *K problematice padělání pečeti na sklonku středověku. Sfragistický příspěvek k falzům Oldřicha II. z Rožmberka*, SAP 48, 1998, č. 1, s. 49–103.

dající jejich faktickému politickému vlivu i hospodářskému potenciálu. Tu potvrdila královská výpověď z roku 1497, převzatá i do zemského zřízení. Rožmberský vladař měl při všech příležitostech zaujímat nejprestižnější místo před všemi zemskými úředníky.¹¹³ Na okraj možno připomenout, že toto výsadní postavení Rožmberků se pokusil o půlstoletí později ohrozit kancléř Jindřich z Plavna, který nechal do dalšího zemského zřízení z roku 1549 vtělit nová ustanovení, upřednostňující nositele knížecího titulu.¹¹⁴ Tím odstartoval pozoruhodný právní spor, uzavřený kompromisním výrokem Ferdinanda I. Ten ale v dlouhodobějším časovém horizontu znamenal, že Rožmberkové své postavení obhájili.¹¹⁵ Lze doplnit, že příslušný článek v zemském zřízení se ale neodvolával na rožmberská listinná falza, nýbrž byl opět stylizován do podoby (soudního) nálezu.

Kodex zemského práva dále v souvislosti s rozdělením zemských úřadů mezi šlechtické stavy potvrdil dědičnost nejvyššího maršálství v rodě pánů z Lipé a evidoval sporné nároky dalších linií rozrodu Ronovců, tj. Berků z Dubé a Křineckých z Ronova, které měly být in eventum prokazovány soudně.¹¹⁶ Ani tento článek se neodvolával na žádný konkrétní starší pramen, a to již z toho prostého důvodu, že úřad byl v rodě pánů z Lipé držen obyčejově a žádným listinným fundamentem zajištěn nebyl.

Nesmírně zajímavým způsobem se zemské zřízení naproti tomu vypořádalo s jiným falzem, kterým se oháněl hrabě Jeroným Šlik. Šlo o údajnou imunitu jeho rodu, jehož členové měli být chráněni před půhony k zemskému i dvorskému soudu a měli být souzeni výhradně panovníkem, případně jeho poručníkem. Příslušná listina patří nepochybně k padělkům, vzniklým z iniciativy Zikmundova kancléře Kašpara Šlika na sklonku lucemburské éry,¹¹⁷

113 AC 5, s. 465–477, č. 51, F (zde s. 475); *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 180, čl. 244.

114 *Codex iuris Bohemici* (dále jen *CIB*) IV/1, edd. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, Praha 1882, s. 138, čl. A 9, a s. 142, čl. A 15.

115 Dosud nejlepší a nejpodrobnější zmapování tohoto sporu představuje studie Jaroslav PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knižata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547–1556)*, ČSČH 21, 1983, s. 855–884.

116 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 179, čl. 242.

117 Ke šlikovským majestátním, datovaným do doby vlády císaře Zikmunda a jeho zetě Albrechta, na základě podrobného rozboru především Max DVOŘÁK, *Die Fälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (dále jen *MIÖG*) 1/22, 1901, s. 51–107; Alfred PENNRICH, *Die Urkundenfälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick nebst Beiträgen zu seinem Leben*, Gotha 1901, zejm. s. 55–85; Artur ZECHEL, *Studien über Kaspar Schlick. Anfänge, erstes Kanzleramt, Fälschungsfrage. Ein Beitrag zur Geschichte und Diplomatie des 15. Jahrhunderts.* (= Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, 15), Prag 1939, s. 175–317. Naposledy se Zikmundovu kancléři zevrubně věnovali Petr ELBEL – Andreas ZAJIC, *Die zwei Körper des Kanzlers?: die „reale“ und die „virtuelle“ Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema I*, MHB 15/2, 2012, s. 47–143, 16/1, 2013, s. 55–212, 16/2, 2013, s. 73–157.

tuto skutečnost však nedokázala dobová diplomatika odhalit. Zároveň bylo ovšem podobné privilegium z pohledu šlechty zcela nepřijatelné. Zemský soud se proto již v roce 1486 kategoricky vyslovil proti jeho další platnosti. Využil přitom jednak poměrně prvoplánové jazykové argumentace, jíž dovozoval, že se text listiny vztahoval pouze na Kašpara a jeho bratry, nikoli další generace Šliků, jednak obecněji poukázal na skutečnost, že ani čeští králové nejsou z působnosti zemského soudu vyňati („*té svobody jsú neužívali ani užívají, by k právu zemskému státi neměli*“), a tím spíše tedy nemohou podobné privilegium poskytnout komukoliv dalšímu (logická argumentace a fortiori, resp. a maiori ad minus).¹¹⁸

Otázka individuálních privilegií, narušujících obecně platné právní mechanismy a principy, se dočkala řešení i v samostatném článku, zařazeném do zemského zřízení do rubriky „*O dokonalém svolení*“. Jedná se o ustanovení, obvykle interpretované obecněji jako uznání nevýlučnosti této kodifikace.¹¹⁹ Ve vztahu ke starším výsadám a svobodám mělo totiž platit, že pokud by došlo ke sněmovnímu usnesení, které by je popíralo, jejich nositelé „*nemají k tomu tištění býti žádnú měřú*“ a zůstává na jejich svobodné vůli, zda se takovému usnesení podřídí. Naopak jakékoliv nové privilegium, jež by si někdo na českých králích zjednal, nesmělo být „*proti našim starodávným právóm a svobodám a výsadám*“, a to pod sankcí absolutní neplatnosti. Z tohoto pohledu samozřejmě nemělo obstat ani výše zmíněné nadřazení knížat z Plavna celé stavovské obci; zde je ovšem nutno dodat, že článek byl zařazen do nového zemského zřízení, které podstatnou část původního zákoníku překrylo na základě principu *lex posterior derogat priori*.

Snad by se mohlo na první pohled zdát, že předchozí výklad od problematiky *Registra desíti truhlic* do značné míry abstrahuje. Ve skutečnosti ale ukazuje širší kontext tohoto významného počínu a zároveň může napomoci pochopit smysl úsilí, které Matouš z Chlumčan vyvinul.

Předně je zřejmé, že zájem o královské listiny, ať již uložené na Karlštejně či jinde, se táhne jako ona pověstná červená nit celou druhou polovinou 15. století, přičemž se do jisté míry navazuje již na tradici bezprostředně pohusitskou. Zesílení tohoto zájmu je neoddiskutovatelné v době krále Jiřího, kdy byl karlštejnský archiv podroben zevrubnému zkoumání. Tehdy vznikl inventář, který František Čáda nazval „*Registrem desíti truhlic z roku 1466*“ (i když nelze vyloučit, že jeho vznik bude třeba posunout až do počátku roku následujícího) a jenž mohl na počátku 16. století sloužit minimálně jako komparační, patrně ale též inspirační materiál pro nový soupis. Ostatně další inventář listin uložených v karlštejnské kapli svatého Kříže se dochoval i z roku

118 *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 111, čl. 9.

119 *Tamtéž*, s. 54, 244–245, čl. 493.

1489, kdy mělo k sepsání dojít za účasti samotného panovníka.¹²⁰ A již o pět let dříve, v roce 1484, prý „*byl jest J[eho] M[ilos]t na Karlštejně, maje při sobě znamenitý počet pánův i rytířstva, a tu že všickni listové sú zohledováni*“,¹²¹ byt v tomto případě zřejmě žádný písemný záznam nevznikl.

Pokud byl výše citován příkrý odsudek Zdeňka ze Šternberka, jímž na sněmu v roce 1467 pohaněl soupis karlštejnských listin, byl samozřejmě motivován v první řadě politicky. Na druhou stranu je ale nutno říci, že z hlediska vnitropolitických poměrů nebyl úplně nepřipadný. Už jen první pohled do soupisu totiž ukazuje to samé, co je patrné i z *Registra desíti truhlic* – totiž že bohatý listinný materiál se týká takových otázek, jako je zakotvení českého státu ve vztahu k Říši, zahraničněpolitických a diplomatických vztahů, státoprávní konstrukce České koruny, zahraničních lén apod. Rozdělení moci mezi panovníka a šlechtu, resp. garancí stavovských práv se listiny chované v karlštejnském korunním archivu prakticky netýkaly (ponechá-li se stranou jeden z článků Zlaté buly sicilské, v němž bylo zmíněno volební právo šlechty ve vztahu k obsazování českého trůnu).

Již v době poděbradské tak musela vstoupit v širší známost skutečnost, že v truhlicích na Karlštejně se prakticky nenachází listinný materiál, který by byl pro kodifikaci zemského práva využitelný. Samozřejmě je otázkou, nakolik byla tato skutečnost v kolektivní paměti uchována o dvě desetiletí později, kdy myšlenka uvedené kodifikace začala ve šlechtických kruzích silněji rezonovat. Příliš silně asi ne, došlo-li v roce 1489 k novému soupisu.

Každopádně je ovšem zajímavé sledovat, jakým způsobem byly vybrané královské listiny do zákoníku inkorporovány. Jen ve třech případech byly skutečně „přiznány“, přičemž ale hned dvě z nich byly citovány prostřednictvím svého vkladu do zemských desk. V některých dalších případech pak byly programově „kamuflovány“, když buď přímo část jejich textu, nebo přinejmenším obsah byly ve zřízení uvozovací formulí vydávány za soudní nález. Těžko lze pochybovat o tom, že šlechtické stavy se tím snažily programově vyjádřit svou libovůli „*práv svých přičiniti aneb ujeti*“. ¹²² Inspirací jim přitom (přinejmenším do jisté míry) byla právní kniha Ondřeje z Dubé, zdůrazňující kompetenci šlechty v oblasti nalézání práva.¹²³

Ke způsobu, jakým (ne)byl listinný materiál využit při kodifikačním úsilí, je také nutno přihlídnout při hledání odpovědí na otázku, co stálo za

120 Archiv Pražského Hradu (dále jen APH), Archiv Metropolitní kapituly, sign. Cod. LXVII, fol. 138r–144r.

121 AČ 5, s. 395–398, č. 18 (zde s. 398). Zde je nedatovaný rukopisný záznam Františkem Palackým vložen do roku 1479, přičemž později, ve svých *Dějínách národu českého*, otec české historiografie změnil své mínění a spojil písemnost právě s rokem 1484.

122 Tento obrat se objevuje v posledním článku zemského zřízení – viz *Vladislavské zřízení zemské*. Edice, s. 266, čl. 576.

123 *Práva zemská česká*, s. 123, čl. 10.

vznikem *Registra desíti truhlic*, zpracovaného Matoušem z Chlumčan. Již Rudolf Koss předpokládal, že došlo k souběhu dvou značně odlišných motivů. Jednak měl být překonán odpor měst vůči novému zemskému zřízení, a to poukazem na skutečnost, že na Karlštejně se skutečně nenacházejí žádné utajené listiny, jež by městům garantovaly širší politická práva. Za druhé pak mělo dojít k revizi zahraničních lén, aby mohla být zahájena jednání o jejich reivindikaci, resp. opětovné uznání české svrchovanosti ze strany jejich držitelů (na což v roce 1501 navázala výzva k obnovení lenního slibu).¹²⁴

Ve světle shora uvedeného se ale zdá jen málo pravděpodobné, že by vznik *Registra* měl co do činění s první z uvedených záležitostí. Vzhledem k tomu, že karlštejnské listiny byly v posledních desetiletích před vydáním *Vladislavského zřízení zemského* ohledávány opakovaně, nemohlo být utajeno ani politickým leaderům městského stavu, že Karlštejn jim pomyslnou municí pro boj za městská práva nenabídne. Tím spíše si toho museli být vědomi zástupci šlechty. Co by pro ně bylo jednodušší než učinit velkorysé gesto a přizvat k ohledávání listin i reprezentanty měst. Avšak nestalo se, komise zvolená na svatojeronýmském sněmu roku 1500 sestávala výhradně ze zástupců obou šlechtických stavů.

Z tohoto důvodu lze považovat za takřka jisté, že *Registrum* nebylo ničím více a ničím méně než projevem vypjatého politického sebevědomí české šlechty. Ta v neklidných desetiletích následujících po ukončení husitských válek postupně převzala spoluzodpovědnost nejen nad samotným Českým královstvím, ale i nad celistvostí celé České koruny. Ne vždy k radosti stavovských reprezentací ostatních korunních zemí.¹²⁵ Na druhou stranu lze pro místy až příliš na odiv dávaný bohemocentrismus najít i částečné porozumění, neboť úloha „strážce integrity“, jíž se česká šlechta samozvaně v době slabé ústřední (královské) vlády ujala, byla pro další soudržnost Koruny velmi žádoucí. Tím spíše, že Olomoucký mír a v něm obsažené rozdělení vlády v českých zemích mezi dva konkurenční krále (Vladislava Jagellonského a Matyáše Hunyadiho) jasně ukázaly, že dostředivé síly, držící korunní země pohromadě, mohou být za určitých okolností oslabeny do té míry, že to může být pro další existenci českého státu v jeho „lucemburských obrysech“ nebezpečné, ba fatální.

Těžko se dnes již bude hledat odpověď na otázku, nakolik se čeští páni spolupodíleli na zřízení hejtmanství německých lén, které mělo institucionálně zajistit zachování svrchovanosti českého krále (a království) nad drobnými říšskými državami, jejichž síť byla z velké části vybudována již v době

124 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 133.

125 Zde lze připomenout známý spor mezi českými a moravskými pány v roce 1453, který je zachycen in: *Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova, zemského hejtmana markrabství Moravského, sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávnych a práv markrabství moravského*, ed. Karel Josef DEMUTH, Brno 1858, s. 8–9.

lucemburské.¹²⁶ Poprvé se jako hejtman „*nad many, kteříž vně z země jsú*“, tituloval počátkem roku 1493 Jindřich z Plavna¹²⁷ a urputné mlčení starších pramenů o jakémkoliv kompetenčně srovnatelném úřadu lze chápat jako výmluvné svědectví o tom, že se v této době jednalo o naprostou novinku.¹²⁸ A i když nelze Vladislavovi Jagellonskému upřít jistý zájem, napřesný směrem k feudům extra curtem, zdá se málo pravděpodobné, že by zřízení nového hejtmanství bylo jeho samostatnou iniciativou. U *Registra* je ovšem klíčová úloha šlechty na jeho vytvoření neoddiskutovatelná a je svědectvím o její státotvorné úloze, neodpovídající zcela často zaznívajícím poukazům na její sobectví.

126 Vynikající přehledovou prací je v tomto ohledu monografie Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993.

127 AČ 10, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1890, s. 459, č. 818.

128 Do 90. let 15. století klade jeho vznik také Jiří VESELÝ, *Obnova zahraničních lén české koruny za Jiříka z Poděbrad*, PHS 8, 1964, s. 261–279, zde s. 278–279, pozn. 296.

„Kdy jsou páni ohledávali na Karštejně listy a zápisy a svobody zemské.“ České stavy a korunní archiv v 15. století¹

Mlada Holá

Význam českého korunního archivu v politice zemských stavů lze podrobněji sledovat teprve pro období pozdního středověku, kdy je k dispozici již více pramenů, jež dokládají jak zájem reprezentantů šlechty i měst o zde uložené dokumenty, tak též proměny v jejich uspořádání.² Pro výzkum jsou relevantní zejména některé zprávy z jednání zemských sněmů Českého království, nahodilé zmínky v dobové korespondenci či letopisech a kronikách. V neposlední řadě je možné využít též inventáře korunního archivu – předchůdce nejpodrobnějšího pozdně středověkého soupisu, tzv. *Registra desíti truhlic* Matouše z Chlumčan z počátku 16. století. Doposud se podařilo identifikovat čtyři různě obsáhlé přehledy listin korunního archivu z 15. věku, přičemž těm, které vznikly v 80. a 90. letech, v předchozím bádání zatím samostatná pozornost věnována nebyla.³

První doklad jasného zájmu českých stavů o korunní archiv, v němž byly uchovávány zejména písemnosti vydané ve prospěch českých králů a *Coronae regni Bohemiae*, souvisí s jeho odvozem Zikmundem Lucemburským mimo České království. Snaha o navrácení dokumentů byla totiž jedním z bodů

1 Citace v názvu pochází ze stížnosti stavovské opozice z roku 1465, viz zde pozn. 37.

2 K počátkům českého korunního archivu srov. zejména R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české 1*, s. 37nn.; Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu. Formování státního archivu od středověkého panovnického archivu listinného přes archiv české kanceláře, české komory, starého českého místodržitelství, českého gubernia a místodržitelství, až po vznik Československé republiky*, Praha 1992, s. 11.

3 Konkrétní prameny i relevantní bádání jsou citovány níže v textu, zde zmiňme alespoň dvě zásadní novější práce, a to bohužel nepublikovanou diplomovou práci Jany Nešněrové: Jana HANOUSKOVÁ, *Česká koruna a král v představách české šlechty na přelomu středověku a novověku (Registrum desíti truhlic Matouše z Chlumčan jako pramen k politickému myšlení české šlechty)*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009, a podrobné shrnutí proměn významu Karlštejna v pohusitském období in: Petr ČORNEJ, *Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií*, Praha 2020 (2. vyd.), zejména kapitola „Klíče ke Karlštejnu“, s. 444–499 (původně samostatně in: *SMB 1*, 2009, s. 37–73).

stížnosti, kterou zástupci zemské obce vznesli již roku 1421.⁴ Tehdy jim vyhověno nebylo, takže tento požadavek znovu zazněl o patnáct let později na jednáních vedených v Jihlavě, kde se řešilo uznání Zikmunda Lucemburského v Čechách. Na schůzku císaře provázal i jeho zeť Albrecht Rakouský, nejpravděpodobnější příští kandidát českého trůnu (viz níže).⁵

V Jihlavě měly sice prvořadě místo otázky týkající se církevních poměrů v zemi (tedy zejména potvrzení basilejských kompaktát), ale pro české stavy bylo důležité též vrácení královské koruny a dalších významných klenotů, listin a desek zemských i dvorských do Českého království. Panovník tento závazek spolu s jinými 20. července 1436 písemně stvrdil. Zároveň stanovil, že výše uvedené cennosti mají „na jednom místě položeny býti w Čechách, aby nám i našim budícím králóm Českým i tej zemi bezpečně ležali i zachováni byli“.⁶

Po dalším týdnu jednání, během nějž byly mimo jiné řešeny konkrétní podmínky císařova vstupu do Prahy, vyslal Zikmund Lucemburský podle zprávy člena poselstva basilejského koncilu Jana de Turonis svého kancléře Kašpara Šlika pro svatováclavskou korunu a jiné klenoty do Prešpurku. Přivést měl s sebou též privilegia, která se ovšem nacházela ve Vídni. Vyhledání uvedených cenností a jejich převoz se stal důvodem pro přerušení rokování na dva týdny. Teprve 10. srpna říšský kancléř Šlik požadované věci do Jihlavy dopravil, takže o tři dny později mohla jednání pokračovat. Během nich byla podrobně zkoumána svatováclavská koruna, další klenoty (výslovně zmíněny dva kříže) a rovněž „*multas literas concernentes regnum Boemie tam in priuilegiis quam aliis*“. Pozorovatele – pisatele uvedené zprávy Jana de Turonis pocházejícího

4 AČ 3, s. 232; srov. též *Vavřince z Březové Kronika husitská*, ed. Jaroslav GOLL, in: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále jen *FRB*) 5, Praha 1893, s. 490. Z novější literatury viz alespoň P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 450n.

5 Shrnutí proměn nástupnictví v Čechách ve 14. a 15. století podal naposledy Uwe TRESP, *Gewalt bei böhmischen Königswahlen im späten Mittelalter*, in: *Gewalt und Widerstand in der politischen Kultur des späten Mittelalters*, edd. Martin Kintzinger – Frank Rexroth – Jörg Rogge, Ostfildern 2015, s. 115–143, zde s. 124.

6 O jednáních vedle odkazu na další prameny a literaturu v pozn. 7 viz zejména *Thomae Ebdendorferi de Haselbach Diarium gestorum per legatos concilii Basiliensis*, ed. Ernestus BIRK, in: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basiliense I*, Vindobonae 1854, zde k privilegiím s. 782n. Srov. též AČ 3, s. 447: 20. 7. 1436 se Zikmund Lucemburský zavázal, že „*korunu Českú, listy, privilegia a dsky zemské i dworské, swátost i jiné klenoty koruny České, které sme z Čech wywezli, máme a chcme milostivě vrátiti*“. Listina byla přepsána i do některých redakcí *Starých letopisů* – srov. např. *Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického*, edd. František ŠIMEK – Miloslav KAŇÁK, Praha 1959, s. 121. Ve vztahu k archivu o událostech v Jihlavě roku 1436 podrobně též Otakar BAUER, *Několik slov o nejstarším inventáři českého korunního archivu z roku 1437*, in: *Sborník prací z dějin práva československého I. K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci*, ed. František Čáda, Praha 1930, s. 27–38, zde s. 27n. Z novější literatury viz P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 456n.

z Francie – zaujaly logicky zejména některé listiny vztahující se k jeho rodné zemi, o ostatních se bohužel podrobněji nerozepsal.⁷

I když další bezprostřední osudy výše uvedených písemností dochované prameny nezmiňují, zdá se, že byly následně předány českým stavům. Jejich mluvčí, významný jihočeský velmož Menhart II. z Hradce, o němž záhy uslyšíme znovu, totiž v Jihlavě přijal nejen rezignaci zemského gubernátora Aleše z Rýzmburka, ale výslovně císaři poděkoval za uchování uvedených cenností náležejících „*ad regnum*“.⁸ Poté proběhl slib věrnosti Zikmundovi jako českému králi, od něhož stavy žádaly vydání konfirmace zemských privilegií a svobod. Pak již nic nebránilo panovníkově cestě do Prahy, kde přijal mimo jiné v neděli 26. srpna 1436 „*s českou korunou na hlavě*“ slib věrnosti od konšelů a obcí pražských měst (korunován byl již roku 1420, 11. února 1437 pak proběhla korunovace Barbory Celjské).⁹

Z nedatované stížnosti stavů – zřejmě z roku 1437 – pak vyplývá, že Zikmund jim v létě 1436 některé z dokumentů korunního archivu nepředal.¹⁰ V souvislosti s touto zprávou je možné uvažovat o tom, zda nejstarší dochovaný soupis listin ze 4. září 1437, který zaznamenává dokumenty „*Reposita in Karlsstein in manibus domini Menhardi de Nouadomo*“, nemohl vzniknout právě při ohledání rozsahu archivu. Jak prokázal Petr Čornej, odevzdání Karlštejna a cenností do rukou nejvyššího představitele zemské obce jasně ukázalo na proměny v postavení i vnímání významu tohoto hradu, který zůstal sice majetkem královským, ale zároveň byl považován za zemský.¹¹ Důležitost přitom neměly pouze zde uložené korunovační klenoty, ale též privilegia, chápaná jako významná nejen pro konkrétního vládce, ale i pro celé království, resp. Korunu, jejíž výsady a „dobro“ (*bonum commune*) stavovská obec deklarativně

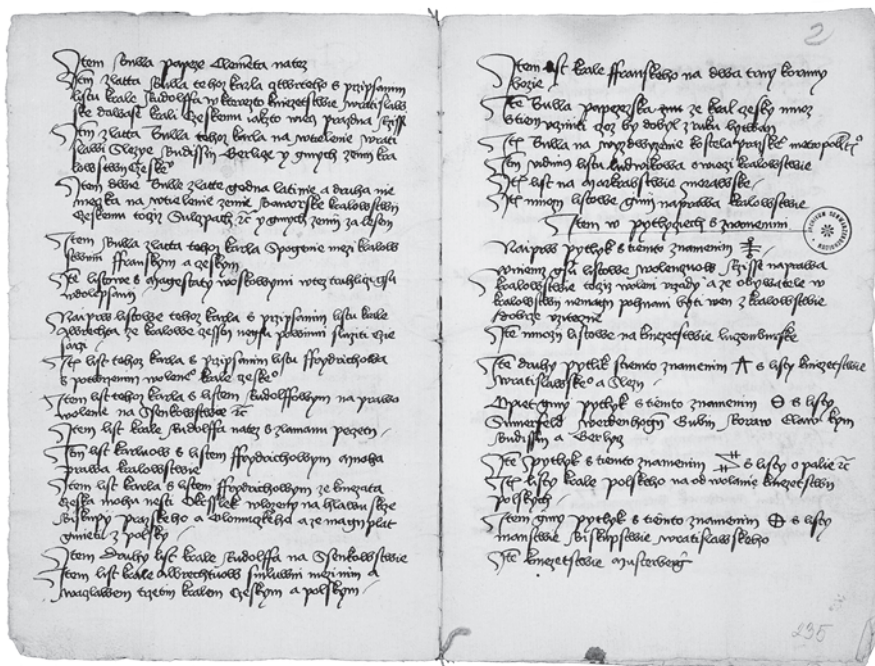
7 *Johannis de Turonis Regestrum actorum in legationibus a sacro concilio in Boemiam*, ed. Ernestus BIRK, in: *Monumenta conciliorum* 1, s. 827, 829n. Viz též R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 157n.

8 *Johannis de Turonis Regestrum*, s. 829n. Srov. též Ivan HLAVÁČEK, *K dochování husitské a protihusitské polemické literatury v 15. století*, in: *Jihlava a Basilejská kompaktáta: 26.–28. červen 1991. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia k 555. výročí přijetí Basilejských kompaktát, Jihlava 1992*, s. 29–36, zde s. 31.

9 Z novější literatury srov. s odkazy na další literaturu a na prameny alespoň P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 285nn., 291 a passim.

10 Zikmund prý „*slíbil, když do Čech přijede, že chce klenoty, listy, privilegia, kteréž nám byl po králově smrti pobral, vrátiti: toho něco málo nawrátil, což pilnějšího zachoval, anebo dal, kam ráčil*“; *AČ* 3, s. 457. Rudolf Koss upozornil, že některé vídeňské dokumenty byly vráceny do českého korunního archivu až správcem Domáčího, dvorského a státního archivu Theodorem Antonem Taulowem von Rosenthal v polovině 18. století. R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 158.

11 K širším souvislostem naposledy P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 459n., 464.

Obr. 1: Ukázka z nejstaršího inventáře karlštejských listin (1437).

chránila. Usilovala rovněž o to, aby král po nástupu vlády zemská práva a svobody potvrdil.¹²

Pokud se vrátíme ke zmíněnému latinskému inventáři ze září 1437 (obr. 1), tak je bezpochyby zajímavé, že patrně pouze s malým časovým odstupem vznikla i jeho českojazyčná verze. Už z této skutečnosti lze usuzovat na zvýšený zájem zemských stavů o obsah korunního archivu, neboť srozumitelnost latinských dokumentů byla jistě pro většinu z nich mizivá, což pak odůvodnilo přeložení soupisu. Není vyloučeno, že český překlad mohl být využit při pozdějších kontrolách karlštejských přísemností zástupci stavů, případně při argumentaci jejich reprezentantů na jednáních s panovníkem (viz níže). Tomu by napovídalo, že jeho jediný známý exemplář je dochován ve sbírce *Historica* ve Státním oblastním archivu v Třeboni, mohl tedy vzniknout v zájmu některého z Rožmberků. Do různých pozdně středověkých sborníků právních textů byla pak opisována výhradně latinská předloha soupisu.¹³

12 Srov. alespoň s dalšími odkazy Winfried EBERHARD, „*Bonum commune*“ v konkurenci mezi monarchistickou vládou a stavovskou společností, ČČH 102, 2004, s. 449–474; Lenka BOBKOVÁ, Česká koruna mezi králem a stavy 1402–1490, in: Husitské století, edd. Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2014, s. 175–188.

13 Latinská i česká verze soupisu jsou uloženy v SOA Třeboň, *Historica*, sign. 395. Vydal je O. BAUER, *Několik slov o nejstarším inventáři*, s. 33n. Některé opisy latinské verze inventáře

Detailněji byly v inventáři z roku 1437 zachyceny pouze listiny nacházející se v první truhličce vložené do velké truhly. Anonymní autor soupisu jí věnoval pozornost zejména proto, že v této části archivu byla uchovávána privilegia stvrzená zlatými bulami a další významné listiny. Zaznamenal nejprve pět privilegií císaře Fridricha II. Sicilského, po nichž následoval výčet dalších zásadních dokumentů, vystavených zejména Karlem IV. V jednotlivých sáčcích, odlišených grafickými symboly, pak byly většinou dle teritoriálního principu uloženy dokumenty k jednotlivým regionům, případně ještě detailněji dělené. V nich se nacházející písemnosti ale písař nezaznamenal. Podobně nepopsal ani obsah druhé truhly, rozdělené příhrádkami, do nichž byly vkládány ještě samostatné truhličky, přičemž dílčí oddíly odlišovaly symboly. Na evidenci jednotlivin v tomto soupisu navazovalo letmé poznamenání obsahu zbylých dvou truhel, jež sloužily pro uchování blíže nepopsaných účetních písemností, register a missivů.

Vzhledem ke zmíněné absenci výčtu většiny listin nelze sice konkrétněji inventář z roku 1437 analyzovat, nicméně pokud srovnáme jeho obsah z hlediska uváděných teritoriálních celků s mladšími soupisy, tak se zdá, že korunní archiv už byl poměrně kompletní, i když jak dokládá výše zmíněná stížnost Zikmundovi a jak záhy uslyšíme v souvislosti s volbou jeho zetě Albrechta II. Habsburského, některé jednotliviny v něm chyběly. Naopak v tomto přehledu listin ještě nalezneme některé dokumenty, jež byly později předány zejména do archivu metropolitního. V tomto případě mohlo ale jít i o proces opačný, protože pražská svatovítská kapitula měla v letech 1420–1454 část svých cenností (včetně privilegií) uloženou na Karlštejně, není tedy vyloučeno, že některé její listiny se tak dostaly do soupisu korunního archivu omylem.¹⁴

Dokumenty českých králů a království nadále zůstaly na Karlštejně, jehož vrchní správu měl na starosti zmíněný Menhart II. z Hradce, který se těšil přízni Zikmunda Lucemburského. I díky ní byl již v říjnu 1436 ustanoven purkrabím Pražského hradu a o necelý rok později jmenován spolu s královnou Barborou Celjskou správcem Českého království v době nepřítomnosti panovníka.¹⁵ Stejně tak zůstal tento mocný jihočeský velmož v centru dění za panování císařova zetě Albrechta II. Habsburského, při jehož nástupu na český trůn se opět dostalo pozornosti i privilegiím uloženým na Karlštejně.

zachytila J. HANOUSKOVÁ, *Česká koruna*, s. 33nn.

14 Viz Antonín PODLAHA – Eduard ŠITTLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. 91.

15 Menhartově životu, politickému vzestupu i pádu se detailně věnovala naposledy s odkazy na další prameny a literaturu Veronika MICZANOVÁ, *Pan Menhart z Hradce ve víru událostí první poloviny 15. století*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015. Ze starší literatury srov. zejména Rudolf URBÁNEK, *České dějiny 3. Věk poděbradský 1*, Praha 1915, s. 201nn. a passim.

Zikmund Lucemburský, jenž neměl mužského potomka, přitom podnikl již ve 20. letech 15. století některé kroky, jež měly podpořit nástupnická práva manžela jeho jediné dcery Alžběty (nar. 1409) v Českém království. Již roku 1423 Albrechtovi Habsburskému udělil přes trvajících bojů s husity v léno Moravské markrabství (i když z hlediska státoprávního byl tento krok více než problematický) a R. Koss se domníval, že snad zeti tehdy odevzdal některé starší dokumenty vážící se k Moravě.¹⁶ O tři roky později, kdy byl ve Vídni již prokazatelně uložen celý korunní archiv (viz výše), pak Zikmund a Albrecht společně konfirmovali četné listiny stvrzující práva českých králů ve Slezsku, a to včetně Karlovy inkorporace z roku 1355 a rezignací práv na tato území polským králem Kazimírem Velikým.¹⁷ V neposlední řadě obnovili též nástupnické smlouvy uzavřené mezi Karlem IV. a Rudolfem IV. Habsburským v 60. letech 14. století, přičemž jak originál, tak i jejich potvrzení se nacházely již roku 1437 na Karlštejně – přinejmenším u konfirmace se jednalo bezpochyby o záměr podpořit pozici Zikmundova zetě při řešení nástupnické otázky v Čechách.¹⁸ Promyšleným tahem byla i Albrechtova přítomnost, odůvodněná jeho titulem moravského markraběte, na zmíněných schůzkách v Jihlavě, kde pak spolu se svým tchánem stvrdil 2. července 1436 basilejská kompaktáta a posléze i další dokumenty důležité pro české stavy.¹⁹ Konečně zřejmě ještě na sklonku svého života chtěl Zikmund Lucemburský na celokorunním sněmu zetě prosadit za svého nástupce na českém trůnu, ovšem nestihl to – smrt jej zastihla 9. prosince 1437 ve Znojmě.

Záhy poté jednal v Praze zemský sněm Českého království o novém panovníkovi. Ve prospěch práv Albrechta Habsburského, jenž byl již 18. prosince zvolen králem uherským, zde promluvil říšský kancléř Kašpar Šlik. V proslovu rakouského vévodu nazýval výhradně markrabě moravský a odkázal nejen na císařův testament, ale citoval jeho výslovné předsmrtné přání

16 K udělení Moravského markrabství srov. *RI XI/1* (= *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437 I*), ed. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896, č. 5620 a 5625, 5626, s. 397, a z novější literatury zejména Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, Praha 1999, s. 426nn., a Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české 5*, Praha 2000, s. 463n. Předání moravských písemností roku 1423 předpokládá R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české 1*, s. 111n.

17 *RI XI/2* (= *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437 II*), ed. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1897, č. 6583–6587, s. 39 (R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české 1*, s. 161, pozn. 55). Viz též příslušné dokumenty v NA, AČK, sign. 1508–1517.

18 Dle inventáře z roku 1437 byly na Karlštejně ve velké bílé truhlici v malé truhličce v první přihrádce na dně „*litere multe inter Karolum imperatorem, domum Bohemie et domum Austrie facte, continentes unionem mutuam et devoluciones terrarum etc. Item in eadem cista sunt etiam litere nove inter imperatorem Sigismundum et ducem Albertum modernos*“; O. BAUER, *Několik slov o nejstarším inventáři*, s. 45.

19 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Allgemeine Urkundenreihe, 1436 VII 02. Dostupné online: <https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=2163817&DEID=10> (nahlíženo 7. 12. 2021). Srov. *RI XI/2*, s. 370, č. 11360–11364.

ohledně nástupnictví manžela své dcery, v němž prý Zikmund zmiňoval i okolnosti nástupu Jana Lucemburského na český trůn a odvolával se dále na dědické lucembursko-habsburské smlouvy a související písemnosti, jež jsou uloženy na Karlštejně, a to výslovně i s listinou stvrzenou zlatou bulou, v níž „zjevně píše se, že ženské pohlavie tak dědí jakž i syn“.²⁰ Není bez zajímavosti, že obdobná argumentace zazněla již při řešení nástupnické otázky po vymření Přemyslovců po meči roku 1306, kdy však podle jednoho ze současníků, Otakara Štýrského, nemohli čeští stavové uvedené privilegium dokládající dědická práva v ženské linii najít. Proklamace pražského biskupa Jana IV. z Dražic, předních šlechticů a zástupců Pražanů z 23. října 1306 pak dokládá zájem stavů o potvrzení Zlaté buly sicilské a Zlaté buly ulmské, podle níž „universitas magnatum et nobilium Boemie“ zvolila nástupce Přemysla Otakara I.²¹

V roce 1437 se na konfirmaci Zlaté buly sicilské Karlem IV., jenž do dovětku výslovně zakotvil nástupnictví i v ženské linii,²² a na lucembursko-habsburské dědické smlouvy ze 60. let 14. století, které by prý ospravedlňovaly práva rakouská i bez uplatnění nároků Alžběty Lucemburské, odvolali podobně jako kancléř Šlik též poslové Albrechta Habsburského vyslaní na volební sněm, z nichž jmenovitě známe Hartunga von Klux. Předložili přitom ale pouze ověřené opisy některých dokumentů, ostatní prý pro nedostatek času nestihli nechat potvrdit a originály s sebou pro „chwátání a nebezpečnost na cestách“ vzít nemohli.²³ I s přihlédnutím k uvedeným privilegiím 27. prosince

20 AČ 6, Praha 1872, s. 446n. V širších souvislostech s odkazy P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 462. K nástupnickým smlouvám uzavřeným za panování Karla IV. srov. František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378): Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika*. Díl 1. (1355–1364), Praha 1993, s. 206n.; Díl 2. (1364–1378), Praha 1993, s. 40; Heinz-Dieter HEIMANN, *Die luxemburgisch-habsburgischen Erbverbrüderungen von 1364 und 1366. Ein inner- und interdynamisches Rechtswerk*, in: *Erbeinungen und Erbverbrüderungen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, edd. Mario Müller – Karl-Heinz Spieß – Uwe Tresp, Berlin 2014, s. 133–149. Ke Karlově konfirmaci Zlaté buly sicilské viz pozn. 22.

21 S odkazy na četnou starší literaturu Martin WIHODA, „... nec petiuimus nec habemus...“ *Zlatá bula sicilská v královské volbě roku 1306*, in: *Ad vitam et honorem: profesor Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, edd. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, Brno 2003, s. 261–272, a TÝŽ, *Zlatá bula sicilská: podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005, s. 154nn. (též jako *Die Sizilischen Goldenen Bullen von 1212. Kaiser Friedrichs Privilegien für die Přemysliden im Erinnerungsdiskurs*, Köln – Weimar – Wien 2012, s. 44, 239nn.), jenž ovšem ohledně prohlášení nevzal v potaz možný vztah k všeobecné konfirmaci udělené Albrechtem I. Habsburským Václavovi III. dne 20. srpna 1305. Podstatně opatrněji své závěry formuloval Marek STARÝ, „... ut quicumque ab ipsis in regem electus fuerit...“. *Zlatá bula sicilská a přemyslovské nástupnictví*, in: *Zlatá bula sicilská 1212–2012*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. *Acta historico-iuridica Pilsensia 2012–2013*, ed. Vilém Knoll, Plzeň 2014, s. 23–41, zde s. 38n.

22 Srov. detailní rozbor Lenka BOBKOVÁ, *Zlaté buly sicilské v ustanoveních Karla IV.*, in: *Zlatá bula sicilská: mezi mýtem a realitou*, edd. Martin Wihoda – Josef Žemlička, Praha 2016, s. 98–126, zde zejm. s. 103, 117. V širším kontextu viz TÁŽ, *7. 4. 1348*, passim.

23 AČ 6, s. 448. K souvislostem srov. zejména R. URBÁNEK, *České dějiny 3/1*, s. 236nn., 265nn.

1437 sněm stanovil Albrechta Habsburského českým králem. Mezi jemu záhy předloženými stavovskými požadavky se vedle zachování zemských práv či vyrovnání dluhů jeho předchůdců na českém trůně objevuje i výzva, aby navrátil všechny dokumenty vážící se k České koruně, jež má výslovně „*při svém korunování v moc panskú ke cti země položit*“. Jiný bod se týkal toho, „*Morawa swých zápisuow a zawázání aby prázdna byla a k koruně České navrácena, i ti listowé zase dáni, kteréž na Morawu má*“. Ohledně první skupiny dokumentů se Albrecht zřejmě stavům vyhovět nechystal, neboť odkázal na ústní odpověď v této věci (znění jeho reakce se nedochovalo), v případě moravských písemností naopak přislíbil privilegia zakládající jeho nároky na markrabství navrátit.²⁴ O tom, že závazek splnil, pak svědčí další z dochovaných inventářů korunního archivu, tedy z roku 1466.²⁵

Při řešení nástupnické otázky na počátku 40. let 15. století se samozřejmě české stavy, které se rozhodly opominout dědická práva mladičkého Ladislava Pohrobka, na karlštejnská privilegia neodvolávaly. Využila je však v argumentaci jeho matka Alžběta, která mimo jiné citovala dovětek již zmíněné konfirmace Zlaté buly sicilské Karlem IV., podle něž měla volba nového krále nastat jedině při vymření rodu po meči i po přeslici. Její zmocnění disponovali i různými ověřenými opisy dokumentů, „*leterěz duom Rakúský od králowstwie Českého má*“.²⁶ Snad v souvislosti s volbou, či z jiných příčin, nechal Menhart z Hradce projít korunní archiv. Jediným dokladem o tom je však zmínka v listu Aleše Holického ze Šternberka z roku 1442, jímž informoval Oldřicha z Rožmberka, že „*Meinhart nalezl nějaká práwa na Karlštyně, ježtož je cesar Karel ustanovil*“. Z dalšího popisu vyplývá, že se jednalo o text *Maiestas Carolina*, tedy zákoníku, který nikdy v platnost nevstoupil.²⁷

Na jaře 1445, v době obnovených jednání o uznání nástupnického práva Ladislava Pohrobka, proběhla kontrola „*zemských klenotů*“ na Karlštejně, o čemž svědčí *Staré letopisy české*. O případném zahrnutí privilegií mezi položky, jejichž dochování a stav byly ověřovány, prameny mlčí. Každopádně se jedná o nejstarší doklad toho, že se na hrad Karlštejn dostavila komise, respektive dvě delegace s cílem zkontrolovat zde uchovávané cennosti významné pro České království. První z nich vedl nejvyšší purkrabí a „*vrchní správce karlštejnský*“, opakovaně zmiňovaný Menhart II. z Hradce. Spolu s ním se na Karlštejn vydali další zástupci panského stavu i purkmistři obou pražských měst či rektor pražské utrakvistické univerzity. Podle letopisů byly cennosti nalezeny „*všecky vcele*“. Druhé delegaci – patrně za nižší šlechtu – předsedal

24 AČ 3, s. 459, 461.

25 Tzv. vyšehradský sborník právní; KNM, sign. V E 89, fol. 177r-v.

26 Viz alespoň AČ 1, s. 267, 270.

27 AČ 2, s. 17. K zákoníku Karla IV. viz též podrobně v naší knize Marek STARÝ, *Stavovská privilegia a kodifikace českého zemského práva*.

Obr. 2: Karlštejn od západu na konci 18. století, kolorovaný lept Antonína Pucherny podle kresby Františka Karla Wolfa.

vyšehradský purkrabí Jan z Rabštejna.²⁸ „Dvojitá“ kontrola se odvíjela zřejmě od praxe, která se v předchozím desetiletí prosadila, totiž že správu Karlštejna vykonávali dva purkrabí, jeden z řad pánů a druhý z rytířů. Odpovídá tomu i poznámka autora letopisů, že členům druhé komise „bylo svědomo, aby potom nebyli káráni od zemanuov“.²⁹

Písemný záznam, který by osvětloval rozsah a skladbu předmětů kontrolovaných na Karlštejně, k dispozici opět bohužel nemáme, nevíme dokonce ani, zda vznikl. Ze svědectví dalších pramenů pak vyplývá, že někdy poté

28 Srov. alespoň *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*, ed. František ŠIMEK, Praha 1937, s. 102; *Starí letopisové čeští od roku 1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých* vydané, ed. Jaroslav CHARVÁT, Dílo Františka Palackého II, Praha 1941, s. 128; *Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického*, edd. František ŠIMEK – Miloslav KAŇÁK, Praha 1959, s. 177. Srov. též P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 464n. Janů z Rabštejna žilo v 15. století několik, tento příslušník zastával úřad vyšehradského purkrabího a od roku 1453 též královského prokurátora, zemřel o tři roky později. Srov. Rudolf URBÁNEK, *Tři Janové z Rabštejna*, Sborník filologický 11, 1936–1939, s. 199–238, zde s. 206, 212, s některými doplňky též David KOZLER, *Prokop, Jan a ti druzí. Mladší Rabštejnové ve věrech husitského století*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2017, s. 55n.

29 Shrnutí s dalšími odkazy přináší P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 464n.

nechal Menhart II. z Hradce korunovační klenoty převézt na svůj hrad Velhartice. V souvislosti s tím opět o písemnostech zprávy nejsou, ty zřejmě zůstaly na Karlštejně – jež po Menhartově smrti (1448) „ochraňoval“ jeho syn Oldřich, aniž by k tomu ovšem měl jakékoliv zmocnění či alespoň souhlas českých stavů.³⁰ Zřejmě teprve po příchodu mladého krále Ladislava Pohrobka do Čech a po jeho korunovaci (28. října 1453) byl zemskému správci Jiřímu z Poděbrad umožněn přístup na Karlštejn, kde v polovině listopadu 1453 osobně uložil svatováclavskou korunu.³¹

I když byl záhy jmenován nový karlštejnský purkrabí, tak podle dochovaných pramenů se zdá, že samotný korunní archiv se ocitl pod kontrolou zemského správce. Když totiž chebští radní v červnu 1457 psali sekretáři Jiřího z Poděbrad Joštu Týřovskému z Einsiedlu, prosili jej „den Gubernator zu erinnern“, aby na Karlštejně byly vyhledány dokumenty týkající se soudních pravomocí waldsassenského opata a jejich opis jim zaslán.³² O realizaci žádosti nic nevíme, nicméně v dalším ze sporů zástupci Chebu odkazovali na listinu, jež je uložena na Karlštejně, kterou prý viděli a jež jim byla přečtena, takže přístup snad získali, respektive neměli problém – zřejmě díky svým systematickým kontaktům s uvedeným sekretářem – se zjištěním informací o obsahu archivu.³³

30 Viz AČ 4, s. 15n., 17, 32n.; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny 3. Věk poděbradský 2*, Praha 1918, s. 330n.; Anna KUBÍKOVÁ, *Oldřich II. z Rožmberka*, České Budějovice 2004, s. 121; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české 6. (1437–1526)*, Praha 2007, s. 104, P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, passim, mj. s. 466n.

31 Svědčí o tom zápisky zhořeleckého poselstva opsané později Bartolomějem Scultetem, vydané in: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrat 1450–1471*, ed. Franz PALACKÝ (= *Fontes rerum Austriacarum 2/XX*), Wien 1860, s. 66; *Codex Diplomaticus Lusatie Superioris 4 (1437–1457)*, ed. Richard JECHT, Görlitz 1911–1927, s. 825. Na význam zprávy upozornil P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 469. Vratislavský kronikář Petr Eschenloer k tomu poznamenal, že Jiří mj. „castrum insignium regni Karlstein ad suas manus traduxit, in quo coronam et privilegia prius sibi ignota obtinuit“; Týž, *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub Electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa*, ed. Hermann Markgraf, Breslau 1872 (obdobně v německé verzi díla: Týž, *Geschichte der Stadt Breslau 1*, ed. Gunhild Roth, Münster 2003 [= *Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 29/1*, s. 171]). R. URBÁNEK, *České dějiny 3/2*, s. 787, předpokládá ohledání privilegií.

32 Franz KÜRSCHNER, *Jobst von Einsiedel und seine Correspondenz mit der Stadt Eger. Aus dem Archive der Stadt Eger*, Archiv für österreichische Geschichte (dále jen AÖG) 39, 1868, s. 245–292, zde s. 262, č. IV. Na význam listu upozornil též Denko ČUMLIVSKI, *Vývoj archivu České koruny a osudy tak zvané Zlaté buly sicilské*, in: *Zlatá bula sicilská*, edd. M. Wihoda – J. Žemlička, Praha 2016, s. 144n., který ale další zprávy ohledně užívání karlštejnských listin ve 40. a 50. letech neevdoval.

33 V prosinci 1458 při sporu o Schönberg se chebští radní odkázali na listinu Karla IV. z roku 1358 s tím, že výslovně „den brief wir gesehen vnd horen lesen vnd des auch ein abschrift haben vnd [...] das derselb versigelte haubtbrief [...] vf dem Karlstein ligend sey“; *Urkunden und Actenstücke zur österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König*

Karlštejnské písemnosti si získaly pozornost účastníků volebního sněmu po smrti Ladislava Pohrobka. Poselstvo prosazující nároky Viléma III. Saského na český trůn z titulu jeho sňatku se sestrou zemřelého krále Annou totiž opět akcentovalo existenci smlouvy o lucembursko-habsburském nástupnictví z 60. let 14. století a některá ustanovení opakovaně zmiňované konfirmace Zlaté buly sicilské ze 7. dubna 1348, jež výslovně umožňovala dědičnost trůnu po ženské linii. Aby mohl být ověřen obsah i platnost písemností, poslal Jiří z Poděbrad svého nejmenovaného komořího (snad myšlen podkomoří Václav Valečovský z Kněžmostu) a rovněž výše zmíněného sekretáře Jošta z Einsiedlu s jízdním oddílem na Karlštejn, aby je obratem přivezli do Prahy. Jak již upozornilo předchozí bádání, členové volební kurie se museli následně přinejmenším zčásti spolehnout na český překlad latinských dokumentů, což umožňovalo volnější nakládání s jejich obsahem, aby nebyla narušena cesta Jiřího z Poděbrad k vítězství nad ostatními kandidáty českého trůnu.³⁴

Právě odkazy na karlštejnská privilegia v různých sporech i politických jednáních³⁵ zvyšovaly povědomí o významu přístupu nejen ke korunovačním klenotům, ale právě i k archivu. Nelibost proto vzbudilo předání Karlštejna Jiřím z Poděbrad jeho synu Viktorinovi z Kunštátu, považovanému za jasného příštího kandidáta českého trůnu. Již v září 1465 si panská jednota nárokovala vydání karlštejnských cenností a předání hradu do správy osoby, jež by přísahala „*pánuom i rytierstwu i uší zemi České*“.³⁶ Poukázali přitom na to, že tomu tak mělo být za předchozích panovníků.³⁶ Opozice, sdružená od sklonku listopadu 1465 v tzv. Zelenohorské jednotě pod vedením Zdeňka Kopništského ze Šternberka, následně tlak ještě zesílila. Na vánočním sněmu téhož roku mj. prohlásila, že uvedené cennosti „*sú naše, ale ne Vašie milosti*“.³⁷

Georgs von Böhmen (1440–1471), ed. Adolph BACHMANN (= Fontes rerum Austriacarum 2/42), Wien 1879, č. 191, s. 267.

- 34 *Urkundliche Beiträge*, s. 137. K nárokům saského vévody podrobně Rudolf URBÁNEK, *Kandidatura Viléma Saského na český trůn (1458–9)*, in: Týž, *Dvě studie o době poděbradské*, Brno 1929, s. 143–383. K volbě a relacím saské delegace viz také Týž, *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458*, Praha 1958, s. 57n.; Jaroslav BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992, s. 95n. Další odkazy pak např. Petr ČORNEJ a kol., *Jiří z Poděbrad, král český*, Velké Přílepy 2018, zejm. oddíl I; Petr ČORNEJ, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 214nn.
- 35 AČ 4, s. 109 – Jiří z Poděbrad na zemském sněmu v září 1465 prohlásil v souvislosti s právy potvrzenými císařem Fridrichem III. před třemi lety: „*A na tyto všeccky kusy máme listy s zlatú bullú a majestáty ciesařskými zapečetěné a utwzené, a ty jsou položeny na Karlštejně*“, obdobný text je ale obsažen i soudobém prohlášení nižší šlechty. J. BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie*, s. 127.
- 36 AČ 4, s. 108.
- 37 SOA Třeboň, *Historica*, sign. 1896, fol. 4r (obdobně koncept tamtéž, sign. 2421, fol. 50r). Text zpřístupněn in: J. BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie*, s. 135. K redakcím viz tamtéž, s. 95.

Svou argumentaci pak podtrhli i falzem privilegia, kterým měl Karel IV. korunovační klenoty i písemnosti předat do správy „zemskému kmetovi“. ³⁸ Zástupci Zelenohorské jednoty dále v prosinci 1465 upozornili na možnou neúplnost korunního archivu. Poukázali na skutečnost, že při předchozí návštěvě Karlštejna (není přítom jasné, zda proběhla dalšími prameny nedoložená kontrola či měli na mysli výše zmíněnou revizi ze 40. let) jim byly předloženy jen některé dokumenty, a proto „mnohých jsú listuov neviděli, ješto vieme, že tu mají býti, a druhé jsme sami viděli za vašich předkuov“. ³⁹ Trvali proto na důkladnějším projití listin a jejich srovnání s jinými „przietpisy“. Právě do realizace tohoto požadavku pak bylo v květnu 1466 odročeno řešení otázky sporné správy Karlštejna, kdy „Viktorín slíbil pánóm, rytieřstwu i uší zemi s tiem wěrně a prawě učiniti až do vyhľadanie práv“. ⁴⁰

Požadavek na ohledání písemností, které mělo umožnit srovnání s dalšími dokumenty v rukou zejména členů Zelenohorské jednoty, byl záhy splněn. Vyplývá to z listu, který chebské městské radě 27. května poslal opakovaně zmíněný Jošt Týřovský z Einsiedlu, jenž se mezitím stal královským sekretářem. Ve své relaci o dění u pražského dvora totiž uvedl, že revize proběhne o příštích suchých dnech, tedy již po 4. červnu. Klíčová je přítom informace, že uvedený rytíř měl výslovně následujícího dne (tj. 28. května) z Karlštejna do Prahy převézt „alle freyheit brieff und privilegia, golden bullen des Konigreichs“, aby je mohli projít „hern, die darczu gekoren sein“, tedy osoby pověřené zemským sněmem, ⁴¹ jenž se tradičně konal právě o suchých dnech. Samotná kontrola archivu vzhledem k jeho rozsáhlosti bezpochyby trvala déle – její výsledky mohly být prezentovány zřejmě až na podzimním zasedání zemského sněmu, čemuž napovídá i datum 1. října uvedené v nadpisu inventáře. ⁴² Jeho znění je dochováno bohužel pouze v opisech, což přispělo k tomu, že jej předchozí bádání opakovaně zaměňovalo s mladší evidencí z 90. let 16. století (viz níže). V různých právních sbornících na soupis navazuje přehled vybraných

38 V širším kontextu P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 471nn., zde též podrobný rozbor falza i jeho edice (s. 473–478 a 498n.).

39 SOA Třeboň, *Historica*, sign. 1896, fol. 4v–5r (obdobně koncept tamtéž, sign. 1887, fol. 52r); J. BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie*, s. 137.

40 AČ 4, s. 123n., 127–129.

41 F. KÜRSCHNER, *Jobst von Einsiedel*, č. 34, s. 279n.

42 Úvodní zápis zní: „Léta božího etc. LXVI ve čtvrtek po [svatém] Re[migij] páni a zemaně k tomu vydaní seděli jsu na ohledávání práv a listuov a desk, což se svobod zemských dotýče.“ Citace dle SOA Třeboň, *Historica*, sign. 1896, fol. 1r (celý text inventáře je na fol. 1r–11v), přepis inventáře obsahuje též tzv. vyšehradský sborník právní; KNM, sign. V E 89, fol. 174r–181v (bezprostředně následuje bez jakéhokoliv odlišení nadpisem či odsazením tzv. zpráva komise, jejíž poslední bod představuje překlad buly Klimenta VI. z 5. 5. 1344, fol. 181v–183r). K odlišení tohoto a inventáře z jagellonské doby srov. podrobné závěry v diplomové práci J. HANOUSKOVÁ, *Česká koruna*, s. 47nn.

písemností k některým zemským právům a svobodám sestavený zástupci Zelenohorské jednoty, tradičně označovaný jako tzv. zpráva komise.⁴³

Uspořádání písemností je vzhledem k okolnostem i k hlavnímu cíli porřízení soupisu v roce 1466 poznatelné pouze omezeně. Chybí odkaz na velké dřevěné truhlice, které tedy zřejmě zůstaly na Karlštejně, rovněž je v textu kladen důraz na vlastní obsah písemností, nikoliv na schránku, v níž jsou uloženy. Největší pozornosti se dostalo opět zlatým bulám a nejvýznamnějším majestátům, jejichž znění bylo do textu shrnuto – u některých obšírněji, u jiných pouze stručně. Někdy autor upozornil na existenci vidimátů textů. Většinou heslovitě byl zachycen i obsah dokumentů uložených v dalších schránkách – škatulích, krabicích, sáčcích atd. Zbylá část evidence už je pouze rámcová – podobně jako v soupisu z roku 1437 – poznamenány byly už jen územní celky či tematické oblasti, které v dané schránce převažovaly. V této části soupisu jsou pak někdy uváděny i grafické symboly, jež jsou většinou shodné s informacemi uvedenými ve starším inventáři. Zdá se tedy, že výraznější změny v uložení písemností neproběhly – přibyly ale samozřejmě dokumenty z doby vlády Ladislava Pohrobka a Jiřího z Poděbrad. Zachyceny jsou rovněž některé celky v předchozím soupisu neuvedené – např. jmenovací listiny poprávců z doby vlády Václava IV. –, což ale nutně nevypovídá o tom, že v archivu předtím uloženy nebyly. Ani tentokrát ostatně nedošlo k sepsání všech dokumentů, některé snad ani nebyly jednotlivě procházeny, na což zřetelně ukazují některé poznámky, např. ta závěrečná: „*Item jiných listův mnoho rozličných, ješto se nám k tejto potřebě nynější registrovati nezdálo.*“⁴⁴

Úplnost kontroly korunního archivu pak byla zpochybněna Zdeňkem ze Šternberka na počátku roku 1467. V průběhu zasedání sněmu v Jindřichově Hradci a v Praze požadoval rovněž vydání svatováclavské koruny a taktéž privilegií, jakož i Karlštejna, resp. ukončení správcovství Viktorina. Podle *Starých letopisů českých* král Jiří nechal přečíst výpisy z některých karštejnských listin – pozornost byla věnována dokumentům z výše zmíněné první truhlice, počínaje Zlatou bulou sicilskou a jejími konfirmacemi. Zmíněno bylo též privilegium, dle kterého „*Císař Albrecht dal moc sobě voliti krále, koho by chtěli Čechové, léta MCC*“. Mezi dalšími šlo o písemnosti, jež byly aktuální vzhledem

43 Tzv. zpráva komise byla opsána do četných sborníků z počátku 16. století: vedle vysehradského, citovaného v předchozí poznámce, se jedná zejména o tzv. kodex talmberský (KNM, sign. I A 1, fol. 366r–367r) a tzv. kodex hořovický (KNM, sign. II C 2, fol. 579r–580r), v nichž jí byl ovšem předřazen inventář novější. Zřejmě v důsledku toho byl původní nadpis s datací a informací o procházení pramenů k zemským svobodám přeformulován a posunut právě až k tzv. zprávě komise. Zní: „*Léta božího tisícého čtyřstého šedesátého šestého ve čtvrtek po svatém Remigii pan Zdeňk ze Šternbergku s jinými pány a zemané k tomu vydaní seděli jsu na ohledávání práv a listův a desk, což se svobod zemských dotýče.*“ Tzv. text komise byl vydán in: AČ 5, s. 362–364. K jejímu rozboru viz práce I. Martinovského citované níže v pozn. 48.

44 KNM, sign. V E 89, fol. 181v.

k předchozím jednáním mezi králem a stavy (mincovní řád, nároky vůči Slezsku apod.).⁴⁵

Jak již bylo zmíněno výše, latinské originály opět otvíraly cestu k velkorysému výkladu znění dokumentů. Zřetelně to je možné doložit na známé bule Klimenta VI. z 5. května 1344, která stanovovala uchovávání královské koruny ve svatovítské katedrále na lebce nejvýznamnějšího zemského patrona. Na sněmu však mělo dle *Starých letopisů českých* zaznít, že „*má býti na hlavě sv. Václava položena aneb na Karlštejně chována*“.⁴⁶ Jiří z Poděbrad se tedy jistě snažil obhájit uložení korunovačních klenotů na Karlštejně, jež měl ve správě jeho syn Viktorin. Současně tato argumentace vedla k opakovanému opisování částečného překladu uvedené papežské buly z roku 1344, který mimo jiné nalezneme v různých právních sbornících z pozdního středověku zařazený za opis inventářů korunního archivu z roku 1466 či počátku 90. let 15. století.⁴⁷

Poté, co „*lecta sunt omnia, quae multa erant, excerpta de privilegiis regni*“, představili znění „svých“ dokumentů zástupci opozice. Opět šlo o otázky opakovaně řešené s králem Jiřím – problematiku zemské berně, vojenské hotovosti, mincovnictví, nezczizování hradů, fungování zemského soudu či udržování pořádku v zemi. Domnívám se, že právě přehled obsahu těchto písemností byl pak opsán do některých sborníků jako zmíněná tzv. zpráva komise.⁴⁸ I když Jiří z Poděbrad valné většině požadavků Zelenohorské jednoty následně vyhověl a ještě v únoru 1467 nechal vložit do desek zemských přehled svobod a práv stavů, tak následujícímu výbuchu otevřené války o dva měsíce později tím již nezabránil.⁴⁹

45 Nejpodrobnější líčení jednání na zemských sněmech na počátku roku 1467 poskytuje opis zprávy zasláný do Zhořelce, srov. *Urkundliche Beiträge*, s. 428nn. Poněkud zkrácené a chaotické zápisy najdeme též ve *Starých letopisech českých*, srov. KNM, sign. V E 89, fol. 230r. Bez podrobností i jiné redakce, viz alespoň *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527*, s. 163. Detailně k celkovému průběhu jednání v letech 1466–1467 též v této knize M. STARÝ, *Stavovská privilegia*.

46 KNM, sign. V E 89, fol. 230r.

47 Ve vyšehradském sborníku právním představuje její opis dokonce poslední bod tzv. zprávy komise – KNM, sign. V E 89, fol. 182v. Jana Vojtíšková a Zdeněk Beran upozornili na skutečnost, že řada písemností byla účelově opisována i překládána pro potřeby krále Jiřího právě v období let 1466–1467; srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, *Tzv. Cancellaria Regis Georgii (diplomatická analýza Rukopisu A)*, SAP 67, 2017, s. 98–145, zde zejm. s. 113 a 125.

48 Popis nejpodrobněji opět in: *Urkundliche Beiträge*, s. 431nn. K rozboru tzv. zprávy komise bez pochybností k dataci k říjnu 1466 viz I. MARTINOVSKÝ, *Písemnost z 2. října 1466*, s. 147–151, a TÝŽ, in: *Vladislavské zřízení zemské*, s. 24–34.

49 Jednání opět podrobně líčí zpráva pro Zhořelec in: *Urkundliche Beiträge*, s. 429nn. V deskovém vkladu se v bodu o minci ohledně práv na ustanovování prubířů v Kutné Hoře odkazuje na „*list ciesaře Karla a krále Václava*“, jenž byl opsán jak v tzv. zprávě komise, tak přednesen i na pražském sněmu (viz výše v textu). Vklad do desk zemských viz AČ 4, s. 135n. (v AČ 5, s. 366, datováno k září 1467) a *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 350n.

Uvedené zprávy o sněmovních jednáních i hledání v korunním archivu, jakož i jinde, jasně dokládají prohlubující se zájem stavů o zemská privilegia a svobody. Nejinak tomu bylo i v jagellonské době. Patrně již před volbou Vladislava Jagellonského roku 1471 stavy ožadovaly kontrolu cenností uložených na Karlštejně.⁵⁰ Polský princ se pak po svém zvolení českým králem v Kutné Hoře zavázal v reversu vydaném ještě v Krakově 16. června 1471 mj. „*hradu Karlštejna, koruny, klenotuow všelikterakých zemských, i také desk i privilegií neporúčeti ani swěřowati žádnému bez wuole a rady panuow, rytieřstwa králowstwie Českého i měst Pražských, pokudž kteří práwo mají*“.⁵¹ O dva roky později na benešovském sněmu zazněla výzva, aby správci hradů náležejících ke Koruně – na prvním místě Karlštejna – byli zproštěni předchozí přísahy králi, kterou mají nově složit „*dem gantzin lande*“. Nelibost stavů tedy vzbudilo pověření Jindřicha st. Minsterberského vrchní správou Karlštejna (nový král hledal cestu jak u knížete umoit značné dluhy z doby vlády Jiřího z Poděbrad), k čemuž došlo nejpozději na podzim 1471 na zemském sněmu. Současně ale tamějším purkrabím zůstal Beneš z Weitmile. Uvedený syn Jiřího z Poděbrad pak měl hrad na starosti přinejmenším do června roku 1473.⁵²

V 70. letech 15. století se současně setkáme s odkazy na konkrétní karštejnská privilegia v různých jednáních, dokonce i mezinárodních.⁵³ Vlnu

50 AC 4, s. 447. P. Čornej však upozornil na možnost, že požadavky pocházejí až z roku 1479 (srov. TÝŽ, *Světla a stíny husitství*, s. 160, 486n.).

51 Staročeský překlad in: AC 4, s. 453 (přepsán mj. do některých redakcí *Starých letopisů českých*); latinská předloha in: *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Friedrich III.*, ed. Adolf BACHMANN (= *Fontes rerum Austriacarum 2/XLVI*), Wien 1892, s. 157n.

52 K událostem z let 1471 a 1473 viz opět zejména s dalšími odkazy P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 481nn. Soustavnou pozornost životu a významu Jindřicha st. Minsterberského věnoval Martin ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka. Syn husitského krále. Velký hráč s nízkými kartami*, Praha 2016, zde k námi sledovaným souvislostem viz zejm. s. 71 a 89n.

53 V květnu 1471 se pokoušel braniborský markrabí Albrecht Achilles získat neúspěšně přes Jindřicha st. Minsterberského dohodu uzavřenou roku 1462 v Gubenu, jež „*so zum Karlstein bei andern der cron privilegien und briven ligen sollen, uber die marck zu Brandenburg lautend*“. *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles I (1470–1474)*, ed. Felix PRIEBATSCH, Leipzig 1894, s. 254n., č. 187; s. 258n., č. 192. V důsledku válečných ztrát je dnes neznámý originál žádosti Vladislava Jagellonského z března 1477, již vyzýval saské vévody, aby nadále nevznášeli nároky na Lucembursko – poukázal přitom právě na četné listiny uložené na Karlštejně, v nichž Václav Lucemburský používal titulaturu vévoda lucemburský; srov. <https://archiv.sachsen.de/archiv/bestand.jsp?guid=76d49857-b2ec-489b-a0f2-f6073cc312ac> (nahlíženo 7. 12. 2021). V pozdním středověku se rovněž stavy vedlejších zemí pokoušely domoci znění některých privilegií uložených na Karlštejně – viz *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus 2. (1479–1490)*, edd. Berhold KRONTHAL – Heinrich WENDT (= *SRS 14*), Breslau 1894, s. 23, 25: poslové Šestiměstí ve zprávě o svém jednání se zmocnenci krále roku 1480; AC 5, s. 492–494: slezské stavy žádaly o vyhledání privilegií v lednu 1499, ale bylo jim odpověděno, že „*na Karlsteině z lehkých příčin nebyvá hledáno*“, pouze na příkaz krále či pro dobro Koruny; jejich prosba

intenzivního zájmu o ně přinesly pře stavů Českého království a následně zemjéna od 80. let 15. století práce na zemském zřízení, označovaném posléze tradičně jako Vladislavské. V případě prohlubujících se sporů měst a šlechty Českého království je třeba v souvislosti s karlštejnským archivem upozornit na zápis o tom, že tam byly hledány dokumenty, jež by svědčily ve prospěch měst. Královská rada jim následně vzkázala, že král nedávno na Karlštejně pobýval a „*maje při sobě znamenitý počet pánův a rytieřstwa, a tu že všickni listowé sú zohledowání*“. Ve prospěch měst však nic nalezeno být nemělo – zda proběhly skutečně tak detailní průzkumy, je samozřejmě otázkou – mohlo jít jen o argumentaci. Zpráva samotná není datována, ale obvykle bývá řazena k roku 1479.⁵⁴

Smlouvy uzavřené mezi panstvem a rytířstvem v březnu 1485 v Kutné Hoře obsahovaly ustanovení, že podobně jako za předchozích panovníků bude úřad karlštejnského purkrabího obsazován současně dvěma osobami, jednou z řad pánů a druhou z nižší šlechty. Vladislav Jagellonský se pak v potvrzení těchto úmluv zavázal, že minimálně po tři následující léta ponechá ve funkci Beneše z Weitmile.⁵⁵ Jak ale upozornil Petr Čornej, zmíněný osvědčený rytíř a navíc opakovaný věřitel krále setrval ve funkci karlštejnského purkrabího až do své smrti 28. srpna 1496. Jedním z úkolů, které musel řešit, pak byly následky požáru Karlštejna, jenž propukl v noci z 23. na 24. února 1487 ve velké věži, v níž se nacházela kaple sv. Kříže, uchovávajcí v té době též korunovační klenoty i korunní archiv.⁵⁶ I když prameny o tom přímo nevyprávějí, je nanejvýš pravděpodobné, že proběhla evakuace některých cenností – minimálně po dobu stavebních prací odstraňujících následky požáru.

V případě korunního archivu by byl nejpravděpodobnější jeho převoz do Prahy.⁵⁷ Informace o tom nemáme, zpravení jsme až o navrácení dokumentů

měla být předána stávajícímu karlštejnskému purkrabí Zdeňku Lvovi z Rožmitálu (její originál však dodnes nalezneme v archivu Rožmberků, viz SOA Třeboň, Historica, sign. 3409a).

54 AČ 5, s. 398. P. Čornej návštěvu Karlštejna klade až k roku 1484 (srov. TÝŽ, *Světla a stíny husitství*, s. 487).

55 AČ 5, s. 425.

56 P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 489. Dobové svědectví podává pokračování kroniky Beneše Krabice z Weitmile (*Chronicon Benessii Krabice de Waitmile Archidiaconi Zatecensis & Canonici Metropolitanani Pragensis*), jejímž je posledním, bohužel nedokončeným zápisem. Privilegia jsou zde výslovně zmíněna mezi cennostmi („*Tabule, Corona, Privilegia*“) viz *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita* IV, ed. Gelasius DOBNER, Pragae 1779, s. 78. Ke stavebním úpravám Karlštejna viz alespoň Dobroslava MENCLOVÁ, *Hrad Karlštejn*, Praha 1946, s. 34; ke kaplím zejména František FIŠER, *Karlštejn: vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí*, Praha 1996.

57 Nepřímo na to ukazuje sněmovní snešení z října 1487, kde je uvedeno, že „*což se swobod zemských dotýče, na tom sme s pilností seděli, aby ta věc k spěšnému konci přiwedena byla*“. Dále komise pověřená tímto úkolem žádala mj. o převezení desek z Karlštejna, nikoliv však privilegii, ta byla tedy zřejmě již v Praze; AČ 4, s. 521. Nejblíží přímý odkaz na ně se vztahuje ke sporu řešenému v květnu 1486 – srov. *Pozůstatky desk zemských* 2, s. 414 (zápis

Obr. 3: Záznam o uložení listin na Karlštejně z roku 1489.

na Karlštejn, o němž svědčí zápis v nejstarším, částečně dochovaném inventáři listin z jagellonské doby, jenž byl předchozím bádáním zcela nevyužit. Vedle toho, že poměrně dobře umožňuje sledovat členění archivu, obsahuje právě zprávu o slavnostním uložení listin do karlštejnské kaple sv. Kříže, kde měly být údajně uchovávány od „pradávná“. Aktu, který proběhl 12. října 1489, byl přítomen král Vladislav Jagellonský a blíže neurčení „páni“.⁵⁸

Stručný latinský přehled listin se dochoval ve dvou verzích, jež se liší řazením jednotlivých částí i úplností textu. V Archivu města Plzeň je uloženo pouze torzo – několik volných listů – původně rozsáhlejšího rukopisu s úvodním nadpisem „*Regestum singulare. Regie Maiestatis super quibusdam litteris ipsum dominum regem et Coronam regni Boemie concernentibus factum. Anno 1488*“.

se odvolává na listinu Rudolfa, krále římského, vydanou před dvěma sty lety s tím, že jsou „listové na Karlštejně“).

58 Srov. níže v textu.

a 1489. Podobně jako v inventáři z doby vlády Jiřího z Poděbrad opět chybí členění podle truhlic, což by odpovídalo procházení písemností jinde než na Karlštejně.

První část soupisu je níže v textu na foliu 12v datována ke 3. září 1488 a evidence byla členěna podle krabic. Popisy listin jsou maximálně stručné, není např. uváděno ani jejich vrocení. Anonymní autor nejprve zpracoval krabice „*Copiate. Notabiliores*“ a „*Copiate*“. Ve druhé z nich byly ještě pod poznamenanými listinami uloženy kvitance v počtu 35 kusů. Z dalších dokumentů korunního archivu autor sepsal položky z oddílů „*Feudales*“ a „*Omagiales*“. V případě zbylých tří krabic zkontrolovaných v září 1488 byly poznamenány pouze jejich názvy a související obsah – „*Quitancie*“, „*Inutiles*“, „*Judeorum*“. Z pořadí krabic není jasný žádný záměr, spíše se zdá, že šlo o náhodný výběr.⁵⁹

V procházení listin bylo pokračováno v průběhu roku 1489 (bez bližšího časového určení).⁶⁰ Nejprve anonymní autor stručně evidoval záznamy obsažené v pergamenovém kvaternu (opsané rovněž v papírovém sexternu). Poté sepsal dokumenty uložené v krabici velké kulaté („*scatula rotunda magna*“) s nápisem „*Necessarie*“, ve velké podlouhlé označené „*Registrate*“ a střední „*Preterite*“. Znamení ruky, ryby, žezla, stylizovaného „W“ a květiny pak označovala další schránky, v nichž byly uloženy zejména listiny z doby Karla IV. dokládající jeho úspěchy na poli zahraniční politiky (Horní Falc, Vogtland atd.) a související potvrzení kurfiřtů (tzv. Willebriefe). Význam sepsaných dokumentů podtrhuje i skutečnost, že vedle originálů byla řada z nich vidimována (např. jsou opakovaně zmiňovány papírové sexterny, uvedeny byly v některých případech ale i pergamenové kvinterny). Smlouva Jiřího z Poděbrad s Otou Bavorským z července 1465 (v textu ovšem chybně k roku 1462), jež dnes ve fondu Archiv České koruny dochována není, se nacházela ve schránce „S“, obsahující jinak opět především listiny na majetky získané Karlem IV. (zejména v Bavorsku). Výše uvedené části korunního archivu sepsané v letech 1488 a 1489 byly posléze vloženy do druhé truhlice spolu s některými dalšími jednotkami, jež však inventář nepopisuje. Vedle těchto písemností a různých opisů v podobě jednotlivin či složek pojmla přes 600 listin, což vysvětluje, proč velké truhly z Karlštejna převáženy nebyly a kvůli přehlednosti a manipulaci do nich byly vkládány menší schránky. Zda další části korunního

59 Archiv města Plzně, Sběrka rukopisů, rkp. 858 (sign. II/1f119), fol. 9r–19v, úvodní soupis z roku 1488 končí na fol. 12v. Za pomoc s dohledáním děkuji dr. Marie Waskové. O tom, že jde dnes o torzo původně rozsáhlejšího svazku, svědčí starší foliace (155r–164v). Nicméně první část konvolutu měl podle průvodce po archivu tvořit formulář patrně z 50. let 16. století (srov. Miloslav BĚLOHLÁVEK a kol., *Městský archiv v Plzni: průvodce po archivu*, Plzeň 1954, s. 177). Ze starší literatury jeho existenci pouze letmo zmínil např. Josef Macek, ale s chybným kontextem. Josef MACEK, *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského (1471–1490)*, SAP 2, 1952, s. 45–122, zde s. 102.

60 Archiv města Plzně, Sběrka rukopisů, rkp. 858 (sign. II/1f119), fol. 13r–18r.

archivu na konci 80. let 15. století sepsány nebyly, nebo se část inventáře s jejich popisem ztratila, bohužel nevíme.

Do soupisu uloženého dnes v Archivu města Plzně byla poté napsána zpráva o tom, jak byly v přítomnosti českého krále Vladislava Jagellonského a blíže neurčených pánů („*baronibus*“) dne 12. října 1489 na hradě Karlštejně uloženy listiny, a to „*ad cistas longas ab antiquo in Capella regia locatas, modo et ordine subscripto*“. V plzeňském rukopise není popis kompletní a končí údaji o druhé truhlici. Pokračování však poskytuje pozdější opis dochovaný v konvolutu Archivu metropolitní kapitoly. Ten na rozdíl od plzeňské verze zprávou o navrácení listin na Karlštejn roku 1489 začíná, poté poskytuje základní přehled o umístění a obsahu tří hlavních truhlic a končí soupisem listin z let 1488 a 1489, jenž se shoduje se zněním již popsaného textu uloženého v Plzni, eviduje tedy dokumenty ze druhé truhly.⁶¹

První truhlice s listinami korunního archivu, identifikovaná grafickým symbolem (ovšem jiným než v inventáři z roku 1437), se nacházela po pravé straně dveří, jež byly v pozlacené mříži oddělující presbyterium kaple sv. Kříže (obr. 4). Obsahovala dalších 38 menších truhliček a krabic, označených znameními, v nichž byly listiny uspořádány většinou tematicky. Druhá truhlice pak stála vlevo od uvedených dveří a nacházelo se v ní celkem 21 menších schránek.⁶² Díky metropolitnímu rukopisu pak víme, že vedle ní stála ještě truhla třetí, obsahující tři truhlice – první s listinami k Braniborsku, druhou k Lucembursku (uchovávací též blíže nespecifikovaná registra a „nepotřebné“ dokumenty) a třetí s písemnostmi z doby Jiřího z Poděbrad.⁶³ Je pravděpodobné, že se v kapli nacházely rovněž další schránky, jež však podobně jako roku 1437 mohly obsahovat materiál nelistinné povahy, a proto popsány nebyly.

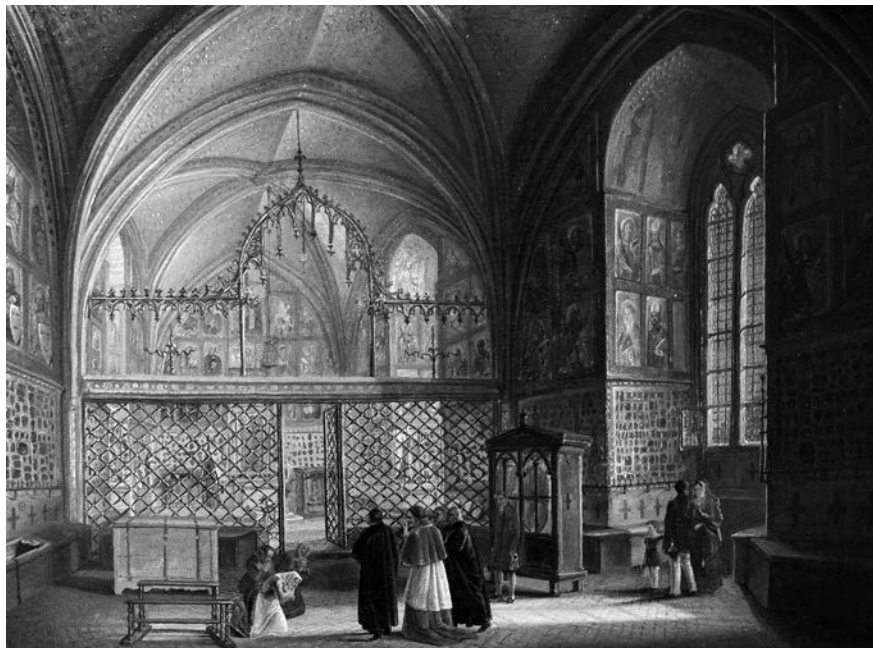
Záhy po výše analyzovaném částečně dochovaném latinském inventáři z let 1488 a 1489 byl pořízen česky psaný soupis dokumentů, který identifikovala až Jana Nešněřová.⁶⁴ Starší bádání jej opakovaně zaměňovalo s inventářem z roku 1466, od něž se však z hlediska obsahu zcela liší. Zároveň nejmladší identifikovatelná listina v něm obsažená pochází z prosince 1491,

61 APH, Archiv metropolitní kapituly, sign. Cod. LXVII/2, fol. 138r–144r.

62 Archiv města Plzně, Sběrka rukopisů, rkp. 858 (sign. II/1f119), fol. 18r–19v; APH, Archiv metropolitní kapituly, sign. Cod. LXVII/2, fol. 138r–139r.

63 APH, Archiv metropolitní kapituly, sign. Cod. LXVII/2, fol. 139r.

64 J. HANOUSKOVÁ, *Česká koruna*, s. 47nn. a přehled rukopisů na s. 177. Nejstarší opisy představují tzv. kodex talberský (KNM, sign. I A 1, fol. 342r–363v) a tzv. kodex hořovický (KNM, sign. II C 2, fol. 557r–578r). O dataci zřejmě k roku 1492 uvažoval D. ČUMLIVSKÍ, *Vývoj archivu České koruny*, s. 146nn., jenž ale současně dospěl k nepodloženému názoru, že v 60. letech žádný soupis nevznikl.

Obr. 4: Kaple sv. Kříže s dřevěnými truhlicemi před mříží a podél stěn, olejomalba Ludvíka Kohla, 1820.

což jednoznačně dokládá mladší dataci.⁶⁵ Tento soupis zahajuje poměrně podrobný popis obsahu krabice se zlatými bulami a majestáty, tedy nejvýznamnější části archivu ukládané v první truhlici, jež ale není v textu uvedena. Grafické symboly se sice v některých případech shodují se starším inventářem, nicméně z porovnání obou soupisů jasně vyplývá, že došlo k přeuspořádání archivu – např. krabice v soupisu z roku 1489 určená pro dokumenty Moravského markrabství obsahovala v přehledu z 90. let dokumenty k Plavensku.⁶⁶ Členění dle teritoriálního či věcného principu bylo ale převážně zachováno.

Nové uspořádání se týkalo i druhé truhlice, opatřené podle zprávy o uložení privilegií na Karlštejně roku 1489 grafickým symbolem, ale v novějším soupisu byla popsána jako „*najvětší truhlice z malých truhlic, na níž není žádného znamení a jsou v ní tyto listové*“ (zvýraznění autorka). Zda došlo k prohození truhlic či např. jejich přemalování, nebo pořízení nových schránek, není možné určit. Po evidenci listin volně vložených ve druhé truhlici pak

65 Srov. zápis „*List Wolffganguow knížete Bavorského, kterak jsu lewlaři přijati k koruně České*“. KNM, sign. I A 1, fol. 356r. Originál listiny dnes v Národním archivu uložen není, ale je možné využít exemplář in: SOA Třeboň, Historica, sign. 3324.

66 Srov. Archiv města Plzně, Sbirka rukopisů, rkp. 858 (sign. II/1f119), fol. 18r, a KNM, sign. I A 1 (kodex talmberský), fol. 344v.

následují menší jednotky (škatule, krabice, sáčky), již odlišené symboly, které se opět jen zčásti shodují se starším popisem. Detailní obsahová analýza inventáře je současně velice obtížná, protože u většiny zápisů není uvedeno datum dokumentu. Zároveň je jasné, že některé části nebyly opět kompletně sepsány, neboť se v něm objevují přípisy, že v daném oddílu je „jiných listův drahně“ apod.

Zmíněná částečná reorganizace korunního archivu se vši pravděpodobností souvisela s hledáním dokumentů zástupci českých stavů při pracích na *Vladislavském zřízení zemském*, i když jak prokázal Marek Starý, nakonec se listiny v něm uložené odrazily ve vlastním zákoníku pouze minimálně.⁶⁷ Na aktivní užívání karlštejnských písemností přitom ukazuje v inventáři z 90. let poznámka u popisu schránky uchovávající četné exempláře odvolání zemského zákoníku, tzv. *Maiestas Carolina*, Karlem IV. a jeho bratrem Janem Jindřichem. Autor soupisu totiž zaznamenal nejen počet exemplářů (20), ale i informaci o převozu dvou z nich do Prahy, kde měly být čteny na zasedání zemského sněmu.⁶⁸ Samotný inventář mohl vzniknout pro potřeby českých stavů, na což by ukazoval i zvolený jazyk a malý časový odstup od předchozí latinské evidence archivu (u níž ale nevíme, zda byla úplná).

Ovšem ať již byly okolnosti vzniku uvedeného soupisu v 90. letech jakékoliv, jasné z něj vyplývá obrovská roztržitost archiválií, která znemožňovala snadné dohledávání písemností. Popisuje totiž mimo jiné 11 truhlic či truhliček, 26 škatulí a 29 krabic, do nichž pak byly ještě vkládány např. sáčky. Vedle staršího teritoriálního a tematického členění se ve struktuře archivu jasné odráželo postupné předávání některých písemností, kdy často pro jednu či jen několik listin byla vyhrazena samostatná schránka. Nepřehlednost a chaotičnost pak vedla k novému uspořádání dokumentů.

Stav po důkladné reorganizaci korunního archivu na počátku 16. století odráží v této knize opakovaně zmiňované „*Registrum desíti truhlic*“, jež je možné vzhledem k uvedení členů stavovské komise pověřené jeho kontrolou považovat za první oficiální soupis karlštejnských listin. Podle předmluvy byl českými stavy uspořádáním archivu pověřen Matouš z Chlumčan, jenž byl i hlavním autorem nového přehledu, neboť dobře znal strukturu archivu, což dokládají některé křížové odkazy na zápisy v téže věci.⁶⁹ Tento inventář současně představuje vyvrcholení zájmu českých stavů o korunní archiv, který

67 Viz v této knize Marek STARÝ, *Stavovská privilegia*. K průběhu prací pak srov. též I. MARTINOVSKÝ, *Vznik a počátky Vladislavského zemského zřízení*, s. 85nn.; *Vladislavské zřízení zemské*, s. 34nn.

68 KNM, sign. I A 1 (kodex talmberský), fol. 353v. Rovněž další zmínka svědčí o kontrole obsahu archivu a zároveň o předchozím odvozu některých listin: tamtéž, fol. 360v: „[...] těch listův jest sedmnácte a jeden vzat někdy do Prahy a toho není“.

69 K tomuto soupisu viz následující kapitola Lenky Bobkové.

zřejmě posílilo též přesídlení krále do Budína (1490) i dlouhá bezdětnost Vladislava Jagellonského, jemuž se teprve v jeho 47 letech z manželství uzavřeného s Annou z Foix v březnu 1502 narodila dcera Anna (1503) a následně i dlouho očekávaný dědic trůnu, syn Ludvík (1506).

Zejména z předchozích zkušeností s volbami nových vládců totiž pramenilo vědomí českých stavů o významu karlštejnských cenností, mezi nimi i korunního archivu. O zde uložené dokumenty se jejich zástupci opírali při uplatnění práva na volbu nového krále. Podobně se na ustanovení některých karlštejnských dokumentů, zejména Zlaté buly sicilské, jejich konfirmací i nástupnických úmluv, opakovaně odvolávali četní kandidáti českého trůnu. Ve druhé polovině 15. století pak zájem českých stavů o doložení zemských práv a svobod i získání kontroly nad korunovačními klenoty vedl k jejich úsilí o získání správy Karlštejna pod kontrolu. Uspěly za vlády Vladislava Jagellonského, kdy bylo výslovně zakotveno, že představitel purkrabské funkce je povinen složit přísahu králi i stavům. Zároveň měly tento úřad jako jediný z nejvyšších zemských úřadů zastávat současně dvě osoby – jedna vybraná z řad pánů, druhá z rytířů. Vladislavské zřízení zemské pak předepisovalo povinnost sestavit aktuální soupis cenností uložených na hradě, jenž by byl opatřen královskou sekretní pečeti – pro potřeby obou představitelů úřadu a rovněž i pro stavy.⁷⁰ Zároveň na přelomu 15. a 16. století vyvrcholila tendence stavů, aby právě na Karlštejně byly soustavněji ukládány některé dokumenty vydávané v zájmu království.⁷¹ Soubor listin fondu Archiv České koruny Národního archivu svědčí o tom, že v následujících desetiletích počet zde uložených privilegií významných pro české stavy vzrůstal a Karlštejn v podstatě začal plnit též roli stavovského archivu.

70 AČ 5, s. 195–202 (k snešení z roku 1497 viz tamtéž, s. 467, a *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 490n.).

71 Srov. listinu Vladislava Jagellonského z 12. listopadu 1499, jíž se zavázal nezastavovat majetky království a která obsahuje ustanovení, že dokument „*má mezi jinými listy a privilegii na Karlštejně chován a položen býti*“. NA, AČK, sign. 1819; z edic např. *Pozůstatky desk zemských 2*, s. 514 (viz též ustanovení Vladislavského zřízení zemského – srov. pozn. 67). K proměně funkce archivu v průběhu 16. století srov. R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české 1*, s. 145n.

Vznik a podoba inventáře deseti karlštejských truhlic s privilegii Království českého

Lenka Bobková

Registrum desíti truhlic, do kterýchž jsou složeny privilegia Království českého, sepsané na počátku 16. století a označené uvedeným různě obměňovaným názvem, se svým obsahem, formou i uchováním poněkud vymyká ze starších soupisů popsaných M. Holou v předešlé kapitole i z řady mladších inventářů zřetelně evidenčního charakteru. Spojuje se v něm praktická, administrativní stránka s politickým programem českých stavů, vytríbeným zkušenostmi získanými při tvorbě zemského zřízení (1500). Sestavení *Registra* podnítila i usnadnila také reorganizace archivu po požáru na Karlštejně (1487). Stavby přistupovaly k přípravám na sepsání listin spojeným s jejich novým uložením s rozvahou, v níž se odráží i nedávná zkušenost vybraných šlechticů s hledáním podkladů pro vypracování zemského zákoníku, přijatého králem v roce 1500, jak již v této knize rozebral Marek Starý. Právě znalosti získané z předchozí práce daly stavům poznat šíři obsahu korunního archivu, v němž byly opatrovány především listiny státoprávního charakteru, včetně písemností dokládajících politicko-geografický rozsah České koruny.

Registrum v základních obrysech popsal Hermenegild Jireček a též poznamenal, že o něm věděl již Bohuslav Balbín, který v roce 1680 navštívil Karlštejn a prohlédl si staré truhlice, v nichž do roku 1620 byla složena privilegia České koruny.¹ Rudolf Koss v *Dějínách archivu České koruny* oprávněně zdůraznil, že v soupisu jsou listiny týkající se celé České koruny, a to nejen písemnosti doručené do královské kanceláře, ale i dokumenty vydané králem pro jiné příjemce.² Domníval se proto, že sestavovatel karlštejského soupisu měl k dispozici nejen listiny, ale také nějaká, dnes již neexistující registra královské kanceláře. Prováděné srovnání registů písemností uvedených

1 Hermenegild JIREČEK, *Právnícký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století*, Praha 1903, s. 305nn., s. 423 – k Balbínově návštěvě Karlštejna, s odkazem na *Miscellanea*, Decadis II. Liber 2 (Liber curialis).

2 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 129–132. Z Kossova textu však není jasné, se kterým rukopisem či rukopisy konkrétně pracoval a z jakého otiskl přehled obsahu všech deseti truhlic.

v *Registru desíti truhlic* s listinami uloženými nyní v Národním archivu ve fondu Archiv Koruny české ale ukazuje jinou skutečnost, neboť cca 80–85 % zápisů lze vztáhnout k existujícím dokumentům, mezi nimiž jsou i písemnosti vydávané českým králem.³ R. Koss popis *Registra desíti truhlic* zařadil za přehled starších inventářů privilegií uložených na Karlštejně, a tak v povědomí archivářů i historiků bylo *Registrum* vnímáno v podstatě jako dokument evidenční, aniž by byly podchyceny jeho širší ambice. R. Koss zmínil i německý překlad *Registra* a existenci početných opisů obou jazykových variant. Ty se zachovaly většinou v rukopisných sbírkách různých knihoven či archivů nejen na území Čech a Moravy, ale i v zahraničí.⁴

Existence *Registra desíti truhlic* byla tudíž dostatečně známá, ale u historiků přesto přílišnou pozornost nevzbudila. Nepřikročilo se ani k hlubší analýze soupisu, k souhrnnému podchycení a zhodnocení jeho četných opisů či k jazykovému rozboru rukopisu a ke srovnání české a německé verze. Nejdále v analýze obsahu a hledání smyslu *Registra* pokročila Jana Hanousková-Nešněřová ve své diplomové práci, v níž se zabývala také staršími inventáři korunního archivu. Její výsledky byly v této knize zohledněny a využity.⁵ Více méně zapadly cenné postřehy Ivana Martinovského, které mu vyplynuly při sledování příprav vydání Vladislavského zřízení zemského, završeného jeho pečlivou edicí.⁶ Bez povšimnutí zůstaly publikované črty k obsahu a smyslu *Registra* L. Bobkové.⁷ Lze proto konstatovat, že v podstatě stále ještě platí

3 Výzkum ještě není dokončen, jeho výsledky budou zveřejněny v připravované edici *Registra*.

4 Evidují je soupisy významných knihoven, jako např. Josef TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny Pražské*, Praha 1906, s. 202, č. 202, s. 417, č. 473; František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze 1*, Praha 1926, s. 217, č. 221, s. 982, č. 984, s. 1352, č. 1354; Adolf PATERA, *Bohemika knížecí dietrichsteinské knihovny v Mikulově*, Praha 1915, s. 35, část I, č. 213, a s upozorněním na německou verzi, která je tamtéž, část II, č. 161; obdobně Vlastimil DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*, Praha 1958, s. 99–100. Nejnověji jsou pak rukopisy *Registra* uvedeny v příslušných svazcích Průvodce po rukopisných fondech v České republice, vydávaných v rámci řady Studie o rukopisech – Monographia, redigovaných Marií Tošnerovou, viz TÁŽ, *Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995; TÁŽ, *Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

5 J. HANOUSKOVÁ, *Česká koruna*.

6 Ivan MARTINOVSKÝ, *Zápas o uznání Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický 6, 1983, s. 133–171; TÝŽ, *Písemnost z 2. října 1466*, s. 147–151; TÝŽ, *Úvod*, in: Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích), edd. P. Kreuz – I. Martinovský, s. 11–102, passim.

7 Lenka BOBKOVÁ, *Slavné činy českých králů očima Matouše z Chlumčan*, in: Nardi aristae. Sborník k 70. narozeninám Ivana Martinovského, ed. Kristina Kaiserová, Ústí nad Labem 2007, s. 23–32; TÁŽ, *Paměť o právech Českého království a územním rozsahu České koruny. Zlatá bula pro Horní Falc a její reflexe na prahu raného novověku*, in: Per saecula ad tempora nostra, edd. J. Mikulec – M. Polívka, s. 138–146.

povzdech Václava Hrubého, že „mnoho otázek, jež se nám při prohlížení tohoto rejstříku namanují, mohou být zodpověděny teprve podrobnějším studiem“.⁸

Okolnosti sepsání *Registra*

František Palacký ve svých dějinách uvedl, že se na *Registru* začalo pracovat po publikování Vladislavského zřízení zemského (18. července roku 1500). Pak na sněmu zahájeném o sv. Jeronýmu, tj. 30. září 1500, stavové „zvolili ze sebe komisi zvláštní ku prohlédnutí a registrování všech na Karlštejně chovaných zápisů a privilegií zemských“.⁹ Následně se komise sjela 9. prosince na Karlštejně. Nevídné počasí, chlad hradu a patrně i nezbytnost úklidu a oprav po zmíněném požáru přivedla shromážděné pány k rozhodnutí převézt všechny listiny do Prahy, aby zde byly ve větším klidu zpracovány a zaregistrovány.¹⁰ Konkrétní místo, kde se náročná práce realizovala, respektive kam byly písemnosti prozatímně uloženy, ale již těžko zjistíme. Nabízí se česká kancelář, stále ještě pracující v prostoru Králova dvora na rozhraní Starého a Nového Města pražského, neboť Hrad zažíval velký stavební boom a kancelář zde ještě neměla vymezený prostor. Vzhledem k tomu, že s dokumenty měla dál pracovat ustavená komise, jejímž členem byl i nejvyšší kancléř Jan ze Šelemberka, mohly se listiny ocitnout v jednom z jeho domů nebo v paláci nejpřednějšího muže komise, nejvyššího hofmistra Království českého pana Viléma z Pernštejna.

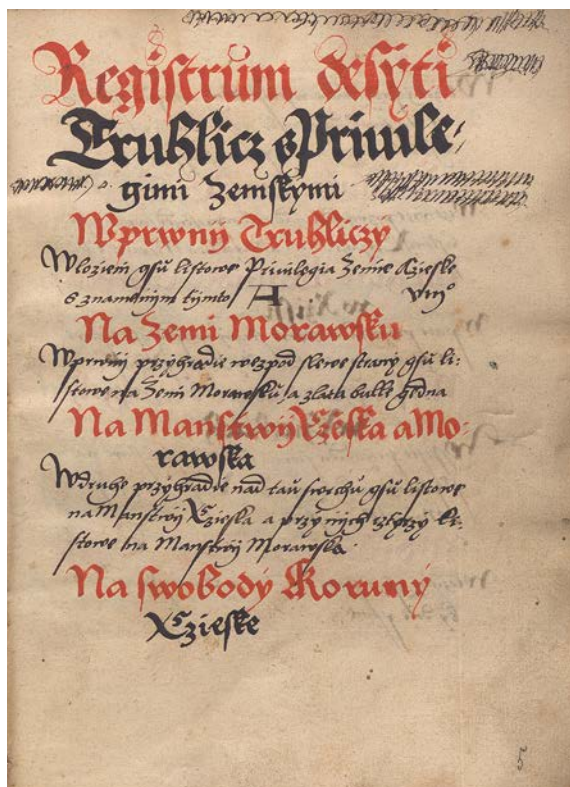
Potřebu nového soupisu státoprávních dokumentů si vyžadoval i stav České koruny, jejíž celistvost se během 15. století ocitla několikrát v hluboké krizi. K oživení narušených pout mezi centrem a korunními zeměmi se hledaly i právní argumenty, které poskytovaly právě listiny uložené v korunním archivu. Poprvé se tak stalo po skončení husitských válek za Zikmunda Lucemburského, pak za krále Ladislava, a především za Jiřího z Poděbrad, jež se víceméně podařilo navrátit hranice Koruny do doby kolem roku 1419, tj. bez Braniborska, Lucemburska a většiny hornofalckých držav.¹¹ Ale vzápětí po jeho smrti byla Česká koruna opět roztržena, když byli ustaveni dva čeští králové, z nichž Vladislav II. vládl v Čechách a zbylé země včetně Moravy připadly uherskému králi Matyáši Korvínovi. Tento stav trval do Matyášovy smrti (1490), po níž Vladislav II. převzal nejen vládu nad celou Českou korunou, ale stal se i králem uherským, což mělo za následek jeho přesídlení do Budína. Ve snaze o lepší orientaci ve znovusjednocené Koruně pod vládou

8 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 138.

9 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* 5/2. Věk Jagellonský – králování Vladislava II. a Ludvíka I. od roku 1500 do 1526, Praha 1878, s. 16, vyd. z r. 1939, s. 217.

10 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 133.

11 Blíže viz Lenka BOBKOVÁ, *Česká koruna na sklonku středověku*, in: Lenka Bobková a kol., *Česká koruna na rozcestí. K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526)*, Praha 2010, s. 25–86.

Obr. 5: První strana Menšího registra v perněstejnském rukopise.

Vladislava II. stavy mimo jiné podnítily vznik úřadu hejtmanství německých lén, který zde již připomněl Marek Starý.¹² Nositelem myšlenky obnovy všech korunních držav již nebyl pouze král, ale převzaly ji také české stavy, které po ní volaly již ve volební kapitulaci předložené Albrechtu Habsburskému¹³ a ochranu celistvosti České koruny pak vtiskly do svých programů jako jeden ze svých požadavků vůči panovníkovi.

S dědictvím nejrůznějších písemností, ustanovení a smluv týkajících se území připojených ke Koruně se musel vyrovnat i vzpomínaný úřad pro tzv. *feuda extra curtem*. Nastupující hejtmané německých lén si proto opakovaně nechávali sepsat rejstříky držav českých králů ležících za hranicemi Českého království, a to nejen těch, které fakticky v daném roce patřily ke Koruně, ale i těch, jež byly dávno ztraceny. Tento přístup je zvláště markantní u českých lén v Horní Falci, které Karel IV. získával jednotlivě a vydal k nim enormní

12 Jeho kompetenci a působnosti se před časem dotkl také Jiří Veselý; TÝŽ, *O soudu hejtmanství německých lén. Příspěvek ke kapitole o soudnictví ve starém českém státě*, PHS 16, 1971, s. 113–124.

13 *Sněmy české 1*, Praha 1877, s. 31–48, č. 24.

množství listin.¹⁴ Takovéto inventáře písemností k českým zahraničním lénům byly pořizovány patrně i po zániku samostatného úřadu hejtmanství německých lén a jeho přiřazení pod radu nad apelacemi neboli pod apelační soud (1651). Vyřizování záležitostí zahraničních lén přešlo do kompetence jednoho z nově ustavených dvou apelačních radů. Smysl těchto inventářů je ale víceméně evidenční, neboť zahrnují pouze registry listin úzce spjatých s praktickou stránkou úřadu. Na kolik se jejich tvůrci inspirovali *Registrem desíti truhlic*, nelze bez dalšího výzkumu rozhodnout. Vzájemnou provázanost obou úřadů však zřetelně naznačuje přípis jednoho z apelačních radů Adolfa Hammera ze Schwarzburgu v rukopise *Registra desíti truhlic*, který se svým vznikem hlásí do 17. století a jako jediný obsahuje českou i německou verzi karlštejnského soupisu.¹⁵ Dnes patří do sbírky rukopisů Knihovny Národního muzea. Svázán je v deskách z tvrdého papíru potažených nyní již zašlou kůží. Na přední desce je inkoustem ozdobně napsáno: N. 26 Manuscript, na hřbetě titul *Extractus privilegiorum Regni Bohemice et omnium feudorum Bohemiae Silesiae Lusitiae at Moraviae*.¹⁶ Je pravděpodobné, že uvedený exemplář byl původně k dispozici úřadu hejtmanství německých lén a následně buď převeden, nebo nově opsán pro jeho nástupce, pro apelační soud.

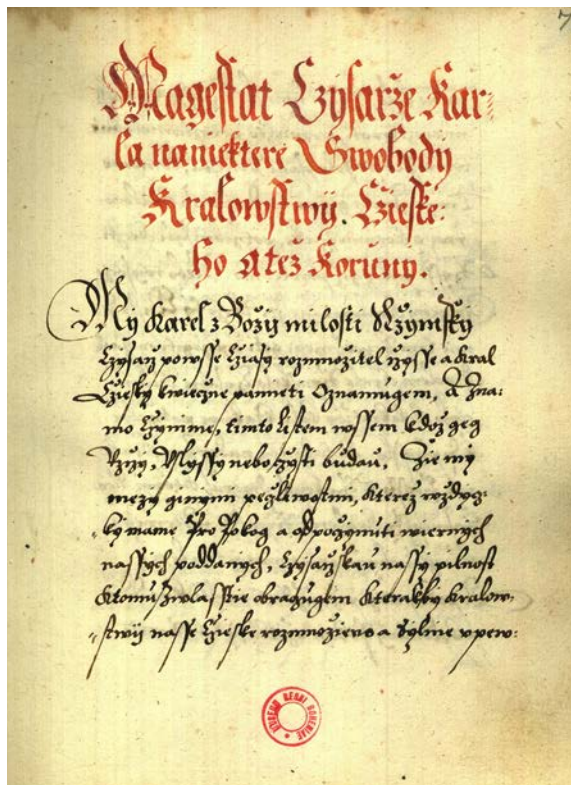
K listinám zachycujícím územní nároky českého krále se kolem roku 1500 sahalo nepochybně i v souvislosti s přípravami na jednání s falckrabaty rýnskými ohledně zbývajících českých lén v Horní Falci, která byla v rukou falcké větve Wittelsbachů.¹⁷ Falckrabě Ludvík V., jenž tyto statky fakticky držel, nakonec přijel do Prahy, aby k nim 10. prosince 1509 složil králi

14 K soupisům viz J. VESELÝ, *Obnova zahraničních lén*, s. 265. Prvý soupis českých držav patrně pořídil Kašpar Šlik, kancléř císaře Zikmunda, v rozmezí let 1436–1437 a týkal se lén v Braniborsku a Lužici (znám z opisu ze 17. stol.).

15 Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby 2*, Praha 1892, s. 69. Druhým apelačním radou byl ustanoven Jan Reichard Schwab. Písmo rukopisu vyhovuje polovině 17. století, případně je mladší.

16 KNM, sign. V C 4. Na versu předsádky jsou jinou rukou latinsky psané stručné informace o českých kráľích, Vladislavovi II. (neúplný zápis), Ludvíkovi, Ferdinandu I., Maxmiliánovi, Rudolfovi II., Matyáši a Ferdinandu II. Možná se i výběr panovníků vázal k existenci hejtmanství německých lén.

17 Karel IV. v roce 1373 postoupil část českých držav v Horní Falci jako zástavu Otovi V. Braniborskému za Braniborsko, které od něho koupil, ale v hotovosti složil jen část z požadovaných 500 000 zlatých. Tuto zástavu se Karlovým nástupcům nikdy nepodařilo vykoupiť. Kromě tohoto „ztraceného“ území zůstalo na území Horní Falce několik desítek českých lén, která se předávala mezi příslušníky falckých Wittelsbachů, jimž severní část Bavorska, tzv. Horní Falc, patřila. Podrobně Lenka BOBKOVÁ, *Soupis českých držav v Horní Falci a ve Francích za vlády Karla IV.*, SAP 30, 1980, s. 169–229; TÁŽ, *Markrabství braniborské v rukou Lucemburků*, in: *Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–17. století*, edd. Lenka Bobková – Jana Konvičná (= Korunní země v dějinách českého státu 2), Praha – Ústí nad Labem 2005, s. 159–190.

Obr. 6: Nadpis k překladu inkorporační listiny Karla IV. pro Horní Falc v muzejním rukopise.

Vladislavovi II. lenní slib.¹⁸ Popsanému aktu předcházelo poněkud zdlouhavé jednání, během něhož mohly obě strany hledat argumenty ve starých dokumentech. A v této souvislosti patrně upoutala pozornost inkorporační listina Karla IV. pro české državy v Horní Falci (1355), jejíž obsah přesahoval hornofalcké záležitosti a byl pak stavy právem shledán jako zásadní listina pro výčet práv českého krále.

Naznačené okolnosti, události i zkušenosti ovlivnily podobu *Registra desíti truhlic* i jeho další život, respektive užívání a užitečnost. Při jeho popisu jsem vycházela z osmnácti dosud prozkoumaných česky psaných rukopisů, které byly sepsány v 16. a v prvních dekádách 17. století.

Obsah a struktura *Registra*

Zachované rukopisy *Registra* co do uspořádání a obsahu nejsou identické. Zdá se, že za poměrně dlouhou dobu jejich živé existence k nim bylo

18 NA Praha, AČK, sign. 1864, Praha, 10. prosince 1509. K tomu Marie BLÁHOVÁ, *Obnovení lenního svazku šestnácti měst a hradů v Horní Falci*, in: *Per saecula ad tempora nostra*, edd. J. Mikulec – M. Polívka, s. 133–137.

přístupováno účelově, a tak vznikly různé redakce rukopisů. Jejich objednatelé patřili mezi přední české a moravské šlechtice, kteří povětšinou zastávali vysoké úřady, a spis patrně chtěli mít po ruce pro výkon své funkce. Vzhledem k tomu, že většina rukopisů *Registra* tvoří samostatnou jednotku, mnohdy opatřenou nákladnou vazbou, a bývá psána velmi pečlivě s ozdobnými prvky, měl spis ve stavovském světě zřejmě i svou reprezentativní hodnotu. Česká a německá varianta soupisu existují vždy samostatně, až na jednu výjimku. Představuje ji již zmíněný, poměrně mladý rukopis Knihovny Národního muzea V C 4, pořízený v 17. století.

V *Registru desíti truhlic* lze rozlišit čtyři oddíly. *Předmluvu* (viz dále), tzv. *Menší registrum*, které tvoří stručný popis obsahu všech deseti truhlic označovaných velkými písmeny A–K. Jde v podstatě o jakýsi rejstřík či orientační pomůcku. Nejrozsáhlejší oddíl tvoří stručné české registry listin s roky jejich vydání, řazené podle jejich uložení v truhlicích, tedy vlastní *Velké registrum*. Čtvrtou skupinu představují drobné texty či rubriky, které jsou proměnlivé a nemusí je rukopis obsahovat. Patří k nim: a) výčet členů komise, pověřené sestavením *Registra*, který je buď spojen s *Předmluvou*, nebo stojí samostatně na konci dokumentu, b) krátké „mezitexty“ a rubriky, jež měly zpřehlednit a vysvětlit smysl jednotlivých oddílů dokumentů.¹⁹ Samostatně stojí ještě překlady dvou celých listin: a) inkorporační listiny Karla IV. pro Horní Falc (5. dubna 1355), b) listiny Ruprechta st. Falckého ze 7. ledna 1356.

Řazení a částečně i obsah těchto oddílů se v rukopisech liší. Některé začínají *Předmluvou*, jiné ji kladou až za *Menší registrum*, případně ji vynechávají.²⁰ *Předmluva* zcela chybí v německé variantě *Registra*. Ani překlady inkorporace pro Horní Falc a listiny Ruprechta st. nemají ve struktuře textů pevné místo.

Nejobsažnější pasáží spisu je logicky vlastní *Registrum desíti truhlic* neboli *Velké registrum*. Nejdůležitější listiny tvořily obsah první truhlice, který se v podstatě nelišil od obsahu prvních schránek jmenovaných ve starších inventářích. V této truhlici se nacházely písemnosti týkající se podstaty státnosti Českého království a Koruny, tj. papežské a císařské buly. V dalších truhlicích jsou písemnosti uloženy víceméně podle zemí a lokalit, které politicko-správně v dané chvíli nebo kdysi patřily do svazku České koruny. Co do obsahu jednotlivých truhlic se však nelze spolehnout na incipity jejich soupisů. Zvláště obsáhlá a různorodá je pátá truhlice nadepsaná „*V páté truhlici vloženi sú listové na Země slezské a Zemi lužické s znamením tímto E*“, do

19 Výrazné jsou např. v rukopisu z Knihovny Národního muzea, viz KNM, sign. I F 29, či v rukopise pro Karla st. ze Žerotina, viz Knihovna královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DC V 34.

20 *Předmluva* chybí v neúplném Březnickém rukopise, uloženém v KNM, sign. IV C 5. Březnici vlastnil od roku 1728 rod Kinských-Krakowských. Maxmilián Norbert byl v letech 1700–1704 prezidentem nad apelacemi.

níž jsou ve skutečnosti vloženy nejen písemnosti týkající se Slezska a obou Lužic, ale i hradu Donaustauf ležícího nedaleko Řezna a lokalit v Bavorsku, respektive v Horní Falci, kterým jsou – spolu s Chebskem – vyhrazeny druhá a třetí truhlice.

Zmíněným překladům dvou listin z doby Karla IV. bylo dosud asi věnováno nejméně pozornosti, a to jak po stránce jazykové, tak z hlediska smyslu jejich zařazení do *Registra*. Inkorporační listinu pro Horní Falc vydal Karel IV. v den své císařské korunovace v Římě a zpečetil ji zlatou císařskou bulou. Za pozornost stojí i fakt, že na začátku dlouhé řady svědků je uveden kardinál Pierre de Colombier, který Karla v zastoupení papeže korunoval. Kromě vyjmenování všech inkorporovaných lokalit a jejich příslušenství obsahuje listina výčet práv českého krále, jež se na inkorporované území přenášejí. Jde o první takový souhrn práv českého panovníka, který se o několik měsíců později promítl do znění kapitol první poloviny zákoníku zvaného Zlatá bula Karla IV., proklamovaného na počátku ledna 1356 v Norimberku. Sumarizace práv českého panovníka byla zřejmě důvodem, proč komise zvolila překlad inkorporace, a možná i proto, že říšský zákoník Karla IV. neměla k dispozici.²¹ Státoprávní podstata inkorporace je v některých rukopisech explicitně zdůrazněna v nadpisu nad jejím překladem. Je tomu tak např. v rukopisu Knihovny Národního muzea I F 29, v němž je překlad uveden nadpisem: „*Magestat Cysarže Karla na niektere Swobody Kralowstwij Czeskeho atež Koruny*“.²²

Obdobný smysl jako inkorporace pro Horní Falc mělo i přeložení listiny Ruprechta staršího. Rýnský falckrabě v ní z pozice kurfiřta potvrzoval práva českého krále, tak jak je shrnovala ustanovení 8.–10. kapitoly Zlaté buly pro Říši.²³ Značná část jeho listiny je věnována zdůraznění soudní samostatnosti pro všechny obyvatele České koruny (tzv. právo *non appellando et don evocando*). Z nadpisů nad textem překladu jasně vyplývalo, že právě toto právo leželo českým stavům nejvíce na srdci, že ho vnímaly jako potvrzení integrity České koruny a její právní samostatnosti. Zřetelné je to např. v mikulovském rukopise, v němž je překlad uvozen slovy: „*Priuilegium toto wsobie zawiera zie obyuatele*

21 L. BOBKOVÁ, *Paměť o právech*, s. 138nn.

22 KNM, sign. I F 29, fol. 77–98. Téměř paradoxně právě v tomto rukopise chybí překlad listiny Ruprechta staršího, která se také týká výsad českého krále, respektive obyvatel pod jeho vládou.

23 Listina je uložena in: NA Praha, AČK, sign. 556. V době kolem sněmu v Norimberku na přelomu let 1355 a 1356, nebo pak 1356 na sněmu v Metách, si Karel nechal od kurfiřtů vystavit tzv. Willebriefe postupně ke všem korunním zemím a statkům. Ruprecht Falcký – stejně jako kurfiřti Gerlach Mohučský, Rudolf Saský a Ludvík Braniborský zvaný Říman – mimo jiné vydal 13. 12. 1355 souhlas s inkorporováním českých hornofalckých držav, viz NA Praha, AČK, sign. 530, vydáno viz *RBM* 6, s. 109, č. 193. Text listiny Gerlacha Mohučského ze 7. 1. 1356 otiskl Karl ZEUMER, *Die Goldene Bulle 2. Text der Goldenen Bulle und Urkunden zu ihrer Geschichte und Erläuterung*, Wiemar 1908, s. 86–88.

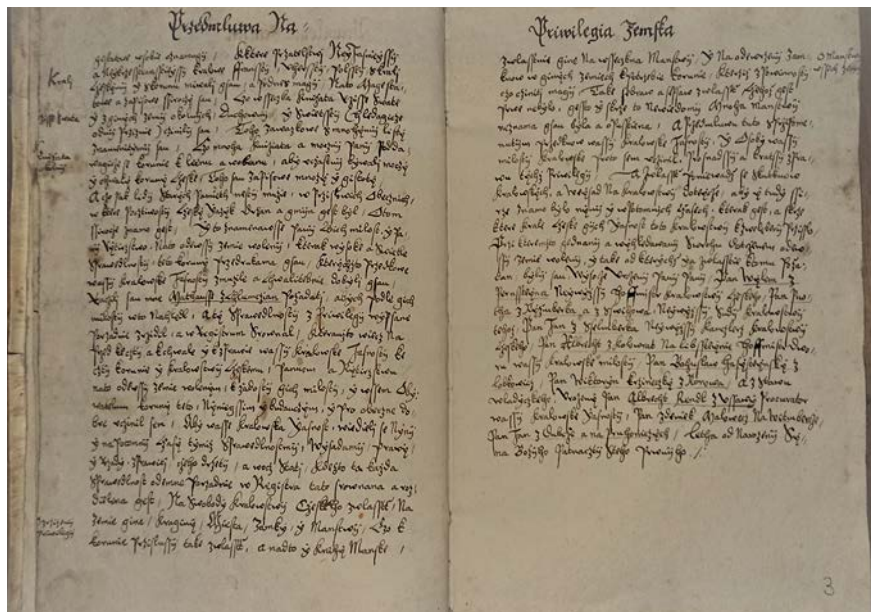
z *Kralowstwie Czeske[ho] nemagj wen z Koruni pohanieni bytij a Pritom y ginie gsu swo-body*.²⁴ Z identických tzv. *Willebriefe* neboli souhlasných listin ostatních kurfiřtů²⁵ se falcká listina hodila nejlépe proto, že se připravovalo vzpomínané složení lenního slibu ke zbytku českých lén v Horní Falc.²⁶ V této souvislosti mělo svůj význam i připomenutí inkorporace tamějších českých držav. Zmíněná aktuálnost se časem vytratila a zbyl pouze důraz na práva českého krále.

Předmluva a autorství Registra

Za pozornost stojí také *Předmluva* k *Registru*, která nebyla přeložena do němčiny, a tak ji obsahují pouze česky psané rukopisy *Registra*. Styl *Předmluvy* se nevymyká z kontextu dobových dedikačních úvodních textů, které vysvětlovaly smysl následujícího spisu a označovaly jeho příjemce.²⁷ *Předmluva* se zachovala ve dvou variantách lišících se délkou i obsahem. Dosavadní výzkum ale nedovoluje s jistotou říci, který rukopis je nejstarší, a tak nelze ani tvrdit, že původní byl delší text.

Krátká varianta se totiž objevuje např. v göttingenském rukopise, který podle poznámky jeho nabyvatele musel být napsán před rokem 1542.²⁸ Dlouhou variantu publikoval Karel Jaromír Erben ve svém Výboru z literatury české.²⁹ Podle vlastního sdělení pracoval s opisem, který z blíže neurčeného

-
- 24 Moravská zemská knihovna (dále jen MZK), sign. Mk. 52, fol. 36r–37v. V tomto mikulovském rukopisu jsou překlady inkorporace a Ruprechtovy listiny zařazeny za První truhlici, tj. za císařské majestáty a papežské buly.
- 25 Dne 7. 1. 1356 je vydali Gerlach Mohučský, Vilém Kolínský, Rudolf Saský, Ludvík Braniborský zvaný Říman – *RBM* 4, ed. Bedřich MENDL, Praha 1928, s. 128–129, č. 245–250. K potvrzením ze 7. 1. 1356 např. Bernard-Ulrich HERGEMÖLLER, *Fürsten, Herren und Städte zu Nürnberg 1355/56. Die Entstehung der „Goldene Bulle“ Karls IV.* (= *Städteforschung A/13*), Köln – Wien 1983, s. 144–145, mimo jiné upozornil, že jejich text se zcela nekryje s ustanoveními Zlaté buly, ale že patrně vychází i z inkorporace pro Horní Falc, respektive z nějaké předlohy, která byla císařem sněmu předložena a dále projednávána. Usuzuje, že pravděpodobně Karel IV. nezamýšlel rozšířit privilegia všech kurfiřtů, ale původně chtěl podpořit pouze pozici českého krále.
- 26 NA Praha, AČK, sign. 1864, Praha, 10. prosince 1509. K tomu Marie Bláhová, *Obnovení lenního svazku*, s. 135–137.
- 27 Mirijam BOHATCOVÁ, *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, edd. František Šmahel – Josef Polišínský, Praha 1970, s. 95; Jan PIŠNA, *Několik poznámek k předmluvě jako vznikajícímu literárnímu žánru v české humanistické literatuře (1500–1550)*, v tisku; Jan PIŠNA, *Předmluvy a paratexty v českých tiscích druhé poloviny 16. století a jejich výzkum – poznámky k problematice*, in: *Knihy 2014. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoEurópskom priestore*, Martin 2014, s. 74–83; Lenka BOBKOVÁ, *Slavné činy českých králů*, s. 23–32.
- 28 Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sign. 8 Cod. Ms. hist. 120, fol. 106r.
- 29 Karel Jaromír ERBEN, *Výbor z literatury české 2. Od počátku 15. do konce 16. století*, Praha 1868, sl. 1101–1110.

Obr. 7: Dlouhá *Předmluva* se jménem Matouše z Chlumčan (podtrženo) v malečském rukopise.

rukopisu ze sbírky Národního muzea pořídil jeho přítel, právník, sběratel a historik Antonín Rybička. Pravděpodobně použil rukopis I F 29, i když vydaný přepis vykazuje některé odchylky proti předpokládanému originálu.³⁰ Odpovídá ale bezprostředně za předmluvou zařazenému *Menšímu registru*, které Erben také otiskl, spolu se jmény členů komise.

Obě varianty *Předmluvy* mají společnou první část textu, tj. zdůvodnění napsání *Registra* a výčet úspěšných panovníků předcházejících krále Vladislava II., další dvě části – podrobný výčet zásluh Vladislava II. a údaje o autorovi *Registra* – v kratší variantě *Předmluvy* chybí. Z poznámky H. Jirečka, že Bohuslav Balbín uvažoval o Bohuslavu Hasištejském z Lobkovic jako autorovi předmluvy (byl členem komise k sestavení *Registra*), se zdá, že měl v ruce některý z rukopisů s krátkou *Předmluvou*, zatímco Jireček mohl tvrzení učného jezuitu zamítnout, neboť sám měl k dispozici rukopis jiný, s dlouhou *Předmluvou*. O autorství Matouše z Chlumčan tudíž nepochyboval a přiřkl mu vznešený šlechtický původ.³¹

První část *Předmluvy* začíná dedikací králi Vladislavovi II. a celé obci „*slavného Českého království*“. Pak – podobně jako u listin – následuje vypsání důvodů, proč bylo sepsání privilegií potřebné. Údajně po něm volali obyvatelé

30 Nepřesný je již titul rukopisu.

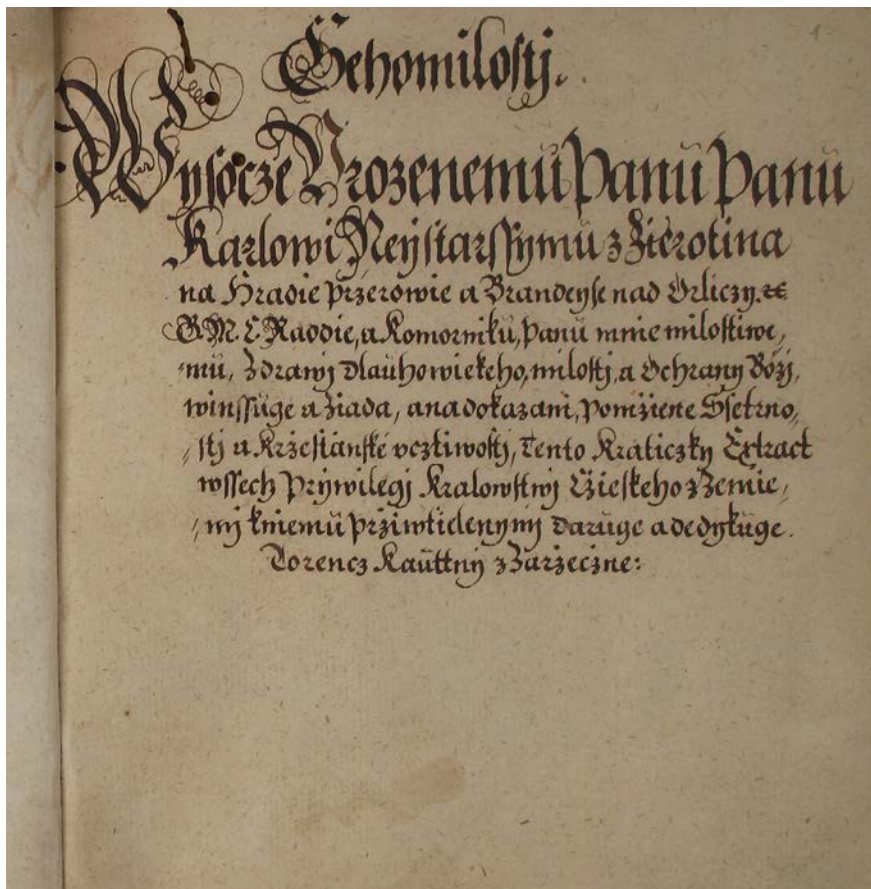
31 H. JIREČEK, *Právnícký život*, s. 306.

České koruny, protože se jim zdálo, že došlo ke zmenšení jejího rozsahu a práv, čehož využívají „cizozemci“, a tak poškozují a zlehčují vážnost České koruny. Proto je chvályhodné, že král usiluje o sepsání všech privilegií, která jsou uložena v královském archivu na hradě Karlštejně, aby tak mohlo dojít k nápravě. Narážka na nejasnosti a zmatky ve státoprávních vztazích v rámci České koruny zjevně odkazuje k již připomínaným letům existence dvou českých králů a rozdělení České koruny.

Na obecné zdůvodnění potřeby sepsání *Registra* autor *Předmluvy* navázal oslavou Českého království, jež je podle jeho slov dobře známo i v cizích zemích, což dosvědčují nejen některé listiny, ale i zmínky v historiích cizích národů, zatímco domácí kronikáři zase chválí panovníky, kteří dbali nejen na rozšíření Koruny, ale „i jazyku českého“. Následuje pětice českých králů, kteří se podle autora *Předmluvy* nejvíce zasloužili o rozkvět a slávu království. Jejich řadu zahajuje kníže Vratislav a první český král († 1092), který byl jako první z českých panovníků korunován a připojil ke království (Horní) Lužici³² a údajně také Slezsko. Podobně i u následujícího „vzorového“ panovníka Přemysla (II.) autor zdůrazňuje územní rozsah jeho vlády, která sahala „od zátok mořských až do končin druhého moře“. Velebil také jeho chrabrost a vojenské úspěchy. Třetím oslavovaným panovníkem je král Jan Lucemburský, velebený pro svou statečnost a proslulost po celé Evropě, neboť „co král Jan zmužilý v Říši, v Anglii a v Polsce, v Slezí i v veliké straně Germánii provodil mečem, to široce národům okolním známo jest“. Značný prostor autor věnoval Karlu IV., který byl podle jeho soudu „nejslavnější císař a rozmnožitel Koruny české a světlo jazyka českého“ a pro své zásluhy o Korunu českou „je hoden být nazýván Otec vlasti“. Pátým z uvedených panovníků je král Jiří z Poděbrad, který se mimo jiné zasloužil o potvrzení všech výsad, svobod a práv Koruny. V tomto případě mohlo jít i o narážku na soupis privilegií korunního archivu z doby jeho vlády (1466–1467) nebo na vklad práv do desek zemských (viz zde podrobně M. Starý).

Pak již následuje chvála na Vladislava II., ve zkrácené variantě *Předmluvy* výrazně zredukovaná. Obě verze připomínají Vladislavův velký podíl na obraně „všeho křesťanstva“, ale jeho zásluhy o zavedení pořádku v království jsou v kratší verzi *Předmluvy* omezeny na konstatování, že srovnal spory mezi panským a rytířským stavem, zatímco vynechána byla pochvala za obnovení činnosti soudů a vzdání se odúmrti. V delší *Předmluvě* je ještě připomenuto, že proslulost českých panovníků, i těch zde nejmenovaných, dokazují obdržené papežské buly, listiny římských císařů a králů i přátelské úmluvy s králi francouzskými, uherskými a polskými.

32 Šlo o Budyšínsko a Zhořelecko, které Vratislavovi II. udělil císař Jindřich IV.

Obr. 8: Dedikace Karlu st. z Žerotína ve strahovském rukopise.

Zásadní je v delší předmluvě informace o sepsání *Registra* a jeho tvůrci, která v krátké variantě zcela chybí. Uvádí se v ní, že soupis privilegií vznikl na pokyn krále a z vůle zvolených představitelů pánů i rytířů, kteří pověřili jeho zhotovením autora *Předmluvy* Matouše z Chlumčan. Tato pasáž je psána v první osobě a autor v ní vyznává, že zadaný úkol plnil „*ke cti a k chvále i k správě Vaší Královské Jasnosti, ke cti Koruně a Království českému, pánům a rytířstvu na to ode vši země voleným*“ a pro obyvatele Koruny „*i pro obecné dobré*“.

O původu Matouše z Chlumčan prakticky nic nevíme, dokonce ho s určitostí nelze přiřadit ani k některému z rodů drobné šlechty užívajících predikát z *Chlumčan*. Jisté však je, že nepocházel z rodu Chlumčanských z Přestavlk.³³

33 Nepočítá ho k nim ani K. Kadlec in: *Ottův slovník naučný* 12, Praha 1897, s. 246. Podrobně Veronika BEZDĚKOVÁ, *Chlumčanští z Přestavlk do konce 18. století*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2006, s. 17.

V úřednických kruzích je poprvé zmíněn jako písař podkomořího v registru komorního soudu v roce 1490,³⁴ v roce 1502 je pak doložen jako písař královské komory.³⁵ Otázkou zůstává, zda pocházel z městského prostředí, nebo byl příslušníkem šlechty, jak se domníval H. Jireček. V obou případech mohl svou kariéru začít v některé ze šlechtických kanceláří a díky svým schopnostem postoupit do řad zemských úředníků. Ať již byl jakéhokoli původu, musel mít jisté vzdělání, znalost kancelářské němčiny a latiny i organizační schopnosti, které ho předurčily k tak závažnému úkolu, jakým bylo vypracování *Registra desíti truhlic*. Není známo, kolik času měl na práci vyhrazeno, ani které další osoby se na ní podílely. Soupis provázela též reorganizace archivu a podle zápisu listin překračujících svou datací rok 1501, je zřejmé, že se na soupisu pracovalo přinejmenším do vyhotovení jeho německého překladu (1505). Ale protože není k dispozici ani původní rukopis, ani jeho koncept, vycházejí úvahy o délce prací spíše ze srovnání s praxí a z písařských možností. Matouš zřejmě sepsání *Registra* řídil a osobně se na něm podílel. A protože o něm jako autorovi předmluvy patrně není třeba pochybovat, nescházely mu ani jisté literární vlohy. Jestli právě on také přeložil zmíněnou inkorporaci a listinu Ruprechta st., nelze rozhodnout. Sám se výslovně k tomuto nepřiznával, a v tomto případě tudíž nelze vyloučit ani autorství či spoluautorství Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Z jakých zdrojů Matouš z Chlumčan čerpal informace k výběru a charakteristice významných českých králů, opět není zřetelné, pouze je jasné, že mu poněkud splývaly postavy Přemysla I. a Přemysla II. Na druhé straně informace o právech Vratislava II. na Horní Lužici byla v kontextu rozlohy České koruny na počátku 16. století velmi důležitá, stejně jako připomínka teritoriální politiky krále Jana.

Mnohé otázky lze také připojit ke zmíněné existenci dvou *Předmluv*, z nichž jen delší varianta uvádí Matoušovo jméno. Vytvořil již on sám dvě předmluvy? Nebo někdo z objednavatelů opisu *Registra* považoval jméno autora za nepodstatné, případně se zdálo být zbytečné příslušnému písaři? Či jim *Předmluva* připadala jednoduše příliš dlouhá? Zdá se však, že od počátku existence *Registra*, respektive jeho prvních opisů, byly paralelně užívány obě varianty *Předmluvy*. Lze tak usuzovat z göttingenského rukopisu s kratší předmluvou, v němž na konci textu *Registra* nalezneme následující poznámku neznámého majitele: „*Ja sem dosahl tiechto Kniziek na den Swate panny Doroty lethu postu MCCCCXXLII*“, tudíž rukopis psaný jinou rukou musel vzniknout nejpozději na počátku roku 1542.³⁶ Snad právě tento nabyvatel opisu *Registra* k němu přiřadil opis vojenské příručky Václava Vlčka pro krále Vladislava II.,

34 AČ 9, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1889, s. 516n.; J. HANOUSKOVÁ, *Česká koruna*, s. 94.

35 Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy* 9, Praha 1893, s. 260.

36 Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sign. 8 Cod. Ms. hist. 120, fol. 106r. Svátek sv. Doroty se slavil 6. února.

kteřá zaplňuje fol. 107r – 111v a je nadepsána: „*Ve jméno Boží, Tuto zpravu dal jest napsati pan waclaw wlczek králi wladislawawowi kdycz se miel w kralowstwie uherské gsa kralem Czieskym u wazati*“. Oba spisy pak byly spojeny a svázány do nákladných, kůží potažených desek, zdobených ornamentálním slepotiskem.³⁷

Z dosud zkoumaných relevantních 19 rukopisů má kratší *Předmluvu* celkem jedenáct opisů, z nichž mnohé jsou velmi reprezentativní. Platí to např. o perněstejném rukopisu datovaném do roku 1568, který je uvozen latinskou dedikační básní a vymalovaným perněstejným erbem.³⁸ Zdobně vyhlíží také kaligraficky pečlivě provedený rukopis pro Karla st. ze Žerotína, který pochází z prvních desetiletí 17. století. Vytvořil ho a dedikoval jmenovanému moravskému šlechtici Lorenc Koutný ze Zářečné, ingrosátor při deskách zemských. Ten k *Registru* připojil ještě confirmace všech privilegií Českého království vydané Rudolfem II. v roce 1567 a Soupis svátostin a dalších pokladů království uložených na Karlštejně.³⁹

Jedním z nejstarších rukopisů s dlouhou předmluvou je patrně kapitulní rukopis.⁴⁰ Oproti většině rukopisů má poměrně velký formát (23,5 × 34 cm), je svázaný a opatřený měkkou pergaménovou vazbou s přesahem na způsob desek s klopou. Do archivu metropolitní kapituly byl rukopis dán v roce 1713 (viz přepis na zadní straně pergaménového přebalu). Podobně uspořádaný jako kapitulní rukopis je zajímavý, pečlivě napsaný rukopis uložený v knihovně zámku Maleč, kterou založil František Ladislav Rieger.⁴¹

37 Václav Vlček z Minic, později z Čenova (kol. 1435 – před 1510), byl z matčiny strany příbuzným Kapliřů ze Sulevic (krátce spravoval jejich panství Vimperk). Působil jako válečník ve službách Fridricha III. a pak krále Jiřího, bojoval proti Korvínovi. K naučení Samuel BEŇA, *Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů z pera českého rytiera Václava Vlčka z Čenova (cca 1440–1500) ako vzácný prameň pre skúmanie taktiky jazdeckých oddielov na sklonku stredoeurópskeho stredoveku*, *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívništvo* 24, 2020, s. 19–32, který se ale rukopisy Naučení nezabývá. Václav Vlček za tento spis dostal od krále ves Čenov na Žatecku. Nekrolog mu napsal Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, viz Uwe TRESP, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten. Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert* (= *Krieg in der Geschichte* 19), Paderborn 2004, s. 109.

38 NK Praha, sign. XXIII F 8.

39 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DC V 34. Srov. Marek STARÝ, *Inkolát, absolutismus a právníci. „A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české.“ Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 178–211, s. 208, který také připomíná, že Lorenc Koutný asi v roce 1616 pořídil pro Karla staršího ze Žerotína přehled osob přijatých do panského a rytířského stavu a inkolovaných.

40 APH, Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, Cod. LXVII, I. Viz Antonius PODLAHA, *Catalogus codicum manu scriptorum, qui in archivio capituli metropolitani pragensis asservantur*, Prague 1923, s. 207, č. 180.

41 Zámecká knihovna Maleč, sign. 2026. Za zpřístupnění rukopisu srdečně děkuji panu Václavu Macháčkovi-Riegrovi. Rukopis zmiňuje M. Tošnerová, *Rukopisné fondy zámeckých, hradních*

Spolehlivě datovaný rukopis s dlouhou *Předmlouvou* ale pochází až z roku 1574 a patřil do ditrichštejské zámecké knihovny v Mikulově. Tento opis není nijak výpravný, upoutá snad pouze jeho bílá kožená vazba zdobená sletiskem.⁴² Honosnější je o něco mladší, již několikrát zmiňovaný rukopis Knihovny Národního muzea I F 29, nesoucí na přední desce vazby datum 1608.⁴³ A jak již bylo řečeno, předmluva v tomto rukopise se stala zřejmě předlohou K. J. Erbenovi k jejímu otištění, a tím i k uvedení jména Matouše z Chlumčan do širší povědomosti.

Komise

Na květnatý text dlouhé předmluvy organicky navazoval výčet členů zvolené komise a datum vyhotovení *Registra*. Tyto informace obsahují i verze s kratší předmlouvou, v nichž ale seznam členů komise bývá většinou až na samém konci rukopisu. Složení komise bylo velmi reprezentativní.⁴⁴ Na prvním místě byl uveden nejvyšší hofmistr Království českého pan Vilém z Pernštejna, dále nejvyšší sudí pan Půta Švihovský z Rýzmburka, kancléř Království českého pan Jan z Šelmberka, hofmistr dvoru královského pan Albrecht z Kolovrat, pan doktor Bohuslav Hasištejský z Lobkovic a pan Viktorín Křinecký, ze zemanů pak královský prokurátor Albrecht Rendl z Oušavy, Zdeněk Malovec z Malovic a Jan Dubecký z Dubce. Dva členové komise, Půta Švihovský z Rýzmburka a Albrecht Rendl z Oušavy, se podíleli také na nedávno dokončeném Vladislavském zřízení zemském.

Největší autorita v komisi nepochybně náležela Vilémovi z Pernštejna a na Helfštýně, který patřil nejen k předním osobám panského stavu, ale byl také jedním z osobních rádců krále i jeho velkým věřitelem.⁴⁵ K archivu a jeho písemnostem měl nejbližší Jan ze Šelmberka, který úřad nejvyššího kancléře Českého království zastával v letech 1473–1505, tj. v době intenzivních příprav zemského zřízení i námi sledovaného *Registra*.⁴⁶ Po přesídlení Vladislava Jagellonského do Budína (1490) zůstala česká kancelář v Praze,

a palácových knihoven, s. 87.

42 MZK, sign. Mk 52. Ještě zběžnější je německá varianta z téhož archivu, svázaná druhotně použitým, popsaným pergamenem, viz sign. Mk 37.

43 Za *Registrem* následuje soupis šlechticů, kteří získali inkolát v letech 1542–1607, seznam rytířů, přijatých do stavu panského z 1542–99; pravděpodobně Václav Hanka k nim ještě připojil seznam privilegií odvezených z korunního archivu do Vídně r. 1750.

44 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého* 5/2, s. 16. Složení komise rozpracovala Veronika KULHÁNKOVÁ, *Mocenské kompetence krále v představách českých stavů. Okolnosti a tvůrci Vladislavského zřízení zemského a register archivu České koruny*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2018.

45 Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 2012, s. 79, 97.

46 Andrea STEJSKALOVÁ, *Jan ze Šelmberka na dvoře Vladislava Jagellonského*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2008.

kdežto na uherském dvoře se zřídila tzv. expozitura české kanceláře. Nejvyšší kancléř tudíž zajišťoval styk s králem v rovině kancelářské agendy nejvyšší úrovně. Z širě vyřizovaných záležitostí mimo jiné vyplývalo, že osoby působící v kanceláři musely ovládat nejen češtinu, ale také latinu a němčinu.⁴⁷

Další důležitou postavu v kruhu komisařů představoval Albrecht Libštejnský z Kolovrat, který v dané chvíli zastával úřad hofmistra královského dvora, ale až do roku 1497 byl prvním karlštejnským purkrabím a o jeho kompetentnosti svědčí i skutečnost, že v roce 1503 vystřídal Jana ze Šelmberka na postu nejvyššího kancléře.⁴⁸ Doktor kanonického práva a obecně ctěný vzdělanec Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic sice nezastával žádný významný úřad, ale měl velmi blízko k Janovi ze Šelmberka, v jehož kanceláři obsadil místo sekretáře (1487–1490), stejně jako k budínskému královskému dvoru, na němž se velmi často pohyboval.⁴⁹ Do komise byl nepochybně vybrán i díky své brilantní znalosti latiny, což dokládá jak jeho korespondence, tak četné básně. Z rytířů zaujímal nejvýznamnější místo Albrecht Rendl z Oušavy, který v rozmezí let 1498–1509 zastával úřad královského prokurátora.⁵⁰ Osvědčil se již při práci na zemském zřízení, kdy se také detailně obeznámil s korunním archívem. Překvapivě nebyl do komise zařazen ani jeden ze stávajících karlštejnských purkrabí, jimiž byli v letech práce na *Registru* pan Zdeněk Lev z Rožmitálu a rytíř Jan z Klenového na Žínkovech.

Dílo, které komise vytvořila, bylo velmi živé až do stavovského povstání roku 1618. A to i přesto, že archiv na Karlštejně se zvětšil a zvýšil se i počet truhlic s uloženými dokumenty. A také navzdory vzniku nových knih privilegií, do nichž byly listiny přepisovány *in extenso*. Vznik těchto kopiářů-register tentokrát neiniciovaly stavy, ale nově nastoupivší král Ferdinand I. Stavby se naopak do splnění panovníkova přání příliš nehrnuly a se započatím práce váhaly.⁵¹ Se splněním požadavku nijak nespíchal ani poté, co je Ferdinand I. roku 1543 ujistil, že budou vytvořeny dvojce knihy, pro krále a pro stavy, jež měly být uloženy při deskách zemských.⁵² Věc se pohnula až po

47 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 100n. K činnosti Jana ze Šelmberka u komorního soudu viz Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích* 1, Praha 1992, s. 332.

48 Král mu zřejmě velmi důvěřoval, někdy k nelibosti ostatních pánů. Srov. Pavel JUŘÍK, *Kolovratové: věrně a stále*, Praha 2016, s. 26.

49 Viz Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* 2, Praha 1966, s. 469. Katalog k výstavě *Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, edd. Ivana KYZOUROVÁ – Pavel KALINA, Praha 2007, s. 8 a 16. Doktorát z kanonického práva získal ve Ferrare roku 1482.

50 K němu David KORYTA, *Albrecht Rendl z Oušavy († 1522). Významný člen nevýznamného rodu*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016.

51 Ferdinandova instrukce z 11. listopadu 1527, viz *Sněmy české* 1, s. 126nn., č. 181.

52 *Sněmy české* 1, s. 568, č. 310.

porážce tzv. prvního stavovského odboje (1546–1547), na podzim 1547, kdy byla vytvořena nová komise, respektive z ní byly vyloučeny osoby odsouzené za účast v odboji. Termín dokončení byl stanoven na svátek sv. Martina a výsledkem měly být tři exempláře, z nichž ten poslední se měl spolu s originály listin vrátit na Karlštejn.⁵³ I tyto soupisy byly záhy opisovány a dostaly se též do zahraničí.⁵⁴ V budoucnu by stálo za to porovnat nový soupis s *Registrem desíti truhlic* a také prozkoumat, které listiny byly považovány za tak relevantní, aby byly celé opisovány. Pro svou stručnost i jazykovou přístupnost české i německé varianty si však *Registrum* zřejmě nadále uchoválo své praktické využití.

Existenci korunního archivu na Karlštejně ukončily události po květnové defenestraci roku 1618. V této dramatické době byly z obavy před zničením převezeny korunovační klenoty i písemnosti do Prahy.⁵⁵ Po vítězství Ferdinanda II. se sice politická atmosféra v království podstatně změnila, Koruna se teritoriálně zúžila odstoupením obou Lužic Sasku, nicméně stavové zájem o písemnosti, včetně těch státoprávních, neztratili a nadále o ně pečovali.

Závěr

Krátký vhled do okolností vzniku a dalšího uplatnění *Registra desíti truhlic* se snažil upozornit na dosud víceméně přehlížený význam tohoto dokumentu jako jedné z opor politického programu českých stavů vůči králi. Vytvořen byl v době vrcholícího vzepětí špiček stavovské šlechty, v letech, kdy král přesídlil do Budína a české stavy v mnoha směrech přebíraly, nebo se snažily přebrat jeho funkce. Braly na sebe zodpovědnost nejen za chod království, ale i za celistvost a provázanost celé České koruny. Mnohá ze starých ustanovení již v 16. století neplatila, ale opakovaně byla připomínána proto, aby stavům poskytovala srozumitelný přehled práv České koruny, který si uchovávaly ve své paměti a pracovaly s ním, zvláště v časech změn na českém trůně. *Registrum desíti truhlic* naznačené požadavky splňovalo. Svým způsobem nedostupným vzorem rozkvětu a slávy Koruny i královské moci byla českým stavům doba

53 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu 2. (1546–1557)*, Praha 1880, s. 503, č. 168. Knihy jsou uloženy in: NA Praha, Česká dvorská kancelář, kniha č. 150 („královský“ exemplář) a Archiv českých stavů, kniha opisů č. 3 („stavovský“). O skutečnosti, že se práce protahovaly a se zpětným uložením listin na Karlštejn se příliš nespěchalo, svědčí náhodně zachovaný list Ladislava Popela z Lobkovic, který byl členem komise, Vilémovi z Rožmberka, v němž se ho dotazuje, kde mají být dokumenty na Karlštejně uloženy, respektive ve které klenuté místnosti (*sklepu*). List je datován 30. 10. 1561, viz SOA Třeboň, Historica, sign. 4456. Za laskavé upozornění děkuji kolegovi Martinu Čapskému.

54 Jeden z opisů je uložen v archivu v Drážďanech, viz Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Cop. Nr. 1318. K tomu Lenka BOBKOVÁ, *Kniha privilegií Českého království v drážďanském archivu*, Folia Historia Bohemica (dále jen FHB) 16, 1993, s. 71–76.

55 Různé názory na datum odvozu archivu shrnuje R. Koss, viz TÝŽ, *Archiv Koruny české 1*, s. 186–190.

Karla IV., což jim kvantum státoprávních listin vydaných či iniciovaných slavným Lucemburkem jen potvrzovalo. Po všech peripetiích na českém trůně ve 2. polovině 15. století se české stavy cítily povinny tuto tradici připomínat a hájit, aniž by popíraly úlohu krále jako reprezentanta České koruny.

Příloha

Přehled rukopisů české varianty *Register desíti truhlic* podle jejich uložení

1. Archiv Pražského hradu, Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, sign. Cod. LXVII, 1 (rkp. metropolitní).
Sepsán před polovinou 16. stol., objednavatel nezjištěn.
2. Knihovna Národního muzea, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. IV C 5 (rkp. březnický).
Vznikl v 16. století, svázaný, neúplný, chybí *Předmluva*; exlibris březnické knihovny hrabat Kolovrat-Krakovských, Maxmilián Norbert Krakovský byl v letech 1700–1704 prezidentem nad apelacemi.
Přístupné: <http://www.esbirky.cz/predmet/185530> (nahlíženo 7. 12. 2021)
3. Knihovna Národního muzea, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. I F 29 (rkp. muzejní).
Datován na desce vazby rokem 1608, k Registru přiřazen soupis rytířů přijatých do panského stavu a seznam listin odvezených 1750 do Vídně, pořízený zřejmě Václavem Hankou.
Přístupné: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?envLang=en#search>
<http://www.esbirky.cz/predmet/183845> (obojí nahlíženo 7. 12. 2021)
4. Knihovna Národního muzea, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. V C 4 (rkp. Hammerův).
Sepsán nejpozději v polovině 17. století, v jednom konvolutu svázaná česká i německá varianta *Registra*. Po roce 1651 byl rukopis v držení apelačního rady Adolfa Hammera ze Schwarzburku.
Přístupné: <https://www.esbirky.cz/predmet/185960> (nahlíženo 7. 12. 2021)
5. Knihovna královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DC V 34 (rkp. strahovský).
Vznikl patrně na počátku 17. století, vazba mladší. Rukopis pořídil Lorenc Koutný ze Zářečné a dedikoval Karlu st. z Žerotína, obsahuje též soupis svátostin uložených na Karlštejně.
6. Moravská zemská knihovna Brno, sign. Mk. 052 (rkp. mikulovský).
Svázan v lepenkové vazbě potažené vepřovicí a zdobené slepotiskem. Rukopis je datován na titulní straně a na posledním řádku jeho závěru rokem 1574, z Ditrichštejské knihovny v Mikulově. V latinsky psaném kolofonu se k vytvoření rukopisu hlásí Štěpán Steidel z Tulechova.

Přístupné: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e63bab22-0b1b-49f9-90cb-6866f8e81a6c?page=uuid:2396117a-7c15-4880-87a1-82d7a58b9d5c> (nahlíženo 7. 12. 2021)

7. Moravský zemský archiv Brno, Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, fond G 10, sign. 237 (rkp. Bočkův).
Datován na desce vazby rokem 1600, z Bočkovy knihovny, vlastnické přípis z 18. stol.
8. Národní archiv Praha, Rukopisy při Archivu České koruny, sign A 1 (rkp. archivní).
Vznikl v poslední třetině 16. století, neúplný, kvalitní kožená vazba s vytlačeným dekorem odpovídá Rudolfinské době. Objednavatel ani majitel nezjištěni. Roku 1903 darován Národnímu muzeu, později přešel do NA.
9. Národní knihovna České republiky, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. XXIII F 8 (rkp. pernstejnský).
Rukopis je uveden latinskou dedikační básní datovanou v Ovčárech 1568, je opatřen koženou vazbou se slepotiskem, uvnitř se nachází malovaný pernstejnský erb. Určen byl Vratislavu II. z Pernštejna, jeho manželka Marie Manrique de Lara ho později darovala pražským jezuitům.
10. Národní knihovna České republiky, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. XXIII F 206 (rkp. Ferdinandův).
Na desce vazby datován 1608, na titulním listu iniciály A. C. z R., podpis Emanuela Ferdinandůho, z jehož knihovny rukopis pochází, do roku 1928 v pražské lobkovické knihovně.
11. Národní knihovna České republiky, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. XVII E 26 (rkp. kostelecký).
Rukopis patrně vznikl v 17. stol., pozdější přípis (poslední 1777), svázan je v lepenkových deskách potažených světlou kůží. Na předním přidešti uvedeno jména Antonína Šena, měšťana a staršího rychtáře z Kostelce nad Labem, který v roce 1777 rukopis zřejmě předal do pražské Veřejné c. k. univerzitní knihovny.
12. Národní knihovna České republiky, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. F VI 188 (rkp. Kinský).
Vznikl v 17. století, na desce vazby erb Kinských, exlibris s iniciálami Václava Norberta Oktaviána Kinského, který byl v letech 1688–1690 prezidentem nad apelacemi, rukopis pochází z majorátní knihovny hrabat Kinských.

13. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Handschriften, sign. 8, Cod. Ms. hist. 120 (rkp. göttingenský).
Podle přípisu nabyvatele musel vzniknout před rokem 1542, objednavatel ani majitel nezjištěn.
14. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Bibliotheca Palatina Vindobona, Cod. 8104 (rkp. vídeňský).
Patrně konec 16. nebo počátek 17. století, svázaný v deskách potažených bílou kůží se slepotiskem. Objednavatel ani majitel nezjištěn.
15. Státní oblastní archiv Litoměřice, Biskupství litoměřické, sign. B I Q 63 (rkp. litoměřický).
Pochází z počátku 17. století, na vazbě vytlačeno datum 1621. Na předeští je k roku 1735 vlastnický přípis Václava Felixe Šmerovského z Lidkovic (Wencl Felix Shmerowskj Von Lidkowitz und zu Kuttenberg) a sdělení, že rukopis získal od svého švagra Viléma Václava Kouče z Kouče.
16. Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Třeboň, fond Historica, sign. 3426 (rkp. třeboňský).
Rukopis pochází z 16. století, je svázaný, ale bez desek, neúplný. Objednavatel ani majitel nezjištěni.
Přístupné: <https://digi.ceskearchivy.cz/119032/10/1823/984/28/0> (nahlíženo 7. 12. 2021)
17. Zámecká knihovna Křivoklát, sign. I c 33 (rkp. křivoklátský).
Na přední desce vazby vytlačeno ISS 1621, kromě *Registra* rukopis obsahuje soupis svátostin uložených na Karlštejně a konfirmaci privilegií České koruny Rudolfem II.
18. Zámek Maleč, knihovna rodiny Riegrů, sign. 2026 (rkp. malečský).
Rukopis je svázan a opatřen tvrdými deskami potaženými bílou nezdobenou kůží. Na předeští dole datum 14 Decm 1827. Podle starších signatur na hřbetě a vazbě rukopis patrně patřil do nějaké větší šlechtické knihovny.
19. Zemský archiv v Opavě, Rodinný archiv Žerotínů Bludov, sign. 370 (rkp. žerotínský).
Počátek 17. století, na vazbu druhotně použit pergamen s latinským teologickým textem. Původně patřil do žerotínského knihovny, pak byl uložen v archivu v Brně jako Žerotínské depozitum 53.

Vývoj zemských privilegií na středověké Moravě a otázka jejich potvrzování a uložení

Dalibor Janiš

Panovnická privilegia představují specifický typ právního pramene, který úzce souvisel s výsadní pozicí zeměpána a okruhem regálních práv. Formálním aspektům tohoto poměrně „běžného“ typu historického písemného (právního) pramene však v různých příručkách a přehledech dějin práva, hojně vydávaných od 19. století, zpravidla není věnována větší pozornost, a to ani v širším evropském kontextu.¹

Privilegia jsou poměrně hojně zastoupeným typem písemného pramene diplomatické povahy. Významný pramen zejména k raně a vrcholně středověkým dějinám českého státu představují privilegia vydaná římskoněmeckými panovníky,² obdobný význam pak v rámci českého státu měla panovnická privilegia pro různé příjemce – z hlediska množství jde zejména o privilegia pro církevní instituce (především imunity)³ a také o privilegia související se vznikem a rozvojem měst.⁴ Privilegia udělovaná panovníkem vycházela ze základní zásady, že pouze zeměpán může touto formou udělovat výjimky z platného domácího obyčejového práva, tedy zemského práva (*ius terre*).⁵

-
- 1 Detailnější pozornost věnují privilegiím jako právnímu prameni dva sborníky příspěvků: Barbara DÖLEMEYER – Heinz MOHNHAUPT (edd.), *Das Privileg im europäischen Vergleich* 1 (= *Ius Commune*, Sonderheft 93), Frankfurt a. M. 1997, a 2 (= *Ius Commune*, Sonderheft 125), Frankfurt a. M. 1999.
 - 2 Viz ediční zpřístupnění základních listin z korunního archivu *Archivum Coronae regni Bohemiae* (dále jen ACRB) 1/1 (1086–1305), ed. Václav HRUBÝ, Praha 1935, a díl 2 (1346–1355), ed. TÝŽ, Praha 1928; *Korunní archiv český. Sbirka státních listin Koruny české z doby od r. 1306 do r. 1378*, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1896.
 - 3 K tomu obsáhle zejména Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, sv. 1. *Zakladatelská práva*, Praha 1933; sv. 2. *Pozemková vrchnost – Imunita hospodářská*, Praha 1937; sv. 3. *Imunita soudní*, Praha 1939.
 - 4 Srov. Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998; nověji zejména Tomáš VELIČKA, *Sepsání – užívání – uchovávání. Panovnické listiny v životě českých královských měst ve středověku*, Litoměřice – Praha 2018.
 - 5 František ČÁDA, *Povšechné právní dějiny československé*, Brno 1947, s. 25.

Privilegia jako zvláštní právní kategorie stála vždy v určitém protikladu k „obecnému právu“ (*ius commune*). Podle výkladu Isidora ze Sevilly představovala privilegia zákony týkající se jednotlivců, tedy jakési „soukromé“ či „osobní“ zákony („*Privilegia autem sunt leges privatorum, quasi privatae leges*“). Také Bartolus de Saxoferrato později tvrdil, že privilegia jsou psaným právem stojícím v opozici proti obecnému právu („*Privilegium est lex scripta contra ius commune*“), a přiznával tak privilegiím zákonnou platnost. Vydání privilegia světskou či duchovní mocí bylo ve středověku i raném novověku považováno za součást výkonu zákonodárné (normotvorné) moci (*potestas legislatoria*) a právní závaznost privilegia dokládala i právní (soudní) vymahatelnost oprávnění v něm obsažených (včetně zákazu jejich porušování třetími osobami). Privilegia v právním řádu definovala prvek právní výjimečnosti či individuality (*ius specialis*) stojící v protikladu k obecným (společným) zákonům (*lex generalis*). Zatímco toto obecné právo (*iura generalia*) se týkalo všech „adresátů“ daného právního řádu, privilegia obsahovala zvláštní právní úpravu (*iura singularia*) vztahující se na jednotlivce (ať již fyzické či právnické osoby) nebo na vymezené kolektivy (skupiny) takových osob. Právní institut privilegia však byl v průběhu dějin velmi rozmanitý, a to jak s ohledem na užívanou terminologii, tak zejména z hlediska svého obsahu a funkce.⁶

Vedle početné a různorodé skupiny „soukromoprávních“ privilegií týkajících se zpravidla osobních, majetkových či obchodních záležitostí svých příjemců (jednotlivců či korporací) pak existovala skupina privilegií majících výrazněji „veřejnoprávní“ charakter. Týkala se zpravidla různých aspektů správy a soudnictví či jiných projevů „veřejné“ moci. Mezi nimi pak hlavní místo patří zeměpanským privilegiím, jejichž příjemci byly jednotlivé stavy či stavy jako celek reprezentující dané teritorium – „zemi“. V literatuře se pak z hlediska terminologie pracuje se zobecněnými pojmy „stavovská“ či „zemská“ privilegia, jež ovšem většinou zahrnují poměrně rozmanité skupiny právních dokumentů. Zemská privilegia často nebyla privilegii ve smyslu výše uvedeného „výjimky“ z platného práva, ale naopak mohla platné (obyčejové) právo rozvíjet, nově definovat či přímo chybějící právní úpravu doplňovat. Tento typ panovnických privilegií hrál důležitou roli pro formování základů (moderně řečeno) „ústavního“ zřízení dané země a postavení stavovské obce jako nositele zemské autonomie a suverenity.⁷ Stará čeština používala pro uvedený typ dokumentů termíny „privilegia“ či „svobody“ (*privilegia, libertates*), často se objevují i výrazy „obdarování“, „milost“ nebo „zápis“, v případě kon-

6 Heinz MOHNHAUPT, *Die Edition von Privilegien als Rechtsquellen in Deutschland und in ihrer europäischen Perspektive*, Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 7, 2014, s. 420–423; Isidor ze SEVILLY, *Etymologiae* 5 – *Etymologie* 5, ed. Lenka Blechová-Čelebić, Praha 2003, s. 69.

7 Srov. H. MOHNHAUPT, *Die Edition*, s. 424–425.

firmačních listin pak termín „potvrzení“. Prvek konfirmace hrál v souvislosti s privilegii velmi důležitou roli. Privilegia byla sice považována za právně závazná i pro právní nástupce vydavatele (v případě panovnických privilegií tedy pro všechny pozdější vladaře) a byla v zásadě jednostranně nezrušitelná (neodvolatelná), praxe však jednoznačně ukazuje, že příjemci listin a jejich nástupci opakovaně usilovali o potvrzování starších panovnických právních aktů. Podle dobové terminologie pak příslušné konfirmační listiny potvrzovaly, prodlužovaly nebo obnovovaly platnost staršího privilegia.⁸

Problematika zemských privilegií je tradičně velmi úzce spojená s akty královských voleb. Udělené výsady často představovaly fakticky volební kapitulace zlistiněné nastupujícími panovníky.⁹ Vyměření Přemyslovců v roce 1306 otevřelo otázku volby českého krále a její podmínky spojené s možnou volební kapitulací. Ta představovala zcela nový prvek, který u předchozí kontinuílní dědičné vlády Přemyslovců nebyl znám. V případě volby Jindřicha Korutanského není o potvrzení nějakých privilegií nic známo. Podle Dalimilovy kroniky snad měl blíže neznámá privilegia potvrdit král Rudolf Habsburský – spíše se ale jednalo o individuální privilegia a dary vysoké šlechty, jak se o nich zmiňuje zbraslavský kronikář a jak také dokládají konkrétní listiny.¹⁰

Přesto jistá privilegia důležitou roli sehrála, a to ta, jež se týkala samotné volby českého krále. Rudolfův otec, římský král Albrecht, nejprve považoval České království za odumřelé říšské léno, nicméně po jednání se zástupci české šlechty uznal její volební právo (a vyhnul se tak dědickým nárokům Přemyslovců) a Rudolf se stal 16. října 1306 králem. Rudolfova volba měla jednu důležitou podmínku – římský král Albrecht musel konfirmovat dvě listiny císaře Friedricha II. z let 1212 a 1216 týkající se volby českého panovníka, tedy Zlatou bulu sicilskou a Zlatou bulu ulmskou. Tuto skutečnost dokládá listina, kterou 23. října 1306 v Praze vydalo osm čelních představitelů české šlechty v čele s pražským biskupem Janem IV. z Dražic společně s městem Prahou. V listině prohlásili pro obecnou známost, že po Albrechtovi nežádali potvrzení žádných listin, milostí či privilegií týkajících se Českého království („*alias litteras, gratias vel priuilegia regnum Bohemiae tangentia*“) s výjimkou dvou zmiňovaných císařských bul, jejichž text byl v úplnosti v listině opakován.¹¹

8 K problematice konfirmačních listin naposledy obsáhle Lenka MARTÍNKOVÁ, *Zeměpanské konfirmační a konsensní listiny z lucemburské doby pro moravské příjemce*, Brno 2003, s. 15–19; T. VELIČKA, *Sepsání*, s. 61–63.

9 K volebním kapitulacím z domácích prací zejména R. RAUSCHER, *Volební kapitulace*. Nověji k tématu W. BURGDORF, *Die Wahlkapitulatione*.

10 Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české 3. 1250–1310*, Praha – Litomyšl 2002, s. 483–486; *FRB* 4, s. 109–111.

11 *RBM* 2, ed. Josef EMLER, Praha 1882, s. 910, č. 2112; k okolnostem a významu listiny nověji M. WIHODA, „... *nec petiuimus nec habemus...*“, s. 261–272 (zde také úplná edice textu); V. VANÍČEK, *Velké dějiny* 3, s. 485–486.

Je otázkou, komu byla uvedená listina vlastně určena. Pravděpodobně přímo římskému králi Albrechtovi, který si tak do budoucna pojistil, že zástupci české zemské obce se nebudou odvolávat na (byť neexistující) konfirmace jiných privilegií. Uvedená listina z roku 1306 je dnes uložena v bývalém archivu rakouských vévodů. Pochopitelně se tam mohla dostat s dalšími listinami z českého korunního archivu, které Albrecht (patrně po Rudolfově volbě) odvezl do Vídně. Většina z nich (rozsah odvezených listin není znám) byla později vrácena Janu Lucemburskému a staly se znovu součástí českého korunního archivu (dvě zlaté buly Friedricha II. z let 1212 a 1231 byly vráceny Karlu IV. až v roce 1358).¹² Předmětná listina sice mohla zůstat ve vídeňském archivu „zapomenuta“, je však pravděpodobnější, že jejím příjemcem byl, jak bylo zmíněno, římský král Albrecht. Pozoruhodné také je, že není dochována ani známa jeho konfirmace uvedených zlatých bul. Asi nelze předpokládat, že tato konfirmace byla součástí listin odvezených Albrechtem do Vídně, neboť v takovém případě by pro šlechtu, respektive zemskou obec postrádala smysl. Zůstává otázkou, kde byly ve 14. a po většinu 15. století uloženy listiny, jejichž příjemcem byla česká zemská obec, respektive české stavy, neboť teprve někdy za vlády Vladislava Jagellonského byl spojen korunní a stavovský (zemský) archiv. Některé z listin se však do archivu České koruny patrně nikdy nedostaly (neuvádějí je inventáře ze 16. století), a to včetně důležitých listin týkajících se zemských privilegií (mj. panovnické listiny z let 1436, 1438 a 1453).¹³

Zkušenosti s oběma volbami vedly českou šlechtu k zformování vlastních požadavků, jejichž potvrzení mělo být spojeno s nástupem nového panovníka z dynastie Lucemburků. Nástup Lucemburků nepochybně představoval jeden z pomyslných mezníků dějin českého státu vrcholného středověku. Lucemburkové při prosazování a upevňování své vlády museli respektovat stávající mocensko-politické a právní struktury, které se v českém státě vytvořily za vlády posledních Přemyslovců. K významným proměnám, jež s sebou přineslo 13. století, patří konstituování obou zemí, Českého království a Moravského markrabství, z nichž každá měla vlastní zemské právo, zemský soud a úřady.¹⁴

Dikce zejména panovnických listin naznačuje již zřetelný posun v chápání celého přemyslovského soustátí. Místo staršího výrazu „*terra Bohemia*“ je v listinách častěji užíván pojem „*regnum Bohemiae*“, který byl určitým předobrazem pozdějšího lucemburského „*Corona regni Bohemiae*“. Představitelem *terrae* se postupně stala rodící se zemská šlechtická obec, která společně s králem

12 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 53–54; Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin 1. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1926, s. 483–484.

13 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 140–145.

14 Přehledně V. VANÍČEK, *Velké dějiny* 3, s. 211–229.

vytvářela a reprezentovala království (*regnum*).¹⁵ Nositelem zemské svrchovanosti a autonomie byla v obou historických zemích především šlechta – zemská šlechtická obec („*universitas nobilium terre*“). Obě šlechtické zemské obce se dotvořily kolem přelomu 13. a 14. století a samostatně vystupovaly právě v době zápasů o český trůn po smrti Václava III. Dočasná absence královské moci neznamenala mocenský rozvrat země – roli panovníka, který personifikoval moc ve státě, nahradila šlechta, respektive její představitelé z řad významných pánů. Šlechta se zformovala do politického „národa“ a v českém státě se tak plně mohl rozvinout dualismus vládní moci.¹⁶ Právě tyto sebevědomé šlechtické obce jako politické reprezentace obou zemí získaly od Jana Lucemburského, který nastoupil na český trůn, významná privilegia (tzv. inaugurační diplomy) z let 1310 a 1311. Oběma listinám věnovala starší i novější česká historiografie zvýšenou pozornost, a proto netřeba se jimi detailněji zabývat.¹⁷

Privilegium pro moravskou šlechtu z 18. června 1311 se dochovalo v originále a bylo vydáno v Brně při králově přijetí v zemi.¹⁸ Listina pro českou šlechtu z prosince 1310 je známa jen z nedatovaného potvrzení Karla IV., jež se (v neúplné podobě) dochovalo ve třech rukopisech formulářové sbírky Jana z Gelnhausenu pod titulem *Confirmatio iurium baronum regni Bohemiae*, a ne přímo také ze znění moravské listiny. Dochoval se i patrně původní návrh privilegia sestavený českou šlechtou v čele s pražským biskupem Janem IV.

-
- 15 Srov. Joachim PROCHNO, *Terra Bohemiae, Regnum Bohemiae, Corona Bohemiae*, in: *Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, ed. Manfred Hellmann, Weimar 1961, s. 198–224; Lenka BOBKOVÁ, „*Provincia, terra, marchionatus*.“ *Zur Bezeichnung der Kronländer im Mittelalter*, in: *Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen*, edd. Lenka Bobková – Jana Fantysová-Matějková (= *Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates 6*), Praha 2013, s. 86–108.
- 16 Srov. R. ANTONÍN, *Formování moravské zemské obce*, s. 221–235; Josef VÁLKA, *Zemská obec a vrchol dějin Moravy*, in: *Morava v českém státě včera, dnes a zítra*, Brno 1992, s. 17–24; František KAVKA, *Český stát jako velmoc*, in: Jaroslav Pánek a kol., *Idea českého státu v proměnách staletí*, Praha 2008, s. 49–56, zde s. 50–51.
- 17 K rozboru privilegií V. CHALOUPECKÝ, *Privilegium krále Jana*, s. 52–59; TÝŽ, *O privilegii vydaném Čechům a Moravanům*, s. 407–411; TÝŽ, *Inaugurační diplomy krále Jana*, s. 69–102; V. HRUBÝ, *Inaugurační diplom krále Jana Lucemburského*, s. 298–305; TÝŽ, *Ueber das Privilegium Königs Johann*; Rudolf KOSS, *Zur Kritik der ältesten böhmisch-mährischen Landesprivilegien*, Prag 1910; Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. 2. Počátky Lucemburské 1308–1320*, Praha 1935, s. 128–132; TÝŽ, *Král cizinec. České dějiny 2/2*, Praha 1939, s. 130–136, 153–162; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba*, s. 150–158; Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny 4B*, s. 26–30; Zdeněk ŽALUD, *Jan Lucemburský a česká šlechta*, in: *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, edd. František Šmahel – Lenka Bobková, Praha 2012, s. 47–53; Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 75–80.
- 18 Originál in MZA Brno, A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 2. K přijetí v zemi srov. Robert ANTONÍN – Tomáš BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009, s. 54–55.

z Dražic, avšak jeho obsah byl po jednání s Janem Lucemburským a jeho diplomaty výrazně redukován. Starší historiografie považovala tento text za skutečnou podobu Janova privilegia pro České království či za text předběžných dohod, které byly ale později redukovány.¹⁹

Obě privilegia, pro Čechy i pro Moravu, byla určena pro „*omnes regni nostri Boemie et Moravie principes ecclesiasticos et seculares, barones, nobiles, prelatos, clericos et universos nostre dicioni subjecto*“. Adresáti obou listin tak byli stejní a panovník tedy nerozlišoval dvě zemské obce. Důvodem byla skutečnost, že v listině je použit širší pojem, České království (*regnum*), se kterým měli být příjemci listin spojeni. Adresátem obou privilegií nebyla jen šlechta, ale také duchovní, neboť mezi vysokými kleriky najdeme příslušníky předních domácích šlechtických rodů. Navíc významní duchovní (biskupové, opati) byli aktivně zapojeni do politických jednání ohledně volby nového krále v období po smrti posledního člena přemyslovské dynastie. Je pozoruhodné, že text privilegií nezmiňuje královská města, která hrála v jednáních o novém panovníkovi významnou roli (platí to zejména o Starém Městě pražském a Kutné Hoře). Důvodem byla nepochybně skutečnost, že královská města podléhala přímo králi (byla součástí královské komory), nevytvářela v této době nějaký jednotný „stav“ v politickém smyslu a od šlechty a duchovenstva je oddělovaly také sociální a právní rozdíly.²⁰

Dochovaný návrh privilegia i jeho konečné znění (bezpečně doložené originálem z roku 1311) umožňuje porovnat široké nároky šlechty a duchovenstva a naopak představy krále Jana Lucemburského a jeho rádců o rozsahu a obsahu potvrzených svobod. Výsledná verze privilegia potvrzovala všechna práva a obyčeje („*iura, consuetudines*“), které šlechta získala od Janových předchůdců na královském stolci.²¹ Jaká konkrétní starší práva a obyčeje se skrývaly pod touto obecnou potvrzovací formulací naznačuje návrh privilegia. Šlo především o zaručení všech statků a majetků („*bona et possessiones*“) a panovník měl také respektovat autoritu zemského soudu. Právě zemský soud, který existoval samostatně v obou zemích, tedy v Čechách a na Moravě, představoval klíčovou zemskou instituci, v rámci níž náležela důležitá role šlechtě. Jen šlechtici mohli zastávat zemské úřady, z nichž ty nejvýznamnější byly spojeny s činností zemského soudu (zemský komorník, zemský soudce). Zemské soudy v obou zemích představovaly od raného středověku kolektivní orgán,

19 Texty otiškl jako přílohy ke své práci R. KOSS, *Zur Kritik*, s. 87–96, č. 1–3; V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 69–71.

20 Srov. V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 101.

21 R. KOSS, *Zur Kritik*, s. 93: „[...] *omnia eorum iura, consuetudines, que et quas a nostris habuerunt et habere consueverunt predecessoris, rata habere volumus et tenere et eadem inconvulsa conservare, nec non quod omnia eorum privilegia, que a nostris habent predecessoris, volumus nostris confirmare sigillis*“.

na němž rozhodovali v roli přisedících příslušníci významných šlechtických rodů.²² Zemský soud představoval v institucionální rovině důležitý prvek kontinuity, a to jak ve vztahu k zemskému právu, tak ve vztahu ke šlechtické obci a zeměpánovi. Tento soud řešil nejen sporné případy, ale formou soudních nálezů právo vytvářel (v jisté míře šlo o vytváření precedentů). Dualita moci šlechty a krále se odrážela i v zemském soudu, kterému panovník mohl předsedat osobně, nebo v zastoupení zemským úředníkem.²³ Návrh privilegia také obsahoval pasáž, jež určitým způsobem regulovala či přímo omezovala panovníkovo výsadní oprávnění udělovat komukoliv privilegia. Český král tak propříště nesměl udělit osobě jakéhokoliv postavení žádné privilegium, které by bylo v rozporu s právy, obyčejí, privilegií a svobodami („*predictis iuribus, consuetudinibus, privilegiis vel libertatibus*“) obyvatel země (zemské obce), a zároveň touto listinou (tj. inauguračním diplomem) měla být zrušena všechna privilegia jiných vydavatelů, jež by s uvedenými právy a privilegií byla v rozporu.²⁴ Je zjevné, že takové ustanovení zásadně limitovalo výkon panovnícké moci a bylo pro krále Jana a jeho rádce nepřijatelné.

Další práva a svobody, které privilegia Jana Lucemburského potvrzovala, byly výslovně zmíněny přímo v textu listin. Lze je rozdělit do čtyř základních okruhů. První z nich se týkal vojenské povinnosti. Šlechta byla povinna vojensky se podílet jen na obraně království a nebyla povinna účastnit se bez svého souhlasu na zahraničních vojenských výpravách panovníka. V případě souhlasu s vojenským tažením do ciziny nesl král všechny náklady. Toto oprávnění bylo v návrhu privilegia označeno šlechtou jako její „*starobylé*“ právo, výsledný text je však označuje jako projev zvláštní královny milosti. Druhý požadavek šlechty se týkal daňové povinnosti. Podle návrhu směl král vybírat tzv. obecnou zemskou daň bez souhlasu šlechty jen v případě své korunovace a na věno svých neprovdaných dcer. Zdaněna měla být pouze poddanská půda, pronajatá půda, mlýny a poddaní – řemeslníci. Nezdaněna měla zůstat půda náležející přímo pozemkovým vrchnostem a vrchnostenským služebníkům a úředníkům. Jan Lucemburský se svými rádci ale na tyto požadavky nepřistoupil. Do privilegia bylo zařazeno ustanovení o nutném souhlasu šlechty s výběrem daně, její rozsah však byl větší. Bez souhlasu bylo možné daň vybrat při korunovaci krále nebo jeho syna jako následníka, při králově sňatku (na věno královny) a při sňatku všech dětí, dcer i synů. Samotná výše daně byla jednoduše upravena tak, že neměla bez bližšího rozlišení typu půdy

22 K formování zemského soudnictví v Čechách a na Moravě naposledy L. JAN, *Vznik zemského soudu*; D. JANIŠ, *Zemské soudnictví na Moravě*; Libor JAN, *Zrod zemského soudu v Čechách*, in: *Kultura prawna w Europie Środkowej*, ed. Antoni Barciak, Katowice 2006, s. 227–239.

23 K nalézání práva viz Dalibor JANIŠ, *Nalézání práva a zemské soudnictví v českých zemích*, in: L. Jan – D. Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune*, s. 23–46.

24 R. KOSS, *Zur Kritik*, s. 88–89.

přesáhnout 16 grošů z jednoho lánu. Toto ustanovení však bylo do privilegia výslovně zařazeno ze zvláštní královské milosti (nikoliv tedy jako starobylé právo potvrzující existující praxi), což již ve 30. letech 14. století umožnilo Janu Lucemburskému vybírat daň ve výši 28 grošů z lánu.²⁵

Třetí okruh ustanovení se týkal majetkového práva. Šlechta vznesla požadavek na úpravu panovníkova práva na odúmrtí. Požadovala, aby možnost dědit byla rozšířena také na dcery, a žádala právo volné dispozice s majetky formou svobodné závěti bez zvláštního králova svolení. Šlechta považovala tato práva opět za starobylá a dříve neprávem zrušená a žádala jejich obnovení. Král opět vyhověl šlechtě jen zčásti a jen ze své milosti: dědické právo bylo rozšířeno i na dcery a majetky bez dědiců měly připadnout nejbližším příbuzným až do čtvrtého stupně příbuzenství. Vyhotovení testamentu však bylo dál vázáno na panovníkův souhlas.²⁶ Konečně čtvrtý okruh ustanovení Janových privilegií se týkal obsazení úřadů. Původní šlechtický návrh koncipoval ustanovení velmi široce. Král se měl zavázat, že do úřadů spojených se zemskou správou ani do úřadů spojených s panovníckým dvorem nedosadí žádného cizince. Cizinci nesměli v zemi získávat a držet žádné statky, hrady ani úřady spojené s příjmy. Do privilegií bylo nakonec zařazeno poměrně stručné ustanovení, jímž se král Jan zavázal, že do úřadů spojených s příjmy budou dosazováni pouze Češi a Moravané, tedy příslušníci v zemi usedlých šlechtických rodů.²⁷

Obsah návrhu privilegia a znění jeho konečné verze zřetelně ukazuje na diplomatická jednání mezi šlechtou a králem Janem. Ve starší i novější literatuře bylo opakovaně připomenuto, že privilegia z let 1310 a 1311 v zásadě pouze potvrzovala práva, která si česká a moravská šlechta v té době nárokovala. Zlistinění však znamenalo jasnou formulaci těchto práv v závazné písemné podobě a vymezení některých základních vztahů mezi panovníkem a šlechtou, respektive zemskou obcí. Ustanovení týkající se podmínek výběru zemské daně a obsazování úřadů se opakují ještě v několika dalších listinách Jana Lucemburského určených české a moravské zemské obci, vydaných v souvislosti s vybíráním zemské daně (1323, 1327, 1331, 1339).²⁸

V případě Janova privilegia pro České království z roku 1310 je pozoruhodné, že se nedochoval originál privilegia (jeho osudy jsou nejasné) ani jeho

25 R. KOSS, *Zur Kritik*, s. 93; V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 94nn.; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 154n.; L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny 4A*, s. 27n.

26 R. KOSS, *Zur Kritik*, s. 93; V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 96n.; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 155; L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 77.

27 R. KOSS, *Zur Kritik*, s. 93; V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 98–99; L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny 4A*, s. 28n.

28 CDM 6, s. 175, č. 234, s. 250–251, č. 323; RBM 3, ed. Josef EMLER, Pragae 1890, s. 703, č. 1807; RBM 4, s. 272–273, č. 693; CDM 7, s. 175–176, č. 242; V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 95.

pozdější konfirmace, takže toto privilegium nehrálo později v Čechách (na rozdíl od Moravy) žádnou roli. Citovaná konfirmace Karla IV., doložená jen neúplným (chybí závěrečné části) formulářovým kusem a kladená do roku 1347 nebo 1348, je také velmi nejistá. Již starší badatelé, kteří se inauguračními diplomy zabývali (R. Koss, V. Hrubý, J. Šusta), pochybovali o skutečné existenci konfirmace a považovali ji za pouhou fikci autora formuláře, který fakticky jen zaměnil osobu vydavatele. Oproti tomu V. Chaloupecký zastával názor, že takové privilegium opravdu bylo vydáno, neboť autor formulářové sbírky Jan z Gelnhausenu se opíral o znění skutečných listin (což ale Janova listina z roku 1310 byla).²⁹ Z diplomatického hlediska by Karlova listina představovala tzv. quasikonfirmaci, která se však v lucemburských písemnostech objevuje spíše výjimečně. L. Martínková zjistila jen tři kusy, spojené s Karlem IV. – jednou z nich je předmětné privilegium, další dvě konfirmace jsou patrně přijemeckého původu, což zřejmě vysvětluje jejich formu.³⁰ I z tohoto pohledu tak Karlovo domnělé privilegium (konfirmace) vyvolává oprávněné pochyby. Karlova listina se údajně měla nacházet v inventáři korunního archivu z roku 1466, tam ale ve skutečnosti uvedena není a z Karlových privilegií týkajících se problematiky berně jsou zmíněny jen berní reverzy z let 1323, 1325, 1338 a 1369.³¹ Ani tyto listiny se však dnes v korunním archivu nenacházejí. Berní reverz z roku 1339, dochovaný v originále, je uložen mezi rožmberskými písemnostmi v třeboňském archivu.³² Není to nijak překvapivé, neboť v archivu tohoto významného šlechtického rodu byly uloženy či se přímo dochovaly i exempláře dalších důležitých panovnických privilegií (z nichž řada byla výslovně vydána ve více vyhotoveních).³³

Pravděpodobnou neexistenci Karlovy konfirmace inauguračního diplomu pro České království nepřímou potvrzuje i situace na Moravě, neboť ani moravské zemské obci Karel či o něco později jeho bratr markrabě Jan Jindřich uvedené privilegium velmi pravděpodobně nekonfirmovali. Existenci těchto listin totiž nezmiňují ani inventáře stavovského archivu, ani pozdější konfirmace zemských svobod (dochovány od roku 1411, viz dále). Je známo, že Karel IV. věnoval potvrzování starších privilegií zvýšenou pozornost. V literatuře byla opakovaně zmiňována a analyzována série čtrnácti slavnostních konfirmačních listin (některé i ve druhém vyhotovení se zlatou bulou) s datem 7. dubna 1348, jež byly vydány z Karlova titulu a moci římského

29 K diskuzi o existenci Karlovy listiny V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 70n.

30 L. MARTÍNKOVÁ, *Zeměpanské konfirmační a konsensní listiny*, s. 53–54.

31 V. CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy*, s. 70, pozn. 4; AČ 5, s. 362; KNM, sign. I A 1 (Talmberský kodex), fol. 342r–367r (podle digitální kopie na www.manuscriptorium.com). Srov. RBM 3, s. 351–352, č. 893, s. 703, č. 1807.

32 RBM 4, s. 272, č. 693; SOA Třeboň, Historica, sign. 14. Srov. R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české 1*, s. 147.

33 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české 1*, s. 141–146.

krále a jimiž byla potvrzena starší privilegia udělená českým panovníkům římskoněmeckými vládci v letech 1158–1298. Karel IV. se pomocí nich snažil upevnit a zakotvit státoprávní uspořádání středoevropského státního útvaru nazývaného Koruna království českého („*Corona regni Bohemiae*“).³⁴ Zmiňované listiny nebyly pouhými inzertními konfirmacemi, ale k ustanovením potvrzovaných privilegií byly připojeny různé doplňující a vysvětlující pasáže.³⁵ V rámci těchto jedenácti listin Karel vydal také obecné privilegium, jímž potvrdil všechna privilegia, práva a svobody, které čeští panovníci obdrželi od římských králů a císařů. Privilegium tak obnovilo a potvrdilo všechny zmiňované výsady jako celek a zároveň bylo i jakousi pojistkou v případě existence dalších výsad a práv, k nimž nebyly v královském archivu dostupné žádné písemnosti, nebo které by byly nedopatřením opomenuty.³⁶ Karlova „konfirmační“ politika je tedy velmi zřetelná a případnému potvrzení inauguračního diplomu svého otce by nepochybně věnoval velkou pozornost. Zásadním rozdílem však je patrně skutečnost, že zatímco v případě konfirmací z dubna 1348 šlo o „vnější“ vztahy království a vazby na římskoněmecké panovníky, respektive říši vůbec, inaugurační diplomy představují významný prvek vnitřní politiky, ve které Karel IV. vystupoval poměrně autoritativně a uvedené listiny snad považoval za příliš rozsáhlé ústupky ze strany panovnické moci. Současně jsou důležité i okolnosti jeho nástupu na český trůn. Jeho otec byl nově zvoleným králem, zatímco Karel už nastoupil jako jeho dědic – navíc po matce jako přímý potomek Přemyslovců – a (spolu)vlády se ujal jako „mladší král“ už na jaře roku 1341.³⁷ Karel tak vládu převzal postupně a akt volební kapitulace tak zcela odpadal.

Inaugurační diplom Jana Lucemburského pro České království není přímo zmiňován ani v pozdějších potvrzeních zemských privilegií a práv, která jsou v tomto směru koncipována jen obecně. Zikmund Lucemburský vydal 20. července 1436 v Jihlavě tzv. velké privilegium svobod. Obsahem šlo vlastně o volební kapitulaci, která podmiňovala jeho přijetí za českého krále ze strany českých stavů. Jednotlivá ustanovení se týkala především dodržování nedávno uzavřených tzv. basilejských kompaktát, jež se stala právním základem náboženských poměrů v českých zemích. Politických práv se ale listina dotýká jen okrajově a král Zikmund pouze obecně potvrdil všechna

34 ACRB 2, ed. Václav HRUBÝ, Praha 1928, s. 39–69, č. 49–62. K utváření České koruny L. BOBKOVÁ, 7. 4. 1348; TÁŽ, *Koruna království českého za vlády Lucemburků*, in: Lucemburkové, edd. F. Šmahel – L. Bobková, s. 124–140; Joachim BAHLCKE, *Corona, corpus, constitutio, confederatio. Verfassungsideen und Politikmodelle im spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen Böhmen*, MIOG 113, 2005, s. 90–107.

35 František KAVKA, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998, s. 134; Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1980, s. 268–270.

36 ACRB 2, s. 39–41, č. 49.

37 L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny* 4A, s. 181n.; F. KAVKA, *Karel IV.*, s. 94n.

Obř. 9: Privilegium českého krále Jana Lucemburského z 28. srpna 1323 pro moravskou zemskou obec týkající se výběru berně a obsazování zeměpanských úřadů.

starší zemská privilegia (navíc podle znění listu měl řadu těchto privilegií ve své moci a zavázal se je vrátit do pražského korunního archivu). Listina však obsahuje jeden nepřímý odkaz na obsah inauguračního diplomu jeho děda, když se ve dvanáctém článku zavázal, že do úřadů bude dosazovat výhradně Čechy, nikoliv cizozemce.³⁸

Zatímco v Čechách Janovo privilegium nebylo později výslovně připomínáno, a dokonce se v blíže neznámé době ztratil jeho originál, na Moravě tato listina sehrála v 15. a 16. století roli „hlavního“ zemského privilegia. Kromě inauguračního diplomu z 18. června 1311 se ve stavovském archivu dochovaly ještě dva berní reverzy z 28. srpna 1323 a 31. ledna 1327, oba vydané králem Janem v Brně. První listina souvisela s vybíráním mimořádné berně v Čechách a na Moravě na náklady korunovace Janovy sestry Marie, provdané za francouzského krále, a zasnub jeho dcer. Obdobnou listinu král vydal také

38 AČ 3, s. 446–449, č. 21; František KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, 202n.; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*, Praha 1996, s. 311–313.

české zemské obci 20. srpna 1323. Král v listině vyznal, že již nebude po „obyvatelích“ markrabství požadovat další berni v souvislosti s korunovací nebo provdáním dcer; výjimka se měla týkat jen dcer, které by se ještě v budoucnu narodily. Jan také zopakoval svůj závazek, že nejmenuje cizince do úřadů, ani jim nesvěří žádný zeměpanský hrad.³⁹

Druhý berní reverz byl vydán na přelomu ledna a února 1327, kdy král Jan pobýval v Brně v souvislosti s tažením proti polskému králi Vladislavovi I. Lokýtkovi. Český král v reverzu adresovaném moravské šlechtě („*fideles nostri barones, nobiles et wladicones terre nostre Morauie*“) vyznává, že k výběru berně na úhradu králových dluhů došlo ne podle práva, ale na základě souhlasu šlechty. Jan se zavázal, že příště bude berni ve stanovené výši požadovat jen při provdání dcer nebo korunovací některého ze synů. Znovu je také zopakován závazek, že panovník žádnému cizinci neudělí nebo nezastaví na Moravě žádný zeměpanský hrad (tato problematika souvisela s královskými financemi, neboť v pasážích o berni je zmíněno, že vzhledem k souhlasu šlechty s výběrem daně nemusel král zastavit zeměpanská zboží a hrady).⁴⁰ V moravském stavovském archivu je uložen ve dvojím vyhotovení také originál berního reverzu, který s datem 3. července 1339 vydal v Brně markrabě Karel. I v tomto případě se jednalo o mimořádné schválení berně ze strany moravské šlechty. Obsahově reverz odpovídá obdobné listině krále Jana pro českou šlechtu z 1. června téhož roku.⁴¹

Specifickou situaci pak v rámci Moravského markrabství tvořilo Opavsko, respektive Opavské knížectví, které bylo jeho historickou součástí (zformovalo se v prostoru starší, tzv. holasické provincie, která byla ve 13. století jednou z moravských provincií – krajů).⁴² Opavské knížectví se zformovalo pod vládou Mikuláše I., teprve jeho stejnojmenný syn dosáhl formálního dotvoření tohoto útvaru jako samostatného léna českých králů a České koruny. Dne 3. července 1318 v Praze přijal Mikuláš II. Opavské knížectví jako léno a složil králi Janovi lenní přísahu.⁴³ O několik dní později, 19. července, pokračovalo formální předání Opavska již v Brně. Mikuláš II. téhož dne vydal dvě privilegia určená šlechtické obci Opavského knížectví („*fideles nostros barones et nobiles ipsius ducatus nostri Opaviensis*“). V prvním z nich se zavázal, že bude

39 CDM 4, ed. Antonín BOČEK, Olomouc 1845, s. 175, č. 234 (originál in: MZA Brno, A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 4); listina pro Čechy RBM 3, s. 351–352, č. 893. K souvislostem J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 345–350.

40 CDM 4, s. 250, č. 323 (originál in: MZA Brno, A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 5); k souvislostem J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 414n.

41 CDM 7, s. 175–176, č. 242. Srov. RBM 4, s. 272, č. 693.

42 Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách 1*, s. 335.

43 CDM 6, s. 108–109, č. 136; *Vůle stvrzená pečeti. Středověké státoprávní listiny z archivu opavských knížat*, edd. Pavel HRUBOŇ – Petr KOZÁK – Karel MÜLLER, Opava 2018, s. 6; J. SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský*, s. 265n.

zachovávat jejich práva a obyčeje („*iuribus et bonis consuetudinibus*“), jaká má také šlechta Českého království a Moravského markrabství. Ve druhé listině jim potvrdil všechna privilegia, která jim udělili čeští králové („*omnia privilegia perreges Boemorum ipsis concessa*“), a současně jim výslovně umožnil obracet se ve sporných případech přímo na českého krále. Obě poměrně stručné listiny, dodnes v originále dochované, výslovně potvrdil také král Jan a společně s Mikulášem k nim připojil svoji pečeť.⁴⁴ Obě privilegia nepochybně reagovala na požadavky šlechty z Opavska, jež se tak dostala pod přímou vládu knížete tvořícího mezičlánek mezi nimi a českým králem. Šlechta se patrně obávala, že jejich právní postavení by se mohlo zhoršit a přestali by být „přímým“ adresátem moravských zemských privilegií. Zatímco první listina formálně potvrzuje autonomii zemského práva v rámci Opavska, druhá se týká především oprávnění vyplývajících z Janova inauguračního diplomu. Také pro Opavsko vydal král Jan Lucemburský 13. září 1323 v Brně berní reverz, jehož první část týkající se okolností výběru obecné berně je shodná s českou a moravskou listinou. Opavská neobsahuje ustanovení o úřadech a hradech, neboť ty již podléhaly Mikulášovi. Královská kancelář do ní naopak vtělila formulaci, která omezovala výběr berně na Opavsku knížetem Mikulášem jen na případy, kdy bude král vybírat obecnou berni v Čechách a na Moravě. Důvodem bylo tedy opět zachování rovných práv pro opavskou šlechtu.⁴⁵ Později spory mezi Mikulášem II. a opavskou šlechtou (týkaly se zejména finančních záležitostí) vyústily v Mikulášovu konfirmaci obou listin z roku 1318. Bylo k nim připojeno ustanovení, že pokud obyvatelé knížectví nezískají spravedlivé rozhodnutí podle zemských obyčejů („*iuxta terre consuetudinem*“), tedy na opavském zemském soudě, mohou se odvolat k českému králi („*ad dominum regem poterunt appellare*“), jenž měl v případě nečinnosti opavského zeměpána také zajistit výkon svého rozhodnutí.⁴⁶ Rovnost opavských stavů v právech a privilegiích se stavy v Čechách a na Moravě potvrdila i všeobecná bezinzertní konfirmace jejich privilegií vydaná Jiřím z Poděbrad v lednu 1461.⁴⁷ K postavení Opavska v rámci České koruny lze jen stručně doplnit, že v roce 1348 Karel IV. rozdělil Moravu na tři korunní léna – samotné markrabství pod vládou lucemburské sekundogenitury, olomoucké biskupství a Opavské knížectví. Lenní uspořádání však mělo spíše osobní rozměr (držitelé uvedených částí jako leníci krále a Koruny) a vývoj v 15. století směřoval jednoznačně k zemskému modelu. Opavská knížata se od konce 14. století přirozeně více angažovala ve slezském prostoru a Opavsko se v 15. století stalo fakticky na

44 Edice obou textů s moderním překladem viz *Vůle stvrzená pečeti*, s. 27–33, č. 1–2.

45 *Vůle stvrzená pečeti*, s. 35–37, č. 3.

46 *Tamtéž*, s. 7–8, 39–43, č. 4.

47 *Tamtéž*, s. 51–55, č. 6.

Moravě nezávislým útvarem (přetrvávaly ale některé formální vazby v rovině užívaného zemského práva).⁴⁸

Jak již bylo zmíněno, všechny tři Janovy listiny pro Moravu z let 1311, 1323 a 1327 se dochovaly v originále. Jsou dnes součástí fondu, který je tvořen písemnostmi stavovské i panovnické proveniencce a ve své konečné podobě byl vytvořen až v 19. století. Jde tak z archivního i historického hlediska o moravskou variantu českého korunního archivu v Praze. Stejně jako u privilegií, jejichž příjemcem byla česká zemská obec, tak i u moravských písemností není zřejmé, kde byly ve 14. století původně uloženy. Předpokládá se, že archiv moravských markrabat vznikl kolem poloviny 14. století a nacházel se patrně na zeměpanském hradě Špilberku (byť M. Švábenským zvažovaná analogie s Karlštejnem není správná, protože ten původně pro český korunní archiv nebyl určen). Podle zjištění M. Švábenského byl archiv již v době markraběte Jošta určitým způsobem uspořádán (zejména takto byly uspořádány lenní listiny).⁴⁹

Pro vyměnění lucemburské sekundogenitury v roce 1411 spravoval markraběcí archiv patrně zemský hejtman. Ve 20. letech archiv převzal markrabě Albrecht Habsburský, který řadu listin převezl z důvodu bezpečnosti do Vídně, kde zůstaly až do archivní rozluky ve 20. století. Je známo celkem 16 listin z let 1349–1389, jež se nacházely ve vídeňském archivu rakouských vévodů a původně byly nepochybně součástí moravského markraběcího archivu (některé z nich se po rozluce staly součástí Archivu Koruny české). Jde o listiny týkající se zejména Moravy jako korunního léna, naopak mezi nimi nejsou žádné písemnosti, jejichž příjemcem by byli moravští stavové. Z tohoto důvodu můžeme předpokládat, že stavovské písemnosti byly uloženy jinde. Původní uložení společně se zemskými deskami není doloženo, v 15. století snad archiv opatrovali jednotliví zemští hejtmani (M. Švábenský udává, že k roku 1486 byla zemská privilegia uložena na hradě Tovačově u zemského hejtmana Ctibora Tovačovského z Cimburka). Kdy došlo ke spojení obou archivů, stavovského se zbytkem markraběcích písemností, není jasné.⁵⁰

Záhy po smrti markraběte Jošta Lucemburského († 18. ledna 1411) se do Prahy vypravili zástupci moravské zemské obce, neboť král Václav IV. byl jediným českým panovníkem, který se neujal přímé vlády nad markrabstvím osobně. Král přijal zástupce Moravanů v čele s hofmistrem Lackem z Kravař, Hanušem z Lichtenštejna, Vilémem z Pernštejna a dalšími pány. Právě Lacka z Kravař, pozdějšího moravského zemského hejtmana, můžeme považovat za hlavního iniciátora potvrzení starších privilegií. Václavova konfirmace

48 Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko* 1, s. 335n.

49 Mojmir ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny 1212–1847. Katalog (= Inventáře a katalogy fondů Státního archivu v Brně 22)*, Brno 1965, s. 5.

50 *Tamtéž*, s. 5–6, 353–355.

potvrzovala a obnovovala („*approbare, ratificare, innovare et confirmare*“) práva a privilegia („*universa singulaque iura, privilegia, literas et libertates*“) vydaná králem Janem a inzerovala v úplnosti jeho tři již zmíněné listiny z let 1311, 1323 a 1327.⁵¹ Z pohledu moravských pánů se nepochybně jednalo o nejvýznamnější privilegia, která se ve stavovském archivu nacházela a potvrzovala základní body zemských svobod. Václavova confirmace se nedochovala, její opis se objevuje v rukopisu *Památek sněmovních* a také v inventáři z poloviny 16. století.⁵²

Příznačné je, že Václavova potvrzovací listina nezmiňuje žádnou starší confirmaci, jak již bylo uvedeno výše. Pochopitelně není vyloučeno, že se taková confirmace nedochovala a nebyla již v roce 1411 k dispozici, není to ale pravděpodobné. Listina krále Václava IV. tak vytvořila základ pro pozdější potvrzování zemských privilegií ze strany nastupujících panovníků. Zikmund Lucemburský vzhledem ke složitým okolnostem jeho nástupu na český trůn confirmační privilegium nevydal – Moravanů, respektive poměrů na Moravě se však dotýkala některá ustanovení v jeho tzv. velkém privilegiu svobod z roku 1436.⁵³ Zemská privilegia ve znění citované listiny Václava IV. znovu confirmoval až rakouský vévoda a moravský markrabě Albrecht Habsburský v roce 1434. Albrecht se vlády nad markrabstvím ujal na počátku roku 1424, holdovala mu však patrně jen část katolických pánů, neboť husitská šlechta i část příslušníků katolické strany jeho vládu odmítala či ji přijímali s velkými rozpaky. Teprve o deset let později, v roce 1434, Albrecht a moravští husitští páni našli cestu kompromisu, což otevřelo možnost plného Albrechtova uznání v zemi.⁵⁴ Nejprve byl 9. září toho roku uzavřen landfrýd mezi markrabětem a moravskými pány a rytíři a o dva dny později, 11. září, Albrecht confirmoval zemská privilegia. Originál listiny (bez pečeti) je dnes uložen v Archivu České koruny, kam se dostal z Vídně. V naraci je uvedeno celkem deset jmen představitelů moravské šlechty, kteří o stvrzení privilegií požádali. Tato jména jsou však v textu přeškrtnuta a na okraji listiny je jinou rukou připsáno deset jmen. Osm z nich se shoduje, jsou ale v jiném pořadí. Důvody (návrhu?) opravy nejsou zřejmé, patrně souvisely s faktickou změnou

51 Bertold BRETHOLZ, *Die Übergabe Mährens an Herzog Albrecht V. von Österreich im Jahre 1423*, AÖG 80, 1893, s. 308–309, č. 1.

52 *Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice Památek sněmovních z let 1518–1570*. 1. *Památky sněmovní* 1, ed. Dalibor JANIŠ, Praha 2010, s. 97, čl. 74 (regest); M. ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny*, s. 342, č. 1458.

53 AČ 3, s. 446–449, č. 21.

54 K tomu nověji Petr ELBEL, *Brno mezi katolickými pevnostmi husitské Moravy*, in: Libor Jan a kol., *Dějiny Brna 2. Středověké město*, Brno 2013, s. 119–184, zde s. 145, 160–161.

zástupců vyslaných na jednání s vévodou Albrechtem.⁵⁵ Opis listiny v *Památkách sněmovních* však obsahuje původní verzi jmen.⁵⁶

Na této confirmaci je pozoruhodná jedna důležitá skutečnost – Albrecht Habsburský ji vydal z titulu moravského markraběte, nikoliv českého krále, tím byl v daný okamžik Zikmund. Pro potvrzení zemských privilegií tak byla klíčová – a dostačující – pravomoc zeměpána v osobě moravského markraběte. Původní privilegia vydal sice král Jan Lucemburský (který navíc markraběcí titul v intulaci nepoužil) a podle principu confirmace by je měla potvrdit osoba stojící na stejné právní úrovni, tedy opět král. Pro moravskou zemskou obec však „přednostní“ postavení ve vztahu k zemi měl bezprostřední zeměpán, tedy markrabě. Akcent na markraběcí hodnost zdůraznila později i *Tovačovská kniha* (viz dále). V tomto kontextu tak lze vnímat i zmíněnou confirmaci krále Václava IV., která byla vydána v okamžiku, kdy se tento Lucemburk ujal přímé vlády nad markrabstvím. Poté co se Albrecht Habsburský stal králem, už proto nová confirmace nebyla zapotřebí.

Další confirmaci zemských privilegií vydal v Brně při svém příjezdu do markrabství v červenci 1453 král Ladislav Pohrobek. Jeho confirmace s datem 17. července ale není v originále dochována, dochován je pouze její opis v *Památkách sněmovních*. Privilegium se ještě v polovině 16. století nacházelo ve stavovském archivu. Ladislavova listina odkazuje na předchozí confirmace Václavem IV. a Albrechtem a inzeruje Albrechtovu listinu (opis však obsahuje četná krácení).⁵⁷

Podobně se nedochoval originál confirmace Jiřího z Poděbrad, vydaný 16. června 1458 ve Znojmě. Znění je obsaženo v rukopisech *Tovačovské knihy* (v rámci confirmace Matyáše Korvína; pozdější redakce právní knihy obsahují český překlad privilegia) a také je zahrnuto v *Památkách sněmovních* (originál tak pravděpodobně byl ještě ve 20. letech 16. století součástí stavovského archivu). Listina krále Jiřího starší confirmace (Václava IV., Albrechta a Ladislava) jen zmiňuje a inzerovány jsou přímo listiny Jana Lucemburského.⁵⁸ Confirmace vydaná Jiřím z Poděbrad však obsahuje významnou novou část, kterou byla všem stavům, společně i jednotlivě, potvrzena všechna starší privilegia a práva, jež obdržely od jeho předchůdců a jejichž text nebyl v této

55 *Archiv Koruny české* (dále jen AKČ) 5, ed. Antonín HAAS, Praha 1947, s. 213, č. 344; originál in: NA Praha, AČK, sign. 1535.

56 *Moravský zemský sněm*, s. 98, čl. 76 (regest); MZA Brno, A 3 – Stavovské rukopisy, inv. č. 1, Památky sněmovní I, fol. 40v–41r.

57 *Moravský zemský sněm*, s. 98, čl. 77 (regest); MZA Brno, A 3 – Stavovské rukopisy, inv. č. 1, Památky sněmovní I, fol. 41r–42r; M. ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny*, s. 343, č. 1464. K přijetí do země R. ANTONÍN – T. BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy*, s. 61.

58 *Moravský zemský sněm*, s. 98–99, čl. 78 (regest); MZA Brno, A 3 – Stavovské rukopisy, sign. 1, Památky sněmovní I, fol. 42r–v. K přijetí do země R. ANTONÍN – T. BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy*, s. 61n.

listině inzerován. Král Jiří tak reagoval na skutečnost, že zemská privilegia nebyla tvořena jen třemi zmiňovanými privilegii, ale že rozsah zemských či stavovských (a také individuálních) privilegií byl mnohem širší. Tato formulace se pak objevuje i ve všech konfirmacích jeho nástupců na českém královském stolci.

Následující konfirmaci vydal král Matyáš Korvín, a to až po uzavření olomouckých dohod s Vladislavem Jagellonským. Také Korvínova listina vydaná v Olomouci 25. července 1479 se nedochovala v originále a její znění je známo prostřednictvím opisu v *Památkách sněmovních* i z konfirmací následujících panovníků. Jak již bylo zmíněno, text Matyášovy konfirmace byl zařazen do *Tovačovské knihy* (mladší redakce obsahují český překlad). Také Matyášova konfirmace obsahuje v závěru dispozice obecnou potvrzující klauzuli.⁵⁹

Tovačovská kniha, právní dílo moravského zemského hejtmána Ctibora Tovačovského z Cimburka († 1494), představuje velmi významný pramen k problematice potvrzování zemských privilegií ze strany nastupujícího panovníka. *Tovačovská kniha* vznikala ve dvou etapách (1480–1481, konec 1486–1489). V úvodních pasážích Ctibor Tovačovský popisuje na základě osobní zkušenosti (přijetí Ladislava Pohrobka v roce 1453 a Jiřího z Poděbrad v roce 1458) ceremoniál přijetí nového panovníka do země a charakterizuje základní vztahy mezi zeměpánem a stavovskou obcí. Ctibor Tovačovský se podrobněji zabývá rozdílem mezi dědičným a voleným panovníkem a ve své právní knize tak podává jedinečný text dotýkající se otázky volby krále a vztahu jednotlivých zemí Koruny české.⁶⁰

Důležitou roli ve vztahu k novému zeměpánovi (markraběti) hrálo potvrzení zemských svobod, jejichž znění, jak již bylo zmíněno, *Tovačovská kniha* obsahuje (původní Ctiborova verze v latinském originálu, pozdější redakce právní knihy obsahují i překlady). Proces konfirmace zemských svobod tvořil součást jednání a přijetí nového zeměpána do markrabství. Všechny čtyři stavy měly k novému králi (buď nově zvolenému, nebo dědičnému) vyslat společně poselstvo, které s ním mělo jednat o podmínkách přijetí do země a seznámit jej se základy zřízení země („*potřebu zemskú, milosti, svobody starodávnie, dobré obyčeje zvyklé země i jiné potřeby oznámiti*“). Součástí těchto jednání měla být i otázka potvrzení zemských privilegií.⁶¹ Již výše zmíněná privilegia počínaje konfirmací krále Václava IV. obsahují jména zástupců zemské obce,

59 *Moravský zemský sněm*, s. 99, čl. 80 (regest); MZA Brno, A 3 – Stavovské rukopisy, inv. č. 1, Památky sněmovní I, fol. 43r–v; *Knihy Tovačovská*, s. 11–17.

60 Ke vzniku a skladbě *Tovačovské knihy* nověji Dalibor JANIŠ, *Tovačovská kniha a otázka (dis)kontinuity moravského zemského práva v pozdním středověku*, in: Martin Nodl – Piotr Węcowski a kol., *Právní kultura středověku (= Colloquia mediaevalia Pragensia 17)*, Praha 2016, s. 147–164; Týž, *Rukopis Tovačovské knihy z roku 1511 ze sbírky Starých tisků Moravského zemského archivu v Brně*, *Studie o rukopisech* 46, 2016, s. 133–149.

61 *Knihy Tovačovská*, s. 6–7.

kteří s panovníkem a jeho rádci o potvrzení privilegií jednali. Tato praxe tak měla své kořeny už na počátku „stavovské éry“. V praxi to tedy znamenalo, že královská kancelář musela být seznámena s textem privilegií a musela připravit příslušnou potvrzující listinu. Při příjezdu do markrabství měl být nový zeměpán slavnostně přivítán před branami Brna či Olomouce a uveden do města, kde se zúčastnil bohoslužby. Následující den při slavnostním shromáždění stavů (zemském sjezdu) měl panovník před samotným holdováním stavů potvrdit zemská privilegia: „*Než napřed vedle starého obyčeje jmá král zemi potvrzení listem pod svým majestátem na svobody a práva dáti, a ten tu hotov jmá býti. A kancelář jej vezma, čiesti jmá přede všemi a hledáno býti jmá, jest-li vedle starých listuov a v táž slova. A král ten list vezma svú rukú, jmá jej v ruku hejtmanu dáti a řka: ,Teď již potvrzenie naše jmáte, učíňtež nám svú povinnost.*“⁶² Předem vyhotovená konfirmace tak měla být formálně zkontrolována, zda se inzerované listiny shodují s originály, a konfirmace byla slavnostně osobně předána panovníkem zemskému hejtmanovi jako představiteli zemské obce. Jak již bylo uvedeno, do textu *Tovačovské knihy* byla opsána „aktuální“ verze konfirmace, tedy listina Matyáše Korvína z roku 1479 jako „*přípis svobod zemských, kteréž král moravské zemi při přijímání svém dává*“.⁶³

Způsob přijetí panovníka do země (panovnický vjezd), slib a přísaha stavů, složení markraběcí rady, ustanovení nového zemského hejtmana a způsob potvrzení zemských svobod byl 21. února 1497 potvrzen v samostatné listině vydané králem Vladislavem II. Jagellonským u příležitosti jeho přijetí v zemi (král cestoval z Budína do Čech a zpět – v únoru navštívil Brno, v srpnu Olomouc). Dispozice listiny se skládá z několika článků, které se v téměř shodné podobě objevují na několika místech na začátku *Tovačovské knihy*, odkud byly převzaty. Podle narace listiny moravské stavy předložily panovníkovi uvedené články ke schválení. Panovnickou aprobačí se uvedená pravidla stala plně závaznými (do té doby byla zakotvena jen v obyčejovém právu) i pro následující zeměpány, tedy včetně ustanovení o potvrzování zemských privilegií. Význam této listiny jako důležitého zemského privilegia podtrhuje i fakt, že byla následně konfirmována králem Ludvíkem (1523) i jeho nástupcem Ferdinandem I. (1527).⁶⁴

Od krále Matyáše Korvína získaly moravské stavy několik významných privilegií. Zmínit lze především privilegium z 9. dubna 1484 vydané v Budíně, kterým se král stavům zavázal za postoupený svatojiřský úrok z jejich panství nepožadovat a nevybírat obecnou berni v rozporu s jejich staršími svobodami. Druhým okruhem úpravy bylo rozšíření dědických nároků do

62 *Tamtéž*, s. 10–11.

63 *Tamtéž*, s. 11–17.

64 *AC 5*, s. 462–464, č. 50 (originál listiny se nedochoval, obě pozdější konfirmace jsou ve stavovském archivu); D. JANIŠ, *Tovačovská kniha*, s. 154n.

pátého stupně příbuzenství (faktické omezení královské odúmrti) a s tím související úprava dědického práva (především nároky žen). V obou případech šlo o problematiku, jež byla úzce spjata se svobodami obsaženými již v citovaných listinách Jana Lucemburského (v případě dědického práva pak Matyášova listina na tyto starší listiny i výslovně odkazuje).⁶⁵

Po Korvínově smrti v dubnu 1490 přešla vláda nad Moravou (a vedlejšími zeměmi a Uhrami) na Vladislava Jagellonského. Do země však nepřišel a zemská privilegia potvrdil listinou vydanou 1. září 1490 v Budíně.⁶⁶ Svobody confirmoval v doslovném znění listiny svého předchůdce, krále Matyáše, z roku 1479. Kromě tradičních tří lucemburských privilegií byla do textu confirmace zařazena i výše citovaná Korvínova listina pro moravské stavy z roku 1484, která obsahově starší listiny doplňovala. Text této listiny byl ve Vladislavově confirmaci zařazen hned za texty tří listin Jana Lucemburského. V inzerovaných listinách tak vzniklo nelogické uspořádání, neboť Korvínova listina se tak ocitla uvnitř textu confirmace Jiřího z Poděbrad (1458), prostřednictvím níž potvrdil lucemburské listiny král Matyáš. Confirmace krále Vladislava se ve stavovském archivu nedochovala a její úplné znění je známo až z confirmace jeho syna, krále Ludvíka, vydané 9. dubna 1523 v Olomouci při formálním vjezdu (přijetí) do země.⁶⁷ Na popud stavů rozšířil král Ludvík svoji confirmaci ještě o zmiňovanou listinu z roku 1497 a dále o dvě nová ustanovení. První obsahově navazovalo na Matyášovu listinu z roku 1484 a rozšiřovalo dědické právo do šestého stupně příbuzenství s navazující úpravou dědického práva. Druhé ustanovení pak do confirmace vtělilo ustanovení o zvláštní markraběcí radě, která se měla podílet na obsazování nejvyšších zemských úřadů, zejména hejtmana, komorníka a sudího. Tito úředníci museli pocházet z řad moravských či českých panských rodů a držet statky na Moravě. Existenci této rady dokládá již *Tovačovská kniha* a jejími členy mohli být jen páni a rytíři náležející k moravským stavům. Zařazení ustanovení o radě, jejím složení a kompetencích mezi základní zemská privilegia nepochybně reagovalo na obavy moravské šlechty z možného oslabení jejího vlivu na rozhodování o obsazení zemských úřadů (šlechta se později dokonce

65 Originál se dochoval ve stavovském archivu – MZA Brno, A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 411. Edice *Jednání sněmovní a veřejná v markrabství Moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabí Moravského roku 1527*, díl 1, ed. František KAMENÍČEK, in: AČ 10, Praha 1890, s. 284–286, č. 49. K dědickému právu na Moravě Josef KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtím*, Praha 1894, s. 47–52.

66 Do země poté přijel až v roce 1497, kdy vydal citovanou listinu o způsobu přijetí krále v zemi. Stavby se tak pojistily proti možnému precedentu a budoucímu případnému porušování pravidel o přijímání panovníka do země. Srov. R. ANTONÍN – T. BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy*, s. 63.

67 R. ANTONÍN – T. BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy*, s. 64.

domáhala zastoupení ve stálé královské radě v Budíně).⁶⁸ Konfirmace krále Ludvíka z roku 1523 se dochovala ve stavovském archivu v originále a jako celek byla inzerována v konfirmaci jeho nástupce, krále Ferdinanda I. Habsburského, vydané v Brně 7. dubna 1527. Ludvíkova i Ferdinandova listina už užívají jako jazyk češtinu (latina je pochopitelně respektována u starších potvrzovaných textů).⁶⁹

S vydáním Ferdinandovy konfirmace je spojena výhrada stavů ohledně chyby v textu, jak dokládá jeden článek v instrukci pro poselstvo stavů ke králi z roku 1529: „*Jakož jest nám jeho královská milost list na svobody dáti ráčil, v kterémž by jmělo postaveno býti, že pán země v Olomúci neb v Brně od nás přijímán býti má. I není postaveno v tom listu, než, v Brně, ‘ prosíte jeho královské milosti, aby to ráčil rozkázati opraviti, aby stálo, v Olomúci neb v Brně, ‘ jakož se v jiných starých listech nachází.*“⁷⁰ Obsáhlý text konfirmace tak byl patrně hned při jejím přijetí důkladně zkontrolován, jak to stanovovala již *Tovačovská kniha*, uvedená chyba však nebyla bezprostředně opravena. Jak byl tento požadavek stavů vyřešen, není známo, v platnosti ale zůstala původní konfirmace z roku 1527 (pozdější potvrzení zemských privilegií Ferdinandem I. není známo).

Obsah konfirmace krále Ludvíka Jagellonského se stal závazným pro všechny pozdější předbělohorská potvrzení zemských privilegií ze strany českých králů (všechny tyto listiny se ve stavovském archivu dochovaly v originále). Ferdinandovu listinu inzeruje konfirmace Maxmilána II., vydaná 19. listopadu 1563 v Olomouci. Tuto listinu pak inzeruje konfirmace Rudolfa II., vydaná taktéž v Olomouci 26. června 1577, kterou inzeroval ve své konfirmaci Matyáš Habsburský 30. srpna 1608 v Brně jako čekanec Království českého a později tuto svoji listinu konfirmoval 4. října 1612 (vydána na Pražském hradě) již jako český král. Matyášovu listinu pak inzeruje konfirmace Ferdinanda II., vydaná v Brně 6. září 1617.⁷¹ Můžeme předpokládat, že stejnou konfirmaci vydal v roce 1620 také král Fridrich Falcký, její exemplář se ve stavovském archivu z pochopitelných důvodů nenachází. Pomyslný pří-

68 K tomu nověji Dalibor JANIŠ, *Markrabčí rada na Moravě v 15. a 16. století*, in: Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu, edd. Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitingер – Martin Wihoda, Brno 2020, s. 703–712.

69 MZA Brno, A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 630 (Ludvík), 632 (Ferdinand). Edice Ferdinandovy konfirmace František KAMENÍČEK, *Jednání sněmovní a veřejná v markrabství Moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabí Moravského roku 1527*, díl 2, in: AČ 11, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1892, s. 385–391, č. 155.

70 *Moravský zemský sněm*, s. 188, čl. 183.

71 Vzájemné porovnání textů těchto konfirmací vychází ze zjištění, která do svého regestového katalogu zařadil M. ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny*, s. 196, č. 714, s. 203–204, č. 741, s. 249–250, č. 1009, s. 277, č. 1170, s. 282, č. 1186. Listina Maxmilána II. otištěna in: František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*, sv. 1, Brno 1900, s. 364–365, č. 16.

běh stavovských privilegií se pak uzavírá ve 20. letech 17. století. Listinou z 26. června 1628 král Ferdinand II. deklaroval, že Moravské markrabství se zúčastnilo povstání proti králi („*ohavné rebelie*“) a že zemi musel dobýt zpět vojenskou silou. Z tohoto titulu by mohl prohlásit všechna zemská privilegia za zrušená (propadnutá), ale ze zvláštní milosti ponechává v platnosti ta privilegia, které nejsou v rozporu s Obnoveným zřízením zemským a jsou uvedena ve zvláštním soupise. V seznamu potvrzených privilegií se objevuje z výše probíraných listin jen inaugurační diplom Jana Lucemburského z roku 1311 a listina Matyáše Korvína z roku 1484. Všechny ostatní konfirmace zemských privilegií z 15. až začátku 17. století zde nejsou uvedeny, a byly tedy zrušeny.⁷²

Jak již bylo řečeno, původní uložení stavovských písemností ve 14. a 15. století není úplně jasné. Moravské landfrýdy z let 1477 a 1478 uvádějí, že příznávací listy k nim mají být ukládány na brněnské radnici, kde byl v té době patrně stavovský archiv uložen. V brněnském městském archivu se také dodnes řada písemností stavovské proveniencie zachovala, a to včetně listiny se zmiňovaným landfrýdem z roku 1477 či landfrýd z roku 1505.⁷³ Pozdější landfrýdy od roku 1484 uvádějí, že příznávací listy mají být předávány zemskému hejtmanovi (tím byl v letech 1469–1494 Ctibor Tovačovský), u kterého byly stavovské písemnosti asi dočasně uloženy.⁷⁴ Povinnost doručovat příznávací listy hejtmanovi zůstala zachována i později, stavovský archiv (zemská privilegia) však byl již na počátku 16. století uložen na olomoucké radnici. Privilegia byla v Olomouci až do roku 1658 (tedy i v době švédské okupace, během níž byla smluvně zajištěna nedotknutelnost radnice a písemností zde uložených), kdy byla odvezena do Brna. Nejprve byla uložena na brněnské radnici a v roce 1686 byla přenesena do stavovského zemského domu (písemnosti byly v té době uloženy ve dvou větších podlouhlých truhlicích, dvou menších truhlicích a v jednom kůží potaženém koši). Zvláštní komise při revizi písemností zjistila, že jedna truhlice s privilegii a landfrýdy zůstala ještě uložená na olomoucké radnici a byla převezena do Brna a připojena k ostatním privilegiím, která zde jako celek byla uschována až do 19. století, kdy se stala součástí moravského zemského archivu.⁷⁵

72 František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*, sv. 2, Brno 1902, s. 715–716, č. 44; J. KALOUSEK, *České státní právo*, s. 439–442, 603–617.

73 Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Nové moravské landfrýdy*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 224–232, zde s. 227, 229.

74 AČ 5, s. 417–418, č. 30; *Jednání sněmovní 2*, s. 290, č. 102/2.

75 Jaroslav DŘÍMAL, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 100n.; M. ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny*, s. 7–8.

Obr. 10: Olomoucká radnice na kresbě z roku 1838, pohled od východu.

V roce 1520 bylo několik nejvýznamnějších zemských privilegií opsáno do prvního svazku *Památek sněmovních*, vedených od roku 1518 jako úřední knihy pro sněmovní agendu.⁷⁶ Zemská privilegia byla na olomoucké radnici

76 *Moravský zemský sněm*, s. 96–102, čl. 72–88.

uložena ve zvláštní klenuté místnosti („*sklepu*“), od níž měly klíče pouze stavy. Podle zprávy z roku 1529 měl být po smrti Heralta Pňovského ze Sovince předán „*klíč od svobod Margkrabství tohoto*“ Janovi mladšímu ze Šternberka a na Holešově. Klíč v této době tak patrně drželi pouze příslušníci panského stavu, z roku 1538 však pochází zpráva, že klíče měly ve správě oba šlechtické stavy. V roce 1543 je pak ve sněmovní agendě zmíněno, že vybrané osoby z panského a rytířského stavu drží oba klíče z rozhodnutí všech čtyř stavů. Bez souhlasu všech stavů také nebylo možné „*sklep*“ otevřít, listiny prohlížet, pořizovat si z nich výpisy či je půjčovat. V roce 1538 byla také nařízena revize zemských privilegií („*vyhledání a zregistrování svobod*“) a za tím účelem byla jmenována i zvláštní čtyřčlenná komise, ve které měl svého zástupce každý ze čtyř moravských stavů. O rok později byla k revizi určena další komise, jejímiž členy byli držitelé obou klíčů, děkan olomoucké kapituly, zástupce měst, nejvyšší zemský písař a menší zemský písař. V rámci této revize vznikl inventář privilegií, který v témže roce vyhotovil právě menší zemský písař Jeroným z Nepomuku; listiny byly uloženy v krabicích a pytlech.⁷⁷ K dalším inventarizacím zemských privilegií došlo až na počátku 17. století (1608), důkladná revize byla uskutečněna v roce 1627 v souvislosti s potvrzením vybraných svobod ze strany Ferdinanda II., jak již bylo výše zmíněno.⁷⁸

Ve věci zemských privilegií moravští stavové také opakovaně jednali s českými stavy. Moravané se domnívali, že v českém korunním archivu na hradě Karlštejně jsou uložena privilegia, která se týkají také Moravy. Proto v roce 1529 byla do instrukce pro moravské poselstvo vložena povinnost jednat o dané věci s českými stavy: „*Také s jich milostmi rozmluvte, že zprávu máme, kterak při svobodách Království českého některé svobody jsou, kteréž tomuto Margkrabství náleží. Jich milosti proste, ať nás k tomu ráčí připustiti, abychom osoby z sebe vyslali, aby to, což by nám v těch svobodách náleželo, vyhledali a nám toho vidimus přinesli.*“ Zástupci moravských stavů o privilegiích na Karlštejně skutečně jednali, jak dokládá sněmovní agenda z roku 1530. V roce 1537 byly na Karlštejn vyslány dvě osoby z řad stavů „*k vyhledání svobod*“. Snahy o nalezení dokumentů v českém korunním archivu se připomínají i později, v předbělohorské době (patrně) naposledy v roce 1611; v roce 1615 pak české stavy poslaly na Moravu výpisy z některých listin.

V souvislosti s tureckým nebezpečím Moravané uvažovali v roce 1529 o převozu celého stavovského archivu (zemských desek, privilegií a dalších úředních knih) na Karlštejn, kde měl být dočasně uložen. Moravské písemnosti ale měly být dostatečně označeny: „*Všakž aby se na truhlách cedule sepsaly, že se to pánom úředníkom karštajnským na ten způsob schovávati dává k věrné ruce. Kdyby*

77 *Moravský zemský sněm*, s. 184, čl. 172, s. 324, čl. 547–548, s. 341, čl. 585, s. 424, čl. 850; M. ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny*, s. 6–7; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* 1, s. 204.

78 M. ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny*, s. 7.

toho koli stavové Margkrabství moravského požádali, aby jim vydány byly a tíž stavové, aby dcky a jiné svobody zase pánom městom na táž místa položili [tj. písemnosti měly být uloženy zpět na olomoucké radnici].“ O převozu stavovského archivu na Karlštejn se znovu jednalo v roce 1531.⁷⁹

Zemská privilegia udělovaná moravské zemské obci nepochybně představují významný pramen pro poznání vztahů mezi zeměpánem (českým králem, respektive markrabětem) a stavy významné korunní země. Základ zemských privilegií se zrodil počátkem 14. století v souvislosti s „novým“ fenoménem volby českého krále v návaznosti na zformování obou zemských (šlechtických) obcí v rámci českých zemí. Inaugurační diplomy krále Jana Lucemburského představovaly v Čechách a na Moravě pomyslný počátek písemně potvrzovaných privilegií, jejichž příjemcem byla zemská obec (později stavy). Zatímco v Čechách se Janovo privilegium z praxe záhy vytratilo (včetně originálu listiny), na Moravě nejpozději od začátku 15. století tvořil Janův inaugurační diplom z roku 1311 společně s dvěma navazujícími listinami z let 1323 a 1327 základ zemských privilegií, jenž byl opakovaně potvrzován téměř všemi panovníky až do závěru předbělohorské doby. Koncem 15. století pak byly tyto tři významné listiny doplněny dalšími třemi právními texty z let 1484, 1497 a 1523. Ty se týkaly problematiky obsažené již v lucemburských privilegiích (obecná berně, zemské úřady, dědické právo) a dotýkaly se také podmínek přijetí nového panovníka do země (panovnického vjezdu). Uvedená konfirmační praxe byla již od svého počátku poměrně ustálená a byla respektována všemi panovníky až do stavovského povstání. Zmíněná privilegia pochopitelně zahrnovala pouze jakési pomyslné jádro nejdůležitějších zemských svobod, tedy otázku výběru obecné berně, obsazování zemských úřadů a dědické právo. Doplnovaly je další panovnické akty – zejména četné berní reverzy úzce vázané již na výchozí privilegium krále Jana a také privilegia určená jednotlivým moravským stavům, jež také upravovala či potvrzovala právní vztahy mezi stavy (zahrnovala také otázky zemského soudnictví, zastoupení stavů v úřadech apod.).

79 *Moravský zemský sněm*, s. 185, čl. 177, s. 182, čl. 165, s. 196, čl. 200, s. 197, čl. 202, s. 213, čl. 242; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* 1, s. 204–205.

Kopíř slezských privilegií z roku 1416: český korunní archiv a Slezsko ve vzájemných souvislostech

Tomáš Velička

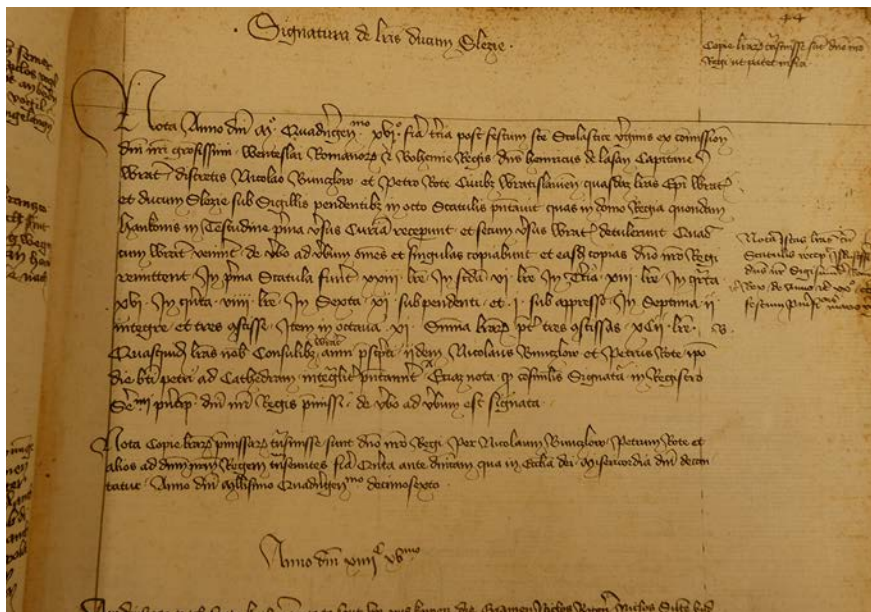
Úvod

V zimě roku 1416 došlo k neopakovatelné události, kdy byly z českého korunního archivu vyňaty silesiackální písemnosti a byly převezeny do Vratislavi. Nebýt drobného zápisu, kterého si před lety povšiml Ivan Hlaváček, nevěděli bychom o této akci takřka nic. Jejím nejvýznamnějším pozůstatkem je kopíř, jenž vznikl bezprostředně poté, co listiny dorazily do Vratislavi. Byly do něj opsány všechny převezené písemnosti. Tento rukopis je dnes součástí fondu Archiv města Vratislav ve Státním archivu ve Vratislavi. Není to zdaleka jediný kopíř, který vznikl v pozdně středověké Vratislavi – dochováno je zde několik vysloveně městských kopířů (počínaje již rokem 1310), které fungovaly jako opora a thesaurus vědomostí každodenního užívání významných privilegií určených pro město¹ –, zásadní rozdíl oproti zkoumanému rukopisu však spočívá v tom, že ten obsahoval písemnosti, jež se týkaly celého Slezska. Právě jemu a okolnostem jeho vzniku bude věnována následující úvaha.

Celá akce byla stručně dokumentována ve vratislavské městské knize *Liber magnus*. Zde se dozvídáme, že 11. února 1416 na příkaz krále Václava IV. předal (v Praze, v domě kdysi Hánka Brunonis,² nyní součásti Králova dvora) listiny dvěma vratislavským měšťanům Jindřich Lefl z Lažan, vratislavský hejtmán. Když je dovezli do Vratislavi (přednesli je před radou 22. února 1416), porídili zde jejich opis (to je zmíněný kopíř) a ten odevzdali králi (30. dubna 1416). Originály tak zůstaly ve Vratislavi. Dle zápisu mělo jít – a potvrzuje to i obsah kopíře – o 95 listin týkajících se slezských knížat a vratislavských biskupů. Poznámka po straně říká, že 2. února 1420 listiny převzal Zikmund

1 Bronisław TURONÍ, *Najstarszy kopiarz miasta Wrocławia*, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 15, 1960, s. 183–191; Archiwum Państwowe (dále jen AP) Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. D 1, D 2, D 3.

2 Jednalo se o blízkého spolupracovníka Václava IV. v 80. a 90. letech 14. století, který nejprve zastával pozici podkomořího Českého království, následně vystoupal v kancelářské hierarchii až na místo nejvyšší, srov. Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419* (= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 23), Stuttgart 1970, s. 457.

Obr. 11: Záznam o převozu sílesiakálních listin z korunního archivu do Vratislavi v městské knize zvané *Liber magnus*.

Lucemburský a přivtělil je znovu k českému korunnímu archivu. Ten také pravděpodobně při této příležitosti městské radě předal sledovaný kopiář. Celkově tak šlo o nezanedbatelnou část korunního archivu, která se tak krátkodobě ocitla mimo něj.³

Klíčový popis událostí se tedy nachází v městské pamětní knize *Liber magnus* vedené od sklonku 14. století přes 15. i 16. století.⁴ Rukopis přesně zapadá do rámce smíšených městských knih, do nichž byly zapisovány rozličné záznamy trhového charakteru, městská statuta, opisy některých privilegií, ale také vybrané pamětní záznamy. Dnes jsou jednotlivé zápisy značně chronologicky neuspořádané. Kolem nás zajímavější záznamu se nacházejí také četné zápisky ze 30.–50. let 15. století. Je rovněž zajímavé, že pamětní záznam o přenesení části korunního archivu je široko daleko v celé knize jedním z mála latinských zápisů. I když vyznění záznamu je jednoznačné, právě zmíněná chronologická neuspořádanost vede k úvahám, zda se jedná o soudobé nebo až o něco pozdější zaznamenání. Oba odstavce hlavního textu jsou

3 Ivan HLAVÁČEK, *Vratislavská epizoda českého korunního archivu*, Archivní časopis 30, 1980, s. 100–106, zde s. 105; srov. ke kontextu Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách 1*, s. 312nn.; *Geschichte Schlesiens 1. Von der Urzeit bis zum Jahre 1526*, edd. Ludwig PETRY – Josef Joachim MENZEL – Winfried IRGANG, Sigmaringen 1988, s. 173nn.

4 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. E 1,1.

psány jednou písařskou rukou. Nicméně rozlišení jednotlivých písařských rukou není pro jejich blízkou příbuznost snadné a situaci neulehčuje ani nevelký časový rozdíl mezi rokem 1416, k němuž se vztahuje přenesení listin, a záznamy o 20 až 40 let mladšími, které „archivní“ poznámku obklopují. Je pravda, že ruka velmi blízká té, jež provedla zkoumaný pamětní záznam, se objevuje také na fol. 37v, který ovšem pochází z roku 1451, a další příbuzný písařský profil vidíme i jinde, kde se vztahuje k počátku 50. let.⁵ Zařazení písařské ruky tak není jednoznačné, byť je nejpravděpodobnější, že skutečně pochází z roku 1416.

Zmíněná paleografická nejasnost tak vede k hlubšímu rozvažování o skutečné době a okolnostech popisovaných událostí. Politická situace ve Vratislavi ve druhém desetiletí 15. století byla totiž krajně nestabilní, když zde docházelo k hlubokým a opakovaným konfliktům mezi patriciátem a cechy.⁶ Určité pochyby vzbuzuje také forma zápisu v *Liber magnus*, která například pro slezská knížata – včetně hornoslezských – užívá jednotný termín „*duces Silesie*“, který sice v této době byl v zásadě možný, ale plně se rozšířil až ve změněné politické konstelaci po husitských válkách.⁷ Domnívám se ale, že prohlášením záznamu za falzum a jeho propojením až s dobou po polovině 15. století – kam se zdánlivě lépe hodí některé obsahové souvztažnosti –, bychom zašli příliš daleko. Tam by sice obsahově náležel „lépe“ především s ohledem na upevnění postavení Vratislavi ve Slezsku, které jinak opravdu patří zvláště do 50. a 60. let 15. století, avšak záznam jako takový hovoří jednoznačně a nemáme dostatek důkazů – ať už z oblasti vnějších, nebo vnitřních znaků – prohlásit jej za dodatečně zapsaný, ba dokonce vyfabulovaný až o několik desítek let později.

Lze se na druhé straně seriózně zabývat myšlenkou, že role vratislavského hejtmána Jindřicha Lefla z Lažan mohla být výraznější, než záznam v *Liber magnus* naznačuje. I s ohledem na řadu sporů mezi Vratislaví a některými slezskými knížaty by bylo možné uvažovat o tom, že by slezská část korunního archivu mohla být svěřena v první řadě jemu (za jisté asistence měšťanů). Předané písemnosti by mu pak mohly sloužit jako užitečný prostředek pro rozsuzování zmíněných sporů. Nicméně ani tímto poukazem roli Vratislavi v celé akci zcela upozadit nelze, byť zřejmě zůstane otevřeno, jak zásadní skutečně byla.

5 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. E 1,1, fol. 37r (rok 1450), 22v (rok 1452).

6 Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách* 1, s. 345–347; *Geschichte Schlesiens* 1, s. 173–189.

7 Gottlieb BIERMANN, *Seit wann sahen sich die oberschlesischen Piasten als schlesische Fürsten an?*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 8, 1867, s. 31–54, zde s. 54.

Obsah kopíře

Kopíř obsahuje písemnosti týkající se přechodu Slezska ke Koruně české, jak napovídá nejen jeho struktura, ale také soudobý nápis na pergamenových deskách, kde je počátek tohoto procesu vztažen k roku 1334. Jedná se o pergamenový rukopis o 59 foliích, které jsou až na poslední všechny popsány. Rukopis má pergamenovou nezdobenou a zcela prostou vazbu. V archivním inventáři je nepřesně uvedena doba jeho vzniku kolem roku 1500 – ta se ovšem vztahuje až ke druhé části svazku, která však tvoří jen asi 5 % rozsahu celého rukopisu (fol. 57r–60r). Prozatím ji ponecháme stranou, neboť vznikla až téměř sto let po zavedení kopíře. Doposud nejpodrobnější popis rukopisu přinesl Rudolf Koss ve svých dějinách Archivu České koruny. Na druhé straně je ovšem třeba dodat, že tento popis není ani zdaleka úplný a Koss identifikoval pouze asi dvě třetiny všech v něm se nacházejících písemností.⁸ Pozornost této památce věnoval již zmíněný Ivan Hlaváček, jenž ji správně zasadil do důležitých souvislostí,⁹ a také Martin Čapský, který ji interpretoval nejprve s ohledem na vznik slezské stavovské reprezentace,¹⁰ posléze ji dával do souvislosti s politickými aspiracemi Vratislavi po husitských válkách.¹¹ Na vzniku nejstarší vrstvy kopíře se podílel patrně jediný písař, k drobné změně písařského profilu dochází na fol. 51, ale změna písařské ruky není jistá. V kopíři tedy bylo původně opsáno 92 listin. Řadící kritérium je zde smíšené – kombinací dle vydavatelů a věcných hledisek. Na základě dosavadních znalostí se zdá, že takový typ uspořádání měl v té době také celý korunní archiv nacházející se v Praze.¹²

Na prvních sedmi foliích je opsáno devět listin Kazimíra Velikého z let 1335–1342, jež se týkaly různých fází vyjednávání mezi českým králem (potažmo moravským markrabětem) a Kazimírem ohledně polských nároků na slezská knížectví, polského královského titulu, který ve své titulatuře užíval Jan Lucemburský, a také bojových akcí, jež se v této době odehrávaly na slezsko-polském pomezí.¹³ Další vydavatelskou skupinu, jejíž písemnosti jsou

8 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 98–100.

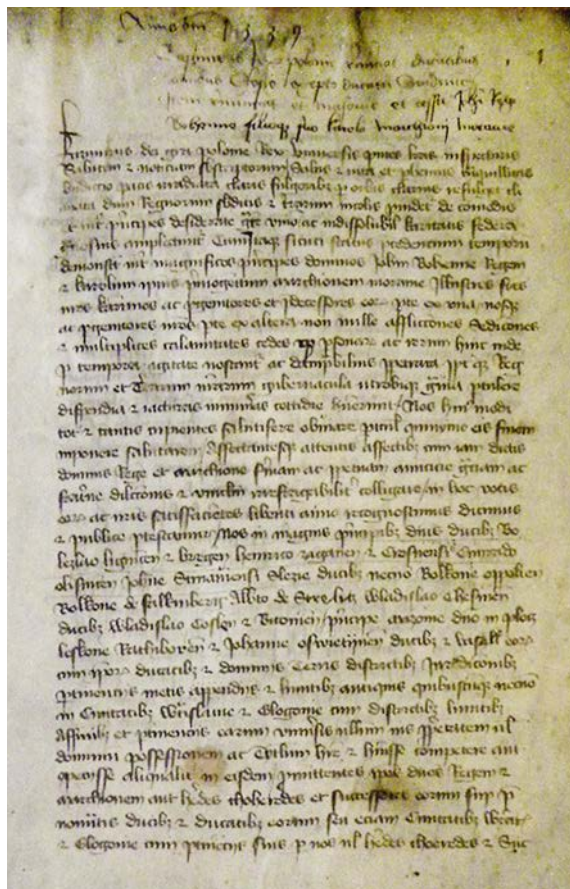
9 I. HLAVÁČEK, *Vratislavská epizoda*, s. 100–106.

10 Martin ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad v politických aspiracích pozdně středověké Vratislavi*, in: L. Bobková – M. Čapský – I. Korbelářová a kol., *Hejtmanská správa*, s. 81–84; Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách* 1, s. 344.

11 Martin ČAPSKÝ, *K postavení Vratislavi v českých korunních zemích v pozdním středověku*, ČČH 115, 2017, s. 346–381, zde s. 374.

12 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Menší kopíř archivu Koruny české*, SAP 41, 1991, s. 357–416, zde s. 370.

13 AKČ 2, ed. Rudolf KOSS, Praha 1928, s. 171–172, č. 215, s. 140–141, č. 176, s. 159, č. 198; *Codex Diplomaticus Silesiae* (dále jen CDS) 29, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1923, s. 55, č. 5489; RBM 4, s. 86, č. 222; AKČ 2, s. 145, č. 182, s. 201–202, č. 254; *Regesty śląskie* (dále jen RŚI) 1, ed. Kazimierz BOBOWSKI, Wrocław 1975, č. 827; RBM 6, s. 175, č. 328. K tomu srov. Otfrid PUSTEJOVSKI, *Schlesiens Übergang an die böhmische*

Obř. 12: Úvodní opis
ve vratislavském kopiáři,
listina Kazimíra Velikého
z roku 1339.

zde opsány, představují listiny vystavené vratislavskými biskupy a místní katedrální kapitulou: jedná se celkem o 10 kusů z let 1351–1383.¹⁴ Nacházíme tu různé úmluvy mezi vratislavským biskupem a českým králem včetně

Krone. Machtpolitik Böhmens im Zeichen von Herrschaft und Frieden (= Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 13), Köln – Wien 1965; Lenka BOBKOVÁ, *Die Verhandlungen in Trentschin und Visegrád zwischen Böhmen, Polen, Deutschen Orden und Ungarn im Jahre 1335*, in: *Akteure mittelalterlicher Außenpolitik. Das Beispiel Ostmitteleuropas*, edd. Norbert Kersken – Stephan Flemmig (= Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 35), Marburg 2017, s. 93–112.

14 RBM 5/3, ed. Jana ZACHOVÁ, Dolní Břežany 2000, s. 562, č. 1172; *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens* (dále jen *LBUS*) 2, ed. Colmar GRÜNHAGEN – Hermann MARKGRAF, Leipzig 1883, s. 217–218, č. 24; *LBUS* 1, ed. Colmar GRÜNHAGEN – Hermann MARKGRAF, Leipzig 1881, s. 14–17, č. 6; *LBUS* 2, s. 223–225, č. 27; *AKČ* 5, s. 20–21, č. 27, s. 16–17, č. 22; nevydaná kvitance vratislavského biskupa Václava pro Václava IV. z 24. prosince 1382; *AKČ* 5, s. 19–20, č. 26; *LBUS* 2, s. 237, č. 37; *AKČ* 5, s. 21, č. 28.

jeho uznání coby ochránce diecéze a také lenních slibů ke Grotkovskému vévodství, které biskupové získali v 50. letech 14. století. Je sem zařazena i listina lehnických bratrů v čele s biskupem Václavem II., která se však netýká biskupských držav.¹⁵ Následují dvě listiny velmistra řádu německých rytířů z let 1326 a 1337¹⁶ a poté již máme co do činění s písemnostmi jednotlivých slezských knížat.

Začíná se listinami hlohovských, stínavských a olešnických vládců – celkem napočítáme 10 listin z let 1327–1342.¹⁷ Za ně je zařazena listina Karla IV. pro Kazimíra Velkého z roku 1335.¹⁸ Po ní následují písemnosti Kazimíra Těšínského, Vladislava Opolského a Mikuláše Opavského.¹⁹ Od fol. 35v potom přichází větší soubor listin spojených s Minsterberskem, jeho postupným získáváním českými králi, jež bylo doprovázeno různými zástavami apod.²⁰ Podobný sevřený soubor představují písemnosti Jindřicha Javorského z let 1329, 1331 a 1337 týkající se zemí, které Jindřich dostával od Lucemburků, či se jich naopak vzdával.²¹ Od fol. 41r se setkáváme s dědickými a lenními listinami lehnických vévodů od 30. do 80. let 14. století.²² Po nich následuje pestrá třída různých vydavatelů (i mimo Slezsko),²³ pak se opět vracejí listiny se vztahem k Minsterbersku.²⁴ Zajímavý je několikačlenný soubor různých vydavatelů (nejmě říšských), kteří v roce 1351 dosvědčovali, že Jindřich Javorský kdysi své země přijal v léno od Ludvíka Bavora.²⁵ Závěr je pak tvořen listinami v různých záležitostech, jež se týkaly zvláště přebírání a rezignací na

15 *LBUS* 2, s. 76, č. 24.

16 *CDS* 18, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1898, s. 307–308, č. 4561, a *CDS* 29, s. 144, č. 5850.

17 *AKČ* 2, s. 123–125, č. 154, s. 128–129, č. 161; nevydaná listina Jana Lucemburského z 19. února 1327, v níž řeší nástupnictví v Olešnickém vévodství; *ACRB* 2, s. 105–106, č. 132, s. 223–224, č. 282, s. 167, č. 208, s. 118–119, č. 149, s. 202–204, č. 255–257.

18 *RBM* 4, s. 88, č. 224.

19 *AKČ* 2, s. 99, č. 124, s. 104–105, č. 131; *CIB* 2/1, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha – Leipzig 1896, s. 586, č. 637; *AKČ* 2, s. 75, č. 87; *RBM* 3, ed. Josef EMLER, Praha 1890, s. 610–612, č. 1557.

20 *AKČ* 2, s. 213–214, č. 268, s. 214–215, č. 269.

21 *AKČ* 2, s. 119–120, č. 150, s. 81–82, č. 97; *CDS* 22, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1903, s. 126, č. 5036; *AKČ* 2, s. 151–155, č. 189–193, s. 161–162, č. 201.

22 *AKČ* 2, s. 130–131, č. 163, s. 175, č. 219, s. 223, č. 281; *RSÍ* 1, č. 345; *LBUS* 1, s. 171–172, č. 46.

23 *RBM* 3, s. 602, č. 1536, s. 601, č. 1535; *AKČ* 2, s. 117–118, č. 148, s. 117–118, č. 149, s. 134, č. 168; *CDS* 29, s. 62, č. 5521; *AKČ* 5, s. 22–23, č. 30; *AKČ* 2, s. 220, č. 277, s. 220–221, č. 278; *CDS* 29, s. 150, č. 5856.

24 *RBM* 3, s. 519, č. 1332; *RSÍ* 1, č. 483; *ACRB* 2, s. 92–93, č. 82, s. 170–171, č. 134.

25 *LBUS* 1, s. 496, č. 10; *AKČ* 2, s. 160, č. 199, s. 158, č. 197, s. 163, č. 203; *LBUS* 1, s. 196, č. 55; *ACRB* 2, s. 244–245, č. 200, s. 245–246, č. 202, s. 246, č. 204, s. 247, č. 205, s. 247–248, č. 206.

rozličné majetky ve Slezsku z rukou českého krále.²⁶ Na fol. 57r končí první – a nejrozsáhlejší – vrstva kopiáře.

Jakkoliv by se mohlo zdát, že se jednalo o většinou (či dokonce úplnou) část silesiakálních listin korunního archivu, takové zdání klame. Již jen zběžná probírka současným fondem AČK doplněná také srovnáním s *Registrem desíti truhlic* z počátku 16. století svědčí o opaku. Chybí tu například chronologicky nejstarší písemnosti spojené se slezskou expanzí Václava II. (od Rudolfa Habsburského z roku 1290).²⁷ Marně v souboru také hledáme konfirmaci a inkorporaci Slezska ke Koruně z roku 1348 a totéž platí pro císařská potvrzení tohoto aktu (chybí tu i willebriefy jednotlivých kurfiřtů).²⁸ Vedle toho se zde nenachází ani řada dalších jednotlivin – stranou ponechme písemnosti vztahující se k menším majetkům, které se dostávaly do rukou českého krále,²⁹ ale zmiňme v této souvislosti například lehnické nástupnické dohody z roku 1356,³⁰ lenní listiny Přemka Těšínského (na Hlohovsko z roku 1384 a Těšínsko z roku 1366)³¹ nebo lenní listinu Vladislava Opolského z roku 1375.³² Silnou mezerovitost, ba dokonce snad i jistou nahodilost ve výběru listin, dokládá do kopiáře zařazená listina ze 14. října 1343, v níž Střelínští uznávají českého krále coby zeměpána, jestliže jejich dosavadní pán – Mikuláš Minsterberský – zemře bez mužských dědiců.³³ Podobné písemnosti vystavilo hned několik subjektů celého knížectví (Minsterberk, Frankenštejn, klášter Jindřichov); ty se také dodnes dochovaly v Archivu české Koruny v originální podobě.³⁴ Ovšem jen jedna z celého souboru – tedy města Střelína – byla v zimě 1416 předána spolu s ostatními silesiaky do Slezska.

V jednom či dvou případech se v souboru dokonce nacházejí listiny, které se Slezska přímo netýkají (písemnost Vladislava Lenčického a Dobřínského z listopadu 1333 vydaná v souvislosti s náhradou škod, které měla napáchat vojska českého krále v Lenčici a Dobřínsku).³⁵ Na druhé straně se zde

26 *ACRB* 2, s. 156–157, č. 195; *CDS* 29, s. 131, č. 5804, 5805; *ACRB* 2, s. 241–242, č. 196; *RBM* 4, s. 538, č. 1330; *ACRB* 2, s. 330, č. 267; *ACRB* 2, s. 254–256, č. 212; *Breslauer Urkundenbuch* (dále jen *UB*) 1, ed. Georg KORN, Breslau 1870, s. 203, č. 229; *ACRB* 2, s. 245–246, č. 202, s. 246, č. 203; *ACRB* 2, s. 306–307, č. 252.

27 *RBM* 2, s. 648, č. 1507, s. 652, č. 1514.

28 *BU*, s. 154–155, č. 172; *RBM* 5/1, ed. Jiří SPĚVÁČEK, Praha 1958, č. 333, 334, 339; *RBM* 6, s. 85–87, č. 148.

29 Srov. Mlada HOLÁ, *Bezprostřední majetky a zástavy českých králů ve Slezsku v letech 1331–1378 a jejich správa*, in: Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740, edd. Helena Dáňová – Jan Klípa – Lenka Stolárová, Praha 2008, s. 129–143.

30 *RBM* 6, s. 214, č. 397, s. 218–219, č. 402 a 403.

31 *LBUS* 1, s. 196–197, č. 62.

32 *LBUS* 2, s. 388–389, č. 8.

33 *RBM* 4, s. 539, č. 1332 (pod datem 15. 10.).

34 *RBM* 4, s. 536, č. 1325, s. 537, č. 1327, s. 537, č. 1328.

35 *AKČ* 2, s. 134, č. 168.

nachází několik dnes již v originále nedochovaných písemností (a v některých případech ani nevydaných v recentních edicích), jež tak v jednotlivostech budou moci rozšířit naše vědomosti o slezské politice českých králů. Patří sem například zajímavá kvittance vratislavského biskupa Václava Lehnického z roku 1384, která dokládá překvapivě úzké finanční vazby mezi ním a českým králem v době, kdy se Václav IV. jen těžko smiřoval s jeho instalací na vratislavský biskupský stolec.³⁶ Některé listiny mohou zpřesnit naše znalosti o lenním poddání některých knížat a okolnostech s tím souvisejících či o dědických dohodách mezi příslušníky jedné piastovské linie (Lehnicko-Břežsko).

Jiné písemnosti zase vzbuzují otázky, jak se do českého korunního archivu vůbec dostaly: k nim patří například pověřovací listina Kazimíra Velikého pro jeho vyslance určená pro mírová jednání v uherském Vyšehradu v létě 1335,³⁷ která činí dojem polské vnitřní komunikace mezi králem a jeho důvěrníky. Podobným případem je pak písemnost Wenera von Orseln, velmistra řádu německých rytířů, v níž v srpnu 1326 uzavírá spojenectví s Jindřichem VI. Vratislavským. Listinu patrně převzal Jan Lucemburský, když se ujal vlády ve Vratislavském knížectví, z knížecího archivu (který patrně tak jako tak měl připadnout novému zeměpánovi).³⁸

Využití kopiáře, zájem o státoprávní listiny

Předkládaný kopiář tak zcela nepochybně představuje první doklad zájmu slezské politické elity o zlistiněná práva vůči českým králům. Že byl kopiář nepochybně v užívání též v průběhu 15. století, je zjevné a svědčí o tom marginální poznámky v textu. Ty potom zase na druhé straně prokazují souvztažnost s mladší vrstvou kopiáře, tedy s pěti listinami opsanými na jeho závěrečná folia, která do té doby zůstávala prázdná. Marginální poznámky se týkají jednak registů zapisovaných do záhlaví jednotlivých opisů, jednak na okraje opisovaných listin. Tyto přípisky měly nepochybně za cíl zpřehlednit užití rukopisu – nejen z hlediska toho, kdo je zanesl, ale zvláště pro další uživatele. Veškeré druhotně zapisované poznámky vznikaly patrně ve stejnou dobu – a jak již naznačeno, byly zřejmě dílem stejného písaře, který na poslední folia zaznamenal ještě další písemnosti. Přihlédněme nyní právě k nim, protože jsou klíčové z hlediska datace této druhé fáze využívání kopiáře.

Oněch pět listin druhé vrstvy kopiáře má značný časový rozptyl – tři z nich se týkají majetkových práv vratislavského kláštera klarisek,³⁹ jedna

36 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. A 4, fol. 19v–20r.

37 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. A 4, fol. 4v; regist viz CDS 29, s. 55, č. 5489.

38 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. A 4, fol. 25r–25v.

39 CDS 18, s. 266–267, č. 4413; CDS 22, s. 63, č. 4835; CDS 29, s. 7, č. 5309.

rezignace Ludvíka Uherského na slezská knížectví⁴⁰ a poslední potom olbínské premonstrátské kanonie.⁴¹ Právě poslední listina je z hlediska datace druhé vrstvy kopiáře nejdůležitější. Zmíněné privilegium, v němž kníže Boleslav IV. Kadeřavý potvrzuje darování učiněné ve prospěch premonstrátské kanonie na Olbíně, vzniklo původně již v roce 1149. Dochovalo se však pouze zde a v kopiáři premonstrátské kanonie. Nadpis nad opisovanou listinou v kopiáři slezských privilegií říká, že za vzor pro reprodukování písemnosti zde sloužila právě ona *Matricula Vincencii*, tedy zmíněný premonstrátský kopiář. Ten byl sepsán mezi lety 1487–1492, které tak vyznačují terminus post quem, kdy mohl nejen zmíněný opis, ale také celá tato druhá část kopiáře vzniknout.

Ale pokračujme dále. Výše již zaznělo, že písarská ruka této části kopiáře je shodná, nebo velmi podobná té, která zanašela do první části rukopisu všechny poznámky včetně registů. Ostatně i její písarský profil skutečně poukazuje na přelom 15. a 16. století, kdy zřejmě zájem o rukopis znovu stoupl. Odpovídají tomu i arabské číslice, které zachycují u některých listin rok jejich vydání: mají často ještě archaický tvar (u číslic 4, 5 a 7) odpovídající druhé polovině 15. století.

Jaký je charakter těchto poznámek? Tak jako u jiných srovnatelných rukopisů obdobného obsahu jsou to hlavně poukázání na důležitá místa v textu, která se dějí buď zvýrazněním řádků po straně, podtržením příslušné textové pasáže, nebo (či zároveň s předchozím) vypisováním určitých hesel shrnujících obsah dané textové partie. Poněkud jiný charakter mají poznámky na fol. 2v a 3r, které doplňují chybějící slova opisu. Můžeme se snad domnívat, že písař tu měl k dispozici originály, podle nichž opis korigoval? Nelze to sice vyloučit, nicméně originály zmíněných dvou listin se i na přelomu 15. a 16. století nacházely stále v českém korunním archivu (a jsou tam uloženy dodnes). Rozvržení poznámek včetně záhlavních registů není rovnoměrné. Zatímco registry s několika málo výjimkami shrnují obsah prvních 41 listin, u poznámek ostatního typu je tomu ještě jinak. Ty jsou rozesety po téměř celém rukopise, nicméně s jedním výrazným těžištěm: těmi jsou listiny č. 11–15 a 17;⁴² tedy ty, které se týkaly vztahu českého krále a vratislavského biskupství (potažmo kapituly). Sem zřejmě směřoval zájem písaře připisujícího některé další listiny (jak již naznačeno, čtyři z pěti se týkaly vratislavských klášterů) i pracujícího již se stávajícím textem kopiáře. Jaké konkrétní důvody ale stály za zájmem o zmíněné písemnosti někdy na přelomu 15. a 16. století, přesně nevíme.

40 CDM 10, ed. Vincenz BRANDL, Brno 1878, s. 183–184, č. 160.

41 *Schlesisches Urkundenbuch 1. 973–1230* (dále jen *SUB*), ed. Heinrich APPELT, Wien – Köln – Graz 1971, s. 13–15, č. 19.

42 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. A 4, fol. 8r–19v, 20r–22r.

Každopádně i jiné státoprávní listiny České koruny budily ve vratislavském prostředí pozornost, která – zdá se – sílila koncem 15. století. Již výše byla řeč o listině Ludvíka Uherského z roku 1372, jejíž transsumpt si Vratislavští zajistili a nechali opsat na závěr studovaného kopíře. Ale doklady najdeme i jinde. V tzv. *Liber buculatus* – inventáři městských listin z roku 1484 – je evidována rovněž Karlova „inkorporační“ listina Braniborska;⁴³ do městského kopíře z poloviny 14. století byla zhruba o sto padesát let později opsána Karlova Zlatá bula pro říši⁴⁴ a asi v polovině 15. století byla do městské pamětní knihy *Liber magnus* zaznamenána Karlova konfirmace první listiny⁴⁵ ze souboru nazvaného Zlatá bula sicilská.⁴⁶

Rozdělení archivu

To, že byl český korunní archiv v zimě roku 1416 rozdělen, představuje bezprecedentní událost v jeho starších dějinách. Samozřejmě archiv se v pozdním středověku přesouval, postupně se doplňoval z různých zdrojů, ale nejnajdeme analogickou situaci s tou, která by se rovnala jeho rozdělení.

Na druhou stranu nelze zapomínat, že sevřené pojetí registratury či archivu s ohledem na její/jeho nedělitelnost je spíše spojeno až s dobou počínajícího raného novověku, kdy se i jinde v Evropě začínají sjednocovat, a de facto tedy vytvářet centrální archivy jednotlivých zemí. Nebylo do té doby zcela výjimečné, že písemnosti centrální či lokální správy byly přechovávány na různých místech.⁴⁷ I v českém stavovském prostředí na prahu raného novověku můžeme podobnou nevyhraněnost konstatovat – příkladem tu budiž jediný známý svazek desk zemských, který požáru Pražského hradu v roce 1541 unikl jen díky tomu, že byl v osudový okamžik uložen jinde.⁴⁸ Žádosti

43 Tamtéž, sign. D 12, fol. 40v.

44 *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356 (Bulla aurea Karoli IV. imperatoris anno MCCCLVI promulgata)*, ed. Wolfgang D. FRITZ, Weimar 1972; srov. *Vorwort*, in: *Die Goldene Bulle. Politik – Wahrnehmung – Rezeption* 1, edd. Ulrike Hohensee – Mathias Lawo – Michael Lindner – Michael Menzel – Olaf B. Rader, Berlin 2009, s. 11–14, a další příspěvky v tomto sborníku.

45 CDB 2, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1912, s. 92–94, č. 96.

46 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. E 1,1, fol. 29r–30r; srov. L. BOBKOVÁ, *Zlaté buly sicilské*, s. 98–126.

47 Ellen WIDDER, *Kanzler und Kanzleien im Spätmittelalter. Eine Histoire croisée fürstlicher Administration im Südwesten des Reiches* (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, 204. Band), Stuttgart 2016, s. 185nn., 242nn.; Randolph C. HEAD, *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record-Keeping, 1400–1700*, Cambridge 2017, zvláště s. 135–217.

48 *Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae. Nejstarší zbytky desk zemských pohonných*, edd. Josef EMLER – František DVORSKÝ, Praha 1868, s. III–XI.

stavů o vydání části korunního archivu – za účelem jejího použití v aktuálních sporech – jsou nicméně doloženy až z mladší doby.⁴⁹

Vrátíme-li se k českému korunnímu archivu, pak ovšem mnoho obdob s vřatislavským přesunem nenacházíme. Jediné, co lze uvést jako velmi vzdálenou paralelu, je odvezení několika listin habsburskými vévody v roce 1307, kdy se českým králem stal Rudolf Habsburský a kdy zároveň zemští předáci ve Znojmě roku 1307 museli garantovat následnictví českého trůnu v celém habsburském rodu. Několik státoprávních listin se potom do Prahy vrátilo až za vlády Karla IV.⁵⁰

Proč Slezsko, proč Vratislav?

Věnujme se také okolnostem převozu písemností, které, jak jsme slyšeli, byly ve středověkých dějinách českého korunního archivu ojedinělé. Položme si otázku, kdo mohl stát v pozadí celé akce? Jednoznačně nás napadá i zdánlivě jasná odpověď: zástupci Slezska na Václavově dvoře. V odborné literatuře již bylo konstatováno, že zastoupení Slezanů na dvorech lucemburských králů bylo poměrně silné – zvláště za vlády Karla IV.,⁵¹ nicméně zdá se, že v době panování Václava IV. slábně. Procházíme-li seznamy relátorů i členů kanceláře,⁵² je zjevné, že jejich zastoupení postupem času klesá a v předmětné době, tedy v samotném závěru vlády Václava IV., je minimální. Jak však nedávno správně upozornila Mlada Holá,⁵³ je možné, že to je do určité míry zdání, které souvisí se změnou pramenné báze: zatímco pro dobu vlády Karla IV. se při složení jeho dvora opíráme o svědečné řady jeho listin, ty potom z Václavových písemností téměř mizí, a jsme tak nuceni pracovat s relačně-konceptními poznámkami, které však přece jen odrážejí již užší zapojení osob do panovnícké administrativy. Ani pokud jde o emisi Václavových písemností pro slezské příjemce, nepozorujeme v posledních dvou desetiletích jeho vlády nijak vyšší frekvenci. Nicméně k otázce propojení Václava IV. a některých důležitých osob slezské politické scény se ještě za okamžik vrátíme.

Přejděme ke druhé otázce – proč Vratislav? Výše jsme naznačili variantu osobnosti Jindřicha Lefla z Lažan, který byl tehdejší vřatislavským

49 SOA Třeboň, Historica, sign. 5675: 2. července 1569, Moravští stavové shromáždění na zemském sněmu v Olomouci žádají císaře Maxmiliána II. o udělení povolení, aby jim byly vydány originály nebo vidimusy listin, týkajících se Opavského knížectví, neboť je potřebují ve sporu se slezskými stavy (za upozornění na tuto písemnost děkuji doc. Martinu Čapskému).

50 R. KOSS – O. BAUER, *Archiv Koruny české* 1, s. 53–55.

51 Mlada HOLÁ, *Slezská knížata na lucemburském dvoře*, in: Lucemburkové, edd. F. Šmahel – L. Bobková, s. 408–413.

52 Ivan HLAVÁČEK, *Slezané – příslušníci vřatislavského biskupství na dvoře Václava IV.*, in: Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej, ed. Antoni Barciak, Katowice 2000, s. 121–132.

53 M. HOLÁ, *Slezská knížata*, s. 413.

hejtmanem, jako možného spiritus movens celé akce. Nicméně stranou nemůžeme ponechat ani angažmá Vratislavských. Obě složky – tedy vratislavský patriciát a vratislavský hejtman – ovšem měly v politické oblasti mnoho společných zájmů a zdá se, že i při sledovaném „archivním“ přesunu jednaly společně. Jak ještě uvidíme, i v dalších úvahách dojdeme k jejich částečnému protnutí.

Neměli bychom přecházet bez bližšího vysvětlení, že listiny z korunního archivu byly převezeny právě sem. Poněkud samozřejmé vnímání této skutečnosti způsobuje především fakt, že politické postavení Vratislavi v desetiletích po roce 1420 stoupalo, když si město již trvale zajistilo vratislavský hejtmanský úřad. Do té doby jej však vykonávalo jen krátkodobě (naposledy v letech 1403–1404).⁵⁴ I když oderská metropole měla výsadní postavení ve slezském prostoru, přesto zde šlo o listiny celoslezského dosahu, z nichž se v podstatě všechny týkaly jednotlivých slezských knížat, s nimiž ovšem město nebývalo vždy v souladu. A v letech kolem roku 1416 to byl zvláště dlouhodobý spor s opolskými vévody, který vzájemné vztahy zatěžoval. Napadá nás otázka, zda nebyl vhodnější kandidát pro převzetí listin – již záznam v *Liber magnus* ukazuje na určitou zprostředkovatelskou roli vratislavského hejtmana, ale ve sledované době existovaly také alternativní struktury, které vytvářely základy rodící se zemské slezské obce s naprosto dominujícím knížecím prvkem. A dodejme, že to byly právě knížecí listiny, které byly hlavním obsahem předávaného souboru. Jednalo se zde o spolky slezských knížat, existující již od 80. let 14. století, nebo paralelně fungující rytířský spolek Obojku honičního psa.⁵⁵ Oba dva sledovaly částečně společný cíl – především zajištění míru v zemi, aniž by se vymezovaly proti králi: snahou bylo naopak jednat s ním v souladu. Je tak možné, že v případě převezení listin mohlo jít o konkurenční podnik vratislavské městské rady (možná společně s hejtmanem), která se ráda pasovala do role silného hráče na slezské politické scéně. Tím ovšem do značné míry byla a již v roce 1337 mohla vratislavská městská rada reprezentovat v zastoupení panovníka, jak o tom svědčí listina Jana Lucemburského, který příkazoval všem úředníkům města Kaṭy, že mají složit slib věrnosti buď přímo jemu, nebo v jeho zastoupení vratislavské městské radě.⁵⁶

Nezapomínejme také na roli vratislavského kapitálu v politice lucemburských králů. Ten měl značnou váhu již od dob Jana Lucemburského, kdy to

54 M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 77–78.

55 Martin ČAPSKÝ, *Spolek slezských knížat a jeho role v politice Zikmunda Lucemburského (k otázce kontinuity mocenských mechanismů pozdního lucemburského období)*, in: *Piastowie śląscy*, ed. A. Barciak, Katowice, s. 204–220, zde s. 208, 210–211; Kazimierz ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 78.

56 AKČ 2, s. 161–162, č. 201.

byl právě místní patriciát, který bývá pasován do role jazýčku na vahách při rozhodování Jindřicha VI. Vratislavského o budoucí politické orientaci knížectví. Ostatně vratislavský patriciát se finančně podílel také na další slezské expanzi Jana Lucemburského.⁵⁷ Byl to ale zvláště Karel IV., který začal využívat potenciál městských financí ve větší míře. Ten byl přetvářen do podoby složitých splátek jeho věřitelům (nikoli nutně měšťanského původu), pomocí nichž panovník vytvářel subtilní finanční i jiné vazby mezi sobě blízkými.⁵⁸ Týkalo se to jak kapitálově silné Vratislavi, tak zvláště řady říšských měst – na prvním místě Norimberka.⁵⁹ Tento trend potom pokračoval i za vlády Václava IV.

Vratislav ve druhé polovině 14. století pravidelně odváděla českým králům 560 hřiven stříbra ročně.⁶⁰ Městské účty lucemburské doby, které by nejlépe poodhalovaly tlak panovnického fisku na Vratislav, jsou ovšem dochovány jen torzovitě. Víme ale, že město často odvádělo panovníkovi i další „pomoci“: například v roce 1386 mu poskytlo vedle běžné dávky 560 hřiven ještě dalších 600 hřiven.⁶¹ Do kreditních transakcí ale nebylo zapojeno jen město či vybraní patriciové, ale i jiní hráči na slezské politické scéně. Patřila sem také některá slezská knížata – v závěru vlády Karla IV. byl jeho významným věřitelem (prameny hovoří o částce 2 200 hřiven) Jindřich Zaháňský.⁶² Neznámou, ale patrně ne příliš nízkou sumu dal k dispozici Václavu IV. také Jindřich Břežský.⁶³ V 90. letech 14. století se do jejich řad počítal i v té době nejvýznamnější Slezan na Václavově dvoře – Přemysl Těšínský.⁶⁴ V první polovině vlády Václava IV. hrál jistou roli také úvěr vratislavských biskupů, byť tady šlo spíše ještě o splacení kreditu poskytnutého lucemburským exponentem Přeclavem z Pohořelé.⁶⁵ V těchto vazbách pokračoval alespoň na počátku svého působení i jeho nástupce na vratislavském stolci – biskup Václav. Jakkoliv Václav IV. nepatřil k podporovatelům jeho biskupské kandida-

57 Zdeněk ŽALUD, *Financiers to the Blind King. Funding of Court of John the Blind (1310–1346)*, in: *Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages*, ed. Roman Zaoral, New York 2016, s. 59–75, zde s. 70.

58 Stefan WEIß, *Karl IV. und das Geld – Einige Beobachtungen*, in: *Rom 1312. Die Kaiserkrönung Heinrichs VII. und die Folgen. Die Luxemburger als Herrscherdynastie von gesamteuropäischer Bedeutung (= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 40)*, Köln 2016, s. 207–220, zde s. 217.

59 Peter MORAW, *Deutsches Königtum und bürgerliche Geldwirtschaft um 1400*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 55, 1968, s. 289–328, zvláště s. 291–313.

60 Mlada HOLÁ, *Vratislavská hejtmanská kancelář za vlády Jana Lucemburského a Karla IV.* (SAP 61/2 Supplementum), Praha 2011, s. 133.

61 *CDS 3*, ed. Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1860, s. 116.

62 AP Wrocław, *Dokumenty miasta Wrocławia*, č. 633.

63 *LBUS 2*, s. 651, č. 13.

64 AP Wrocław, *Dokumenty miasta Wrocławia*, č. 780.

65 *BU*, s. 225–226, č. 270, s. 226–227, č. 271.

tury, přesto hned v roce 1382 mu nově designovaný biskup poskytl půjčku ve značné výši.⁶⁶ Postupem doby se k finančně dotujícím českého krále zařadili také vratislavští a svídníčtí hejtmané – ti tak reprezentovali královský majetát ve slezských knížectvích nejen z pozice zástupců královské moci, ale zároveň s ní, resp. s jejím nejvyšším představitelem, byli pomocí úvěrů provázáni.⁶⁷

Nicméně nejdůležitějším poskytovatelem úvěru pro české krále ve Slezsku byla Vratislav, respektive někteří měšťané tohoto města. Již výše byla řeč o pravidelném ročním platu z města. Jeho výše odpovídala takřka 450 kopám pražských grošů, a bylo to tedy více, než kolik odvádělo kterékoliv české královské město v rámci speciální berně.⁶⁸ Výdaje ovšem mohly být příležitostně výrazně vyšší, jak dokládají koneckonců také účty Nového Města pražského⁶⁹ či Zhořelce⁷⁰. Ty se navyšovaly nejen v případech pobytů českého krále ve městě,⁷¹ ale také v důsledku hlubšího fiskálního tlaku panovníka. Ještě v závěru vlády Karla IV. poskytla města Vratislavského knížectví českému králi půjčku ve výši 3 000 hřiven.⁷² Byla to vysoká suma, zvážímeli pro srovnání hospodářský potenciál českých královských měst a částky, které odváděla na speciální berni. Půjčky vratislavské městské reprezentace ale pokračovaly i za vlády Václava IV., kdy dosahovaly nezřídka výše mnoha set hřiven grošů.⁷³ Ovšem poměrně vysoké částky půjčovali českému králi i jednotliví vratislavští měšťané. Tato praxe měla v lucemburském rodě tradici. Tímto způsobem spolupracoval s některými předními vratislavskými měšťany již Jan Lucemburský⁷⁴ a platí to i pro vládu Karla IV.⁷⁵ Václav IV. se

66 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. A 4, fol. 19v–20r.

67 AP Wrocław, Rep. 132 a. Depozyt miasta Dzierżoniowa, č. 12 (52); Dokumenty miasta Świdnicy nr 387 (U 434).

68 Rostislav NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: *Historia docet*. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, edd. Miloslav Polívka – Michal Svatoš, Praha 1992, s. 329–339.

69 Ivan HLAVÁČEK, *Dvě zastavení u vztahu Václava IV. a českých měst*, in: *Poceta Josefu Petráňovi*. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráňe, edd. Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek, Praha 1991, s. 55–78, zde s. 66nn.

70 Ivan HLAVÁČEK, *König Wenzel und Görlitz. Beziehungen zwischen Zentral- und Lokalgewalt im Spiegel der Verwaltungsgeschichte des ausgehenden 14. Jahrhunderts*, in: *Ivan Hlaváček, Höfe – Residenzen – Itinerare*, edd. Mlada Holá – Martina Jeránková – Klára Woitschová, Praha 2011, s. 43–56.

71 Mlada HOLÁ, *Pobyty Jana Lucemburského a Karla IV. ve Vratislavi v letech 1327–1345*, in: *Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27–29 września 2005 roku*, edd. Josef Dobósz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowska, Poznań 2007, s. 217–232.

72 BU, s. 244–245, č. 298.

73 AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, č. 660.

74 Z. ŽALUD, *Financiers to the Blind King*, s. 70.

75 Wolfgang von STROMER, *Der kaiserliche Kaufmann – Wirtschaftspolitik unter Karl IV.*, in: *Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, ed. Ferdinand Seibt, München 1978, s. 63–73.

nechoval jinak a půjčky poskytnuté některými vratislavskými patricií mohly dosahovat výše přes 1 000 hřiven,⁷⁶ ba i výrazně více.⁷⁷ Častěji šlo ale o sumy v řádu stovek hřiven.

U některých rodin lze pozorovat kontinuitu finančních vazeb k českým králům napříč 14. stoletím: takovým případem je rodina Tyla z Lehnice, jehož syn Franz Schreiber měl úzké finanční vazby k Václavu IV.⁷⁸ Franzovým švagrem byl mimochodem Petr Bunzlauer (z Boleslavce) – přední představitel vratislavské hejtmanské kanceláře: z některých panovnických transakcí je zjevné, že též on poskytoval panovníkovi úvěr (i spolu se svým bratrem Mikulášem).⁷⁹ Patrně jedním z největších vratislavských věřitelů českého krále byl Jakub Schwarz, příslušník rozvětveného patricijského rodu Nigerrů.⁸⁰ Rod měl vazby již ke dvoru Karla IV.,⁸¹ ale nezříkal se ani finančních služeb vůči některým slezským vévodům.⁸² Někteří z vratislavských obchodníků měli dokonce silnější kontakty na pražské měšťanské prostředí. Specifickým případem je tu zvláště postava Hanuše z Mühlheimu, jehož v této době musíme počítat už k pražskému měšťanstvu, nicméně jeho kořeny sahaly do Vratislavi a ostatně i jeho finanční zájmy ze strany královského fisku jej se Slezskem stále spojovaly.⁸³ Do této skupiny patří také již zmíněný měšťanský rod Bunzlauerů – u nich je nejlépe patrné úzké provázání služby panovníkovi s jejich finančními zájmy. Rodina je měla nejen ve Vratislavi, ale také ve Svídnicku,⁸⁴ ba i v Čechách: v roce 1414 totiž udělil Václav IV. Mikuláši Bunzlauerovi roční garanci bezpečnosti před vymáháním dluhů ve všech korunních zemích.⁸⁵ A dodejme ještě jednu, nikoliv nepodstatnou skutečnost: Mikuláš Bunzlauer byl jedním ze dvou zmíněných vratislavských měšťanů, kteří v Praze slezské listiny korunního archivu přebírali.⁸⁶

Od počátku 15. století jsou řady slezských věřitelů Václava IV. rozšiřovány také ve významné míře o exponenty jeho moci na tamním území. Tato

76 BU, s. 245–246, č. 299.

77 AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, č. 889, 955.

78 *Wykaz regestów dokumentów archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, ed. Wincenty URBAN, Warszawa 1970, s. 63, č. 350; Gerhard PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter* (= Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 30), Breslau 1929, s. 190, 191.

79 AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, č. 1055.

80 Tamtéž, č. 889; Mateusz GOLIŃSKI, *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji. Cz. 1, 1345–1420*, Wrocław 2011, s. 30.

81 G. PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat*, s. 181.

82 Tamtéž, s. 182.

83 Tamtéž, s. 63–65.

84 M. GOLIŃSKI, *Przy wrocławskim rynku*, s. 88; G. PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat*, s. 190.

85 Grzegorz MYŚLIWSKI, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek). Centrum czy peryferie?*, Wrocław 2009, s. 256.

86 Druhým byl Peter Rothe.

tendence byla sice patrná již předtím (např. u Těmy z Koldic), ale nyní je intenzivnější. Týká se jak vratislavských, tak svídnických hejtmanů, v jejichž osobách se tak začínala propojovat nejen administrativní, ale také pro ně výhodná finanční spolupráce s panovníkem. Celkově lze tedy říci, že finanční vazby Vratislavi k českému králi byly velmi silné. Nemáme prozatím dostatek srovnávacích studií, které by nám prozradily, do jaké míry byly tyto finanční transakce na ose Václav IV. a vratislavský patriciát jak co do výše, tak frekvence výrazněji nad průměrem spoluúčasti měšťanského kapitálu na panovnické vládě. Z výše řečeného ale plyne, že tato spolupráce byla velmi intenzivní a mohla do jisté míry ovlivňovat Václavovo rozhodnutí převést slezskou část korunního archivu do Vratislavi. Ostatně vratislavské poselstvo dorazivší do Prahy počátkem února 1416 definitivně dojednálo nejen přijetí zmíněných listin, ale také několik privilegií ve prospěch města, které měly zlepšit jeho finanční kondici podstatně zatíženou také nedávným tlakem královského fisku.⁸⁷

Svídnické paralely?

Vratislav nebyla centrem jediného imediátního slezského knížectví a neměla jako jediná ambice přechovávat a shromažďovat písemnosti, které se týkaly osudů celého knížectví (byť v případě Vratislavi byl tento zájem rozšířen na celé území Slezska). Ve Svídnicí v průběhu 14. století vznikly nejméně dva kopíře městských privilegií. Zatímco ten starší, sepsaný krátce po roce 1355, obsahuje výlučně listiny týkající se bezprostředně města,⁸⁸ obsah druhého kopíře je již různorodější. Vznikal patrně v 70. a 80. letech 14. století a kromě různých privilegií určených pro město se tu setkáváme také s listinami Karla IV. vyplývajícími z dědických dohod uzavřených s Bolkem II. Svídnickým. Narážíme tu tak na Karlovu listinu z října 1369, v níž zlistňuje, že po jeho smrti budou dědici jeho následníci na českém trůnu (č. 12c)⁸⁹ a také že po jeho smrti v knížectví nastoupí vládu Václav IV. (č. 13).⁹⁰ Tyto Karlovy listiny potom doplňuje prohlášení mladého Václava IV. z téhož dne se stejným vyzněním (č. 15).⁹¹ Jakkoli se tedy jedná jen o vzdálenou paralelu k vratislavskému případu, přesto neponecháme stranou, že to mohla být právě města, která coby centra jednotlivých knížectví (a silnější byla tato tendence pochopitelně v imediátních knížectvích) měla sklon zastupovat zájmy širšího

87 AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, č. 1328, 1329; Cezary BUŚKO – Mateusz GO-
LIŃSKI – Michał KACZMAREK – Leszek ZIĄTKOWSKI, *Historia Wrocławia. Od pradziejów
do końca czasów habsburskich*, Wrocław 2001, s. 165.

88 Tomáš VELIČKA, *Nejstarší kopíř města Svídnice*, Slezský sborník 112, 2014, s. 251–274.

89 AP Wrocław, Akta miasta Świdnicy, sign. 411, fol. 21v–22r.

90 Tamtéž, fol. 23v.

91 Tamtéž, fol. 23v–24v.

politického regionu a ventilovala tento zájem v různých rovinách: vedle role komunikačního centra⁹² to mohl být právě zmíněný aspekt.

Závěr

Převoz části českého korunního archivu do Vratislavi byl značným zásahem do jeho osudů, jakkoliv jeho rozdělení nakonec zůstalo epizodou. Pozoruhodné je, že k takto významnému činu ve prospěch Slezska (anebo Vratislavi či vratislavského hejtmána?) došlo v době, kdy se podle všeho zdá, že zastoupení Slezanů na královském dvoře je minimální. Každopádně je zjevné, že zde šlo o víc než jen o archivní převoz, nýbrž máme co do činění s politickou akcí, jejíž pozadí nám však z větší části uniká. Vedle politické emancipace Slezska, Vratislavi (či ve spojení s vratislavským hejtmánem) hrála ale patrně roli i finanční potence města,⁹³ ba jeho jednotlivých měšťanů, kteří byli důležitými věřiteli Václava IV. K věřitelům panovníka ostatně náležela dvě ze tří jmen, jež byla v městské pamětní knize v souvislosti s předáním listin zmíněna: Jindřich Lefl z Lažan, vratislavský hejtman, a vedle něj vratislavský měšťan Mikuláš Bunzlauer. O tom, že převzetí listin z korunního archivu do Vratislavi mělo celoslezský rozměr, svědčí také nenápadný nadpis v městské pamětní knize v záhlaví již zmiňovaného záznamu. Zní: *Signatura de litteris ducum Silesie*. Titulatura „slezské kníže“ se právě na přelomu 14. a 15. století začala prosazovat pro všechny – i hornoslezské – vévody jako jednotné označení.⁹⁴ Zde je navíc zjevně vztažena i na opavské vévody, jejichž listiny jsou v kopiáři obsaženy. Jejich přimykání se Slezsku urychlila paralelní správa Ratibořského knížectví,⁹⁵ ale na přelomu 14. a 15. století ve svých vlastních listinách titul „dux Slesie“ ještě nepoužívali.⁹⁶ Kopiář tak jednoznačně dokládá postupující „zrození země“⁹⁷ i v tomto směru. Dochovaný kopiář, který byl předmětem této studie, tak představuje nejen cenné svědectví o akci jako takové, ale rovněž o stavu korunního archivu bezprostředně před husitskými válkami a v neposlední řadě přináší znění některých dosud málo známých, nebo zcela neznámých písemností souvisejících s politikou českých králů ve Slezsku v průběhu 14. století.

92 Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska*, Praha 2013, s. 40nn. Srov. též Bogusław CZECHOWICZ, *Dvě centra v Koruně: Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*, České Budějovice – Hradec Králové 2011.

93 Srov. Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách 1*, s. 305–312.

94 G. BIERMANN, *Seit wann sahen sich die oberschlesischen Piasten*, s. 54.

95 Z. JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách 1*, s. 335–336.

96 Iwona PIETRZYK, *Kancelaria Przemysławów opawskich w XIV i początkach XV wieku*, Katowice 2008, s. 67.

97 M. ČAPSKÝ, *Zrození země*.

„Aby svobody a spravedlnosti naše v celosti zůstávaly.“ Formování a reprezentace zemského programu Slezska ve svazku českých korunních zemí v pozdním středověku

Martin Čapský

V pátém díle syntézy dějin českého národa nadepsal František Palacký jednu ze svých kapitol „*Práva Koruny české*“ s chronologickým vymezením 1500 až 1512. Obsahová gradace tohoto oddílu přichází až v samotném závěru, v němž Palacký líčil spor mezi českými a uherskými stavy o korunní příslušnost Slezska. Zatímco česká strana požadovala, aby slezská zemská reprezentace skládala svoji přísahu do rukou krále coby nositele české koruny, její uherští protivníci získali výhodu, neboť panovník byl ochoten přijmout do svých rukou hold coby král uherský. Ostré ohrazení, jež z české strany následovalo, krále zaskočilo. V listu, který František Palacký parafrázoval, a ještě více v dalším listu, jenž zůstal zachován v někdejším rožmberském rodinném archivu, sáhla česká strana k výhrůžce zbavení krále trůnu, pokud se nezachová podle svého slibu a přísahy a roztrhne svazek korunních zemí. Pražská města se na výzvu pražského purkrabího Lva z Rožmitálu začala chystat k válce s Uherským královstvím. Vladislav II. Jagellonský nakonec nenechal konflikt překloupat do jeho ozbrojené fáze, couvl a raději na odebrání holdu ve Vratislavi rezignoval. Citovaný autor ve svém příběhu upřednostnil panovníka a české stavy, zatímco o argumentech uherských stavů, a dokonce ani samotných Slezanů se mnoho nedozvídáme. Snad jen, že vrchní slezský hejtman Kazimír Těšínský mohl být ve svém postoji ovlivněn sňatkovým spřízněním s Janem Zápolským. František Palacký nezmínil ani dosud nevyplacenou sumu 400 tisíc uherských zlatých, která měla připadnout Uherské koruně na základě tzv. Olomouckých dohod po případném scelení českých korunních zemí.¹

Avšak důvody nejednoznačného postoje slezských knížat a stavů imediátních knížectví mohly mít i jiné kořeny. Během více než dvaceti let (de facto

1 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého* 5, s. 351–379. K jednání Lva z Rožmitálu s pražskými městy Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* 10, Praha 1894, s. 302–303. Manévrovací prostor Vladislava II. Jagellonského byl omezen jeho současnou snahou o zajištění případných nástupnických nároků dcery Anny. Blíže L. BOBKOVÁ, *Česká koruna na sklonku středověku*, s. 84–85.

a nikoli de iure) jejich stýkání se s Uherskou korunou a také díky správním opatřením Matyáše Korvína došlo k institucionálnímu završení předchozího vývoje politického sjednocování někdejších paralelně vystupujících knížectví do podoby země se systémem správních a zároveň zemsky symbolických orgánů, jakým byl zemský sněm a zemský soud, a dokonce i k definování „hlavního města“ Slezska, jímž byla Vratislav.² Při sledování argumentace českých stavů ve sporu o zemskou příslušnost Slezska můžeme získat dojem, že tento posun nereflektovaly, nebo jen částečně. V listu z někdejšího rožmberského archivu je sice užíván termín „země slezská“, ale ona i jiné země ke Koruně příslušející jsou údajně do království „vpojeny“.³ Tento termín postihoval i obecnější přístup českých stavů k tzv. vedlejším zemím, který se projevoval například jejich opakovaným pomíjením při volbách českých panovníků. Můžeme ale uvést i další situace. V apelu české šlechty na Vratislav z poloviny 15. století, v době jejího odporu vůči Jiřímu z Poděbrad, hájili signatáři opovědných listů loajalitu poddaných Koruny vůči králi. Nebyl to už výhradně panovník, který by se snažil prosadit svá zeměpanská práva, ale jeho obhajoby (a také obhajoby vykonané volby) se ujala zemská obec. Ona sama usiluje o obnovení „hierarchické moci“, podle svých představ. Výše citovaný list z roku 1511 ovšem již reprezentuje nové schéma. Už ne král (ten je králem na trůn povoláným), ale české stavy jsou garantem řádu, řádu Koruny, korunního dobrého. Jestliže přijmeme tezi o představách přirozeného rozložení moci jako kulturního konstruktů, nezbyvá než se současně ptát, pomocí jakých nástrojů byla tato představa české zemské obce legitimizována. Když si srovnáme výpovědi soudobých pramenů, můžeme konstatovat, že nejčastěji využívaným legitimizačním aktem se stal odkaz na vůli císaře Karla IV. Ustavení Koruny je dílem císaře Karla IV., opakovaně zdůrazňují stavy, ty pak naplňují jeho vůli, resp. jeho vůli interpretují. Odkazy na císaře Karla IV. se ve zmiňovaném listu i v mnoha dalších pramenech opakují. Podíváme-li se na politická jednání v pozdně středověkých Čechách, vidíme, že nešlo o ojedinělý jev. Právě naopak. Stavy se zmocňují kontroly hradu Karlštejna. Stavy prosadily svoji kontrolu korunního archivu. Rozšířily se stručné výtahy z *Maiestas Carolina*, které se dodnes nacházejí v řadě archivů. Dokonce i Nové Město pražské se hlásí ke Karlovi jako ke svému zakladateli a hodlá naplňovat, ústy konšelů, kazatelů i cechů, jeho vůli.

Původně monarchický program císaře Karla IV. je tak v pozdním 15. století adoptován a adaptován zemskou reprezentací a stává se zemským programem. Česká zemská obec se zmocnila císařova odkazu a vystavěla na něm identitu korunních zemí. Vladislav Jagellonský tak při své návštěvě Vratislavi

2 K právním reformám Matyáše Korvína více Mlada HOLÁ, *Integrační tendence ve správě Slezska za Matyáše Korvína*, in: L. Bobková a kol., *Česká koruna na rozcestí*, s. 106–135.

3 Srov. SOA Třeboň, Historica, sign. 4263.

nečelil jednomu z mnoha dalších drobných konfliktů ohledně vymezení královské a stavovské moci. Naopak dostal se do kolize s jádrem stavovského programu, s robustně ukotveným korunním programem s opírajícím se o evokaci (údajně) vůle císaře Karla IV.

Na počátku 16. století už ale můžeme doložit existenci slezského zemského vědomí, které se s asymetrickými představami českých stavů ohledně fungování Koruny ocitalo v přímém rozporu. Od vědomí sounáležitosti budované nejprve mezi knížaty na bázi rodové spřízněnosti a později nabírající podoby politické spolupráce ve spolcích a landfrýdech, které upravily podobu jeho geografického vymezení, postoupil konstrukt politické identity až k představám o podílu Slezanů na volbě hlavy korunních zemí a také k obhajobě zemských výsad.⁴ Polský právní historik Marian Ptak mj. upozornil na prohlášení slezského zemského sněmu konaného v Hlohově za přítomnosti českého krále Ferdinanda I. v roce 1546, na kterém knížata a stavy imediátních knížectví deklarovala, že jsou jejich práva v rámci Koruny pojištěna zvláštními smlouvami, „*neboť oni se z vlastní vůle s Korunou spojili a začlenili se do jejího svazku [... vermischit, verleibet und vereiniget]*“.⁵ Pomineme-li pro tuto chvíli neexistenci právní instituce Koruny v době, kdy se slezská knížata a knížectví stávali leníky nebo bezprostředně ovládanými zeměmi českých panovníků, je třeba vyzdvihnout dva důležité prvky. Státoprávním rámcem, v němž se Slezsko coby země v představách své politické reprezentace cítilo pojištěno ve svých právech, byla Česká koruna a současně si ta samá reprezentace nárokovala v Koruně rovnoprávné postavení na bázi svého (údajného) dobrovolného

4 Aktivita knížecích spolků a obrana teritoria proti husitům i stíhání psanců vedly k redefinování slezských hranic a ke Slezsku se začalo politicky připojovat Opavské vévodství i Kladsko. Naopak na východě země ovládlo rozdrobené části Osvětimského knížectví Polské království. Blíže o celém procesu Martin ČAPSKÝ, *Zrození země*.

5 Marian PTAK, *Publicznoprawne związki Śląska z Królestwem Polski i Czech oraz I Rzecz, Acta Universitatis Wratislaviensis No 2758, Prawo 294, 2005, s. 69–86*. Konstruování společné identity Slezanů je patrné i v narativních pramenech. Na jeho pomyslném začátku stojí anonymní rukopis z počátku 15. století, který (patrně) vychází z Kosmovy kroniky a vedle praotců Čecha a Kroka, kteří jsou předky Čechů a Poláků, uvádí na scénu i Lecha, který založil Lehnici a stal se předkem Slezanů. Literát z Vratislavi, jejíž elita byla německojazyčná, se tak přihlásil ke slovanským kořenům Slezska. Blíže srov. AP Wrocław, Acta miasta Wrocławia – księgi, *Materiały do dziejów powsechnych, polskich i śląskich (1051–1517)*, T 79 736. Rukopisu věnovala nejnověji pozornost například Marie BLÁHOVÁ, *Společné dějiny? Slezská redakce anonymní „české kroniky“ 15. století*, in: *Slezsko – země Koruny české*, edd. H. Dáňová – J. Klípa – L. Stolárová, s. 233–241. V průběhu 15. století vznikala další historiografická díla, jejichž společným jmenovatelem byly pokusy o zohlednění dějin Čech, resp. českých panovníků a současně regionální ohraničení dějin piastovských knížecích linií na slezské teritorium. Vrcholem této etapy vymezování slezského prostoru byl topografický popis země, viz *SRS 17 (= Descriptio tocius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis per M. Bartholomeum Stenum)*, ed. Hermann MARKGRAF, Breslau 1902.

přistoupení a začlenění se do jejího svazku. Právě tomuto konfliktu politických představ české i slezské zemské reprezentace bude věnována tato kapitola.

Klíčový problém, na který panovník narážel při prosazování své vůle v prostředí slezských knížectví už od první třetiny 14. století, představovala jejich rozdrobenost. Ta sice usnadňovala pronikání české moci do středního Poodří, ale současně kladla překážky jejímu centrálnímu vykonávání. Knížata si své postavení pojistila prostřednictvím lenních smluv a na půdě jejich knížectví neměl panovník žádné přímé pravomoci. Elity ekonomicky silné Vratislavi by sice uvítaly ráznější politiku českých králů, avšak postavení jejich mateřské obce nebylo v rámci sledovaného politického prostoru tak významné. Bylo to ale nakonec Vratislavské knížectví, resp. hejtman zastupující panovníka, který již od Jana Lucemburského získal pravomoci překračující úzce vymezené hranice. Byť se týkaly „jen“ stíhání psanců a také dohledu nad zřizováním nových cel. Hejtman Vratislavského knížectví představoval instituci nejtěsněji provázanou s českou královskou mocí a jako takový byl i přijímán ve slezském politickém prostoru. Nebyl to však on, z jehož aktivity by docházelo k reálnému naplňování centralizačních snah. Moderátory integračního procesu byly slezské knížecí spolky. Jejich vazby postupně pokryly celý sledovaný region. Nesmíme ovšem zapomínat, že ani spolkovým zápisem knížata neztrácela své výlučné zeměpanské postavení ve vlastních knížectvích. Základním rysem „integračního procesu“ byla koordinace jednání, nikoli umenšování zeměpanských práv, nebo dokonce reálné teritoriální slučování knížectví. To probíhalo pouze na bázi příbuzenství, koupí a prodejí či dědických smluv. Na počátku 15. století už spolu uzavíraly společné zápisy spolek knížat na straně jedné a spolek imediátních knížectví.⁶ Do kontaktů s knížecím, resp. slezským spolkem vstoupila i královská moc, pro niž se jednalo o efektivnější cestu než vyjednávat rozhodnutí s jednotlivými knížaty. Také husitské války a následně brzy přicházející bezkráloví či ohrožení zemských hranic přispívaly k zefektivnění vnitřního fungování spolků. Příznačně v čele landfrýdu z roku 1435 pod záštitou krále Zikmunda Lucemburského nestanul hejtman některého z bezprostředních knížectví, ale vratislavský biskup reprezentující knížecí vrstvu. Genezi politického scelování svazku knížectví do podoby „země“ (ve smyslu politické instituce) tedy nelze odvozovat od zeměpanské vůle, ale právě od spolků knížat a knížectví. Jejich role ovšem neskončila ustavením zmíněného landfrýdu v roce 1435. Zejména ve

6 Mezi imediátní knížectví počítáme tzv. knížectví podléhající bezprostřední vládě českého panovníka. V polovině 15. století ale mělo Lehnické knížectví reprezentované vládnoucí kněžnou těsnější politické vazby na imediátní knížectví než na spolek dolnoslezských knížat. Směřování Lehnického knížectví je pro nás upozorněním na to, o jak složitém procesu v případě integrace slezských knížectví hovoříme.

40. letech 15. věku suplovaly různé úrovně spolků absentující královskou moc a mnoho na tom nezměnila ani krátká vláda Ladislava Pohrobka (který odebral hejtmanství knížectví z rukou vratislavské městské rady) či obtížně se prosazující Jiří z Poděbrad, jenž si nesl cejch kacíře a aktéra nenaplněných tajných dohod s papežským stolicem. Volba papežského kandidáta na stolec vratislavských biskupů Rudolfa z Rüdesheimu sice pomohla stmelit protikališnickou opozici v korunních zemích, ale správný efekt pro vlastní Slezsko neměla. Výraznější posun přinesla až nejprve dělená a později samostatná vláda Matyáše Korvína, který institucionalizoval zemský soud a také ustavil úřad vrchního slezského hejtmana, jenž měl zajišťovat přímou komunikaci s královským dvorem. Obsazování tohoto už jednoznačně centrálního úřadu se posléze stalo předmětem sporu mezi českými a slezskými stavy.⁷

Při srovnání přístupu obou zemských reprezentací v době pozdního středověku nelze přehlédnout výraznou politickou asymetrii. I když obě strany ve svých deklaracích argumentovaly dobrem Koruny, zástupci Slezska zpravidla hájili výsady a svobody spojené s jejich zemí, kdežto české stavy implementovaly do svého politického myšlení celokorunní program. Tento aspekt je jasně zřetelný už v závěrečné fázi panování lucemburské dynastie. V husitských manifestech rozesílaných na protest proti nástupu Zikmunda Lucemburského na osiřelý český trůn v roce 1420 se tak prolínají obžaloby vedené proti budoucímu císaři v obecné rovině s konkrétními skutky k „*hanbě Koruny české*“. Kališníci bratru zemřelého krále vytýkali vyvedení markrabství braniborského z Koruny, obsazení olomouckého biskupství biskupem Janem Železným (nepřítelem jazyka českého) a také potupení Vratislavi: „*Vratislav, město slavné Koruny české, velice pohubil lidi v něm stínaje a jim statky jejich k záhubě Koruny odjímaje*.“⁸ Dobro Koruny je v manifestech ztotožňováno s obecným dobrým českého politického národa (ve středověkém vymezení), jak ukazuje opakovaně používané sousloví „*Koruny a jazyka českého*“.⁹ Ve svých politických představách se pozdně středověká česká zemská reprezentace identifikovala s celokorunním programem. Užší teritoriální vymezení České království využívala ve své argumentaci v případech, kdy se jednalo o vnitřní politiku království, například v rozsahu působnosti zemských institucí nebo o přihlášení se ke „*starobylým výsadám*“.¹⁰ „*Země*“ je v politických představách pozdně středověkých českých stavů jednoznačně teritoriálně vymezenou jednotkou s ustálenou hierarchií zemských úřadů, které tuto „*zemi*“ reprezentovaly. Ve

7 Blíže M. ČAPSKÝ, *Zrození země*.

8 *Husitské manifesty*, ed. Amedeo MOLNÁR, Praha 1986, s. 68–69.

9 *Tamtéž*.

10 Např. v podobě požadavku adresovaného Ferdinandovi Habsburskému, který byl zavázán ke složení přísahy na zemské hranici, před vstupem na půdu království. Viz *Sněmy české* 1, s. 32, č. 23.

Slezsku zůstávaly i na sklonku středověku poměry komplikovanější. Charakteristická byla situace po smrti krále Matyáše Korvína. V zápise ze sjezdu knížat a imediátních knížectví z dubna roku 1490 výrazně vystupuje snaha o prosazení závazku společného politického postupu a jeho deklaraci. Použité formulace dokládají, že navzdory užití termínu „země“ nelze stále hovořit o politické jednotce s ustálenou vnitřní delegací moci. Téměř by se dalo říci, že zápis s důrazem na smlouvu dvou partnerů, tj. knížecího spolku a spolku imediátních knížectví, evokuje situaci před několika desítkami let. Politická integrace Slezska byla navzdory deklaracím politicky křehkou záležitostí. Jednání se neúčastnil vrchní slezský hejtman a na prvním místě zápisu byl, jak bylo už dříve zvykem, uveden vratislavský biskup. Překvapivá je ale i neúčast opolských knížat, nemluvě o držiteli Opavského vévodství, kterým byl v této době syn zemřelého krále Jan Korvín.¹¹ Údajný zemský dokument není tím, za co byl považován. Tedy za vyjádření zemské vůle, jak by naznačovalo jeho zařazení do sbírky pramenů ke slezským dějinám německými historiky v 19. století. Spíše bychom jej měli označit za plynulé pokračování předchozích spolkových zápisů odpovídajících spíše situaci před Korvínovými reformami. Zdá se, že je možné vést analogii mezi osudy správních reforem z doby Zikmunda Lucemburského (landfrýd z r. 1435) a Matyáše Korvína (vrchní slezský hejtman, soud apod.). Obě fungovaly díky vladařské autoritě, ale jak už bylo uvedeno výše, skutečným motorem integračních procesů ve Slezsku byla iniciativa vycházející ze strany knížat a imediátních knížectví. Integrační proces v pozdně středověkém Slezsku byl dvoukolejný. Snahy vycházející z vnitřní potřeby země sledovatelné už od 14. století pomalu přetvářely politický obraz Slezska, ale daleko viditelnější s ohledem na zachované prameny byla nařízení českých panovníků, zpětně historiky označovaná za mezníky domácího vývoje, byť jejich reálné naplňování nemuselo mít dlouhého trvání a záleželo na míře podpory panovnické autority. Termíny jako „*1. slezský landfrýd*“ nebo „*Magna charta slezských svobod*“ však představovaly natolik lákavou zkratku, že se staly součástí obecného povědomí o slezských dějinách.¹²

Poukaz na dvojí dynamiku integračních snah uvnitř slezského prostoru není samoúčelný, ale slouží jako odrazový můstek k dalším úvahám – tedy kdo byl partnerem českých stavů při jejich politické komunikaci se Slezskem. Právě v politické komunikaci reprezentantů Českého království a Slezska se projevovala odlišná míra institucionalizace obou zemí. Jestliže v roce 1499 vratislavský sněm psal české zemské reprezentaci, obracel se na královského hejtmana, nejvyššího komorníka, nejvyššího sudího a nejvyššího kancléře, tedy na přední zemské úředníky. List přitom vystavili v uvedeném pořadí

11 *LBUS* 1, s. 33–35, č. 20.

12 Např. Norbert CONRADS, *Książęta i stany. Historia Śląska 1469–1740*, Wrocław 2006, s. 30–35.

vratislavský biskup, hejtman Dolního a Horního Slezska a také Karel Minsterberský a Olešnický a další nejmenovaná knížata a stavy Vratislavského knížectví. Vrchní slezský hejtman se tak ocital na druhém místě za nabytou autoritou vratislavských biskupů. Jak z výměny listů vyplynulo, slezská reprezentace nedisponovala dostatečným archivem, který by jí byl oporou při řešení blíže neznámé kauzy, a tak byla králem vyzvána, aby se s žádostí o nalezení příslušných privilegií obrátila na české stavy kontrolující korunní archiv umístěný na Karlštejně. A když dlouho nepřicházela odpověď, svoji prosbu zopakovala i s otázkou, zdali už bylo hledání doprovázeno nějakým výsledkem. Odpověď je možné považovat za reprezentaci představ korunního řádu zastávaného českými stavy. Nejen že dosud nikdo nenařídil hledání kýžených dokumentů, stojí v odpovědi, ale zástupci Českého království ani nepomýšleli na to, že by podobný příkaz vydali. Zdůraznění představy dominance a podřízenosti zvláště vystoupilo na povrch v tvrzení, že je to pouze král, který jim může podobnou věc rozkázat, anebo potřeba dobrého Koruny. Interpretátorem zájmů Koruny však opět byly české stavy a do Slezska šla odpověď, že z lehkých příčin hledáno nebude. Snad pouze v případě, že samy stavy budou v korunním archivu vyhledávat, tak slezské požadavky při svém úkolu zohlední. Slezanům nepomohla ani snaha o konkretizaci svých požadavků. „*Ta cedule, na kteréž ste ty věci poznamenati ráčili, k schování dána a k připomenutí poručeno, kdyžby tam k hledání kterých věcí posláno bylo, aby to nemohlo zapomenuto býti.*“¹³ Kontrola Karlštejna s korunním archivem byla velmi silným signálem vůči panovníkovi, ale také vůči stavům vedlejších zemí, které se automaticky ocitaly v roli prosebníka.¹⁴

Pozoruhodná snaha české zemské reprezentace získat pod svoji kontrolu privilegia korunního archivu už byla rozebírána v dalších kapitolách této knihy. Upozorním proto jen na celokorunní rozměr jejich usilování, který vystoupil na povrch už v požadavcích odeslaných Albrechtovi Habsburskému před jeho volbou. Vedle obecného apelu ohledně dodržování práv a svobod Koruny zazněl požadavek: „[...] *aby JM^l ráčila všecky listy a zápisy, kteréž od našich předkuow na tuto korunu má, nám při swém korunování v moc panskú ke cti země položiti, a země swého panstwie potwrditi k koruně České [...]*“ a v dalším bodu pak: „*It. Morawa swých zápisuow a zawázání aby prázdna byla a k koruně České nawrácena, i ti listowé zase dáni, kteréž na Morawu má.*“¹⁵ Asymetrie v postavení korunních

13 AČ 5, s. 492–494, č. 61.

14 K roli hradu Karlštejna v pozdně středověkých korunních zemích blíže Petr ČORNEJ, *Klíče ke Karlštejnu*, SMB 1, 2009, s. 37–73, nověji in: TÝŽ, *Světla a stíny husitství*, s. 444–499. Analogický význam polského korunního archivu jako politického nástroje rozpracoval Piotr WĘCOWSKI, *Skarbiec pamięci. Archiwum monarsze w Polsce do początków XVI w.*, in: *Przeźłość w kulturze średniowiecznej Polski 1*, edd. Jacek Banaszekiewicz – Antoni Dąbrowka – Piotr Węcowski, Warszawa 2018, s. 369–418.

15 AČ 3, s. 459–460, č. 30.

zemí ve prospěch Českého království se projevovala nejen v prezentované snaze o získání kontroly nad korunním archivem a s tím i nad interpretací či případnou tabuizací jeho obsahu, ale i v ustálených obratech charakteristických pro postoje českých zemských elit. Jak už bylo psáno výše, výchozím bodem uvažování o korunním soustátí se de facto stala představa ovládnutí tzv. vedlejších zemí z centra, tj. Českého království. Tento přístup pak českým stavům, jež se reprezentovaly jako garant dobrého Koruny, umožňoval vystupovat v relacích garanta (z Boží vůle nastoleného) řádu a vůči svým protivníkům využívat rétoriku obviňující je z neposlušnosti. V tomto duchu vyvíjely tlak na Vratislavské knížectví. Argumenty ohledně pravověří Jiřího z Poděbrad české stavy odmítaly: „[...] *zie ta wiece, kterez zadate jest welmi neslusna,*“ a vzápětí následovalo obvinění z pokusu o narušení celistvosti korunních zemí: „[...] *a sami se znate, Corunie jste wtieleni, k ní slussite z prawa a jsuc k ni tak zawazani, swewolnie ruozniece a roztrzeni jednate, chtiec se wytrnuhnuti a odtrhnuti od Coruny.*“¹⁶ Termín „vtělení“ či „přivtělení“ evokující existenci jádra korunních zemí a připojování dalších částí měl v českém právním jazyce vztahujícím se k vedlejším korunním zemím dlouhou setrvačnost. O půlstoletí později, v protestu českých stavů proti zamýšlenému holdu slezské reprezentace uherškému, nikoli českému králi, nalezneme zdůvodnění: „*Země slezska y jiné zeme k této corune czeske prislusejici jsou wpojeny w toto kralowstwie.*“¹⁷ Diskurz nadřazenosti a podřízenosti vycházel již z uzavřených lenních smluv z první třetiny 14. století. Tehdy se ovšem jednalo o vazbu mezi seniorem a jeho leníkem. Konstrukt korunních zemí prosazený Karlem IV. oslabil personální rozměr této závislosti. Vazba k vladaři ustoupila ve prospěch vazby ke Koruně coby nadpersonálnímu symbolu. Pevnější rámec korunního soustátí ale oslabil roli vládnoucí dynastie a do budoucna otevřel cestu snaze české šlechty (a později i městského stavu) o převzetí role garanta fungování korunního soustátí. Ruku v ruce s prosazováním tohoto postoje šlechta hledala nástroje, prostřednictvím kterých by bylo možné tento symbolicko-právní vztah naplnit reálným obsahem, resp. jejichž kontrola by jim umožnila výkon celokorunní politiky. Tímto nástrojem se mělo stát působení komorního soudu, které našlo svůj předobraz v pokusu Václava IV. využít k řešení sporu opolských knížat a hlohovských knížat právě komorní soud.

V pozadí sporu stály nevyplacené nároky, které opolská knížata vznášela vůči Svídnickému a Javorskému knížectví, a své odškodnění hodlala získat na úkor panovnické domény ve Slezsku. Škody utrpěla zejména Vratislav a opakovaně vyvolávaný neklid poškodil vztahy mezi opolskými knížaty a panovnickým dvorem natolik, že se Václav IV. v dalších kauzách stavěl na

16 SOA Třeboň, Historica, sign. 2316.

17 *Tamtéž*, sign. 4263.

stranu protivníků opolských knížat. Zvláště tíživě na dopadlo na hornoslezské zeměpány rozhodnutí o zohlednění dědických nároků Markéty Opolské provdané za hlohovského knížete. Jejich potomci následně vznesli nároky na dědictví po přeslici a opolským Piastovcům hrozila ztráta podstatné části otcovské domény. Spor o dědictví mezi piastovskými liniemi řešili čeští panovníci více nástroji. Už v době vlády Karla IV. se královská moc nejčastěji uchylovala k předání kauzy rozhodcům z okruhu slezských knížat. Vleklý spor mezi hlohovskými a opolskými Piastovci se však Václav IV. pokusil vyřešit odlišným způsobem a obě strany pozval na svůj pražský dvůr. Přímý doklad Václavova rozhodnutí se sice nedochoval, ale můžeme se opřít o text privilegia, které opolským knížatům vystavil s odstupem několika desítek let král Ladislav Pohrobek. Půhon hlohovských a zaháňských knížat král svěřil k rozhodnutí dvorskému sudímu. Jeho výrok nebyl hornoslezským Piastovcům nijak příznivý. Nezbyvalo jim nic jiného než odmítnout kompetence dvorského sudího a odvolat se na texty lenních smluv. K nim přihlédl i Ladislav Pohrobek, když převedení kauzy do Prahy označil za v rozporu s právem, výrok zrušil a deklaroval, že opolská knížata nepodléhají kompetenci dvorského sudího. Navzdory jeho roli ale nejspíše nešlo o „dvorský soud“, který byl již v této době plně institucionalizován, ale o komorní soud, který se scházel nepravidelně a byl povolán do života králem k vyřešení některých sporů. Kompetence komorního soudu nebyly v této době přesněji vymezeny. Důležité je, že se na přání krále mohl zabývat i manskou agendou a odtud byl jen krůček k jeho využití při sporu korunních leníků ve Slezsku.¹⁸

K institucionalizaci komorního soudu došlo zřejmě až v době panování Jiřího z Poděbrad. Panovník soud využíval jako jednu z opor monarchické moci v době válkou vynuceného přerušování zasedání zemského a dvorského soudu, ale jak soudí Robert Novotný, záhy se kontroly nad obsazováním jeho úřadů opět zmocnila zemská šlechta a komorní soud se stal další stavovskou institucí. Petr Kreuz pak doplnil jeho úvahy o důležitý aspekt, když upozornil, že po smrti krále Matyáše Korvína podnikly české stavy pokus o rozšíření kompetencí komorního soudu i na vedlejší země. Těmto snahám čelila slezská knížata diplomatickou ofenzivou vůči králi Vladislavovi Jagellonskému, jejímž výsledkem bylo vydání Vladislavova privilegia pro Slezsko v roce 1498, které mimo jiné upravovalo fungování slezského knížecího soudu. Tím byla možnost přenášet slezské spory za hranice země výrazně omezena. Jestliže nacházíme mezi agendou komorního soudu z pozdější doby i slezské aktéry,

18 Text listiny Ladislava Pohrobka známe z opisu z rožmberského archivu. Srov. SOA Třeboň, Historica, sign. 2182. O podobě komorního soudu v době vlády Václava IV. stručně Michal DRAGON – Petr MAŤA, *Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471–1488)*, SAP 47, 1997, s. 255–292.

jednalo se o specifické případy.¹⁹ V podstatě se můžeme setkat se dvěma významnějšími časovými úseky, v nichž slezská knížata vystupovala před komorním soudem. Oba byly spojeny s pobyty panovníka v Praze. Svě omezené autority vůči vedlejším zemím si byli ostatně dobře vědomi i zemští úředníci, kteří po přesídlení krále do Budína opakovaně vyzývali vladaře k pobytu v zemi: „*Tomu dobře rozumieme, že ani súdem zemským, ani pány hajtmany od Jeho Milosti usazenými, ani námi všemi nemôž ta věc zastavena býti, jestliže bude JM-st ráčiti svým příjezdem prodlévati. [...] Protož prosíme svého milostivého pána, aby ráčil na tuto korunu dědičnú mysliti.*“²⁰ V roce 1493 píší zástupci českých stavů králi: „*Item což se Svídnického kraje dotýče [...] bez přítomnosti JKM-ti jsú to všechny věci nejisté a zmatečné.*“²¹ A aby král ráčil pamatovati, „*že sme JM-st dobrovolně sobě za pána vzali, z příčiny té, aby ráčil tu korunu rozmnožovati. Tímto se zdá, že tato koruna na velikém nebezpečenství stojí, že napřed z německých zemí mnoho zámek drží Koruny české, nejsúce jazyka českého, [...] též také v zemích slezských, že některé zámky drží cizozemci, ježto ke koruně České příslušie a v markrabství moravském Uhři některé zámky drží.*“²²

Ani panovníkovu přítomnost přitom Slezané nemuseli vnímat jako důvod, který by je měl smířit s vyváděním rozhodování sporů mimo vlastní zemi. Vypovídající je zápis uvedený v knize komorního soudu k roku 1522, který zachycuje spor mezi Janem Žerotínským ze Žerotína a z Fulneku a hornoslezským hejtmánem, knížetem Kazimírem Těšínským. Kazimír byl pohnán před soud, neboť prý při prodeji městečka a panství Psczyny sáhl i na Janovy statky v jeho okolí, dále že nezaplátil včas peníze za dodané obilí, nechával bez povšimnutí záruky za dluhy svých zemanů a ještě v Opavě zadržoval žoldněře, kterého Jan ze Žerotína vyslal ve službách polského krále do Prus. Prvnímu stání v královské komoře na Pražském hradě byl přítomen jen Jan ze Žerotína. Namísto knížete se dostavil Jiří ze Šelenberku a na Kosti a na Krnově a ohlásil, že kníže podle svých výsad není povinen stát před tímto soudem. Ke druhému stání vyzval na žádost Jana ze Žerotína Kazimíra Těšínského sám král Ludvík Jagellonský, který zdůraznil, že už jednou Kazimír stál před králem kvůli sporu s Janem, a to v Budíně. Ať se tedy dostaví znovu. A zahrozil. Když nedoloží, že není povinen stanout v Praze před jednáním komorního soudu, svoji při prohraje. Jan Žerotínský se na třetí stání opět dostavil před krále osobně. Kazimír za sebe vyslal zkušené zástupce Wolffarta Plankmara a Jana Žateckého, kteří přinesli vidimus privilegií, jež údajně se vztahovala na

19 K postavení a kompetencím komorního soudu M. DRAGOUN – P. MAŤA, *Komorní soud*, s. 255–292; Robert NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, ed. Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2006, s. 145–161, a v mladší době Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000.

20 AČ 5, s. 447–450, č. 53.

21 *Tamtéž*.

22 *Tamtéž*.

všechna slezská knížata. Listinu předložili a s ní i Kazimírův list, ve kterém kníže pravil, že slezská knížata nejsou povinna stanout na soudním jednání před králem a jeho rádci. Plankmar a Žatecký museli vyřešit hrozící právní past, v níž se svým jednáním ocitli. Jejich intervence mohla být vykládána jako respektování právních kompetencí komorního soudu vůči Těšínskému knížectví, potažmo Slezsku jako takovému. Proto zdůraznili, že jejich mandát se týká pouze výše zmíněného ohrazení, ale nemají svěřenu žádnou pravomoc ohledně zastupování těšínského knížete před soudem. Ostatně kníže jim zplnomocnění, už s ohledem na zmíněné privilegium, nemohl dát. Tento kompetenční argument však neuspěl. Jan ze Žerotína požadoval soudní výnos na základě nedostavení se protivné strany k soudu a Ludvík Jagellonský mu dal i se svojí radou za pravdu. Rozhodnutí komorního soudu bylo překvapivé. Privilegium, na které se kníže Kazimír Těšínský odvolával, bylo nepochybně tzv. „velké privilegium“ pro Slezsko z roku 1498. Na místě však zřejmě převážil budínský argument.²³

V roce 1522, v době, kdy Ludvík Jagellonský pobýval v Čechách, se však před komorním soudem ocitly i další slezské spory. Vratislavská šlechta obleslala před krále město Vratislav a v dalším půhonu obleslala i vratislavské preláty a duchovní, kteří drželi zemské statky. Ludvík Jagellonský dále vydával uklidňující nařízení k nepokojům ve Svídnici (mezi obcí a konšely),²⁴ nařizoval i návrat vratislavských františkánů do jejich kláštera, ze kterého byli vyhnáni.²⁵ Svěbytnou kauzu představovalo pohnání svídnické a javorské šlechty z ledna následujícího roku, která v jedné kauze směřovala své obvinění hned na vratislavského biskupa, lehnického knížete, město Vratislav a také na jiná města Svídnického a Javorského knížectví, jakož i na šlechtu Vratislavského knížectví a středského vikpildu.²⁶ I v tomto případě král radil ke klidu a nařizoval další projednání sporů. Podle závěrů právních historiků Kazimierze Orzechowského i Petra Kreutze náležely tyto kauzy před slezský knížecí tribunál. V dané situaci však převážila váha panovníkovy přítomnosti. I v tomto ohledu byl komorní soud pokračovatel ad hoc zahajovaných řízení, které vyhlášoval král na svém dvoře, resp. v královské komoře, jež se v době vlády Václava IV. nacházela na pomezí Starého a Nového Města pražského. Splendor královské rezidence mnohdy zakrýval, že se král nechával ve vlastním řízení zastupovat některým z vysokých úředníků, například dvorským sudím, jak ukázala kauza opolských knížat.²⁷ Neochota slezských knížat podřídit se rozhodnutím komorního soudu měla i další důvod. Úředníky ko-

23 AČ 32, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1913, s. 292, č. 4073, a s. 366–367, č. 4144.

24 *Tamtéž*, s. 374, č. 4151.

25 *Tamtéž*, s. 375, č. 4152.

26 *Tamtéž*, s. 376, č. 4155.

27 M. DRAGON – P. MAŤA, *Komorní soud*, s. 280 ; P. KREUZ, *Postavení a působnost*.

morního soudu bývali čeští šlechtici. Komorní soud tak představoval sociální prostor, který formovaly hierarchické představy domácí panské vrstvy, jež na titulární kapitál slezských knížat nemusela brát ohled. Jednání komorního soudu byla navíc procesně svázaná a neznalost jejich fungování mohla být příčinou ztráty pře.

Svídnická šlechtická obec takto v roce 1497 pohnala opata vratislavského kláštera Panny Marie na Písku, když napadla jeho koupi hory Sobotky. Manové protestovali proti porušení údajné výsady Karla IV., které zabraňovalo dědičné držbě tohoto majetku. Bohužel však své tvrzení nebyli s to doložit žádným písemným dokladem. Svídničtí zřejmě vycházeli z ustanovení *Maiestas Carolinae* zahrnujícího hrad Sobotku mezi několik nezastavitelných slezských pevností. *Maiestas* však nikdy oficiálně nevešel v platnost a navzdory unikátnímu dokladu o utváření právního vědomí v prostředí slezských knížectví prostřednictvím Karlova Majestátu nemohl být využit jako argument. Opat se hájil královskou listinou Zikmunda Lucemburského, který sporný hrad i s okolím předal do dědičné držby Albrechtovi z Koldic, a s panovníkovým svolením následně Koldic prodal zboží vratislavským augustiniánům. Soud na místě konstatoval, že svídnická šlechta „*měvše se všemi potřebami pohodově býti*“, a rozhodl v jejich neprospěch. V jiných případech, pokud důkazní nedostatek postihl stranu žalovanou, poskytl na zajištění příslušných dokladů novou lhůtu.²⁸ V roce 1474 vystoupil před komorním soudem maršálek opolského knížete Mikuláše, jenž se ocitl ve sporu se Zikmundem Stošem z Kounic. Ač vyslán od knížete, nebyl maršálek vybaven odpovídající plnou mocí a řešení sporu se začalo naklánět v knížecí neprospěch. Do kauzy nakonec na místě zasáhli Jindřich starší z Minsterberku a Jan ze Žerotína, kteří se zaručili za zplnomocnění dvořana opolského knížete vlastní pečeti. Až opolský kníže dodá kýžený dokument, rozhodl soud, Minsterberk i Žerotín budou ze svého ručení uvolněni. Toto rozhodnutí vede k závěru, že absence plné moci nebyla v případě opolského maršálka krokem, jenž měl vést k odložení rozsudku, ale prostým dokladem malé obeznámenosti s procesním pořádkem komorního soudu.²⁹

Jindřich z Minsterberka, případně jeho bratr Hynek byli postavami z řad titulárních slezských knížat, kteří se na jednáních komorního soudu objevovali nejčastěji. Jindřich vystupoval minimálně šestkrát jako jeden z přísedících, ale soud řešil i jeho vlastní kauzy, včetně obrany cti zesnulého otce, sporů o majetek a neodmyslitelných dluhů. Potomci Jiřího z Poděbrad ale nebyli typickými představiteli slezských rodů. Svým majetkovým zázemím a působením byli výrazně spojeni s Českým královstvím a jednání komorního

28 AČ 10, s. 488, č. 880.

29 AČ 4, s. 284, č. 38.

soudu, resp. dění na Vladislavském dvoře bylo jejich vystupováním do určité míry formováno. Rozhodně nešlo o sociální a mocenské prostředí, které by jim bylo cizí. Svě kontakty s předními panskými rody Jindřich nepřerušil ani poté, co na základě smlouvy s králem v roce 1495 přijal jako léno Olešnické knížectví a vzdal se ve prospěch krále svých českých panství.³⁰ Nejedna kauza čekala na své dokončení. Minsterberské finanční závazky přivedly před soud i knížete Jana Zaháňského. Kníže obvinil Jindřicha i jeho syna (26. května 1497) z nesplacení dluhu a předložil soudu zpečetěný dlužní úpis. Jindřich se hájil tím, že u sebe nemá příslušné doklady, a žádal, aby mu podle práva a obyčeje Koruny české ráčil soud povolit odklad, aby mohl kýžené dokumenty předložit. Soud rozhodl, že podle práva pohnání do komory Jeho Milosti (tj. ke komornímu soudu), které se bez rozdílu vztahuje na chudé i bohaté, získá odklad tří neděl, do kdy si má potřebné doklady obstarat. Je nutno znovu připomenout, že společné vystupování obou knížecích rodů před komorním soudem v Praze proběhlo za přítomnosti panovníka. Je proto součástí výjimečných situací z let 1497 a 1522.³¹ Méně úspěšný byl Jindřich starší z Minsterberka při pokusu o zneplatnění vřatislavských privilegií omezujících vybírání cla v Olešnickém knížectví. Král sice konstatoval, že obě strany od něj obdržely zpečetěné privilegium, Vřatislavští jej však měli dříve a Jindřich si byl této skutečnosti dobře vědom.³²

Stručný exkurz do jednání komorního soudu a jeho kontaktů ke slezskému prostředí umožňuje lépe pochopit vlivy, s nimiž se slezská politická reprezentace musela v průběhu jagellonského období vyrovnávat. Vedle důsledků politiky Matyáše Korvína, který uvedl na slezskou politickou scénu řadu postav ze svého dvorského okruhu, musela opakovaně hájit své výsady proti korunnímu programu českých stavů. Nelze mluvit o právní nejistotě, kterou vyvolalo opětovné spojení korunních zemí, ale spíše o tlaku, jenž slezskou reprezentaci nutil k potvrzení výsad jejich země ve smyslu společného politického prostoru. Znovu se tak dostáváme k ohrazení odeslanému Vladislavovi II. Jagellonskému po smrti Matyáše Korvína. Slezská knížata a zástupci imediátních knížectví shromáždění na společném sjezdu nemohli klást králi požadavky týkající se například teritoriálního vymezení Slezska, už proto, že se sjezdu neúčastnila část hornoslezských zeměpánů, ale za klíčové považovali požadavky ohledně příslušnosti domácích sporů k dvakrát ročně zasedajícímu knížecímu soudu a (zřejmě hlavní bod pro vřatislavskou delegaci) odebrání společného holdu slezských knížat ve Slezsku – na půdě Vřatislavi označené přímo jako hlavní město země.³³

30 K politickým aktivitám knížete blíže M. ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka*.

31 *AČ* 10, s. 471–472, č. 841.

32 *Tamtéž*, s. 475–476, č. 850.

33 *LBUS* 1, s. 33–35, č. 20.

Požadavky adresované v roce 1490 Vladislavovi II. Jagellonskému můžeme považovat za jeden z prvních pokusů o formulaci zemského programu. Vyjednávání o nástupu nového panovníka, nebo dokonce dynastie, byly v tomto ohledu ideálním okamžikem, už proto, že obě strany obvykle bývaly nakloněny k dohodě a současně se osiřelá země zbavovala části právní nejistoty, kterou vždy příchod nového vladaře doprovázel. V případě Zikmunda Lucemburského ani jeho zetě Albrechta Habsburského nemáme doklady o kladených podmínkách. Nástup obou panovníků byl dán příbuzenskými vazbami se zesnulým vladařem, případně (jako u Albrechta) ošetřen sérií nástupnických smluv. První svízele nastala až u Albrechtova syna Ladislava Pohrobka. V pozadí komplikací stála obava z vlivu Jiřího z Poděbrad na mladého krále, potažmo z kališnických Čech, živěná (zejména) vratislavskými predikanty. Společná přísaha věrnosti složená většinou slezských knížat Albrechtovi Habsburskému na půdě Vratislavi byla povýšena na právně legitimistický argument. Vzдор vratislavské městské rady přitom nebyl nezlomný, a v první fázi se dokonce rýsoval kompromis, ve kterém by město králi přísahalo věrnost v zastoupení. Ladislava Pohrobka měla zastoupit delegace českých katolických pánů, ale po jejich příjezdu do města znásobil hlavní městský kazatel Mikuláš Tempelfeld razanci svých výpadů vůči Čechům ztotožňovaným s kacíři, takže zástupci krále byli ve svých příbytcích ohroženi na životě. Přeobsazení městské rady vyvolané tlakem ulice i obce smetlo zastánce kompromisu a Ladislav Pohrobek byl nakonec donucen přijet do slezské metropole osobně. Po odebrání slibu ale město potrestal vysokou pokoutou a zbavil jej úřadu vratislavského hejtmanství. Teprve Ladislavova smrt ovšem plně odhalila reálné rozložení moci v korunním soustátí. Zatímco ve Slezsku se konaly sjezdy, na nichž vystupovali vyslanci pretendentů uprázdněného trůnu, v Čechách, na Staroměstské radnici, byl králem zvolen Jiří z Poděbrad z rozhodnutí českých stavů. Slezský spolek, který byl ustaven s cílem vzdorovat této volbě, se brzy rozpadl a Vratislav stanula proti králi osamocena. Náboženské argumenty vítězily a o právním vymezení postavení jednotlivých korunních zemí nemohla být řeč. A to ani při olomoucké volbě Matyáše Korvína v roce 1469. Víme, že volby se účastnili reprezentanti slezských knížectví, ale pravděpodobně se smířili s obecnou deklarací dodržování udělených výsad ze strany královské moci. Matyáš Korvín ocenil politiku Vratislavi, když si ji vybral za cíl své první cesty z Olomouce a na její půdě také odebral hold většiny slezských knížat. Rituál odehrávající se na dřevěné tribuně mezi Rynkem a Solným trhem sice podpořil vratislavské konšely v jejich dlouhodobém usilování o prosazení postavení svého města jako slezské stolice, jak však ukázal další vývoj, Matyáš se totiž nemínil vázat dosavadní politikou českých králů a velmi razantně prosazoval své vlastní monarchické představy o politické podobě slezského prostoru, včetně budování domény pro svého levobočka Jana ve strategickém území mezi Moravou, Horním Slezskem a Horními Uhrami.

Vytvoření tohoto „vévodství“ však zamezila Korvínova smrt. Jeho nástupcem na českém trůně se stal na základě tzv. Olomouckých dohod opakovaně připomínaný Vladislav II. Jagellonský, ale s podmínkou odškodnění Uherské koruny sumou čtyř set tisíc uherských zlatých.³⁴

Během Korvínova panování docházelo k prohloubení asymetrie mezi Dolním a Horním Slezskem. Slezský hejtman byl současně (nejmenovaným) hejtmanem Dolního Slezska, zatímco v Horním Slezsku se v roli hejtmána setkáváme s postavami více závislými na Korvínově vůli. Není proto divu, že pomyslný prapor zemské emancipace spojený se sestavením „ohrad“ vůči nastávajícímu panovníkovi vzešel z dolnoslezského prostoru. Jak již bylo řečeno, třetí plochy nevznikaly ani tak mezi slezskou zemskou reprezentací a panovníkem z jagellonské dynastie, ale s českými stavy.³⁵

Ostatně i moravské stavy, podobně jako slezská knížectví dočasně odloučené od Koruny, považovaly za důležité nechat si od krále potvrdit způsob přijímání nového vladaře. Přivítání zeměpána odrážející politickou vůli moravské zemské reprezentace se odehrávalo v Brně nebo v Olomouci. Moravské stavy získaly své privilegium potvrdit panovníka při zastávce v Brně na jeho cestě do Čech, možná i s očekáváním, že v Čechách se král ocitne pod výrazným tlakem ze strany českých stavů.³⁶ Panovníkovo lavírování mezi požadavky jednotlivých zemských reprezentací mělo řadu příčin. Pomineme-li spekulace o osobnostních rysech Vladislava II. Jagellonského, musíme konstatovat, že jeho vládu omezovala silná moc stavů a naopak limitované majetkové zázemí královské domény. Úspěchy své dynastické politiky musel král vyvažovat sérií kompromisů, či dokonce ústupků, které vyvolávaly konflikty dalších zúčastněných. Už František Palacký upozornil na Vladislavovu snahu o prosazení dědických nároků na český trůn své dcery Anny v případě, že by se jeho syn Ludvík nedožil dospělého věku. Není náhodou, že týž den, kdy král na Pražském hradě vydal ve prospěch Anny toto privilegium, musel učinit i velký ústupek českým stavům.³⁷ V listině deklarující jednání ve prospěch České koruny zopakoval ustanovení starší listiny z roku 1499, ve které se zavázal všechna slezská knížectví, jež by získal, připojit k této Koruně. Další bod zakazoval vstupovat jakýmkoliv cizincům, a to už od knížecí úrovně, do majetkových spolků s obyvateli korunních zemí, jimž se současně

34 AKČ 5, ed. Antonín HAAS, Praha 1958, s. 121–122, č. 227.

35 Martin ČAPSKÝ – David RADEK, *Paralela ke zhořeleckému vévodství? K rodové politice Matyáše Korvína v Horním Slezsku*, *Historie–Otázky–Problémy* 7, 2016, s. 172–179.

36 AČ 5, s. 462–463, č. 50.

37 AKČ 5, s. 170–171, č. 343. Blíže F. PALACKÝ, *Dějiny*, s. 361–362. Za povšimnutí stojí, že mezi úřady, které musel obsazovat příslušník Českého království, není zmíněno vratislavské hejtmanství. To už v této době bylo pevně v rukou vratislavské městské rady, ale současně ve svém původním významu odsunuto na druhou kolej vytvořením úřadu vrchního slezského hejtmána.

zamezovalo zastavovat mimo tyto země svůj majetek. Nejvíce sporný s ohledem na vedlejší země byl však bod, na jehož základě by úřady vrchního slezského hejtmána a dále hejtmána Svidnického, Javorského, Hlohovského a Opavského knížectví, stejně tak jako fojta Šestiměstí a v Dolní Lužici mohli obsazovat pouze rodilí Čechové.³⁸ Jednostranné posílení postavení českých stavů v rámci korunních zemí se nemohlo obejít bez nevole slezské zemské reprezentace, neboť šlo proti duchu jejich výsad. Zřejmě i tento moment se promítal do lavírování Slezanů při jednáních o složení holdu Vladislavovi II. Jagellonskému při jeho návštěvě Vratislavi v příštím roce.³⁹

Politickým programem slezské zemské reprezentace na počátku 16. století se stala obrana výsad „velkého privilegia“ vydaného králem v roce 1498. Jeho text v podobě potvrzených opisů se zřejmě nacházel v knížecích kancelářích a jeho znění pronikalo i do dalších právních dokumentů. V roce 1505 se tak ustanovení o působení a zpřesnění fungování knížecího soudu stalo předmětem úvodních ustanovení slezského landfrýdu uzavřených v Opavě knížaty a imediátními knížectvími.⁴⁰ Stále se však jednalo o program směřovaný dovnitř slezského prostoru. Teprve při dalším jednání o nástupnictví, v době po smrti Ludvíka Jagellonského, dostala slezská reprezentace možnost zformulovat své korunní představy. Při vyjednávání se zástupci Ferdinanda Habsburského o uznání dědických nároků jeho ženy Anny Jagellonské a současně o odmítnutí podpory protihabsburské opozice v Uhrách dospěla knížata a knížectví na společném sněmu k dohodě na prosazování tří artikulů. První se obecně týkal potvrzení všech výsad a privilegií a nepochybně zahrnoval i velké privilegium z roku 1498. Druhý článek reagoval na historickou zkušenost slezské reprezentace při panovnické volbě. Slezané požadovali pojištění svého práva účastnit se volby. V rámci korunního soustátí tak prosazovali rovnost své země s Českým královstvím. Nechtěli, aby byla jejich práva dále z české strany opomíjena. A konečně ve třetím bodě, důležitém s ohledem na nedávné události, slezské stavy požadovaly vydání majestátu, který by je zbavil všech závazků a vazeb k Uherské koruně.⁴¹

Politický program slezské zemské reprezentace v podobě, kterou zaznamenáváme na počátku 16. století, odrážel genezi Slezska jako postupně se integrujícího politického prostoru – země, v níž byla zachována existence oddělených knížectví s vlastními dynastiemi a knížectví bezprostředně podléhajících Koruně české. Postupná zemská emancipace přispívala k dialogu o politických představách jednotlivých aktérů domácího mocenského pole.

38 AKČ 5, s. 170, č. 342.

39 Blíže L. BOBKOVÁ, *Česká koruna na sklokně středověku*, s. 84–85.

40 Archiwum Archidiecezjalne we Wroclawiu, sign. Vla. 1. Fürstentagsbuch (1504–1531). Za laskavé poskytnutí dokumentu děkuji doc. Petru Kozákovi.

41 *Sněmy české 1*, s. 101–102, č. 55.

Ve výsledném programu se tak projevil důraz slezských knížat na institucionalizaci knížecího soudu, který jim zaručoval nezávislost na soudních institucích vlastního Českého království. Požadavek, jenž se objevoval už v nejstarších lenních smlouvách, získával na aktuálnosti v okamžiku, kdy se těchto institucí zmocnila česká stavovská obec, která měla tendenci vystupovat asymetricky vůči tzv. vedlejším korunním zemím. Další výrazný prvek společného politického programu můžeme spojovat s politickou aktivitou Vratislavi, která dokázala prosadit představu své obce jako hlavního města Slezska, jehož postavení zvýrazňoval požadavek holdování českému panovníkovi právě na její půdě. Součástí úvah o společném politickém programu přitom musí být i konstatování, že ne všechna knížectví všechny jeho body sdílela. Svídnické a Javorské knížectví si zachovávalo zvláštní postavení a složení holdů panovníkovi spojovalo s přibytím vladaře na jejich území. Roztržení České koruny a její opětovné spojení pod vládou jednoho panovníka Vladislava II. Jagellonského se neobešlo bez konfliktů mezi jednotlivými zeměmi. České stavy vystupovaly jako reprezentanti České koruny a jejich slezské protějšky zase procházely závěrečnou fází vlastní emancipace. Právní představy reprezentantů obou zemí měly svoji vlastní dynamiku a historicko-právní vědomí opírající se o soupisy sestavované na jedné či druhé straně se stávalo důležitým politickým argumentem.

Die spätmittelalterlichen Privilegien der böhmischen Könige für die niederlausitzischen Stände und die Herausbildung der ständischen Verfassung des Markgraftums Niederlausitz (1370–1508)

Klaus Neitmann

Will man die politische Ordnung des Markgraftums Niederlausitz in den 250 Jahren seiner Zugehörigkeit zur Krone Böhmen ergründen, kommt man nicht umhin, die Privilegien zu analysieren, in denen die böhmischen Könige ihre eigenen Rechte und Pflichten sowie diejenigen ihrer niederlausitzischen Landleute bzw. Stände beschrieben haben. In ihnen legten sie im Ergebnis ihrer Verhandlungen mit ihren Untertanen fest, in welcher Weise die Niederlausitz mit dem Königreich Böhmen verbunden bzw. der Krone Böhmen angegliedert, ihr „einverleibt“ war und welche Befugnisse und Ansprüche ihnen selbst sowie ihren dortigen Ständen in ihrer Gesamtheit und ihren einzelnen Mitgliedern zustanden. Auf diese beiden Gesichtspunkte werden wir uns im Folgenden konzentrieren: Wie wurde die reichsunmittelbare hochmittelalterliche Markgrafschaft Niederlausitz in den spätmittelalterlichen Verbund der böhmischen Kronländer eingefügt und mit ihm fest verknüpft? Welche Rechtsstellung vermochten dabei ihre zur politischen Mitsprache berechtigten Bewohner für sich zur Behauptung ihrer Eigenständigkeit gegenüber ihrem Oberhaupt zu erringen? Wir werden eingehend drei maßgebliche königliche Diplome aus den Jahren 1370 und 1507/08 untersuchen und ihre einzelnen Bestimmungen zu erläutern suchen, weil in ihnen die Verhältnisse zwischen dem Landesherrn und seinem Land bzw. dessen Bewohnern grundlegend geregelt wurden, und zwar wurden dabei im Laufe der Zeit unterschiedliche Schwerpunkte mit unterschiedlichen Interessen gesetzt ebenso wie durch die ausgesprochene oder unausgesprochene Bezugnahme auf Vorurkunden Kontinuität gewahrt und zugleich durch Abänderungen, Zusätze und Ergänzungen die landesherrlich-ständischen Beziehungen fortentwickelt und vertieft. Wir werden dabei chronologisch voranschreiten, um auf diese Weise den Wandel der politischen Verfassungsordnung unter dem Wandel der allgemeinen politischen Umstände besser erkennen zu können. Unsere Betrachtungen setzen mit der Inkorporationsurkunde Kaiser Karls IV. von 1370 ein, weil sie die maßgebliche Grundlage für die Verfassung der Niederlausitz unter böhmischer Herrschaft schuf. Allerdings gewährleistete sie infolge der vielfachen dynastischen und konfessionellen Streitigkeiten und

Kriege in und um Böhmen nach seinem Tode 1378 weit über ein Jahrhundert lang keine beständige und unumstrittene Ordnung. Erst die dauerhafte, bis zum Dreißigjährigen Krieg unangefochtene Rückkehr des Markgraftums zur ungeteilten Krone Böhmen 1490 schuf die Voraussetzung dafür, dass die karolinische Inkorporation wieder mit neuem realem Inhalt gefüllt wurde, und zwar zuerst und grundlegend in zwei Privilegien, die König Wladislaw II. 1507 und 1508 für die niederlausitzischen Stände ausstellte. Mit ihnen war die Debatte zwischen beiden Seiten über ihre jeweiligen Rechte und Pflichten zwar nicht abgeschlossen, aber sie baute in der Folgezeit auf den Festlegungen Wladislaws auf und bewegte sich in dem von ihnen gesetzten Rahmen, so dass es gerechtfertigt ist, unsere Betrachtungen mit dem frühen 16. Jahrhundert zu beenden.¹

I
 Bevor wir uns dem ersten maßgeblichen Privileg, der Inkorporationsurkunde von 1370, zuwenden, werfen wir eingangs einen kurzen Blick auf die territorialpolitische Entwicklung der Niederlausitz seit dem hohen Mittelalter und vornehmlich seit dem Beginn des 14. Jahrhunderts, weil die Ziele der Inkorporation erst vor diesem Hintergrund ihre innere Überzeugungskraft gewinnen.² Nachdem das Land der Lusici unter den beiden ersten ottonischen Königen Heinrich I. und Otto I. schrittweise vor allem durch die Kriegszüge des Markgrafen Gero dem ostfränkisch-deutschen Reich unterworfen und eingegliedert worden war, wurde es durch die Teilung von dessen großem Markengebiet nach seinem Tode 965 der sog. Ostmark zugeschlagen, die damals von Nordthüringen über die Gegenden der unteren Saale und Mulde bis zur Oder und zum Bober reichte. Seit dem zweiten Drittel des 11. Jahrhunderts entstammten deren Markgrafen vornehmlich, wenn auch in den ersten hundert Jahren noch nicht lückenlos dem Geschlecht der Wettiner, deren Angehörige vom König eingesetzt wurden. Der erste wettinische Markgraf war Dietrich von 1032 bis 1034, und mit Konrad, dem Markgrafen von Meißen, setzte nach einer fast zwei Jahrzehnte langen Unterbrechung ab 1136 die ununterbrochene Folge wettinischer Markgrafen ein, die sich trotz letzter

1 Die nachfolgende Darstellung berührt sich eng mit dem Aufsatz von Klaus NEITMANN, *Die „Freiheiten“ der niederlausitzischen Stände. Probleme und Kämpfe um das ständische Selbstverständnis und die verfassungsrechtliche Traditionsbildung des Markgraftums Niederlausitz in der Krone Böhmen (1370–1635)*, in: Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio, hrsg. von L. Bobková – J. Fanysová-Matějková, S. 144–170; die dortigen Betrachtungen, die allerdings vornehmlich das 16. und frühe 17. Jahrhundert betreffen, werden hier wieder aufgegriffen und fortzuführen gesucht.

2 Zur folgenden Skizzierung der Zeit bis 1368 vgl. Rudolf LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz* (= Veröffentlichungen der Berliner Historischen Kommission beim Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin 5), Berlin 1963, S. 20, 24, f. 34–36.

sporadischer Eingriffe des Königs schon aus dem Erbrecht der regierenden Fürstenfamilie ergab. Zeitweise, von 1156 bis 1210, beherrschte ein eigener wettinischer Familienzweig das Land, aber danach waren wieder die Markgrafen von Meißen zugleich auch Markgrafen der Ostmark, in einer Zeit, in der die deutsche Besiedlung das Gesicht der Landschaft entscheidend wandelte.

Die unangefochtene dynastische Kontinuität der Wettiner in der Herrschaft über die seit ca. 1300 so genannte Mark Lausitz wurde in den ersten Jahren des 14. Jahrhunderts abrupt beendet, als sich ihr Markgraf Dietrich (oder Diezmann) zusammen mit seinem Bruder Friedrich in innerfamiliären Zwistigkeiten und zur Abwehr bedrohlicher königlicher Eingriffe auf die Behauptung des wettinischen Besitzes in Meißen und in Thüringen konzentrierte und zur Beschaffung der dafür erforderlichen Geldmittel die Lausitz veräußerte. Nachdem ein Verkaufsplan von 1301 an das Erzbistum Magdeburg nicht umgesetzt worden war, erwarben die brandenburgischen Askanier durch Kauf in zwei Schritten 1303 und 1304 erst die östliche und dann die westliche Hälfte der Lausitz, die Länder Guben und Luckau, nannten sich seitdem auch „*marchiones Lusacie*“.³ Für die folgenden Jahrzehnte blieb bestimmend, dass die askanischen bzw. nach dem Aussterben ihrer Dynastie 1319/20 ihre Nachfolger, die wittelsbachischen Markgrafen von Brandenburg die Lausitz nicht fest und sicher in ihrer Hand zu bewahren vermochten, denn immer wieder wurde ihr Besitz von den askanischen Herzögen von Sachsen-Wittenberg und vor allem den wettinischen Markgrafen von Meißen, die sich mit ihrem Verlust nicht abfinden wollten, mit mehr oder weniger Erfolg angefochten, mit den für das 14. Jahrhunderts charakteristischen Mitteln der Territorialpolitik. In den Wirren nach 1319 besetzte Herzog Rudolf I. von Sachsen das Land und behauptete sich auch noch in ihm, als König Ludwig IV. 1323 seinem gleichnamigen Sohn die Mark Brandenburg verliehen und die Lausitz seinem Schwiegersohn, dem Markgrafen Friedrich II. von Meißen, verpfändet hatte, allerdings nur für wenige Jahre; stattdessen wurde sie Rudolf 1328 im Rahmen eines wittelsbachisch-askanischen Ausgleichs für 12 Jahren verpfändet. Noch vor Ablauf dieses Zeitraumes, 1339, löste Markgraf Ludwig I. von Brandenburg das Pfand wieder aus, aber seine finanziellen Verpflichtungen gegenüber seinem wettinischen Verbündeten Friedrich II. bewogen ihn dazu, ihm die Lausitz in zwei Abmachungen von 1346/47 bis zur endgültigen Befriedigung von dessen Geldforderungen als Pfand einzuräumen. Wegen der nachfolgenden Wirren um den Falschen Woldemar wurde die Absprache zuerst nicht verwirklicht, der Wittelsbacher im Rahmen

3 Marek WEJWODA, *Das umkämpfte „Nebenland“ . Die Mark Lausitz zwischen Wettinern und Askaniern im 13. und frühen 14. Jahrhundert*, in: *Wie die Mark entstand. 850 Jahre Mark Brandenburg*, hrsg. von Joachim Müller – Klaus Neitmann – Franz Schopper, Wünsdorf 2009, S. 367–386.

seiner Aussöhnung mit dem neuen luxemburgischen König Karl IV. 1350 mit der Mark Lausitz belehnt, aber da die wettinischen Forderungen nicht befriedigt waren, wurden Markgraf Friedrich III. von Meißen und seinen Brüdern in zwei Stufen 1350 und 1353 zuerst große Teile und schließlich das gesamte Territorium verpfändet, 1355 wurden sie von Karl IV. mit ihrem Pfandbesitz belehnt. Offizieller Landesherr blieben freilich die wittelsbachischen Markgrafen von Brandenburg, wie ihrer Titelführung abzulesen war. Aber weder die Wittelsbacher noch die Wettiner erfreuten sich auf Dauer ihres Besitzes, denn sie erwiesen sich dem überlegenen diplomatischen Spiel Karls IV. nicht gewachsen, seitdem er seit den frühen 1360er Jahren in seiner Eigenschaft als böhmischer König zugriff. Er beendete zunächst die Pfandschaft der Wettiner, indem er als erstes 1363 die Wittelsbacher dazu brachte, dass sie seinen Sohn Wenzel und Herzog Bolko II. von Schweidnitz und Jauer, dessen Nichte Karl geheiratet hatte, dazu bevollmächtigten, die Lausitz von Friedrich III. einzulösen (vorbehaltlich des Auslösungsrechtes der Wittelsbacher), was 1364 geschah. Und dann, 1367, bewog der Kaiser Markgraf Otto von Brandenburg dazu, die Lausitz dem kaiserlichen Sohn Wenzel zu verkaufen, der die lehnrechtlich begründete Herrschaft antrat, als Bolko 1368 gestorben war.

Der knappe Überblick zeigt, dass die Mark Lausitz im 14. Jahrhundert zum finanziellen Spielball in der Hand interessierter Nachbarn geworden war: Kauf- und Pfandgeschäfte bestimmten ihr Schicksal, finanzielle Nöte zwangen wiederholt ihren Besitzer dazu, zur raschen Erlangung dringend benötigter Summen das Land zu verkaufen oder zumindest – unter Wahrung seines obersten Herrschaftsrechtes mit dem Recht zur Wiederauslösung – zu verpfänden. Umgekehrt gesehen, waren geldkräftige Herren in die Lage versetzt, es durch Aufbringung der fraglichen Summe sich selbst einzuverleiben. Die „Kommerzialisierung“ der Herrschaften bzw. der Herrschaftsrechte stellte die gewohnte, überkommene Herrschaftskontinuität in der Hand einer Dynastie in Frage, und gerade die dominierenden Pfandgeschäfte verbürgten nicht Dauer, weil der Pfandgeber zur Wiedereinlösung des Pfandes berechtigt blieb und damit die Herrschaft des Pfandnehmers jederzeit wieder beenden konnte, sofern er über die nötigen Gelder verfügte. Die Herrschaft war, wie gerade das Lausitzer Beispiel zeigte, zur verkäuflichen Ware geworden, gerade die dauerhafte, gesicherte Zugehörigkeit zu einem Herrn, seiner Dynastie und seinem Territorium war grundsätzlich in Frage gestellt. Stattdessen hing es von der jeweiligen aktuellen Kapitalkraft oder dem Kapitalmangel der beteiligten Fürsten ab, ob, wie und wie lange sie ihre Regierung auszuüben vermochten.⁴ Es ist diese vielerorts im Reich im 14. Jahrhundert zu

4 Götz LANDWEHR, *Mobilisierung und Konsolidierung der Herrschaftsordnung im 14. Jahrhundert. Zusammenfassung*, in: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert*, 2, hrsg. von Hans Patze, Sigmaringen 1971, S. 484–505.

beobachtende Erfahrung, die Karl IV. dazu gebracht hat, solchen Praktiken mit einer neuen staatsrechtlichen Konstruktion, der Inkorporation, entgegenzutreten und sie so zu unterbinden, wie die nachfolgende Urkundenanalyse belegen wird.

Als Kaiser Karl IV. 1370 (oder 1373/74?) das Markgraftum Niederlausitz der Krone Böhmen inkorporierte,⁵ wollte er es durch sein Privileg⁶ unlösbar und auf ewig mit dem Königreich Böhmen verbinden: „[...] *marchionatum Lusacie [...] regno nostro Boemie et eiusdem regni nostre Boemie felici corone, maiestati nostre, hereditibus, prohereditibus, posteris ac successoribus nostris Boemie regibus imperpetuum auctoritate cesarea et de imperialis potestatis plenitudine adiungimus, attribuimus, incorporamus, invisceramus et unimus perpetuo et irrevocabiliter*“. Er beschwor die Gefahren, die in vielen deutschen Territorien des 14. Jahrhunderts zur tiefen Krise der Landesherrschaft geführt hatten: die Teilung, die Verpfändung, den Verkauf von Ländern, Landesteilen oder Gütern; alle diese Maßnahmen untersagte er ausdrücklich jedem König von Böhmen: „[...] *non liceat quavis ratione seu causa alicui illustrium regum Boemie, heredum ac successorum nostrorum, antedictum marchionatum Lusacie [...] necnon castra, civitates, municiones, terras, opida, villas, vassallagia, dominia et pertinencias eorum [...] in toto vel in parte, quibusvis eciam ingenio, excusacione seu colore quesitis, vendere, alienare, scindere, obligare, permutare, dividere aut alio quovis modo a potestate et dominio regum, regni et corone Boemie removere*“. Angesprochen waren damit die Folgen der Kommerzialisierung von Herrschaft und von Herrschaftsrechten, die die Niederlausitz in den vorhergehenden Jahrzehnten wie gesehen am eigenen Körper zur Genüge kennengelernt hatte.⁷ Der Kaiser hatte sich die sich daraus ergebenden Möglichkeiten für seine Erwerbspolitik zum Nachteil seiner Gegenspieler zunutze gemacht, aber für die Zukunft wollte er ihnen rigoros vorbeugen, damit sein Gewinn dem Königreich Böhmen durch dessen eigenes Versagen nicht ebenso schnell wieder verlorenging, wie er erzielt worden war. Daher wandte er sich einerseits an „seine“ Böhmen, an die böhmischen Herrscher ebenso wie an die böhmischen Untertanen, mit nachdrücklichen Ermahnungen zur Einhaltung ihrer Verpflichtungen: Alle künftigen böhmischen Könige ebenso wie alle

5 Zu den Inkorporationen Karls IV. im Allgemeinen vgl. Hedwig SAMANN-VON BÜLOW, *Die Inkorporationen Karls IV. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatseinheitsgedankens im späteren Mittelalter* (= Studien zur älteren deutschen Geschichte II. Reihe, 8. Stück), Marburg 1942.

6 Vorzüglich kritisch ediert bei Ulrike HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde Karls IV. für die Niederlausitz – Echtheitsfragen*, in: *Akkulturation und Selbstbehauptung. Studien zur Entwicklungsgeschichte der Lande zwischen Elbe/Saale und Oder im späten Mittelalter*, hrsg. von Peter Moraw, Berlin 2001, S. 257–286, hier S. 279–286. Vgl. mein Vollregest der Urkunde unten im Quellenanhang, Nr. 1.

7 Vgl. Walter SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Landesherrschaft in den Marken Brandenburg und Meißen während des 14. Jahrhunderts*, in: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert 2*, hrsg. von Hans Patze, Sigmaringen 1971, S. 101–126, bes. S. 110f.

Landeseinwohner wurden nachdrücklich auf die unbedingte Wahrung der territorialen Integrität des Markgraftums – mit all seinem Zubehör und unter Einschluss der königlichen Hoheitsrechte wie Gerichtsbarkeit, Münz- und Bergregal und Judenschutz – verpflichtet, harte Strafen wurden beiden Seiten im Falle des Verstoßes angedroht. Die Könige Böhmens, so verfügt Karl IV., sind verpflichtet, diesen Artikel über die Unterlassung von Verkauf, Trennung und Entfremdung im Gegenwart der Fürsten und Adligen des Königreiches Böhmen unter Berührung der heiligen Evangelien zu beschwören, bevor sie vom Erzbischof von Prag oder einem andern Bischof des Königreiches gekrönt werden und die königliche Salbung empfangen.⁸ Jeder künftige Herrscher hatte sich somit bei Regierungsantritt durch eine eidliche Selbstbindung auf das Verbot jeglicher Veräußerung festzulegen. Wenn ein König gegen diese Herrschaftsmaxime verstößt, verfällt er durch die Tat selbst des Meineides. Fürsten und alle anderen Adligen, die dem Verkauf, der Teilung, der Verpfändung oder der Entfremdung Unterstützung oder Zustimmung gewähren, sollen durch die Tat selbst entehrt sein, sollen all ihre Rechte und Privilegien verlieren, all ihre Güter sollen zum Nutzen des Königreiches und der Krone Böhmen eingezogen werden, sie selbst sollen bis zu ihrem Tod von allen verfolgt werden, und alle Bewohner des Königreiches und der Krone Böhmen sind bei Verlust ihrer Rechte und Privilegien zu ihrer Verfolgung angehalten.

Andererseits richtete sich die kaiserliche Urkunde an die Bewohner der Mark Lausitz, schärfte sie ihnen zum gleichartigen Zweck ihre allgemeinen Pflichten ein, indem ihnen die verschiedenartigen Gefahren von Gebietsverlusten konkret benannt und ihnen zu deren Abwehr bestimmte Einschränkungen und Verbote auferlegt wurden. Ein Lausitzer darf anlässlich von Schulden oder aus einem anderen Grund Güter oder Besitzungen nur verpfänden oder Pfandschaften annehmen, wenn er dazu von seinen Richtern durch ihr Urteil die Ermächtigung erhalten hat. Zum Empfang solcher Pfandschaften darf nur in Gegenwart des von den Richtern bestimmten gerichtlichen Boten geschritten werden. Keinem Bewohner ist es erlaubt, innerhalb der Grenzen der Lausitz gelegene, erblich, eigentümlich oder mit anderem Titel besessene Güter einem anderen Herrn durch Vasallenschaft, Mannschaft, Belehnung oder mit einem anderen Titel zu unterwerfen, bei Verlust aller Güter. Um die territoriale Integrität der Markgrafschaft zu wahren, insbesondere um das Eindringen anderer Herrschaften in die Lausitz mit den Mitteln des Lehnswesens oder der Kommerzialisierung zu verhindern, sollte mithin der Güterverkehr gerichtlich kontrolliert werden, Entfremdungen von

8 Zum Zusammenhang zwischen Inkorporation und Krönungseid vgl. die Bemerkungen von H. SANNMAN-VON BÜLOW, *Die Inkorporationen*, S. 65f.

Besitzungen durch Verpfändungen an auswärtige Mächte oder Lehnsnahmen von fremden Herren waren untersagt.

Ebenso diente es der Abwehr von Eingriffen Dritter, wenn die alleinige Zuständigkeit der einheimischen Gerichte in Zivil- und Kriminalsachen betont wurde, Kläger und Beklagte vornehmlich an sie verwiesen wurden oder allenfalls mit ihrem Einverständnis ein auswärtiges Gericht eingeschaltet werden durfte. Niemand darf Leute der Mark Lausitz in einer Zivil-, Kriminal- oder gemischten Sache vor andere weltliche Gerichte außerhalb ihrer Gebiete vorladen. Die Verfolger eines öffentlich angeklagten oder eines auf frischer Tat flüchtigen Übeltäters dürfen ihn aus der Markgrafschaft nur im Auftrag und mit Erlaubnis der dortigen Richter und Amtsinhaber wegbringen oder anderswo aburteilen. Die Bewohner der Lausitz haben sich über ihre dort gelegenen Güter und Besitzungen nur vor den königlichen Richtern und Gerichtsbänken zu verantworten; wer von den königlichen Untertanen Rechte erlangen oder Klage erheben will, ist gehalten, dort und nicht anderswo seine Gerechtigkeit zu empfangen. Wenn ein Bewohner oder Besitzer der Markgrafschaft sich zu deren Nachteil vor fremden Gerichten verantworten zu müssen glaubt oder Leute des Königs vor fremde Gericht zitiert, sollen diejenigen, die zitiert haben oder sich haben zitieren lassen, oder die Bevollmächtigten und Richter, die sich dem Schutz eines anderen anvertraut oder solche in Schutz genommen haben, als Strafe 40 Mark reinen Goldes zahlen. Die Bestimmungen zur Gerichtsbarkeit verknüpften zugleich die Niederlausitz enger mit dem böhmischen König, indem die Appellation an seinen Gerichtshof bzw. an die königliche Kammer zugelassen wurde und er zugleich kraft seines Evokationsrechtes jeglichen Rechtsstreit an sich zur Entscheidung zu ziehen vermochte, somit sich die Möglichkeit zum eigenen aktiven Eingriff in die regionale Gerichtsbarkeit eröffnete. Wenn ein königlicher Richter sich in der Gewährung von Gerechtigkeit als nachlässig erweist oder sich jemand über die Ungerechtigkeit des Urteils beklagt, ist es dem Beteiligten gestattet, an den Gerichtshof des Königs von Böhmen zu appellieren, der den Fall einer glaubwürdigen Person aus dessen Untertanen zur gerichtlichen Entscheidung zuweisen kann. Von dem Urteil dieses Beauftragten darf nur an die königliche Kammer des jeweiligen Königs von Böhmen appelliert werden. Der Kaiser behält sich und den Königen von Böhmen vor, Leute der Mark Lausitz nach seinem Wohlgefallen vor sich vorzuladen oder durch seine Richter zitieren zu lassen und im Gericht nach der seit alters beachteten Gewohnheit des Königreiches Böhmen vorzugehen.

Wie die einzelnen Bestimmungen des Inkorporationsprivilegs zeigen, wandte es sich mit seinem Inhalt an zwei Empfänger, sowohl an den gegenwärtigen und die künftigen Könige von Böhmen als auch an die Landleute der Niederlausitz: Beide wurden dazu verpflichtet, die unauflösliche, ewige Verbindung der Markgrafschaft mit dem Königreich wie deren territoriale

Unversehrtheit gegenüber lehnrechtlich, pfand- bzw. kaufrechtlich oder jurisdiktionell begründeten Angriffen anderer Territorialherren zu bewahren. Die Urkunde drückte den festen königlichen Willen aus, die Niederlausitz in ihrem gesamten Umfang unumkehrbar in den territorialen Verbund der Krone Böhmen einzufügen und sie der Herrschafts- und Gerichtsgewalt des Königs unterzuordnen. Zur Durchsetzung dieser Absichten wurden deren Bewohner und Besitzer für auf ihre Güter und Rechtsstreitigkeiten bezogene Rechtshandlungen der Aufsicht des Königs bzw. seiner Beauftragten unterworfen und an deren Zustimmung gebunden. Güterverpfändungen und Lehnsnahmen waren von ihnen zu unterlassen oder bedurften zumindest im Ausnahmefall des königlichen Einverständnisses, damit nicht benachbarte konkurrierende Territorialgewalten mit ihren eigenen Interessen und Zielen im Lande Fuß fassten. Ebenso hatten sie von der Anrufung und Einbeziehung auswärtiger Gerichte abzusehen, wurden stattdessen ausschließlich auf die einheimische Gerichtsbarkeit verwiesen und erhielten zudem das Recht, gegen deren Entscheidungen an den König zu appellieren. Gerade die Bestimmungen zur Rechtsprechung und zu ihrem Instanzenzug belegen, dass die Inkorporation in ihrer Gänze und in ihren Teilen von Karl IV. ins Werk gesetzt wurde, damit der einmal gelungene Erwerb eines Böhmen benachbarten Territoriums auf unabsehbare Dauer gesichert und seine Bewohner unauflöslich mit dem böhmischen König verknüpft wurden. Der Ausschluss fremder, nicht-lausitzischer Gerichtsbarkeit und die Verknüpfung der lausitzischen Gerichtsbarkeit mit der böhmischen gehörten wie zwei Seiten einer Medaille untrennbar zusammen: Gerade durch die Schaffung eines lausitzisch-böhmischen Instanzenzuges im Rechtsverfahren sollte die Inkorporation mit Leben gefüllt werden und nicht zur bloßen Proklamation verkommen.

Ulrike Hohensee hat überzeugend dargelegt, dass Karls Inkorporationsurkunde nicht, wie ihr Text vorgibt, am 1. August 1370 ausgefertigt sein kann, sondern erst 1373/74 erstellt worden ist: „Eine willkürlich eingesetzte Zeugenliste, die Differenz von Ausstellungsdatum und beteiligten Kanzleiangehörigen, ihre inhaltlichen Widersprüche sowie ihre gesamte Zielsetzung weisen sie als bewußte Manipulation aus.“⁹ Der Kaiser habe mit seiner Urkunde, indem er den Rechtsstatus der Niederlausitz als Reichslehen ignorierte, ihren Besitz für das Königreich Böhmen und seine Dynastie unabhängig von Reichslehnen und künftigen Reichsherrschern sichern wollen, dabei allerdings im Hinblick auf die angestrebte Königswahl seines Sohnes Wenzel die Entfremdung der Lausitz und den Verlust von Reichsrechten an die kaiserliche Hausmacht nicht öffentlich machen wollen.¹⁰ Es

9 U. HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde Karls IV.*, S. 269–278, Zitat S. 278.

10 Ebd., S. 277f. – Der Argumentation Hohensees folgt Luděk BŘEZINA, *Der Landvogt der Niederlausitz zwischen Königsmacht und Ständen (1490–1620). Ein Diener zweier Herren,*

ist, bedenkt man das ohnehin nicht ganz widerspruchsfreie Verhältnis zwischen Reichs(lehn)recht und böhmischem Staats- bzw. Inkorporationsrecht, nicht zu leugnen, dass Karl stillschweigend die lehnrechtliche Abhängigkeit der Lausitz vom Reich übergang und sie damit zumindest in ihrem rechtlichen Gewicht herabminderte, wenn nicht gar beseitigte, indem er allein die unauflösliche Zugehörigkeit der Markgrafschaft zur Krone Böhmen hervorhob – ein Urteil, das allerdings bereits Zeitgenossen über ihn äußerten.¹¹ Seiner derartigen Absicht war, langfristig betrachtet, voller Erfolg beschieden, denn alle nachfolgenden Debatten des 15. und 16. Jahrhunderts um den verfassungsrechtlichen Status des Markgraftums Niederlausitz bewegten sich innerhalb des von der Inkorporation von ihm neu geschaffenen Rahmens. Niemand berief sich mehr gegen die Einverleibung der Lausitz in die Krone Böhmen auf ihre frühere Eigenschaft als Reichslehen, was zu tun zumindest bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts sinn- und erfolglos gewesen wäre, da zur Zeit der Luxemburger und ersten beiden Habsburger die böhmische und deutsche Königswürde in der Hand derselben Person oder wenigstens derselben Dynastie lagen. Zu Zeiten Wenzels, Sigismunds und Albrechts II. erhielten niederlausitzer Herrschaftsinhaber von ihnen Privilegien nicht in ihrer Funktion als deutsche, sondern als böhmische Könige, was die Urkundentexte eindeutig bezeugen. Die Macht des Faktischen sorgte mit voranschreitender Zeit stillschweigend dafür, dass das Reichslehnrecht für die Lausitz der Vergessenheit anheimfiel. Aber es bleibt entgegen der Annahme Hohensees zumindest sehr fraglich, ob die Inkorporationsurkunde Karls IV. von vornherein zur Geheimhaltung bestimmt war. Da sie sich in erheblichen Teilen an die Niederlausitzer richtete, sie deren Rechte und Pflichten gegenüber ihrem Landesherrn ansprach und regelte und sie damit an deren Beachtung band, hätte sie diesen Zweck, wenn sie dauerhaft verborgen geblieben wäre, gar nicht erfüllen können. Da sie wie bemerkt Verhaltensrichtlinien sowohl für den böhmischen Herrscher als auch für die niederlausitzischen Stände enthielt – und damit als eine für letztere bestimmte Privilegierung gelesen und verstanden werden konnte –, wurde sie in mehreren Exemplaren für beide Seiten ausgefertigt und gelangte unter unerkennbaren Umständen in die Hände der Niederlausitzer, wie die spätere Bezugnahme auf sie im unten zu behandelnden Privileg Wladislaws II. von 1507 belegt.¹² Dass sich die

Berlin 2017, S. 35f.

11 Vgl. die von U. HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde Karls IV.*, S. 264, Anm. 29, zitierte chronikalische Notiz.

12 Das Ausstellerarchiv, das böhmische Kronarchiv, das in das heutige Staatliche Zentralarchiv Prag eingegangen ist, verwahrt zwei Ausfertigungen. Im Empfängerarchiv, dem Archiv der niederlausitzischen Stände, das heute zum Brandenburgischen Landeshauptarchiv in Potsdam gehört, befindet sich nur eine 1671 angefertigte beglaubigte Abschrift, deren Vorlage nicht beschrieben ist. Vgl. U. HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde*, S. 279. Die Ausfertigung

Niederlausitzer im 15. Jahrhundert wiederholt und durchgängig gegenüber den Königen auf das Verbot ihrer Abtrennung von der Krone Böhmen, das Kernstück der Inkorporation von 1370, beriefen, lässt sich überzeugend nur erklären, wenn ihnen deren Bestimmungen bekannt und bewusst waren. Aber selbst wenn man diese Schlussfolgerung nicht teilt, kann man den vorliegenden Urkundentext Karls IV. auf jeden Fall als Zeugnis für die Absichten seiner Politik verwenden, wie es hier geschieht: Seine verfassungsrechtlichen Ziele und die Mittel zu ihrer Umsetzung treten dem Urkundenleser in aller Deutlichkeit vor Augen. Es hing allerdings von der weiteren Entwicklung ab, ob die Bestimmungen, die jetzt von seinem Plan zur Integration der Markgrafschaft in die Krone Böhmen und zu ihrer Anbindung an den königlich-böhmischen Willen geleitet waren, unter anderen Umständen eines Tages von den Ständen in ihrem Sinne ausgelegt werden konnten.

II

So überzeugend Karls staatsrechtliche Konstruktion auf den Beobachter wirkte, wenn man das Ziel verfolgte, alle Länder der Krone Böhmen unauf löslich miteinander zu verknüpfen, so hatte sie doch ihre Bewährungsprobe erst nach seinem Tode zu bestehen, wenn sich erwies, ob die von ihm angesprochenen beide Seiten, seine herrscherlichen Nachfolger ebenso wie seine lausitzer Untertanen, seine Ermahnungen beherzigen und sie ihren politischen Handlungen zugrunde legen würden. Die Auseinandersetzung mit den karolinischen Grundsätzen von 1370 setzte schon wenige Jahre später ein und belegte, dass sich deren Beachtung, zumindest deren möglichst wörtliche Befolgung nicht von selbst verstand.¹³ Zuerst wurden Prinzipien

der königlichen Inkorporationsurkunde für die Stände muss schon in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts verloren gegangen sein, vermutlich in den Wirren der damaligen Zeit. Denn nach der Narratio des Privilegs König Wladislaws II. von 1507 baten ihn die niederlausitzischen Stände darum, ihnen alle ihre von früheren böhmischen Königen und anderen Landesherren ausgestellten Privilegien und Freiheiten zu bestätigen, „*sich zum hochsten mit beclagende, das inen etzliche derselbigen brive und nemlich des allerdurchleuchtigsten keisers Karln des virden ... bestättigung, dorynne alle dieselbigen ire freiheit clerlich stuckweis ausgedruckt und ausvormarckt gewesen und aber in feures noten wie wissentlich abkomen, abhendig brocht sein, dovon dan andere ire keiserliche, konigliche und furstliche brive etwas antzeigung thun und besagen, und des bey der zeit milder gedencken unsers vorfahren konig Georgen [König Georg Podiebrad, 1458–1471] mit iren selbs uffrichtigen eyden beweisu[n]g furen und thun müssen.*“ Brandenburgisches Landeshauptarchiv (BLHA) Potsdam, Rep. 23 C Niederlausitzische Stände, U 10. Dass mit der erwähnten Urkunde Karls IV. eine andere als das Inkorporationsprivileg von 1370 gemeint sei, ist kaum vorstellbar, zu sehr passt der von den Ständen angedeutete Inhalt zu ihr. Hohensees Hinweis auf die fehlende zeitgenössische Rezeption in der Lausitz (S. 258) bleibt daher ein fragwürdiges Argument. Vgl. auch K. NEITMANN, *Die „Freiheiten“*, S. 147, Anm. 7.

13 Zum Überblick über die nachfolgende behandelte Zeit zwischen 1378 und 1490, vgl. R. LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, S. 68–91.

der Inkorporation von der luxemburgischen Dynastie entgegen der ursprünglichen königlichen Selbstverpflichtung durch die Aufgliederung des Herrschaftsgefüges unter die Erben Karls IV. und durch deren nachfolgende Streitigkeiten zumindest sehr frei ausgelegt, eigentlich aber durchbrochen, indem das Markgraftum Lausitz erstens zeitweise geteilt und zweitens königlichen Verwandten unterstellt wurde. Der Kaiser setzte sich über sein eigenes Teilungsverbot hinweg, indem er die Lausitz in seinen Testamenten vom 21. Dezember 1376 und 18. Oktober 1377 zwischen seinem ältesten Sohn Wenzel IV., dem König von Böhmen, und seinem dritten Sohn Johann aufteilte, um letzterem in Gestalt des Herzogtums Görlitz, das aus Teilen der Lausitz und Brandenburgs völlig neu geschaffen wurde, eine ansehnliche Herrschaft, nach der Markgrafschaft Mähren das wichtigste Fürstentum Böhmens, wie er betonte, zu verschaffen.¹⁴ Wenzel behielt den (westlichen) Teil der Lausitz zwischen Elbe und Spree, die zu Böhmen gehöre und die der König niemandem verleihen solle, während Johann der (östliche Teil) zwischen der Spree und Polen als Lehen als böhmischen Königs übertragen wurde. Wenn Wenzel erbenlos sterbe und sein Bruder Sigismund ihm in Böhmen nachfolge oder wenn zuvor Sigismund erbenlos sterbe, sollten das Herzogtum Görlitz und Johanns Teil der Lausitz wieder an das Königreich und die Krone Böhmen fallen, da Johann in beiden Fällen die Mark Brandenburg übernehme.¹⁵ Die Einheit der Kronländer zu wahren, oblag dem König von Böhmen, er war der Lehnsherr seines jüngeren Bruders Johann und ihm somit übergeordnet, und in bestimmten Erbsituationen fiel der verlehnte Teil der Lausitz an die Krone Böhmen zurück. Allerdings unterstand nur noch die eine Hälfte der Lausitz unmittelbar dem böhmischen König mit dem Verbot von deren Weitergabe, aber nicht mehr das gesamte Markgraftum, wie es eigentlich die Inkorporationsurkunde unterstellt hatte.

Nach Johanns frühem Tod am 1. März 1396 vereinigte Wenzel zwar die gesamte Lausitz wieder in einer einzigen Hand und hätte eigentlich die Lage vor 1378 wiederherstellen können, aber nicht einmal ein Jahr später, am 6. Februar 1397, übertrug er das Land mit Mannschaften und den Städten Luckau, Calau, Lübben, Golßen, Guben und Spremberg bzw. dessen Hauptmannschaft, wie er selbst und Johann sie besessen hätten, seinem Vettern, dem Markgrafen Jost von Mähren; nach dessen erbenlosen Tod sollte all

14 Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELIČKA – Mlada HOLÁ – Jan ZDICHYNEC, *Johann von Görlitz. Der dritte Sohn Karls IV.*, Görlitz 2019, S. 20–28, zu den testamentarischen Verfügungen des Kaisers für Johann, S. 25, Karte von Johanns Besitzungen.

15 *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus dem Hause Luxemburg. Karl IV., Wenzel, Sigismund und Johann sowie deren Hauptmänner (1373–1415)*, ed. Franziska HEIDEMANN, Warendorf 2016, Nr. 42, bes. §§ 2, 4, 13, 14 (1376 Dez. 21); Nr. 62, bes. §§ 2, 4 (1377 Oktober 18).

das wieder an Wenzel bzw. dessen Nachkommen als Königen von Böhmen fallen.¹⁶ In mehreren nachfolgenden Urkunden vom 14. April 1397, in denen Jost anlässlich seiner Herrschaftsübernahme die Privilegien der Städte Guben, Spremberg, Luckau, Sommerfeld und Calau bestätigte, erwähnte er ausdrücklich den Fall, dass die Lausitz an seinen Vetter, König Sigismund von Ungarn, fallen könne.¹⁷ Die Verfügungen Karls IV. und Wenzels IV. achteten zwar darauf, dass das Markgraftum vollständig in der Krone Böhmen verblieb und territoriale Abgänge unterblieben, aber ansonsten behandelten sie es in ihrer innerdynastischen Herrschaftsverteilung als eine frei verfügbare Masse mit der Teilung oder Zusammenlegung des Territoriums, mit dessen unmittelbarer oder mittelbarer Unterordnung unter den König von Böhmen, was alles mit den Grundsätzen und Zielen der Inkorporation von 1370 nur schwer zu vereinbaren war und was den Niederlausitzern selbst Unbehagen bereitete.

Denn als das Markgraftum nach Josts erbenlose Tod am 18. Januar 1411 gemäß den Bestimmungen von 1397 wieder an Wenzel zurückgefallen war, handelten die großen geistlichen, adligen und städtischen Herrschaftsinhaber des Landes unverzüglich, um eine erneute gleichartige Verleihung von vornherein zu verhindern und ihren in ihren Augen offensichtlich minderwertigen Status von Aftervasallen unter einem königlichen Lehnsmanne wieder zu beseitigen. Genau fünf Wochen nach Josts Tod, am 22. Februar 1411, erlangten sie von Wenzel zu Prag ein Privileg, in dessen Eingang er ihnen ausdrücklich eingestand, die Abtrennung der Niederlausitz sei dem König und der Krone Böhmen abträglich gewesen; er räumte seinen eigenen schädlichen Bruch des offenkundig von den Ständen vorgebrachten Inkorporationsprivilegs von 1370 ein, indem er bekannte, „*das wir noch unser crone zu Beheim dovon nicht nucze noch fromen nehmen noch empfahen, wenn wir ettliche unsere lande und furstentume, die zu derselben unserr crone und dem kunigreich zu Behei[im] gehören, davon scheiden, geben und vorweysen, als wir vormals mit unserm lande und furstentum der marggrafs[chaft] zu Lusicz getan haben*“. Daher versicherte er den Äbten und Äbtissinnen der drei Klöster, nämlich der Zisterzienserklöster zu Dobrilugk und Neuzelle und des Benediktinerinnenklosters vor Guben, acht namentlich genannten Adligen, nämlich Hans von Biberstein auf Sorau und Beeskow, Otto von Kittlitz auf Spremberg, Hans von Cottbus, Hans von Torgau auf Zossen, Anshelm von Ronow auf Lieberose, Otto Schenk von Sydow auf Teupitz, Botho von Ileburg auf Sonnewalde, Bogisch von Wiesenburg

16 *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus dem Hause Luxemburg. Markgraf Jost von Mähren, Herzog Johann von Görlitz und ihre Vertreter in der Mark Brandenburg und im Markgraftum Niederlausitz (1378–1411)*, hrsg. von Franziska HEIDEMANN, Berlin 2022 (im Druck), Nr. 141, §§ 1, 3.

17 *Ebd.*, Nr. 143–147.

auf Schenkendorf und allen anderen Herren, Rittern und Knechten, und sechs Städten, nämlich den Bürgermeistern, Ratmannen und Bürgern von Luckau, Guben, Sommerfeld, Spremberg, Lübben und Calau, und allen anderen Bewohnern und Ansässigen der Markgrafschaft, sie zu seinen Lebzeiten nicht von der Krone Böhmen abzutrennen oder zu entfremden, sondern sie auf ewig zu seinen Lebzeiten und denen aller nachfolgenden Könige bei der Krone Böhmen verbleiben zu lassen.¹⁸ Die Niederlausitzer erreichten damit, dass auf Grund ihrer Initiative ihre unmittelbare Unterstellung unter den König auf Dauer anerkannt und die Überlassung ihres Landes an einen königlichen Anverwandten zu dessen herrschaftlichen Versorgung oder zur innerdynastischen Machtverteilung, wie sie es seit 1378 erlebt hatten, fortan ausgeschlossen wurde. Das Verbot eine Abtrennung von der Krone Böhmen war damit in dem Sinne präzisiert, dass sich kein anderer Herrschaftsinhaber zwischen der Markgrafschaft und dem König von Böhmen als dem Träger der Krone Böhmen stellen durfte.

Zuerst brachten die Stände mithin Wenzel zu einer seine Handlungsfreiheit in der Behandlung ihres Landes einschränkenden Selbstverpflichtung, aber darüber hinaus suchten sie vorsorglich, um gegen die Eventualitäten des Herrscherwechsels gewappnet zu sein, deren Ausdehnung auf den voraussichtlichen Nachfolger des damals 50 Jahre alten kinderlosen Herrschers zu erreichen, indem sie sich über drei Jahre später an seinen jüngeren Bruder Sigismund wandten, als dieser als neugewählter deutscher König ins Reich einzog. Als sie ihn unter Hinweis auf Wenzels Diplom um ein gleiches Versprechen baten, erfüllte er ihren Wunsch und verbriefte ihnen als rechter Erbe der Krone Böhmen am 30. August 1414 zu Koblenz, die brüderliche Urkunde uneingeschränkt zu beachten, sie nicht abzuschwächen und nicht dagegen zu verstoßen.¹⁹ Über den derzeitigen Herrscher hinaus war damit auch der potentielle künftige König auf die Untrennbarkeit der Niederlausitz von der Krone Böhmen festgelegt und einer Wiederholung der Vorgänge von 1378 und 1397 nach Kräften vorgebeugt. Nicht zufällig sind gerade die beiden königlichen Privilegien von 1411 und 1414 in der Empfängerüberlieferung der Niederlausitz, in derjenigen von dortigen landesherrlichen wie ständischen Institutionen durch zahlreiche Abschriften reich vertreten²⁰ – was die Bedeutung ihrer Bestimmungen für das politische Selbstbewusstsein des Lan-

18 *Urkundenbuch der Stadt Lübben 3. Die Urkunden der Stadt und des Amtes Lübben, der Herrschaften Zauche, Pretschen und Leuthen*, hrsg. von Woldemar LIPPERT, Dresden 1933, Nr. 48. – Dass Wenzel 1411 (und Sigismund 1414, siehe nachfolgende Anm.) auf Karls Inkorporationsurkunde nicht eingegangen seien (so U. HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde*, S. 277, Anm. 96), übergeht, dass ihre zentralen Bestimmungen unausgesprochen zugrunde gelegt wurden.

19 *Urkundenbuch der Stadt Lübben 3*, Nr. 51.

20 L. BŘEZINA, *Der Landvogt der Niederlausitz*, S. 38, Anm. 29.

des und seiner jetzt stärker hervortretenden führenden Kräfte unterstreicht. Denn die königlichen Gnadenerweise galten zwar allen in ihm ansässigen Bewohnern, aber aus ihrer Masse wurden grundbesitzende geistliche Einrichtungen, große adlige Herren und die dem König unmittelbar unterstellten Städte durch namentliche Nennung herausgehoben; der übergeordnete Begriff, der der „Stände“, fehlte noch, er sollte erst Ende des 15. Jahrhunderts in der politischen Terminologie auftauchen, aber die Sache, die Existenz der maßgeblichen einheimischen Herrschaftsträger als Verhandlungspartner des Königs, war unübersehbar schon da.

Wie sehr den Niederlausitzern nach der Erfahrung von 1378 bis 1411 an der unmittelbaren Zugehörigkeit zur Krone Böhmen gelegen war, ist auch daran abzulesen, dass sich zumindest einzelne der im königlichen Generalprivileg vom 22. Februar 1411 genannten Städte nicht nur in zusätzlichen Spezialprivilegien vom selben Tag alle ihre Rechte und Urkunden bestätigen, sondern sich auch darin ausdrücklich vom König geloben ließen, sie nicht von der Krone Böhmen zu trennen; so Guben,²¹ Luckau²² und Sommerfeld (allerdings wird hier das Trennungsverbot im Gegensatz zum Generalprivileg nur für die Lebzeiten Wenzels verbrieft).²³ In Privilegienbestätigungen nachfolgender böhmischer Könige wurde das Verbot einer Scheidung von der Krone Böhmen wiederholt, so jedenfalls in den überlieferten Diplomen der Könige Sigismund und Albrecht II. für Luckau jeweils nach ihrer Übernahme der böhmischen Herrschaft; Sigismund bestätigte am 17. Januar 1420 und erneut am 10. Februar 1435 die Luckauer Privilegien, insbesondere das Recht, „*das sy von der crone zu Behem nit sollen gescheidet werden*“, ohne jegliche Einschränkung auf seine eigene Lebens- und Regierungszeit.²⁴ Als Sigismunds Schwiegersohn Albrecht II. die Regierung in Böhmen angetreten hatte, ließen sich die Luckauer von den Lübbener Ratmannen beglaubigte Abschriften des Sigismundschen Generalprivilegs vom 30. August 1414 und des Spezialprivilegs vom 10. Februar 1435 anfertigen, offensichtlich, damit ihre Botschafter durch deren Vorlage den neuen Herrscher von der Berechtigung ihrer Wünsche umso besser überzeugen konnten. Am 10. Dezember 1438 bestätigte der Habsburger der Stadt in Breslau alle ihre landesherrlichen Urkunden über ihre Rechte und Freiheiten einschließlich ihres Rechtes,

21 *Die Urkunden des Gubener Stadtarchivs in Regestenform*, hrsg. von Rudolf LEHMANN, Niederlausitzer Mitteilungen 18, 1927–1928, S. 1–160, hier S. 28, Nr. 50.

22 BLHA, Rep. 8 Guben, U 50 D. – *Die Urkunden des Luckauer Stadtarchivs in Regesten*, hrsg. von Rudolf LEHMANN, Berlin 1958, Nr. 89 (Das Regest erwähnt nicht die Beschränkung des Verbotes auf Wenzels Lebzeiten.).

23 *Die Urkunden des Sommerfeldes Stadtarchivs in Regesten*, ed. Richard MODERHACK, Niederlausitzer Mitteilungen 28, 1937, S. 51–94, hier S. 62, Nr. 13.

24 BLHA, Rep. 8 Luckau, U 112 C, U 157 D. – *Die Urkunden des Luckauer Stadtarchivs*, Nr. 112 (daraus das Zitat), 157.

nicht von der Krone Böhmen geschieden werden zu dürfen.²⁵ Guben ließ sich seine Privilegien am 4. April 1437 von Sigismund und am 13. Dezember 1438 von Albrecht II. ebenfalls unter ausdrücklicher Erwähnung des – zeitlich unbegrenzten – Trennungsverbotes bestätigen.²⁶

Wenn Wenzel im Februar 1411 in erstaunlicher Offenheit auf Drängen der Niederlausitzer seinen Verstoß gegen die Inkorporation von 1370 bekannte, verleitete ihn seine „Einsicht“ freilich nicht dazu, fortan deren Grundsätze uneingeschränkt zu beachten, im Gegenteil, noch im selben Jahr setzte er sich unbedenklich über sie hinweg. Im September 1411 verpfändete er das Kloster Dobrilugk, einen der Empfänger seiner Zusicherung vom 22. Februar, mit seiner gesamten beachtlichen Herrschaft den Herzögen Rudolf III. und Albrecht III. von Sachsen für 4.000 Schock Groschen Prager Münze unter Bezugnahme auf eine unklare Vergünstigung Karls IV. und auf die ihm, Wenzel, von Rudolf III. in Ungarn geleisteten Dienste, vorbehaltlich des königlichen Gastungsrechtes im Kloster und dem dortigen Öffnungsrecht des Landvogtes; die Verpfändung blieb so lange gültig, bis der derzeitige oder die nachfolgenden Könige von Böhmen das Kloster durch Zurückzahlung der fraglichen Summe für sich und für die Krone Böhmen, wie mehrfach formuliert wurde, wieder auslösten.²⁷ Und im April 1414 erlaubte Wenzel den zwei Schenken von Landsberg auf Seyda und Teupitz, das ihnen verpfändete Haus und Stadt Calau mit allem Zubehör einschließlich Geldansprüchen an das Kloster Dobrilugk an Herzog Rudolf III. weiter zu versetzen; der König sicherte zu, Calau zusammen mit dem Kloster gemeinsam für sich und die Krone Böhmen auszulösen.²⁸ Wenzel praktizierte hier Pfandgeschäfte, die sein Vater rigoros hatte unterbinden wollen: Indem der König selbst oder niederlausitzer Grundbesitzer mit seiner Zustimmung eine niederlausitzer Herrschaft an benachbarte Territorialfürsten – mochte sie Böhmen politisch auch eng verbunden sein – versetzten, beschworen sie geradezu die Gefahr herauf, dass das fragliche Objekt wegen unterlassener Zurückzahlung der geborgten Geldsumme dem Markgraftum Niederlausitz verloren gehen, dass es von der Krone Böhmen „geschieden“ werden könnte. Im Falle Dobrilugks und Calaus trat diese Situation letztlich nicht ein, aber dafür in anderen Fällen durch die Eingriffe der beiden benachbarten großen Landesfürstentümer, durch die der brandenburgischen Hohenzollern und der sächsischen Wettiner.

25 BLHA, Rep. 8 Luckau, U 168 D, 169 JDD, 171 D. – *Die Urkunden des Luckauer Stadtarchivs*, Nr. 168, 169, 171.

26 BLHA, Rep. 8 Guben, U 73 E, 74 E. – *Die Urkunden des Gubener Stadtarchivs*, S. 38, Nr. 73, 74 (Das Trennungsverbot wird im Kurzregest nicht erwähnt.).

27 *Urkundenbuch des Klosters Dobrilugk und seiner Besitzungen*, hrsg. von Rudolf LEHMANN, Leipzig – Dresden 1941, Nr. 236, ferner dazu Nr. 237–240.

28 *Ebd.*, Nr. 244, ferner dazu Nr. 245, 247.

Denn im 15. Jahrhundert drohten die Hussitenkriege und ihre langfristigen politischen Folgen die feste, unverbrüchliche Verbindung der Niederlausitz mit der Krone Böhmen, die Inkorporation in der Form, wie sie Karl IV. 1370 vorgeschwebt und Wenzel 1411 bekräftigt hatte, in Frage zu stellen. Erneut erfreute sich die so sehr von den Niederlausitzern angestrebte Immediatstellung des Markgraftums keiner langen Dauer, wurden alle Vorkehrungen durch unvorhersehbare politische Wendungen zunichte gemacht. Die Hussitenkriege führten dazu, dass zunächst 1422 ein einheimisches Geschlecht, die Polenze, mit der landesherrlichen Gewalt betraut wurde, dann ab den 1440er Jahren die beiden großen Nachbarn, die Markgrafen von Brandenburg und von Meißen, um die Oberherrschaft miteinander rangen, dabei u.a. sowohl durch den Abschluss von Schutzverträgen und von Pfand- und Kaufverträgen mit einzelnen niederlausitzischen adligen und klösterlichen Herrschaftsinhabern wie durch militärischen Zugriff ihren Einfluss und ihren Besitz auszudehnen suchten und der böhmische König lange Zeit fast völlig ausgeschaltet war.²⁹ Die von den Beteiligten getroffenen Vereinbarungen widersprachen schnurstracks den Grundsätzen der Inkorporation von 1370, machten sie geradezu zu Hohn und Gespött, denn all die Versuchungen, die Karl IV. abwehrend beschworen hatte, wurden jetzt in einem im Vergleich mit dem 14. Jahrhundert verstärkten Ausmaß praktiziert. Aber trotz alledem vergaßen die niederlausitzischen Herrschaftsträger die Inkorporation nicht, denn in den wiederholten politischen Krisen dieser Jahrzehnte neigten sie zwar dazu, sich freiwillig oder unfreiwillig dem übermächtigen brandenburgischen Schutz zu unterstellen, sofern der böhmische Herrscher weitgehend ausfiel, aber alsbald wieder ihre Zugehörigkeit zur Krone Böhmen zu betonen und zu bewahren, sofern sie einem kraftvollen und einem legitimen katholischen König gegenüberstanden. Bezeichnenderweise ließen sich in der Zeit des brandenburgischen Pfandbesitzes der Niederlausitz die Stadt Guben am 28. Januar 1454 und am 12. März 1460³⁰ bzw. die Stadt Luckau am 6. Oktober 1460³¹ ihre Rechte und Freiheiten von den Königen Ladislaus

29 Richard Freiherr VON MANSBERG, *Die Streit um die Lausitz 1440/1450*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 29, 1908, S. 282–311; Elfie-Marita EIBL, *Die Lausitzen zwischen Böhmen, Brandenburg und Sachsen in der Zeit Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*, in: *Akkulturation und Selbstbehauptung*, hrsg. von P. Moraw, S. 311–346; Peter-Michael HAHN, *Landesherrliche Ordnung und dynastisches Machtstreben. Wettiner und Hohenzollern im 15. Jahrhundert*, in: *Brandenburgische Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Lieselott Enders zum 70. Geburtstag*, hrsg. von Friedrich Beck – Klaus Neitmann, Weimar 1997, S. 89–107.

30 BLHA, Rep. 8 Guben, U 83 E, 88 E. – *Die Urkunden des Gubener Stadtarchivs*, S. 42, Nr. 83, S. 44, Nr. 88 (Das Trennungsverbot in den Kurzregesten nicht erwähnt).

31 BLHA, Rep. 8 Luckau, U 207 D. – *Die Urkunden des Luckauer Stadtarchivs*, S. 119f, Nr. 207 (daraus das nachfolgende Zitat).

(Postumus) (1440–1457) bzw. Georg (Podiebrad) (1458–1471) erneuern, unter ausdrücklicher Erwähnung, „*das sy von der crone zu Behemen nicht sullen gescheyden werden*“. Nachdem der Friede von Guben 1462 die böhmische Herrschaft in der Niederlausitz wiederhergestellt, allerdings Friedrich II. von Brandenburg im Besitz der 1445/55 von ihm angekauften Herrschaft Cottbus bestätigt hatte, trieb schon wenig später nach der päpstlichen Bannung König Georg Podiebrads 1466 der Streit um den böhmischen Thron das Land in die Hände von dessen Konkurrenten, des Königs Matthias Corvinus von Ungarn.³² Als dieser am 19. September bzw. am 19. Dezember 1474 Guben wie Luckau ihre Privilegien und Rechte erneuerte, wiederholte er darin auch das Verbot, sie von der Krone Böhmen zu trennen.³³ In seiner über 20jährigen Herrschaft wurden die Stände infolge der unruhigen Verhältnisse wiederholt von ihm zu Rat und Hilfe aufgefordert, zu finanziellen und militärischen Leistungen herangezogen, über die beide Seiten auf Landtagen miteinander verhandelten, so dass sich ein festerer korporativer Zusammenhalt unter ihren geistlichen, adligen und städtischen Gliedern herausbildete.

III

Erst als das Markgraftum nach dem Tod des Königs Matthias Corvinus 1490 mit den anderen Kronländern wieder langfristig und ohne absehbare Komplikationen der Herrschaft des einen unumstrittenen Königs von Böhmen, des Jagiellonen Wladislaws II. (1490–1516 zugleich König von Böhmen und Ungarn), unterstellt wurde, war die Gelegenheit gegeben, an die Inkorporation von 1370 anzuknüpfen, sie in ihrem Kern zu bekräftigen und sie zugleich gemäß den gewandelten Verhältnissen fortzuentwickeln.³⁴ Nach den vielfältigen Erfahrungen mit landesherrlichen Anforderungen und mit den Ausdehnungsbestrebungen der beiden großen Nachbarmächte legten jetzt die niederlausitzischen Stände größten Wert darauf, die Stellung ihres Landes zur Krone Böhmen und ihre Rechte und Freiheiten schriftlich genau zu beschreiben und rechtlich abzusichern. Die erneute königliche Bestätigung ihrer „Freiheiten“ erschien ihnen umso notwendiger, als ältere königliche Urkunden ihnen, wie sie bekundeten, schon vor Generationen, vielleicht in den unruhigen Zeiten der Hussitenkriege, verloren gegangen, durch Feuer

32 Ludek BŘEZINA, *Zwischen der Böhmisches und Ungarischen Krone – Ein kurzer Blick auf die Niederlausitz in den Jahren 1458–1490*, Niederlausitzer Studien 34, 2008, S. 54–69.

33 BLHA, Rep. 8 Guben, U 92 E; Rep. 8 Luckau, U 234/1. *Die Urkunden des Gubener Stadtarchivs*, S. 46, Nr. 93; *Die Urkunden des Luckauer Stadtarchivs*, S. 133 Nr. 234a (Die Kurzregesten jeweils ohne Erwähnung des Trennungsverbotes).

34 Die zum umfassenden Verständnis der nachfolgend behandelten beiden Privilegien Wladislaws II. von 1507/08 notwendige Kenntnis der damaligen politischen Verhältnisse der Niederlausitz in seiner Regierungszeit vermittelt die ausgezeichnete Darstellung von L. BŘEZINA, *Der Landvogt der Niederlausitz*, S. 55–83.

vernichtet worden seien – was sie schon König Georg Podiebrad beides hätten –, insbesondere die Urkunde Karls IV.; damit dürfte dessen Inkorporationsprivileg von 1370 gemeint sein, das u.a. die Bewohner der Niederlausitz direkt angesprochen, einzelne ihrer Rechte und Verpflichtungen behandelt und ihre seitdem andauernde Zugehörigkeit zur Krone Böhmen begründet hatte, gewissermaßen das Grundgesetz des Markgraftums und daher von ausgezeichnetem Rang. Es kennzeichnet den landständischen Wandel, dass die 1507 einsetzende Reihe von landesherrlichen Privilegien als ihre Empfänger nicht mehr wie 1370 „Landleute und Einwohner“ der Lausitz ansprach oder wie 1411 einzelne geistliche, adlige und städtische Herrschafts- und Amtsinhaber benannte, sondern Prälaten, Herren, Ritterschaft bzw. Mannschaft und Städte bzw. die vier Stände des Markgraftums Niederlausitz angab, so erstmals Wladislaw II. in seinen beiden gleich zu besprechenden Urkunden von 1507/08.³⁵ Die Geistlichkeit in Gestalt der grund- und herrschaftsbesitzenden Klöster in Dobrilugk, Neuzelle und Guben bzw. ihre Äbte und Äbtissinnen (= Prälaten), der Adel, der in die zwei Gruppen der Inhaber der großen Herrschaften (= Herren) und der kleinen Lehngüter (= Ritterschaft) gespalten war, und die königlichen Immediatstädte Luckau, Calau, Lübben und Guben machten die vier Stände aus. Dass um 1500 der Begriff „Stände“ im Sprachgebrauch der Zeit aufkam – zum ersten Mal ist er für das Jahr 1498 belegt – und sich dann rasch durchsetzte, ist damit zu erklären, dass die genannten Gruppen, die sich schon im Privileg von 1411 abgezeichnet hatten, sich in der Zwischenzeit durch die Festigung ihres inneren Zusammenhaltes zu einer Korporation umgebildet und als eine einzige enge Gemeinschaft gegenüber dem Landesherrn aufzutreten gelernt hatten. Ihr Zusammenhalt bzw. der ihrer einzelnen Glieder hatte sich in dem vergangenen Jahrhundert so sehr verstärkt, dass die königlichen Verschreibungen an die ständische Korporation in ihrer Gesamtheit gerichtet waren und deren korporative Rechtsstellung behandelten, die königlichen Privilegienbestätigungen nicht mehr bloß einzelne Glieder der Stände und deren besondere Rechte und Gewohnheiten betrafen.

Die Vorstellungen der niederlausitzischen Stände erreichten, dass Wladislaw II. ihnen am 1. Februar 1507 in seiner ungarischen Residenz Ofen ein umfangreiches Privileg³⁶ gewährte, es mit seinem großen, wohl erhaltenen

35 Zur allgemeinen spätmittelalterlichen Entwicklung der Stände vgl. R. LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, S. 106–109.

36 BLHA, Rep. 23 C, U 9. – Regest in: *Inventarium diplomaticum Lusatiae inferioris. Verzeichnis und wesentlicher Inhalt der bis jetzt über die Nieder-Lausitz aufgefundenen Urkunden I. 873–1620*, ed. Johann Gottlob WORBS, Lübben 1834, S. 323, Nr. 1008. – Vgl. mein Vollregest unten im Quellenanhang, Nr. 2. – Die nachfolgenden Darlegungen zu dieser Urkunde wiederholen große Teile meines an abgelegener Stelle erschienen kleinen Artikels: Klaus NEITMANN, *Ständetum und Regionalismus als Grundthema der niederlausitzischen Geschichte*:

Majestätssiegel, in dessen Mittelpunkt der gekrönte Herrscher mit Schwert und Zepter unter dem Baldachin sitzt, versehen und die ordnungsgemäße Ausstellung auf dem Umbug vermerken ließ: Auf den Bericht des obersten Kanzlers des Königreichs Böhmen Albert von Kolowrat sei die Urkunde ausgestellt worden.

Sie erneuerte nicht nur die Inkorporation, sondern ging mit zusätzlichen Elementen noch deutlich über sie hinaus, und so stellte sie das Verhältnis zwischen dem böhmischen König und seinen niederlausitzischen Ständen auf eine wesentlich erweiterte Grundlage, so dass es gerechtfertigt ist, sie besonders ausführlich zu analysieren. Das Dokument setzt sich in seinem Aufbau zwar aus den traditionellen Bestandteilen einer mittelalterlichen Urkunde zusammen, weicht aber insofern von der üblichen Gestaltung ab, als die Narratio, die „Erzählung“ der Vorgeschichte der Urkundenausstellung, außergewöhnlich lang ausfällt, etwa die Hälfte des Textes ausmacht (Abschnitt [1] mit Unterabschnitten *1.a-c* des beigegebenen Vollregestes der Urkunde), während ihr die „Dispositio“, die rechtliche „Verfügung“ des Ausstellers (Abschnitte [2]-[4] des Vollregestes), umfangmäßig gerade einmal etwa gleichkommt. Die Narratio wird vor allem dadurch gedehnt, dass hier nicht nur wie zumeist die Petenten, in unserem Fall die niederlausitzischen Stände, mit ihrem Anliegen kurz und allgemein erwähnt werden, sondern dass die von ihnen dem König vorgebrachten Wünsche ausführlich und präzise dargestellt werden und dann die Dispositio diese nur noch knapp aufgreift und bestätigt; Narratio und Dispositio sind dadurch stärker als ansonsten ineinander verwoben. Diese Darstellungsweise gibt umso deutlicher zu erkennen, dass der König von den Ständen mit ihren Forderungen konfrontiert worden ist und dass er sie ihnen auf ihre Initiative und ihr Verlangen hin, als ihre Vertreter vor ihm erschienen waren, bewilligt hat. In den Formulierungen gibt sich die Urkunde nach außen hin als Gnadenerweis des Königs zu erkennen, „aus königlicher Milde, Gnade und Güte“ gewährt er den Ständen die erbetenen Rechte, damit sie sich ihrer „Begnädigung erfreuen“ und „mehr Treue und untertänige Liebe“ zu ihm tragen, wie er hinzufügt. Tatsächlich ist die Urkunde als Ergebnis von Verhandlungen der beiden Seiten, des Königs und der Stände, zu werten, von Verhandlungen, in denen, wie die Einzelbestimmungen zeigen, letztere dem ersteren ihren politischen Willen aufzudrängen und ihre Auffassungen von den Grenzen der königlichen Macht durchzusetzen vermochten. Nicht nach seiner formalen Gestaltung, aber nach seinen inhaltlichen Festlegungen hat das königliche Privileg zumindest vertragsähnlichen Charakter, kann nach den allgemeinen Überlegungen des Schweizer

König Wladislaw II. von Böhmen bestätigt die Privilegien der niederlausitzischen Stände, 1507 Februar 1, Brandenburgische Archive 30, 2013, S. 40–45. Ebd., S. 40 u. 45 Abb. der gesamten Urkunde sowie ihres Kanzleivermerkes.

Historikers Werner Näf als „Herrschaftsvertrag“³⁷ eingeordnet werden, weil die Herrschaftsausübung des Königs in der Niederlausitz an bestimmte, von ihm gegenüber seinen Untertanen einzuhaltende Bedingungen geknüpft wurde. Wladislaw erwähnte ausdrücklich die Fürsprache seines Bruders Sigismund, des Königs von Polen (als solcher Sigismund I. der Alte, 1506–1548) und Großfürsten von Litauen, zugunsten der niederlausitzischen Stände und spielte damit darauf an, dass dieser Intervenient von Juni 1504 bis Dezember 1506, bis er den polnischen Königsthron bestieg, als oberster Statthalter in den Kronländern Ober- und Niederschlesien und in beiden Lausitzen gewirkt hatte³⁸ und dabei insbesondere gegen die ständefeindlichen Bestrebungen seines Vorgängers als Landvogt der Niederlausitz, Heinrichs von Plauen, vorgegangen war. Die Stände hatten es dabei verstanden, den König bzw. seinen obersten Vertreter im Lande in dieser Streitfrage auf ihre Seite zu ziehen, was unter in der Besprechung des königlichen Urteilsspruches von 1508 näher dargelegt werden wird.

Gehen wir zum Kernstück der Urkunde über, zur Dispositio. Der böhmische König bestätigt den niederlausitzischen Ständen unter Aufnahme ihrer drei Forderungen ihre Privilegien, und zugleich erweitert er ihre Gerechtmäßigkeit. Im Einzelnen werden fünf Punkte behandelt:

1. *Lehnrecht*: Der niederlausitzische Landvogt ist bevollmächtigt, Lehen den Lehninhabern auf ihr Ersuchen hin zu vergeben, gegebenenfalls zu gesamter Hand. Der Landvogt vertritt mithin uneingeschränkt den königlichen Lehnsherrn und ist in lehnrechtlichen Angelegenheiten handlungsbefugt, so dass die Stände sich nur an den in der Niederlausitz tätigen und ansässigen höchsten landesherrlichen Beamten und nicht mit erheblichem Kostenaufwand an den weit entfernten, damals vornehmlich im ungarischen Ofen residierenden Landesherrn zur Bestätigung ihres Lehnbesitzes zu wenden brauchen. Das Gesamthandrecht schränkt infolge der Ausdehnung der Lehnerben über die männlichen direkten Erben hinaus auf die männlichen Angehörigen anderer Familienzweige die Möglichkeit eines Heimfalles des Lehens an den Landesherrn erheblich ein und befördert die Absicht, das Lehen auch im Falle fehlender eigener Nachkommen in der Hand von entfernteren Verwandten und damit des eigenen Geschlechtsverbandes zu halten.

2. *Heeresfolge*: Die niederlausitzischen Stände sind dem König bzw. seinem Landvogt auf deren Aufforderung hin zur Heeresfolge verpflichtet, innerhalb wie außerhalb des Landes, allerdings außerhalb des Landes nur unter der Bedingung, dass ihnen – ebenso wie den oberlausitzischen und schlesischen Ständen – die Kosten des militärischen Aufgebotes erstattet werden.

37 Werner NÄF, *Herrschaftsverträge und Lehre vom Herrschaftsvertrag*, Schweizer Beiträge zur Allgemeinen Geschichte 7, 1949, S. 26–52.

38 L. BŘEZINA, *Der Landvogt der Niederlausitz*, S. 71–77.

Sie müssen also mit ihrem Aufgebot auf eigene Kosten entsprechend ihren Lehnverpflichtungen auf landesherrlichen Befehl dazu beitragen, dass der Landfriede innerhalb des Markgraftums gegen fehdelustige Adlige aus dem Land selbst oder gegen Angriffe aus den benachbarten Territorien gewahrt wird. Wenn der König sie hingegen anderswo in seinem weitgespannten Herrschaftsbereich militärisch einsetzen will, muss er ihnen ihre Aufwände erstatten. Während die erste Situation mit der Durchsetzung und Anerkennung des Landfriedens im Laufe des 16. Jahrhunderts immer mehr aus dem Alltag verschwand, kehrte die zweite Situation in zunehmendem Maße in die Politik ein. Vermutlich ist die Aufnahme dieser Bestimmung in das Privileg ausgelöst worden durch eine Aufforderung Wladislaws an seinen Bruder Sigismund von 1506, ihm aus dessen Ländern ein Heeresaufgebot für den Kampf gegen König Maximilian I. bereitzustellen. Seitdem die habsburgischen Könige von Böhmen und Ungarn nach 1526 ihren ostmitteleuropäischen Herrschaftskomplex gegen die türkischen Osmanen zu verteidigen hatten, waren sie zur Finanzierung ihrer Kriege in Ungarn gezwungen, die niederlausitzischen Stände um die Bewilligung von Steuern zu erheben, da eine kostenlose militärische Dienstpflicht von Herren und Rittern außerhalb des Markgraftums nicht bestand.

3. *Gerichtsbarekeit*: Klagen gegen Einwohner des Markgraftums Niederlausitz dürfen in zivilrechtlichen Streitigkeiten nur vor den Ständen bzw. vor dem wegen seiner Zusammensetzung ständisch dominierten Landgericht erhoben werden, nicht jedoch vor einem auswärtigen Gericht. Ebenso darf der böhmische König nicht entgegen der Zuständigkeit des Landgerichts einen Fall an sich persönlich bzw. an sein Hofgericht ziehen. Er verzichtet damit auf sein sog. Evokationsrecht, also die Befugnis, auf Ersuchen einer Partei oder auf Grund eigenen Interesses einen vor einem niederlausitzischen Gericht schwebenden Rechtsstreit kraft eigenen Ermessens an sich bzw. an sein eigenes Gericht zu ziehen. Das derartige Recht hatte Karl IV. 1370 in sein Inkorporationsprivileg eingefügt, damit im Bereich der Gerichtsbarekeit das Markgraftum stärker an die Krone Böhmen gefesselt und der König von Böhmen die Möglichkeit zum Eingriff in die inneren Landesverhältnisse erhielt. Wladislaw II. bekräftigte hingegen, dass in der Konsequenz der lange abgerissenen und immer wieder unterbrochenen Verbindung mit Böhmen die Gerichtsbarekeit über Rechtsstreitigkeiten der Stände untereinander oder mit landesherrlichen Beamten allein in der Zuständigkeit des niederlausitzischen Landgerichts liegen sollte – was der langgeübten Gewohnheit des Landes entsprach,³⁹ was aber durch das den Ständen gewährte privilegium

39 Zu den spätmittelalterlichen Gerichtsverhältnissen vgl. R. LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, S. 103–108.

de non evocando besonders akzentuiert und verstärkt wurde. Eine konkurrierende Gerichtsbarkeit eines anderen Territorialfürsten wurde fortan ebenso wie das königliche Evokationsrecht ausgeschlossen und damit die juristische Selbständigkeit des Markgraftums mit einer eigenen, nach oben hin abgeschlossenen Gerichtsorganisation betont.

4. *Inkorporation*: Der böhmische König bestätigt die Verfügungen seiner Vorgänger von 1370 und 1411, dass das Markgraftum Niederlausitz und seine Bewohner auf ewig untrennbar der Krone Böhmen inkorporiert bleiben und niemals von ihr durch Verpfändung, Verkauf, Tausch oder Vergabe abgesondert werden sollen. Eine königliche Verweisung an eine andere Herrschaft ist rechtlos, die Bewohner sind zu ihrer Beachtung nicht verpflichtet, ihnen steht somit ein Widerstandsrecht gegen eine derartige königliche Entscheidung zu. Umgekehrt sind die Niederlausitzer selbst gehalten, die Grundsätze der Inkorporation in ihrem eigenen Verhalten zu beachten. Wenn ein Bewohner sich in die Untertänigkeit eines auswärtigen Herrn begibt, verliert er seine Güter und verfällt königlicher Bestrafung. Die territoriale Integrität des Markgraftums Niederlausitz ist also seitens des Landesherrn ebenso wie seitens der Landesbewohner unbedingt zu beachten; wenn der König oder ein Landesbewohner entgegenstehende Maßnahmen ergreift, ist dagegen Widerstand zu leisten oder Bestrafung vorzunehmen. Dass den Ständen das Widerstandsrecht gegen ihren König förmlich zugestanden wurde – wovon Karl IV. wohlweislich geschwiegen hatte –, belegt ihren unbedingten Willen zu Einfügung des Markgraftums in den Kronländerverband: In ihm und mit ihm bzw. mit dem König von Böhmen als Schutzherrn gedachten sie den Bestand ihres Landes gegenüber brandenburgischen und sächsischen Ansprüchen zu behaupten.

5. *Privilegienbestätigung*: Der böhmische König bestätigt allen Einwohnern der Niederlausitz ihre jeweiligen Spezialprivilegien, die einzelnen von ihnen in unterschiedlichen Formen gewährt worden sind und als Urkunden, Handfesten, Begnadigungen oder Statuten vorliegen mögen und vorgezeigt werden können, als ob sie hier in vollem Wortlaut eingefügt worden wären. Ihre allgemeine Erneuerung wird auch damit begründet, dass offenkundig viele Niederlausitzer in den Wirren des 15. Jahrhunderts ihre rechtsbegründenden schriftlichen Dokumente verloren haben. Dass dabei ausdrücklich die wohlerworbenen und gebrauchten Gewohnheiten ebenfalls bekräftigt werden, macht bewusst, dass das Verfassungsrecht der Niederlausitz nicht nur aus geschriebenem Recht bestand – auch wenn die Stände auf ihre schriftliche Privilegierung Wert legten und den Verlust älterer schriftlicher Dokumente auszugleichen suchten –, sondern dass dazu auch die über längere Zeiträume hinweg bestehenden und angewandten Gewohnheiten gehörten, die Ordnungen, die seit längerem im Gemeinschaftsleben angewandt wurden und allein daher Rechtskraft entfalteten. Die Wahrung der ständische Rechte im

politischen Alltag will der König zusätzlich dadurch gewährleisten, dass er all seinen Amtsmännern und an ihrer Spitze seinem Landvogt gebietet, seine niederlausitzer Untertanen in all ihren Vergünstigungen zu schützen und diese keinesfalls zu beeinträchtigen oder abzuschwächen. Die königlichen Beamten waren in ihrer Amtsführung zur uneingeschränkten Beachtung der ständischen Freiheiten und Gewohnheiten aufgefordert, waren rechtlich an sie ebenso gebunden wie an die Weisungen ihres königlichen Herrn.

Wladislaws Privileg für die niederlausitzischen Stände vom 1. Februar 1507 folgte nur wenig später, am 13. Dezember 1508, sein Urteil in deren Auseinandersetzung mit dem einstigen Landvogt Heinrich III. von Plauen (1493–1504) um den Besitz der Herrschaft Spremberg.⁴⁰ Sein Spruch beendete zwar einen Rechtsstreit zwischen den beiden Parteien um ein konkretes Objekt, aber die zu dessen Entscheidung herangezogenen und angewandten Grundsätze liefen darauf hinaus, die gerade knapp zwei Jahre zuvor verkündeten ständischen Privilegien aus aktuellem Anlass zu bekräftigen und zugleich nochmals zu erweitern. Insofern gehören das königliche Generalprivileg von 1507 und das königliche Urteil von 1508 aufs engste zusammen und ergänzen einander, in ihrer Summe schaffen sie neues verschriftlichtes Privilegienrecht. Wladislaws Urkunde beschreibt eingehend die beiden ihm von dem Prager Oberstburggraf Zdeněk von Rosenthal und auf Blatna und den böhmischen Landrichtern vorgetragenen Streitpunkte zwischen den Ständen und dem früheren Landvogt mitsamt ihren jeweiligen Argumentationen und fügt seine Entscheidung und deren Begründung an.

Zum ersten Streitpunkt:⁴¹ Heinrich von Plauen beruft sich darauf, dass ihm in seiner Zeit als niederlausitzer Landvogt der König Mannschaft, Schloss und Stadt Spremberg, das Jungfrauenkloster vor Guben, den Zoll zu Luckau und andere Güter verschrieben und verpfändet habe, sowie auch andere Fürsten und Herren gleichlautende Verschreibungen erhalten hätten, und dass er, Heinrich, dem König und der Krone Böhmen alle Pflichten zu leisten bereit sei. Die Stände wenden dagegen ein, dass die königlichen Verschreibungen für den Plauener den ihnen von den böhmischen Herrschern gewährten Privilegien, Freiheiten und Begnadigungen widersprächen. Denn für sie wie auch für die Verschreibungen anderer Fürsten und Herren gelte, dass Pflichten und Dienste von allen Ständen in ihrer Gesamtheit, ohne Absonderung einzelner, dem König und der Krone Böhmen erbracht werden

40 BLHA, Rep. 23 C, U 10. – Vgl. den (unzulänglichen) Textabdruck bei Theodor SCHLETZ, *Gesamt-Geschichte der Ober- und Niederlausitz nach alten Chroniken und Urkunden* 2, Neues Lausitzisches Magazin (NLM) 58, 1882, S. 1–239, hier S. 221–224. – Vgl. mein Vollregest unten im Quellenanhang, Nr. 3.

41 Vgl. zu dem vieljährigen Streit um Spremberg die Darstellung von L. BRÉZINA, *Der Landvogt der Niederlausitz*, S. 64–71.

müssten. Der Burggraf habe sich hingegen seit alters dem Land zugehörige Gerichte und Dienste angeeignet und allein für sich gebraucht, unter Verletzung der ständischen Privilegien, nach denen solche nicht vom König vergeben oder verpfändet werden dürften. Da Wladislaw, wie er selbst bekennt, nach altem Herkommen, Privilegien und Freiheiten nichts vergeben soll und er seinen Landen gelobt hat, diese zu beschützen, er aber in eigener Unwissenheit über die Privilegien und Freiheiten des Markgraftums dem Burggrafen auf dessen Ansuchen die Verschreibungen gewährt hat, so widerruft er sie jetzt gänzlich, gebietet ihm, die Untertanen auf all seinen genannten Gütern ihrer ihm geleisteten Huldigung zu entbinden und sie an den Landvogt Georg von Schellenberg zu verweisen, damit künftig allseits die Freiheiten und Rechte des Markgraftums Niederlausitz gehalten und gepflegt werden und seine Güter von den Königen nicht vergeben und abgetrennt werden.

Auch wenn die Darstellung es an eindeutiger rechtlicher Klarheit über die konkrete Verstöße gegen die ständischen Privilegien fehlen lässt, so deutet sie doch unverkennbar darauf hin, dass die Stände dem Burggrafen die Herauslösung der ihm vom König überlassenen Herrschaft Spremberg aus dem Markgraftum Niederlausitz vorwarfen, genauer gesagt, dass er die Gerichtsbarkeit und die Untertanendienste allein sich vorbehalten und seine daraus entspringenden Pflichten gegenüber dem Land und seinen Ständen gelehnet habe, dass er sich den Leistungen, die jedem Mitglied der Stände oblägen, entzogen habe. Dem König hielten die Stände dabei vor, entgegen ihren Privilegien Güter ohne ausreichende Verpflichtung ihres Inhabers verschrieben und veräußert zu haben, so dass sie vom Markgraftum abgetrennt würden und ihm verloren zu gehen drohten. Sie wandten sich so vehement gegen den Burggrafen, weil er die (militärischen oder finanziellen) Beschlüsse, die die Stände mit oder ohne königlichen Aufforderungen auf den Landtagen fassen, negierte und seinen Anteil an den dort vereinbarten Leistungen verweigerte – und so die Last aller anderen ständischen Mitglieder vergrößerte. Die Bestimmungen der Inkorporation von 1370 waren, so lautete die überdeutliche Botschaft der Stände, vom König verletzt worden. Und dieser bekannte in seiner Urkunde – geradezu reumütig, wie man zu sagen geneigt ist – seinen Fehler: Er habe in Unwissenheit über die ständischen Rechte gehandelt und sie missachtet, so dass er folgerichtig seine Verleihung an den Burggrafen widerrufen müsse. Der König beugte sich der ständischen Argumentation und sicherte zu, keine Verleihung oder Verpfändung niederlausitzer Güter unter Absehung der dem Lande zustehenden Pflichten mehr vorzunehmen.

Zum zweiten Streitpunkt:⁴² Der Burggraf verlangt, ihm die vom Landvogt Georg von Schellenberg und den Ständen gewaltsam eingenommenen

und besetzten Schloss und Stadt Spremberg zurückzugeben. Dagegen führen die Stände an, dass Heinrichs Vertreter in Spremberg, der Hauptmann Wenzel Zub von Landstein, von dort aus Kurfürst Joachim I. von Brandenburg und dessen Untertanen entgegen den mit ihm abgeschlossenen Verträgen (von 1506 und 1507) beraubt und geschädigt hätten, dass er die Täter auf dem Schloss beherbergt und sie nicht der Gerichtsbarkeit des Vogtes und der Stände zugestellt habe. Da der Burggraf das von Schloss und Herrschaft Spremberg ausgehende Räuberunwesen nicht unterbunden habe, wie der König bemerkt, so entscheidet er, dass Landvogt und Stände zu Recht Spremberg erobert haben, und überträgt dem Landvogt alle Herrschaft, Güter und Rechte, die bislang Heinrich und Landstein innegehabt haben, und sichert zudem zu, dass die Könige von Böhmen alle genannten Besitzungen, also insbesondere Schloss und Stadt Spremberg mit allen dazugehörigen Ritterschaften und sonstigen Untertanen, nicht vom Amt (des Landvogtes) und vom Land des Markgraftums Niederlausitz abtrennen oder versetzen dürfen. Zudem soll künftig jeder Landvogt anlässlich seines Amtsantrittes sich wie in der Oberlausitz dazu verschreiben, dem Land und Amt nichts zu entwenden. Und sofern der König selbst, auf wessen Unterrichtung auch immer, den von ihm bestätigten Privilegien und Freiheiten des Landes und Landesgewohnheiten widersprechende Gnaden gewährt hat, so hebt er sie hiermit auf, damit alles bei Land, Amt und Rechten gemäß den Privilegien und königlichen Bestätigungen verbleibt, vorbehaltlich der den Königen und der Krone Böhmen geschuldeten Pflichten.

Aus der Entscheidung Wladislaws zum ersten Streitpunkt ergab sich unabweichlich, dass er auch im zweiten dem Burggrafen Unrecht gab: Da dieser bzw. sein Spremberger Hauptmann den Landfrieden entgegen dem mit dem benachbarten Kurbrandenburg bestehenden Vertrag gebrochen habe, sei seine Herrschaft rechtmäßig von Landvogt und Ständen unterworfen worden. Damit den im ersten Streitpunkt bekräftigten Inkorporationsbestimmungen Genüge getan wurde, befahl der König dem neuen Inhaber der Herrschaft Spremberg, seinem niederlausitzer Landvogt, sie keinesfalls von seinem Amt bzw. Amtsbezirk und damit letztlich vom Markgraftum, beispielsweise durch Verpfändung, abzutrennen. Jeder künftige Landvogt hatte sich nach seiner Amtsübernahme ausdrücklich zum Veräußerungsverbot zu bekennen – gegenüber den Ständen, wie nicht gesagt wurde, wie aber gemeint war. Ins Grundsätzliche gewendet, es widerrief der König überhaupt all seine vergangenen Verschreibungen, die in gleicher oder ähnlicher Weise den ständischen Privilegien zuwiderliefen.

Der Tyrnauer Urteilsspruch Wladislaws liegt zwar zeitlich knapp zwei Jahre hinter seinem ständischen Privileg, aber man wird mit guten Gründen vermuten dürfen, dass der zentrale Streitpunkt des Spruches, die beschworene Abtrennung der Herrschaft Spremberg von der Niederlausitz, sachlich

dem Privileg voranging. Die Stände wandten sich gegen die bereits zu Plauens Landvogtszeit (bis 1504) vorgenommenen königlichen Verleihungen und gegen seinen Bruch des im April 1506 mit Brandenburg vereinbarten Landfriedens, und sie nahmen wohl diese konkreten Vorgänge zum Anlass, mit Unterstützung des bis Ende 1506 oder Anfang 1507 amtierenden, ihnen wohlgesonnenen königlichen Statthalters Sigismund, des königlichen Bruders, überhaupt eine umfassende königliche Privilegierung mit ausgreifender Beschreibung ihrer Rechte und Freiheiten zu erreichen. Die Bekräftigung der Inkorporation von 1370 ist darin ein wesentlicher Punkt, aber nicht der einzige: Die anderen drei Sachgebiete tauchen erstmals in einem königlichen Privileg auf, sie gehen weit über die Inkorporation von 1370 hinaus und konzentrieren sich auf die ständischen Rechte und die Begrenzung der königlichen Befugnisse. Insofern bedeutet das Privileg von 1507 mehr einen tiefgreifenden Neuanfang als die kontinuierliche Weiterführung der überkommenen Gegebenheiten.

Fassen wir in einigen Sätzen die Bedeutung der beiden Privilegien Wladislaws für die niederlausitzischen Stände von 1507/08 zusammen. Sie knüpften an die Inkorporationsurkunde Karls IV. von 1370 an, indem sie die unauflösliche Zugehörigkeit des Markgraftums Niederlausitz zur Krone Böhmen wie das dazugehörige Verbot der Entfremdung von Gütern und Herrschaftsrechten erneut bekräftigten. Aber die Stoßrichtung der Inkorporation hatte sich umgekehrt: Hatte sie 1370 vorrangig den Absichten des Landesherrn zur ganz festen Einfügung des Markgraftums und seiner Bewohner in den Verbund der böhmischen Kronländer und an die Unterstellung unter deren königlichem Oberhaupt gedient, so verpflichteten 1507/08 vorrangig die niederlausitzer Stände den böhmischen König auf die Einhaltung ihrer Privilegien nach deren von ihnen gegebenen Auslegung zur Wahrung der territorialen Integrität wie insbesondere des Zusammenhaltes der ständischen Korporation. Die Rechte und Pflichten der Stände gegenüber ihrem Landesherrn wurden präzisiert und ergänzt, ihre Rechte erweitert, ihre Pflichten eingeschränkt. Im Lehnrecht wurde ihnen das Gesamthandrecht verbrieft. Im Militärwesen wurde ihre Heeresfolge, der Kern des Lehnverhältnisses, eingeeengt, indem ihnen für auswärtige Heereszüge außerhalb des Markgraftums Kostenerstattung zugesagt wurde. In der Gerichtsbarkeit wurde die alleinige Zuständigkeit des ständischen Landgerichts betont. Im Landesrecht wurde ihnen das Widerstandsrecht gegen den königlichen Bruch des Inkorporationsprivilegs eingeräumt, so dass umso mehr die territoriale Einheit und Unversehrtheit des Landes hervorgehoben wurde, damit nach den Erfahrungen des 15. Jahrhunderts die Eingriffe benachbarter unfreundlicher Landesherrn in den niederlausitzischen Besitzstand ebenso wie die unerwünschter Verselbständigung eigener niederlausitzischer Herrschaftsinhaber verhindert wurden. Gerade die Bestimmungen zum Lehnrecht und

zur Heeresfolge zeigen, dass unter den Ständen vornehmlich der Adel auf die Ausstellung des Privilegs gedrungen hatte, denn in beiden Bereiche war er (fast) ausschließlich begünstigt. Wenn der Artikel über die Heeresfolge sich an den Gewohnheiten und Gerechtigkeiten der Stände der Oberlausitz und Schlesiens orientierte, steht er beispielhaft dafür, dass die niederlausitzischen Stände immer wieder geneigt waren, dem Vorbild ihrer mächtigeren und stärkeren Standesgenossen in den beiden anderen Nebenländern der Krone Böhmen zu folgen und deren Ergebnisse in ihrem Ringen mit dem König im Nachhinein auch für sich selbst zu fordern und nutzbar zu machen. Die Eingriffsmöglichkeiten des Landesherrn wurden reduziert: im Lehnrecht durch die Bevollmächtigung des Landvogtes, in der Gerichtsbarkeit durch den Verzicht auf das Evokationsrecht, im Landesrecht durch die königliche Verpflichtung auf das Inkorporationsprivileg, in der Landesverwaltung durch die Verpflichtung der landesherrlichen Beamten auf den Schutz der ständischen Privilegien. Die Stände wurden vom Landesherrn angesichts von dessen Schwäche geradezu gefördert auf dem Weg zur lehnrechtlichen, militärischen, jurisdiktionellen Eigenständigkeit des Markgraftums Niederlausitz. Dessen bestätigte Inkorporation in die Krone Böhmen, der staatsrechtliche Kern des Wladislawschen Privilegs, enthält, wie seine einzelnen Bestimmungen in ihrer Kombination belegen, zwei wesentliche politische Tendenzen, die zusammengehören, aber durchaus in unterschiedliche Richtungen deuten. Einerseits betont die Inkorporation die unverbrüchliche Zugehörigkeit der Niederlausitz zur Krone Böhmen, fügt sie sie in den Verbund der böhmischen Kronländer ein und bewahrt ihre territoriale Integrität und die Behauptung ihres territorialen Umfangs durch die vom König gestützte Abwehr von Eingriffen benachbarter Territorialmächte in den Bereichen des Lehnrechtes, der Gerichtsbarkeit und des Liegenschaftswesens. Andererseits streben die niederlausitzischen Stände mit aller Kraft danach, die Selbständigkeit und Eigenverantwortung ihres Markgraftums innerhalb des Länderverbundes auszubauen, die landesherrlichen Befugnisse einzuschränken und ihre eigenen Entscheidungsrechte auszudehnen.

Wie die Interpretation der beiden Privilegien König Wladislaws II. von 1507/08 gezeigt hat, schufen sie die breite Grundlage für das neu gestaltete Verfassungsrecht der Niederlausitz. Seine Rechtssätze behandelten erstmals zusammenfassend vier wesentliche Gegenstände: wie 1370 die Inkorporation des Markgraftums in die Krone Böhmen, aber weit darüber hinausgehend die Vergabe von Lehen bzw. Lehngütern an die niederlausitzischen Vasallen, die Ordnung der Gerichtsbarkeit, die Regelung der vasallitischen Heeresfolge. Insofern bedeutet die Urkunde von 1507 mehr einen tiefgreifenden Neuanfang als die kontinuierliche Weiterführung der überkommenen Gegebenheiten, zumal sich in ihrem thematischen Rahmen die nachfolgenden Erörterungen der 1520er und 1530er Jahre über die teilweise Neufassung oder Ergänzung

des ständischen Privilegienrechtes bewegten.⁴³ König Ludwig II. erweiterte diese Bestimmungen 1526 merklich im ständischen Sinne, vornehmlich im Bereich des Lehn- und Güterrechtes. Aber nach dem Dynastiewechsel von 1526/27 nahm der erste Habsburger Ferdinand I. die Schwächung der landesherrlichen Position nicht hin, sondern zog in langwierigen Verhandlungen mit den Ständen einige allzu ständefreundliche Regelungen zurück oder wandelte sie in seinem Sinne um. Das Privilegium Ferdinandeum von 1538 zog dann in Verbindung mit der gleichzeitigen Landgerichtsordnung die Summe aus den vorangegangenen Erörterungen durch Zusammenfassung und Erweiterung der vorgefundenen Regeln und errichtete das Grundgerüst des niederlausitzischen Verfassungsgefüges bis zu dessen Aufhebung 1815, da sich die späteren königlichen „Generalkonfirmationen“, von ein paar Ausnahmen abgesehen, auf die Wiederholung der früheren Zusagen beschränkten. Aber die Besprechung der königlichen Urkunden von 1526 und 1538 verdient zu ihrer abgerundeten Erörterung eine eigene Abhandlung, die an anderer Stelle vorgelegt werden soll.

Die frühneuzeitlichen Stände sind, wie das Beispiel der Niederlausitz in seinen konkreten Einzelheiten sehr schön veranschaulicht, die maßgeblichen Träger des „Regionalismus“: Ihre Region, das Gebiet, in dem und für das sie sich zur Behauptung und zum Ausbau seiner politischen und rechtlichen Gestalt zusammengeschlossen haben, ist ihre Orientierung, auf die Wahrung ihrer regionalen Belange ist ihr ganzes Bestreben ausgerichtet, ihre Region soll unbedingt ihre Eigenständigkeit bewahren und nicht in einem größeren dynastischen Länder- oder Staatenverbund so integriert werden, dass sie ihre besonderen Rechte und Eigenheiten aufgeben müssten. Das Markgraftum Niederlausitz vermag daher mit seinen individuellen Geschicken allgemeinere historische Aufmerksamkeit zu erwecken, weil in seiner Geschichte sich grundsätzliche Eigentümlichkeiten der europäischen Geschichte besonders eindringlich ausprägen, nämlich „Regionalismus und ständisches Wesen als ein Grundthema europäischer Geschichte“, wie sie der deutsch-amerikanische Historiker Dietrich Gerhard in einem berühmten Aufsatz aus dem Jahre 1952⁴⁴ hervorgehoben hat.

43 Vgl. dazu ausführlich K. NEITMANN, *Die „Freiheiten“*, S. 151–164.

44 Dietrich GERHARD, *Regionalismus und ständisches Wesen als ein Grundthema europäischer Geschichte*, *Historische Zeitschrift* 174, 1952, S. 307–337; wiederholt in: *Herrschaft und Staat im Mittelalter*, ed. Hellmut KÄMPF, Darmstadt 1956 (Wege der Forschung II), S. 332–364. – Zum Verfasser, dessen Auffassungen von der ständischen Geschichte Alt-Europas wesentlich von seinem von den politischen Umbrüchen Deutschlands 1933 und 1945 bestimmten beruflichen Werdegang beeinflusst sind, vgl. *Friedrich Meinecke. Akademischer Lehrer und emigrierte Schüler. Briefe und Aufzeichnungen 1910–1977*, bearb. von Gerhard A. RITTER, München 2006 (Biographische Quellen zur Zeitgeschichte 23), die Darstellung auf S. 40–44 und den S. 163–193 abgedruckten Briefwechsel zwischen Gerhard und Meinecke, dabei von

Quellenanhang:

Vollregesten der Urkunden Kaiser Karls IV. von 1370 August 1 und König Wladislaws II. von 1507 Februar 1 und 1508 Dezember 13 für die Landleute bzw. die Stände des Markgraftums Niederlausitz

1**Prag, 1370 August 1**

Karl IV., Kaiser der Römer und König von Böhmen, hat, da die Markgrafschaft Lausitz mit benachbarten Landschaften wegen der ungeordneten Leitung seiner Beschützer so sehr durch die Gefahren von Kriegen und Aufständen zum Untergang der umliegenden Herrschaften beschwert wurde, dass daraus schwere Nachteile für das Königreich und die Krone Böhmens befürchtet werden mussten, die Markgrafschaft Lausitz und die Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain mit ihrem Zubehör durch sein Geld von ihren rechtmäßigen Besitzern zum Ruhm des Heiligen Römischen Reiches und zum Vorteil und Schutz seines Königreiches und der Krone Böhmens gekauft.

Aus kaiserlicher Machtvollkommenheit fügt er die Markgrafschaft Lausitz und die Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain mit all ihrem im einzelnen aufgezählten Zubehör dem Königreich Böhmen und dessen Krone auf ewig an, inkorporiert und vereinigt (adiungimus, attribuimus, incorporamus, invisceramus et unimus) sie und setzt fest, dass es keinem König von Böhmen erlaubt sei, die Markgrafschaft Lausitz und die Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain zu verkaufen, zu entfremden, zu verpfänden, zu teilen oder auf irgendeine Weise von der Herrschaft des Königreiches und der Krone Böhmens zu entfernen. Wenn ein König gegen diese Festsetzung verstößt, verfällt er durch die Tat selbst des Meineides. Fürsten und alle anderen Adligen, die dem Verkauf, der Teilung, der Verpfändung oder der Entfremdung Unterstützung oder Zustimmung gewähren, sollen durch die Tat selbst entehrt sein, sollen all ihre Rechte und Privilegien verlieren, all ihre Güter sollen zum Nutzen des Königreiches und der Krone Böhmens eingezogen werden, sie selbst sollen bis zu ihrem Tod von allen verfolgt werden, und alle Bewohner des Königreiches und der Krone Böhmens sind bei Verlust ihrer Rechte und Privilegien zu ihrer Verfolgung angehalten. Die Könige Böhmens sind verpflichtet, diesen Artikel über die Unterlassung von Verkauf, Trennung und Entfremdung in Gegenwart der Fürsten und Adligen des Königreiches Böhmen unter Berührung der heiligen Evangelien zu beschwören, bevor sie vom Erzbischof von Prag oder einem anderen Bischof des Königreiches Böhmen gekrönt werden und die königliche Salbung empfangen.

Außerdem gebietet Karl IV., dass ein Bewohner der Markgrafschaft Lausitz und der Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain anlässlich von Schulden oder aus einem anderen Grund Güter oder Besitzungen nur verpfänden oder Pfandschaften annehmen darf, wenn er dazu von seinen Richtern durch ihr Urteil die Ermächtigung erhalten hat. Zum Empfang solcher Pfandschaften darf nur in Gegenwart des von den Richtern

zentraler Bedeutung der bekenntnishaften Brief Gerhards an Meinecke vom 30. August 1948 (S. 176–184).

bestimmten gerichtlichen Boten geschritten werden. Kein Bewohner oder Besitzer in der Markgrafschaft Lausitz und den Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain soll es wagen, die Markgrafschaft Lausitz, die Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain oder anderes Zubehör des Königreiches und der Krone Böhmens zum Schaden seiner Bewohner und Länder anzutasten. Keinem Bewohner oder Besitzer soll es erlaubt sein, innerhalb der Grenzen der Markgrafschaft Lausitz und der Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain gelegene, erblich, eigentümlich oder mit anderem Titel besessene Güter einem anderen Herrn durch Vasallenschaft, Mannschaft, Belehnung oder mit einem anderen Titel zu unterwerfen, bei Verlust aller Güter.

Niemand darf Leute der Markgrafschaft Lausitz und der genannten Herrschaften in einer Zivil-, Kriminal- oder gemischten Sache vor andere weltliche Gerichte außerhalb der Gebiete der Markgrafschaft und der Herrschaften vorladen. Die Verfolger eines öffentlich Angeklagten oder eines auf frischer Tat flüchtigen Übeltäters dürfen ihn aus der Markgrafschaft und den Herrschaften nur im Auftrag und mit Erlaubnis der dortigen Richter und Amtsinhaber wegbringen oder anderswo aburteilen. Karl IV. gebietet, dass sich die Bewohner der Markgrafschaft Lausitz und der Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain über ihre dort gelegenen Güter und Besitzungen nur vor seinen Richtern und Gerichtsbänken zu verantworten haben; wer von seinen Untertanen Recht erlangen oder Klage erheben will, ist gehalten, dort und nicht anderswo seine Gerechtigkeit zu empfangen. Im Falle mangelnder Gerechtigkeit, wenn also Karls IV. Richter sich in der Gewährung von Gerechtigkeit als nachlässig erweisen oder sich jemand über die Ungerechtigkeit des Urteils beklagt, ist es dem Beteiligten gestattet, an den Gerichtshof des Königs von Böhmen zu appellieren, der den Fall einer glaubwürdigen Person aus seinen Untertanen zur gerichtlichen Entscheidung zuweisen kann. Von dem Urteil dieses Beauftragten darf nur an die königliche Kammer des jeweiligen Königs von Böhmen appelliert werden. Karl IV. behält sich und den Königen von Böhmen vor, Leute der Markgrafschaft Lausitz und der Herrschaften Mühlberg, Strehla und Würdenhain nach seinem Wohlgefallen vor sich vorzuladen oder durch seine Richter zitieren zu lassen und im Gericht nach der seit alters beachteten Gewohnheit des Königreiches Böhmen vorzugehen.

Alles, was gegen diesen kaiserlichen Beschluss zum Nachteil des Königreiches und der Krone Böhmens geschieht, annulliert und kassiert Karl IV. Wenn ein Bewohner oder Besitzer der Markgrafschaft Lausitz und der genannten Herrschaften sich zu deren Nachteil vor fremden Gerichten verantworten zu müssen glaubt oder Leute Karls IV. vor fremde Gerichte zitiert, sollen diejenigen, die zitiert haben oder sich haben zitieren lassen, oder die Bevollmächtigten und Richter, die sich dem Schutz eines anderen anvertraut oder solche in Schutz genommen haben, als Strafe 40 Mark reinen Goldes zahlen, die zum Nutzen des Königreiches und der Krone Böhmens zu verwenden sind. Entgegenstehende Privilegien und Freiheiten hebt Karl IV. aus kaiserlicher Machtvollkommenheit auf. Niemand soll die Bestimmungen dieser Urkunde übertreten, bei Strafe von 1.000 Pfund reinen Goldes, deren Zahlung vom Übertreter über alle vorstehenden Strafen hinaus sofort zu fordern ist und deren eine Hälfte dem kaiserlichen Fiskus, die andere Hälfte der Kammer des Königreiches Böhmen zur Nutzung zugewandt wird.

Zeichen Karls, des Kaisers der Römer und Königs von Böhmen. – Zeugenreihe. – Siegelankündigung. – Gegeben zu Prag am 1. August 1370, im 25. Jahr des römischen und im 24. des böhmischen Königtums, im 16. des Kaisertums.

Regest nach: Edition Hohensees (wie Anm. 6).

2

Ofen, 1507 Februar 1

Wladislaw [II.], König zu Ungarn und Böhmen, Markgraf zu Lausitz, bekennt, [1] dass Prälaten, Herren, Ritterschaft und Städte seines Markgraftums Niederlausitz ihn ersucht haben, ihnen ihre von früheren Königen von Böhmen und Markgrafen in der Niederlausitz und anderen Herren der Lande ausgestellten Privilegien und Freiheiten zu bestätigen, da ihnen etliche Urkunden, besonders diejenige Kaiser Karls IV., über die Bestätigung all ihrer Freiheit durch Feuer abhanden gekommen sind, wie es andere kaiserliche, königliche und fürstliche Urkunden anzeigen und wie sie selbst es zu Zeiten König Georgs eidlich haben beweisen müssen. [1.a] Sie zeigen an: dass ein jeder königlicher Vogt bevollmächtigt sein soll, jeglichem belehnten Einwohner, seinen Erben und nachkommendem Bruder und Bruders Kindern sowie den redlichen Erwerbern aus demselben Stamm und Geschlecht ihre Lehen zu gesamter Hand auf Ersuchen auszugeben; [1.b] dass ihnen, wenn die Könige von Böhmen sie von sich selbst aus oder durch ihre Vögte ins Feld, zu Heereszügen oder anderem Aufruhr aufbieten und sie über die Landesgrenze ziehen müssen, unter Darlegung der Kosten dieselbe Gerechtigkeit gehalten werden soll, wie sie den Einwohnern der Fürstentümer Schlesiens, der sechs Städte, ihnen und dem Land herkömmlich gewesen ist und wie sie dem Land Schlesien verschrieben ist; [1.c] dass kein Landesherr oder sonst jemand Macht haben soll, einen Landsässigen aus dem Landgericht heraus vor den König von Böhmen persönlich an seinen königlichen Hof oder in andere auswärtige Lande und Gerichte zu fordern, sondern Anklagen gegen Einwohner des Markgraftums Lausitz sollen vor den vier Ständen oder in den Gerichten, in denen sie ansässig sind, erhoben werden. [2] Auf Fürbitte seines Bruders Sigmund, Königs zu Polen und Großfürsten zu Litauen, und zu seinem Wohlgefallen, wegen ihrer getreuen Dienste und zur Vermehrung ihrer Treue zum König bestätigt der Aussteller als König von Böhmen und Markgraf zu Lausitz Prälaten, Herren, Ritterschaft und Städten aus königlicher Macht alle vorstehenden Artikel. [3] Er fügt an, sie in der gewährten Begnadigung, dass alle Einwohner niemals verpfändet, getauscht, verkauft oder vergeben werden, sondern zu allen Zeiten ungetrennt von der Krone und ihr einverleibt bleiben sollen, zu erhalten. Wenn der Aussteller oder seine Erben sie durch irgendeine Verschreibung einer anderen Herrschaft verbände, soll eine solche Verweisung kraftlos und die Einwohner des Markgraftums Lausitz zu ihrer Beachtung nicht verpflichtet sein. Wenn sich ein Einwohner entgegen dieser Verschreibung einer anderen Herrschaft verpflichtete oder sich sonst in ihre Untertänigkeit begäbe und abzöge, soll er seine Ehre und Güter verlieren und schwerer königlicher Bestrafung verfallen. [4] Der Aussteller bestätigt den Einwohnern alle ihre Urkunden, Handfesten und Begnadigungen sowie ihre wohlerworbenen und gebrauchten Gewohnheiten und Statuten, als ob sie hier wörtlich ausgedrückt wären. Der Aussteller macht aus königlicher Macht wieder ganz, welche Schwächung sie darin in Kriegsläufen, durch Brand oder aus anderen

Ursachen erlitten haben, bestätigt aufs neue alles, was seiner Gerechtigkeit und Obrigkeit schadlos ist und ihm zu bestätigen gebührt, und verspricht, sie nicht zu betrüben. Er gebietet seinen Amtleuten und Landvögten, seine Untertanen darin nicht zu beleidigen, sondern sie zu allen Zeiten zu schützen.

... gegeben ... zu Ofen montags des abends purificationis Marie 1507.

Regest nach: BLHA, Rep. 23 C Niederlausitzische Stände, U 9.
– Ausfertigung, Pergament, anhängendes Siegel.

3

Tyrnau, 1508 Dezember 13

Wladislaw [II.], König zu Ungarn und Böhmen, Markgraf zu Lausitz, bekennt, [1] dass Streitigkeiten zwischen Heinrich, Burggraf zu Meißen, Graf zu Hartenstein und Herr von Plauen, und Prälaten, Herren, Ritterschaften, Mannschaften und Städten der Stände des Markgraftums Niederlausitz lange Zeit bestanden haben und dass ihm, dem König, die Gerechtigkeiten beider Seiten von Zdeněk von Rosenthal und auf Blatna, Obersten Burggrafen zu Prag, und den adligen Herren des Landgerichts zugestellt worden sind.

[2.a.] Burggraf Heinrich legt königliche Verschreibungen vor, nach denen ihm Mannschaft, Schloss und Stadt Spremberg, das Jungfrauenkloster vor Guben, der Zoll zu Luckau und andere Güter im Markgraftum Niederlausitz in seiner Zeit als dessen Landvogt verschrieben und verpfändet worden sind, bekundet seine Bereitschaft zur Pflichterfüllung gegenüber dem König und der Krone Böhmen und verweist auf die Verschreibungen anderer Fürsten und Herren. [2.b.] Dagegen bringen die vier Stände des Markgraftums Niederlausitz vor, dass die königlichen Verschreibungen für Burggraf Heinrich gegen ihre von Königen von Böhmen gewährten Privilegien, Freiheiten und Begnadigungen verstoßen, dass Pflichten und Dienste von allen Stände ungetrennt und sämtlich dem König und der Krone Böhmen zu leisten sind und dass die Verschreibungen für andere Fürsten und Herren nur unbeschadet der Pflichten und Rechten des Landes gelten. Burggraf Heinrich hat hingegen eigene, nach altem Herkommen dem Land zugehörige Gerichte und Dienste gebraucht wider ihre Freiheit und Recht, nach denen sie von den Königen von Böhmen zu ewigen Zeit nicht versetzt, vergeben oder verpfändet werden dürfen. [2.c.] Da nach der Rechtsausübung und Gewohnheit aller seiner Königreiche und Lande nichts wider altes Herkommen, Privilegien und Freiheiten vergeben werden soll, er, der König, seinen Königreichen und Landen gelobt hat, ihr altes Herkommen, Freiheiten und Rechte einzuhalten und zu beschützen, und er auf Ansuchen des Burggrafen Heinrich, aber in Unwissenheit der Privilegien und Rechte des Markgraftums Niederlausitz ihm die Verschreibungen gewährt hat, so widerruft er sie alle und hebt sie hiermit aus königlicher Macht als König von Böhmen auf und bestimmt, dass Burggraf Heinrich die Mannschaft, das Jungfrauenkloster vor Guben, die Stadt Spremberg, den Zoll zu Luckau und alle Spremberg zugeordneten Untertanen von ihren geleisteten Eiden und Gelübden lossagt und sie an Georg von Schellenberg auf Kost und zu Jägerndorf, Landvogt in der Niederlausitz und königlichen Rat, zwischen heute und dem 18. März [1509] (sonntag Letare in der fasten nechstkünftig) verweist, so dass sie hinfort die Freiheiten und Rechte des Markgraftums Niederlausitz pflegen, unvergeben und ungetrennt von den Königen zu Böhmen.

[3.a.] Burggraf Heinrich beklagt, dass Schloss und Stadt Spremberg und andere Güter gewaltsam eingenommen worden sind, und verlangt, dass sie ihm wieder eingeräumt werden. [3.b.] Dagegen bringen die vier Stände des Markgraftums Niederlausitz vor, dass räuberische Taten dem Kurfürsten Joachim [I.] und seinen Untertanen aus und in Spremberg, das Wenzel Zub von Landstein innehatte, angetan und sie entgegen den vom Markgraftum Niederlausitz und umliegenden Fürsten geschlossenen Verträgen geschädigt worden sind, dass die Täter auf das Schloss Spremberg entwichen sind und dass Zub und die Stadt Spremberg der Vorladung vor den königlichen Vogt und die vier Stände nicht gefolgt sind, wie glaubwürdige Zeugen bekunden. [3.c.] Da die öffentliche böse Tat entgegen den abgeschlossenen Verträgen vom Spremberg aus geschehen ist und Schloss und Herrschaft des Burggrafen Heinrich nicht so verwahrt sind, das räuberische Übung unterbleibt und Schaden unterlassen wird, so erkennt er, der König, aus königlicher Macht, dass Georg von Schellenberg, Vogt der Niederlausitz, und die vier Stände, indem sie gemäß den Verträgen und königlichem Befehl Schloss und Stadt Spremberg mit Zubehör einnahmen, sich rechtlicher Gebühr gehorsam gezeigt haben. Da alle Rechte und Gerechtigkeit, die Burggraf Heinrich und die Zub an genannter Herrschaft gehabt haben, durch die abgeschlossenen Verträge an den König gefallen sind, so befiehlt er, dass Georg von Schellenberg die Herrschaft an königlicher Statt als Landvogt zu königlichen Händen einnimmt und innehat, und bestimmt kraft seines königlichen Spruches und Georgs Bitte, dass hinfort Ritterschaften, Mannschaften, alle andere Untertanen, Kloster, Zoll und aller anderer Spremberger Zubehör samt Schloss und Stadt Spremberg und alle Einwohner des Markgraftums Niederlausitz zu ewigen Zeiten von den Königen von Böhmen ungetrennt und unversetzt bei Amt und Land des Markgraftums Niederlausitz verbleiben sollen.

[4] Ein jeder Landvogt soll sich anlässlich seines Eintrittes in Land und Amt so wie in der Oberlausitz verschreiben, dem Land und Amt nichts zu entwenden. Was der König auf wessen Unterrichtung auch immer wider dessen Privilegien und Freiheiten und seine Bestätigung an Befreiung von Rechten und entgegen landläufigen Gewohnheiten gewährt habe, das hebt er durch seinen Spruch gänzlich auf und kassiert es, damit alles bei Land, Amt und seinen Rechten laut deren Privilegien und seiner Bestätigung verbleibt, unbeschadet der den Königen zu Böhmen und der Krone zustehenden Pflichten und Obrigkeiten.

Geben zu Thirnaw am tage Lucie 1508.

Regest nach: BLHA, Rep. 23 C Niederlausitzische Stände, U 10.
– Ausfertigung, Pergament, anhängendes Siegel.

Zwischen Böhmen und Sachsen. Architektur und Kunst der Oberlausitzer Stände (ca. 1500–1600)

Kai Wenzel

Unter der Herrschaft der böhmischen Könige war das Markgraftum Oberlausitz im Spätmittelalter und der Frühen Neuzeit ein Gemeinwesen mit zwei politischen Ständen. Dem ersten Stand gehörte der Adel mit den Inhabern der Standesherrschaften und den Angehörigen der Ritterschaft sowie die geistlichen Stifter an, bestehend aus dem Kollegiatstift St. Petri in Bautzen und drei Frauenklöstern. Der zweite Stand setzte sich aus den politischen Vertretern der sechs Städte Bautzen, Görlitz, Zittau, Kamenz, Lauban/Lubań und Löbau zusammen.¹ Diese Dualität verfestigte sich während der Herrschaftszeit der böhmischen Könige aus dem Hause Luxemburg im 14. Jahrhundert zu einem kennzeichnenden Strukturmerkmal der politischen Kultur in der Oberlausitz. Die von Karl IV. protegierte Gründung des Sechsstädtebunds 1346 spielte dabei eine entscheidende Rolle, da sie das ständische Gleichgewicht zugunsten der Städte verschob.² In Bautzen, dem politischen Verwaltungsmittelpunkt des Markgraftums, kamen die Vertreter der beiden Stände regelmäßig zu Landtagen zusammen. Hier befanden sich im Vorfeld der landesherrlichen Ortenburg auch die Gebäude der einzelnen Gruppen: die Häuser der Landstände beider Kreise der Oberlausitz³, die Baulichkeiten des

-
- 1 Die Geschichte der politischen Stände der Oberlausitz ist bis heute nicht erschöpfend untersucht. Mit Blick auf den hier betrachteten Zeitraum vgl. Daniel FICKENSCHER, *Die Oberlausitzer Stände und ihre politischen Beziehungen zu Böhmen während der Habsburgerherrschaft (1526–1618)*, in: Böhmen – Oberlausitz – Tschechien, hrsg. von Lars-Arne Dannenberg – Matthias Herrmann – Arnold Klaffenböck, Görlitz – Zittau 2006, S. 89–108 (mit weiterführender Literatur).
 - 2 Jüngst dazu: Lars-Arne DANNENBERG, *Der Oberlausitzer Sechsstädtebund. Zwischen Landesherrschaft und kommunaler Selbstbestimmung*, in: König und Kaiser Karl IV. und die Oberlausitz. Schöpfer und Herrscher, hrsg. von Richard Němec – Peter Knüvener, Berlin 2021, S. 81–90 (mit weiterführender Literatur).
 - 3 Vgl. Silke KOSBAB – Anja MOSCHKE – Almut NATUSCHKE, *Landständehäuser in Bautzen. Zur Geschichte des Bautzener und des Görlitzer Landhauses auf der Schloßstraße*, Bautzen 2011.

Kollegiatstifts St. Petri⁴ als Sitz des Archidiakons beider Lausitzen sowie das Bautzener Rathaus⁵ als Verwaltungssitz für den gesamten Sechsstädtebund.

Ein zweites prägendes Merkmal der Oberlausitzer Landesgeschichte war die zweifache politische Orientierung sowohl auf das Königreich Böhmen als auch auf die Markgrafschaft Meißen bzw. das Kurfürstentum Sachsen. Diese Bipolarität hatte ihre Ursachen bereits im Zeitalter des hochmittelalterlichen Landesausbaus, als sowohl die böhmischen Könige aus dem Haus der Přemysliden wie auch das Hochstift Meißen die Herrschaftsbildung in der Oberlausitz vorantrieben und hier ihre politischen Interessen manifestierten. Auch die Zugehörigkeit des Archidiakonats Lausitz zum Bistum Meißen trug zu dieser zweifachen Orientierung bei.

Die engen Verbindungen der Oberlausitzer Stände sowohl nach Böhmen als auch nach Sachsen spiegeln sich in der vielfältigen Architektur- und Kunstgeschichte des Landes wider, insbesondere in den zu verschiedenen Zeiten unterschiedlich intensiven Bezugnahmen auf die Hofkunst der böhmischen Könige bzw. der sächsischen Kurfürsten und Herzöge.⁶ In welchem Maße sich Vertreter der Oberlausitzer Standesgruppen die Hofkunst in Böhmen oder Sachsen zum Vorbild für ihre eigenen Ambitionen nahmen, verfolgt der vorliegende Text für das ausgehende Mittelalter und die beginnende Neuzeit. Anhand von herausragenden Zeugnissen der visuellen Kultur von Vertretern beider Standesgruppen der Oberlausitz ist zu fragen, welche Präferenzen – böhmische oder sächsische Vorbilder – zu welchen Zeiten vorherrschend waren.

4 Vgl. Hermann KINNE, *Das (exempte) Bistum Meissen*, Bd. 1. *Das Kollegiatstift St. Petri zur Bautzen von der Gründung bis 1569* (= *Germania sacra 3/7*, Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg), Berlin u. a. 2014.

5 Vgl. Hans MIRTSCHIN, *800 Jahre Rathaus Bautzen. Baugeschichte und Baugestalt*, Bautzen 2013.

6 Die künstlerischen Verbindungen der Oberlausitz nach Böhmen und Sachsen wurden in jüngerer Zeit bereits thematisiert von Marius WINZELER, *Horní Lužice a její umělecké vazby k Čechám, Slezsku a Sasku v pozdním středověku: přehled*, in: *Podzim středověku. Vyraňování geografických teritorií, městská kultura a procesy vzniku lokálních uměleckých škol ve střední Evropě 15. století*, hrsg. von Alena Martyčáková, Brno 2001, S. 145–163; DERS., *Böhmische Einflüsse in Architektur und Kunst der Oberlausitz im Mittelalter*, in: *Böhmen – Oberlausitz – Tschechien*, hrsg. von L.A. Dannenberg – M. Herrmann – A. Klaffenböck, S. 55–70; Kai WENZEL, *Die Meister aus Görlitz und Zittau. Künstlerische Verbindungen zwischen Böhmen und der Oberlausitz im 16. und frühen 17. Jahrhundert*, in: *Společné a rozdílné*, hrsg. von L. Bobková – J. Konvičná, S. 375–406; Kai WENZEL – Marius WINZELER, *Kunst und Architektur in der Oberlausitz 1526–1635*, in: *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz*, hrsg. von Joachim Bahlcke – Volker Dudeck, Görlitz – Zittau 2002, S. 129–152; Eine Gesamtdarstellung der Kunstgeschichte der Oberlausitz und ihrer vielfältigen Verbindungen zu benachbarten Landschaften fehlt bisher.

Obr. 13: Prag (?), Thronende Madonna (Mariensterner Tafel), um 1350, Kulturhistorisches Museum Görlitz.

Reflexionen der Hofkunst der Přemysliden und der Luxemburger in der Oberlausitz

Während des 13. und 14. Jahrhunderts verfügten die Stände der Oberlausitz über enge Bindungen zum böhmischen Königshof. Insbesondere die Kirchen und Klöster des Landes profitierten von Stiftungen und Donationen der Königsfamilie bzw. Angehöriger des böhmischen Hofes. Dafür seien stellvertretend zwei Beispiele herausgegriffen: ein herausragender Bestand an Werken der Goldschmiedekunst der přemyslidenischen Hofkunst des 13. Jahrhunderts bildet den Kern des Klosterschatzes der Zisterzienserinnenabtei von St. Marienstern, die dem böhmischen Königshof traditionell eng verbunden war.⁷

⁷ Vgl. Marius WINZELER, *St. Marienstern. Der Stifter, sein Kloster und die Kunst Mitteleuropas im 13. Jahrhundert*, Döbel 2011.

Obr. 14: Prag (?), Dorsalkreuz mit der Darstellung der Kreuzigung Christi, um 1380, Kulturhistorisches Museum Görlitz.

Diese Kontakte bestanden auch unter der Herrschaft der Luxemburger in Böhmen weiter, wofür unter anderem ein aus dem Kloster St. Marienstern stammendes und heute im Kulturhistorischen Museum Görlitz aufbewahrtes beidseitig bemaltes Tafelbild ein wichtiges Zeugnis ist, dessen Stil sich unmittelbar aus der böhmischen Hofkunst der Mitte des 14. Jahrhunderts herleiten lässt.⁸

Auch in den Oberlausitzer Städten finden sich Zeugnisse einer direkten Bezugnahme zur Kunst am böhmischen Königshof während des 14. Jahrhunderts. So steht der umfangreiche Wandmalerei-Zyklus in der Kamenzer Friedhofskirche St. Just aus der Zeit um 1380 ebenfalls in enger Verbindung

8 Charlotte PLÜCKHAHN, *Das böhmische Andachtsbild aus dem Kloster St. Marienstern. Über die Nutzung eines beidseitig bemalten Bildträgers*, Görlitzer Magazin 31, 2018, S. 16–26.

zur Malerei am luxemburgischen Hof in Prag und Böhmen.⁹ In Görlitz wiederum, das von 1378 bis 1396 die Residenz des Herzogs Johann von Görlitz war, dem jüngsten Sohn Karls IV.¹⁰, sind mit einer Kalksteinskulptur der Maria in der Hoffnung (um 1390) sowie einem gestickten Kaselkreuz (um 1380) zwei Kunstwerke aus Prager Produktion überliefert, die als Stiftungen von Hofangehörigen in die Neißestadt gelangt sein dürften.¹¹

Waren die künstlerischen Verbindungen des Kronlandes Oberlausitz mit Böhmen im 13. und 14. Jahrhundert eng gewesen, so lockerten sie sich während der Hussitenkriege und des Zeitalters der utraquistischen Konfessionsbildung in Böhmen im 15. Jahrhundert. Dieser Prozess fand seinen Höhepunkt in der Abkehr der Oberlausitzer Stände vom böhmischen König Georg von Podiebrad und ihrer Hinwendung zu Matthias Corvinus, der als Gegenkönig in den späten 1460er und frühen 1470er Jahren die Herrschaft über die böhmischen Nebenländer erlangen konnte.¹² Eine zunehmende Lösung von der Kultur des böhmischen Kernlands und insbesondere von der Prager Hofkunst lässt sich während dieser Epoche in der Architektur und Kunst in der Oberlausitz allenthalben beobachten, wofür der spätgotische Neubau der Bautzener Ortenburg ein zentrales Beispiel ist.

Zentrum der Landesherrschaft – die Bautzener Ortenburg

Die Ortenburg zu Bautzen war stets die Landesfestung der Oberlausitz. Hier residierten die Landesherren bei ihren gelegentlichen Aufenthalten und ließen sich sonst vom Landvogt vertreten. Hier hatten aber auch die wichtigsten Behörden der Landesverwaltung und der Rechtsprechung ihren Sitz. Während der Herrschaftszeit von Matthias Corvinus erfuhr die Bautzener Ortenburg in den 1480er Jahren eine großzügige Umgestaltung. Die Ausführung lag in

9 Torsten NIMOTH, *Der böhmische Einfluss auf die gotische Wandmalerei in der Oberlausitz*, in: König und Kaiser Karl IV., hrsg. von R. Němec – P. Knüvener, S. 140–160.

10 L. BOBKOVÁ – T. VELIČKA – M. HOLÁ – J. ZDICHYNEC, *Johann von Görlitz*.

11 Marius WINZELER, *Görlitz als Residenzstadt des Herzogs Johann von Luxemburg (1377–1396). Eine Spurensuche*, in: *Rezidence a správní sídla*, hrsg. von L. Bobková – J. Konvičná, S. 415–431; Marius WINZELER, *Die Görlitzer Maria in der Hoffnung*, in: Marius Winzeler, *Lausitzer Madonnen zwischen Mystik und Reformation* (= Zittauer Geschichtsblätter 36), Görlitz-Zittau 2008, S. 11; Stefanie FINK – Kai WENZEL, *Die spätmittelalterliche Ausstattung der Görlitzer Frauenkirche*, *Görlitzer Magazin* 23, 2010, S. 17–34, hier S. 31f.; Kai WENZEL, *Görlitzer Kasel (Kat.-Nr. 12.15)*, in: Kaiser Karl IV. 1316–2016. Ausstellungskatalog Erste Bayerisch-Tschechische Landesausstellung, hrsg. von Jiří Fajt – Markus Hörsch, Prag – Nürnberg 2016, S. 505–508.

12 Lenka BOBKOVÁ, *Die Beziehungen zwischen Nordböhmen und der Oberlausitz bis zur Inthronisation der Jagiellonen*, in: *Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz während der Jagiellonenherrschaft* (= *Studia Jagellonica Lipsiensia* 3), hrsg. von Tomasz Torbus, Sigmaringen 2006, S. 21–25; Elfie-Marita EIBL, *Die Lausitzen unter König Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen. Corvinische und jagiellonische Einflussnahme im Wechselspiel*, in: *Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz*, hrsg. von T. Torbus, S. 27–34.

den Händen des Landvogts Georg von Stein, der dafür wahrscheinlich Handwerker von der Albrechtsburg, dem prestigeträchtigen Schloss der Wettiner in Meißen, engagierte.¹³

Der spätgotische Neubau der Ortenburg ist trotz empfindlicher Beschädigungen während des Dreißigjährigen Krieges im Wesentlichen erhalten. Wegweisend für seine Entstehungszeit ist die streng geordnete Fassadengliederung mittels senkrechter Fensterachsen, einem von der Meißener Albrechtsburg übernommenen Gestaltungsmerkmal. Die an der Hauptfassade befindlichen sechs Strebepfeiler endeten einst in hohen Spitzdächern, was ihnen den Charakter von sechs weithin sichtbaren, schlanken Türmen verlieh. Sie standen möglicherweise als ein architektonisches Sinnbild für die zu dieser Zeit als Land der Sechsstädte bezeichnete Oberlausitz.

Mit einer gleichermaßen imposanten Schaufassade bildet der Matthias-turm den Eingang zur Burganlage. Seine Ostfassade bestimmt das über der Tordurchfahrt angebrachte Denkmal für Matthias Corvinus von 1486, das den Monarchen thronend mit den Insignien seiner Macht zeigt und dem in Görlitz, Breslau und Kuttenberg/Kutná hora nachgewiesenen Bildhauer Briccius Gauske zugeschrieben wird.¹⁴ Das Erscheinen der Königsfigur wurde dabei höchst originell mithilfe zweier Engel inszeniert, die einen Vorhang vor der Bildnische wegzuziehen scheinen. Im Giebel sind die Wappen der beiden Königreiche Böhmen und Ungarn unter einer Krone vereint platziert. Die Funktion dieses exzeptionellen Monuments, das eine ikonografische Parallele im großen Majestätssiegel des Matthias Corvinus besitzt, ist die eines politischen Manifests: Den Ständen der Oberlausitz sollte es ihren Landesherrn symbolisch in dauerhafter Präsenz vor Augen führen – auch wenn er während seiner gesamten Regierungszeit nicht ein einziges Mal ins Land kam.

Nach dem Tod des Matthias Corvinus fiel die Oberlausitz an die Krone Böhmen zurück und wurde nun vom Jagiellonen Wladislaw II. regiert. Wie sich seine Dynastie visuell in die vom rivalisierenden Matthias Corvinus errichtete Bautzener Ortenburg einschrieb, belegt ein weiteres Herrscherdenkmal in der Tordurchfahrt des Matthiassturms: das aus Sandstein gearbeitete,

13 Kai WENZEL, *Der spätgotische Neubau der Bautzener Ortenburg*, in: Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz, hrsg. von T. Torbus, S. 85–102. Auch die spätmittelalterliche Raumstruktur der Ortenburg lässt sich anhand eines Inventarverzeichnisses von 1490 gut nachvollziehen: Kurt MARX, *Wie die Ortenburg im Jahre 1490 ausgestattet war*, Bautzener Geschichtshefte 14, 1936, S. 25–27.

14 Zum Corvinus-Denkmal vgl. Szilard PAPP, *Das Denkmal des Königs Matthias Corvinus und die St. Georgskapelle in der Bautzener Ortenburg*, in: Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz, hrsg. von T. Torbus, S. 103–114; Kai WENZEL, *Das Bild des abwesenden Königs. Landesherliche Porträts in den Städten der Oberlausitz*, in: *Rezidence a správní sídla*, hrsg. von L. Bobková – J. Konvičná, S. 61–90, hier S. 73–79; Manfred THIEMANN, *Matthias-Corvinus-Denkmal in Bautzen. Ehrung oder Machtanspruch*, NLM 135, 2013, S. 7–34.

Obr. 15: Bautzen, Ortenburg, Spätgotisches Portal in der ehemaligen Schlosskapelle St. Georg, ca. 1485.

von einem Engel präsentierte Wappen des polnischen Prinzen Sigismund Jagiello.¹⁵ Der jüngere Bruder des böhmischen Königs amtierte von 1504 bis 1506 als Landvogt der Oberlausitz, bevor er als Sigismund I. den polnischen Königsthron bestieg. Der Bautzener Wappenstein ist das einzige erhaltene monumentale Zeugnis aus seiner Prinzenzeit.

Weitere Teile der bildkünstlerischen Ausstattung der Landesfeste Ortenburg haben sich im Inneren des Matthiasturms erhalten. So finden sich an den Wänden des über der Tordurchfahrt gelegenen Raumes Malereien, die das Wappen des Matthias Corvinus und eine illusionistische Kassettendecke in frühen Renaissanceformen zeigen.¹⁶ In der darüber liegenden Ruine der Schlosskapelle sind umfangreiche Reste der aufwendigen bauplastischen

15 K. WENZEL, *Der Neubau der Bautzener Ortenburg*, S. 95.

16 *Ebd.*, S. 95f.

Ausgestaltung erhalten, zu der zwei Portale, die mit zierlichem Astwerk verzierte Herrschaftsempore und ein spätgotisches Zellengewölbe gehören, dessen Technik seinen Ursprung auf der Baustelle der Meißener Albrechtsburg hat.¹⁷

Da die Landvögte der Oberlausitz traditionell nicht dem landeseigenen, sondern dem böhmischen Adel entstammten, besaßen sie hier zumeist keine Schlösser. Eine Ausnahme bildete der bereits erwähnte Georg von Stein, der 1482 in den Besitz der Standesherrschaft Hoyerswerda gelangte, deren Einkünfte Georg von Podiebrad bereits 1468 der Oberlausitzer Landvogtei zugesprochen hatte.¹⁸ Auf einen Umbau unter der Ägide von Steins dürfte der kreisförmige Grundriss zurückgehen, der trotz späterer Veränderungen das Erscheinungsbild des Hoyerswerdaer Schlosses bis heute prägt.

Schlossbauten des Adels im 15. und 16. Jahrhundert

Die wiederkehrenden Unruhen und kriegerischen Einfälle aus Böhmen in die Oberlausitz veranlassten mehrere Adelsfamilien des Landes während des 15. Jahrhunderts, ihre Stammsitze stärker zu befestigen. So wurde die Schlossanlage von Ebersbach bei Görlitz, die seit dem frühen 15. Jahrhundert den Herren von Bischofswerder gehörte, wesentlich ausgebaut.¹⁹ Wie das Hoyerswerdaer Schloss zeichnete sie sich durch einen annähernd kreisrunden Grundriss aus. Eine ähnliche Gestalt besaß auch das Schloss von Baruth bei Bautzen, das über Jahrhunderte der Stammsitz einer wichtigen Linie der in der Oberlausitz verbreiteten Familie von Gersdorff war. Sie ließen die Baruther Anlage in den 1480er Jahren wehrhaft ausbauen und dabei vermutlich auch die hohe, viertelkreisförmig an das Wohngebäude angefügte Schildmauer errichten, die das Schloss bis zum Abbruch des gesamten Gebäudes im Jahr 1949 prägte.²⁰ Matthias Corvinus protestierte gegen den Ausbau des Baruther Schlosses und verbot bei Strafe die Fortsetzung der Arbeiten.²¹ Da

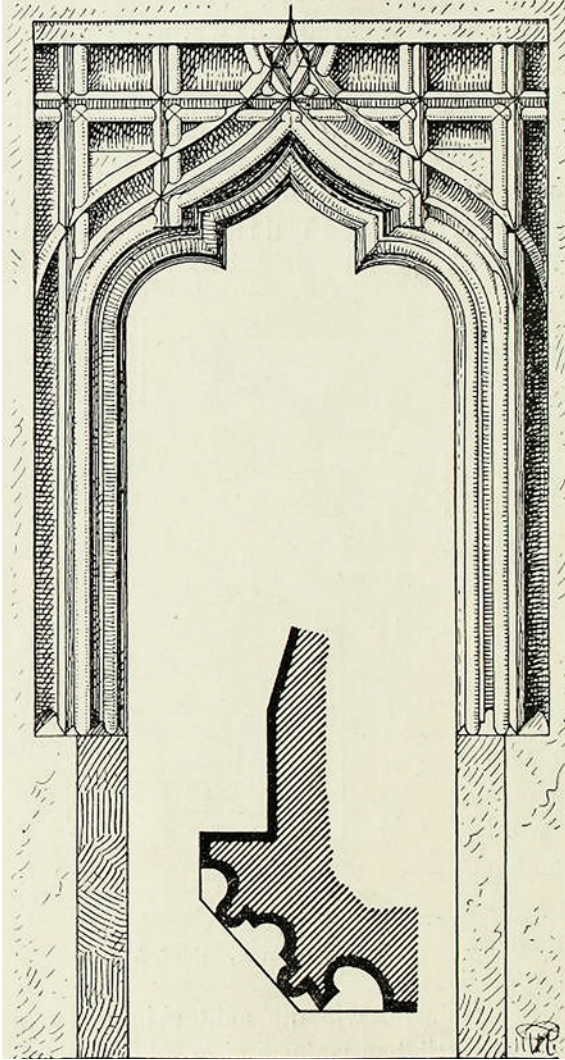
17 Kai WENZEL, *Die Kapellen St. Georg und St. Marien*, in: Silke Kosbab – Kai Wenzel, *Bautzens verschwundene Kirchen*, Bautzen 2008, S. 17–51.

18 Hermann KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter vom 13. bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts (Neudruck)*, Spitzkunnersdorf 2008, S. 507; Elke ROSCHMANN, *Das Schloss in Hoyerswerda. Zur Geschichte und gesellschaftlichen Funktion* (= Hoyerswerdaer Geschichtsheft 32), Hoyerswerda 1989; Zu Georg von Stein vgl. Rudolf KNESCHKE, *Georg von Stein. Versuch einer Biographie*, Weida 1913.

19 Barbara BECHTER – Wiebke FASTENRATH, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Sachsen 1. Regierungsbezirk Dresden*, München – Berlin 1996, S. 335f.; Zu den v. Bischofswerder auf Ebersbach vgl. auch Walter VON BOETTICHER, *Die von Bischofswerder in Görlitz und auf Ebersbach*, NLM 86, 1910, S. 81–102.

20 Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen* 31 (= Amtshauptmannschaft Bautzen, Teil 1), Dresden 1908, S. 6–8.

21 *Historische Nachricht von den Herrschaften des Schlosses Baruth in der Oberlausitz (Fortsetzung)*, Lausitzisches Magazin 13, 1780, S. 147–151, hier S. 148f.

Obr. 16: Baruth, Schloss, spätgotisches Portal, um 1490 (nach 1945 zerstört), aus: Cornelius Gurlitt, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen*.

sich die Gersdorffs dem königlichen Befehl aber nicht fügten, verhängte der Herrscher die Acht über sie.²² Während die Befestigungsarbeiten am Baruther Schloss noch fort dauerten, brannte die Anlage im Mai 1489 aus.²³ Vom anschließenden Wiederaufbau in Formen der sächsischen Spätgotik zeugten zwei Portale.²⁴ Ihre Formen lassen darauf schließen, dass Bauleute

22 *Ebd.*, S. 148; Die Strafe wurde aber bald wieder aufgehoben, nachdem sich König Wladislaw Jagiello bei Corvinus für die Oberlausitzer Adeligen verwendet hatte.

23 *Ebd.*, S. 150.

24 C. GURLITT, *Beschreibende Darstellung* 31, S. 7f.

aus dem nahen Bautzen mit ihrer Herstellung beauftragt waren, wo zeitgleich der spätgotische Neubau der Ortenburg entstand. So erinnerte die Gestaltung des Portals der ehemaligen Baruther Schlossbibliothek mit mehrfach durchsteckten Stäben und einem Kielbogen an die Portale in der Bautzener Schlosskapelle.

Zu den im ausgehenden Mittelalter umgestalteten Adelsitzen in der Oberlausitz gehört auch das Schloss von Milkel, das sich zu dieser Zeit im Besitz des Hans von Metzradt, dem Ältesten der Oberlausitzer Ritterschaft, befand.²⁵ Die im Barock veränderte Anlage bewahrt noch spätmittelalterliche Gebäudeteile, aus denen sich erneut eine Orientierung des Bauherrn an der sächsischen Schlossbaukunst ablesen lässt. Das gilt insbesondere für die zierlichen Zellengewölbe im südlichen Eckturm, der repräsentative Wohnräume beherbergt haben dürfte. Wie das Zellengewölbe im Matthiasturm der Bautzener Ortenburg gehören die Milkeler Gewölbe zu den frühen Rezeptionen dieser Bautechnik, die seit dem ausgehenden 15. Jahrhundert auch ihren Weg nach Böhmen fand.²⁶

Nach diesen Bauprojekten des ausgehenden 15. Jahrhunderts, die die spätgotische Schlossarchitektur in Sachsen rezipierten, dauerte es mehrere Jahrzehnte, bevor der Oberlausitzer Adel wieder mit markanten Vorhaben in Erscheinung trat. Der Pönfall der sechs großen Oberlausitzer Städte 1547 führte dazu, dass einige Adelige ihre Besitzungen wesentlich vergrößern konnten, nachdem Ferdinand I. den umfangreichen Landbesitz der entmachteten Kommunen hatte einziehen lassen. Diesem Statusgewinn verliehen sie durch Umbauten an ihren Stammsitzen Ausdruck, wofür das Schloss von Hainewalde ein charakteristisches Beispiel ist, das der Oberlausitzer Landeshauptmann Ulrich von Nostitz ab ca. 1550 neu errichten ließ.²⁷ Nach seinem Tod wurde der Bau von seinem Sohn Christoph bis 1564/65 vollendet. Obwohl Ulrich von Nostitz als kaiserlicher Beamter am Hof Ferdinands I. die landesherrliche Baukunst in Prag und Böhmen gut gekannt haben dürfte, ließ er seinen neuen Stammsitz in Formen der sächsischen Renaissancearchitektur und von Bauleuten aus Sachsen errichten. Das belegt das bis heute erhaltene Torhaus mit seinem reich verzierten Sandsteinportal. Die daran angebrachten Steinmetzzeichen lassen sich am Rathaus in Altenburg (1562–1564), am Schloss Schönfeld bei Dresden (ca. 1574) sowie am Taufstein der Kirche in

25 H. KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels*, S. 361; C. GURLITT, *Beschreibende Darstellung* 31, S. 160–163.

26 Vgl. Milada RADA – Oldřich RADA, *Das Buch von den Zellengewölben*, Prag 2001; zu Milkel: *Ebd.*, S. 199.

27 Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 29* (= Amtshauptmannschaft Zittau), Dresden 1906, S. 40; K. WENZEL – M. WINZELER, *Kunst und Architektur*, S. 141.

Obr. 17: Hainewalde, Portal am Torhaus des ehemaligen Renaissanceschlosses, 1564.

Zeschwitz bei Leipzig (1574) wiederfinden. Ulrich von Nostitz folgte damit einer Stilpräferenz, wie sie zeitgleich auch beim protestantischen Adel in Nord- und Westböhmen zu beobachten ist, der sich gleichermaßen an der Architektur der protestantischen Wettiner und nicht der katholischen Habsburger orientierte und sächsische Baukünstler beschäftigte.

Ähnlich wie der Hainewalder Schlossherr profitierte auch Nickel von Tschirnhaus vom Pönfall der Sechsstädte. Er erwarb 1549 das aus dem Besitz der Stadt Lauban eingezogene Gut Sächsisch Haugsdorf/Nawojów Lużycki. In den Jahren 1570/71 ließ sein Sohn Christoph Friedrich die Anlage zum Stammsitz seiner Linie prachtvoll ausbauen, ohne dabei aber auf sächsische Vorbilder zu rekurrieren.²⁸ Auf der Hofseite ist dem Schlossgebäude eine zweigeschossige, vollständig in Sandstein ausgeführte Arkade vorgeblendet. An ihr ließ der Bauherr eine Wappenreihe anbringen, die seine familiären Verbindungen visualisiert. Diese Form der Traditionsbildung findet in der Oberlausitz ihre nächsten Parallelen in Ahnentafeln in mehreren

28 K. WENZEL – M. WINZELER, *Kunst und Architektur*, S. 142f.

Obr. 18: Sächsisch Haugsdorf/
Nawojów Łużycki, Arkaden
des Renaissanceschlusses mit
Wappenreihe der Familie von
Tschirnhaus, 1570/71.

patronatsherrschaftlichen Kirchen. Die Arkadenarchitektur hingegen ist angeregt von der Schlossbaukunst des 16. Jahrhunderts in Böhmen, Mähren und Schlesien. Ähnlich wie in Hainewalde waren sie zusätzlich mit Sgraffiti verziert, die in einem illusionistischen Architekturgerüst Tiere, biblische Sprüche und menschliche Figuren zeigten und ihre unmittelbaren Vorbilder ebenfalls in Böhmen und Mähren hatten.

Zu den großartigsten Bauprojekten des Oberlausitzer Adels im 16. Jahrhundert zählt die Umgestaltung der mittelalterlichen Burg Tzschocha in Formen der Renaissancearchitektur. Abraham von Nostitz und seine Nachfahren ließen die traditionsreiche Anlage, die im 13. Jahrhundert als Grenzfeste zwischen der Oberlausitz und Schlesien entstanden war, in den 1550er bis 1570er Jahren zum Wohnschloss erweitern.²⁹ Dafür entstanden mehrere neue Trakte, die die mittelalterlichen Bauteile integrierten, sowie ein großzügiger,

29 Ernst BADSTÜBNER – Dietmar POPP – Andrzej TOMASZEWSKI – Dethard VON WINTERFELD, *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen. Schlesien*, München–Berlin 2005, S. 545ff; Lars-Arne DANNENBERG – Matthias DONATH, *Schlösser in der polnischen Oberlausitz*, Meißen 2011, S. 95–99.

der Kernburg vorgelagerter Wirtschaftshof. Anregend dafür könnte die zeitgleiche Umgestaltung der im nahen Nordböhmen gelegenen Burg Friedland/Frydlant durch die Familie von Biberstein und die Familie von Redern³⁰ bzw. die Umgestaltung der ebenfalls nordböhmischen Burg Grafenstein/Grabštejn durch den kaiserlichen Rat Georg Mehl von Strelitz gewesen sein.³¹

Bildkünste im Auftrag des Bürgertums während des 16. Jahrhunderts

Auch für das Bürgertum in den großen Städten der Oberlausitz lässt sich eine starke Orientierung an der Hofkunst der sächsischen Wettiner aufzeigen. So weist die bürgerliche Baukunst in Kamenz enge Bezüge nach Dresden und Torgau auf, wie zum Beispiel das auf 1545 datierte Sitznischenportal am Haus Zwingerstraße 20 oder auch der 1570 vom Kamener Rat errichtete Marktbrunnen, der in der Werkstatt der Dresdener Bildhauerfamilie Walther entstanden sein dürfte, die enge Verbindungen zum kurfürstlich sächsischen Hof besaß.³² Die Malerei in Kamenz prägte zu dieser Zeit Andreas Dreßler, dessen Werke vielfältige Bezüge zur zeitgleichen Malerei in Sachsen, insbesondere zur Werkstatt Lucas Cranach d. J. aufweisen.³³ Selbst die spätgotische Franziskanerkirche von Kamenz, die mit maßgeblicher Unterstützung der jagiellonischen Herrscher in den 1510er Jahren errichtet worden war, hat ihre Wurzeln weniger in der böhmischen als in der sächsischen Sakralarchitektur und findet ihre nächste Parallele in der Franziskanerkirche von Torgau.³⁴ Der Hauptaltar in der Kamener Klosterkirche, der eine direkte Stiftung des böhmischen Königshauses war, erweist sich ebenfalls nicht als ein Importstück aus Prag oder Böhmen, sondern entstand vermutlich in einer Werkstatt in der Oberlausitz bzw. im benachbarten Schlesien.³⁵

30 Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977, S. 347f.; Milan SVOBODA, *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*, Praha 2011, S. 85–92.

31 E. POCHE, *Umělecké památky*, S. 356f.; Marius WINZELER, *Georg Mehl von Strelitz und seine Schlosskapelle auf Grafenstein (Grabštejn). Der Herrschaftssitz als Denkmal*, in: Zwischen mächtigen Fürsten. Der Adel der Oberlausitz in vergleichender Perspektive, hrsg. von Lars-Arne Dannenberg – Kai Wenzel (= Beihefte zum Neuen Lausitzischen Magazin 15), Görlitz – Zittau 2016, S. 286–306.

32 Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen. Heft 36* (= Die Städte Kamenz und Pulsnitz), Dresden 1912, S. 221 und 223.

33 Marius WINZELER, *Andreas Dressler. Maler in Kamenz (1530–1604)*, in: Kamenz. Beiträge zu Geschichte und Kultur der Lessingstadt, hrsg. von Matthias Herrmann, Kamenz 2000, S. 48–60; Kai WENZEL, *Dreßler, Andreas*, in: Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Bd. 29, Leipzig – München 2001, S. 397–398.

34 Markus HÖRSCH, *Herrscherrepräsentation der Jagiellonen in den böhmischen Nebenländern. Zur Ausstattung der ehemaligen Franziskanerobservantenkirche in Kamenz*, in: Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz, hrsg. von T. Torbus, S. 187–216, hier S. 188–190.

35 M. HÖRSCH, *Herrscherrepräsentation*, S. 208 hat eine stilistische Verbindung zwischen dem Hauptaltarretabel in der Kamener Klosterkirche und der Verkündigungsgruppe aus dem westböhmischen Plasy (heute Pfarrkirche Kralovice) postuliert.

Obr. 19: Kamenz, Brunnen auf dem Marktplatz, 1570.

In Bautzen lässt sich die visuelle Kultur des 15. und 16. Jahrhunderts nur noch fragmentarisch fassen, da die Stadt im Dreißigjährigen Krieg starke Zerstörungen erlitt. Erhaltene Gemälde zeigen aber, dass zu dieser Zeit in Bautzen vor allem Maler tätig waren, die ihre Ausbildung in der Werkstatt des sächsischen Hofmalers Lucas Cranach des Älteren und seines gleichnamigen Sohns erfahren hatten. Das gilt auch für mehrere Meister, die in den 1540er bis 1590er Jahren die Porträts der Bautzener Bürgermeister schufen. Einer von ihnen dürfte der aus der Werkstatt Lucas Cranachs d. J. hervorgegangene Maler Johann Kreuter gewesen sein, der als Bautzener Bürger bis in die 1590er Jahre schriftlich nachweisbar ist.³⁶ Für den lutherischen Teil

³⁶ Paul BRUGER, *Michael Sporer, Mattheus Crocinus, Sigismund Heinrich Kauderbach und andere Bautzener Maler bis zum Ausgange des 17. Jahrhunderts*, Bautzener Geschichtshefte 1, 1915, S. 28–63, hier S. 31f.

Obr. 20: Klix, Pfarrkirche, Epitaph des Franz von Nostitz, 1576.

der Hauptkirche St. Petri schuf er im Auftrag des Bautzener Rates 1596 ein neues Altarretabel (nicht erhalten).³⁷ Seine Tätigkeit könnte sich auch auf den Repräsentationsbereich des im Umfeld der Spreestadt ansässigen Adels ausgedehnt haben. So stehen das Hauptbild am Epitaph des Franz von Nostitz in der Klixer Pfarrkirche (1576) sowie die Gemälde des Epitaphaltars des Caspar von Nostitz in der Klittener Pfarrkirche (1587) in direkter Verbindung zu Werken der Cranach-Werkstatt.³⁸ Sie sind ein weiteres Indiz für die Orientierung des Oberlausitzer Adels an der Hofkunst der Wettiner in Sachsen.

37 Kai WENZEL, *Die Bau- und Ausstattungsgeschichte des Domes St. Petri*, in: Kai Wenzel – Birgit Mitzscherlich – Nicole Wohlfarth, *Der Dom St. Petri zu Bautzen*, Bautzen 2016, S. 19–211, hier S. 88.

38 Kai WENZEL, *Bilderreich. Ausstattungstücke des Reformationszeitalters in lutherischen Kirchen der Oberlausitz*, in: *Epitaphien – Netzwerke – Reformation. Zittau und die Oberlausitz*

Obr. 21: Paul Ries, Wandgemälde im Görlitzer Schwibbogen, um 1555.

In Görlitz war seit den frühen 1550er Jahren der Maler Paul Ries tätig, der seine Ausbildung wahrscheinlich in der Werkstatt Lucas Cranachs d. Ä. erhalten hatte, in der in den 1530er Jahren ein gleichnamiger Geselle nachgewiesen ist.³⁹ Der Görlitzer Rat übertrug Ries wichtige Aufträge, wie die Ausmalung der neuen Ratsstube, die er gemeinsam mit dem Kunsttischler Franz Marquirt in den Jahren 1564–66 ausführte.⁴⁰ Auch den neuen Brunnen auf dem Görlitzer Untermarkt, für den der Dresdener Hofbildhauer Christoph Walther 1566 ein Figurenprogramm mit acht Tugendallegorien geschaffen hatte, gestaltete Ries farbig aus. Zu seinen in Görlitz erhaltenen Werken dürfte ein Zyklus von Wandmalereien im sogenannten Schwibbogen gehören, einem repräsentativen Anbau am Haus des Kaufmanns Hieronymus Schnitter. Die Mitte der 1550er Jahre entstandenen Gemälde folgen einem Programm, das das konfessionspolitische Bekenntnis des Auftraggebers zur lutherischen Reformation mit landespolitischen Aspekten der Oberlausitz und ihren traditionsreichen zweifachen Bindungen an Böhmen und Sachsen verknüpft.⁴¹

im konfessionellen Zeitalter, hrsg. von Peter Knüvener, Görlitz–Zittau 2018, S. 122–142, hier S. 126 f. und 137 f.

39 Mechthild NOLL-MINOR, *Die Spiegelstube im Großen Wendelstein des Schlosses Hartenfels zu Torgau*, Sächsische Heimatblätter 42, 1996, S. 209–217, hier S. 210.

40 Kai WENZEL, *Zweifaches Bekenntnis. Ein konfessioneller Bilddiskurs in einem Görlitzer Bürgerhaus des 16. Jahrhunderts*, in: Häuslich – Persönlich – Innerlich, hrsg. von Maria Deiters – Ruth Slenczka, Berlin – Boston 2020, S. 397–419, hier S. 410f.

41 *Ebd.*, S. 412–419.

Bürgerliche Baukunst in den Oberlausitzer Städten während des 16. Jahrhunderts

Wie für die Bildkünste in den Städten der Oberlausitz während des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit, so gilt auch für die Baukunst, dass sich ihre Wirkung heute nur noch teilweise rekonstruieren lässt, da der Denkmälerbestand durch häufige Stadtbrände und kriegerische Ereignisse in den nachfolgenden Epochen stark reduziert wurde, was insbesondere für Bautzen gilt. Anhand von Bildquellen lassen sich aber Aussagen zur spätmittelalterlichen Gestaltung des Bautzener Rathauses treffen, das nicht nur den Sitz der Selbstverwaltung der Stadt bildete, sondern auch des Sechsstädtebunds. Im ausgehenden 15. Jahrhundert erhielt es eine prachtvolle Fassadengestaltung mit Vorhangbogenfenstern nach Vorbild der Meißener Albrechtsburg. Hinter diesen Fenstern lagen die wichtigsten Räume wie die Ratsstube, die Gerichtsstube sowie die Kanzleien mit dem zugehörigen Archivgewölbe.⁴² Erneut erwies sich die Architektur im benachbarten Sachsen – vielleicht ange-regt von der Baustelle der Bautzener Ortenburg – prägender als die zeitgleiche Baukunst in Böhmen. Der gleiche Befund gilt auch für Gebäude kirchlicher Auftraggeber, wie den Dekan des Kollegiatstifts St. Petri oder die Bautzener Franziskaner, die um 1500 für ihre Gebäude ebenfalls die prestigeträchtigen Formen der sächsischen Spätgotik rezipierten.⁴³

Nicht anders verhielt es sich zu dieser Zeit auch in Görlitz, der wirtschaftlich potentesten Stadt in der Oberlausitz. So engagierte der dortige Rat im Jahr 1490 den Werkmeister Konrad Pflüger aus landesherrlich sächsischen Diensten und betraute ihn mit der Fertigstellung der Hauptpfarrkirche St. Peter und Paul.⁴⁴ Der in den 1420er Jahren begonnene weitgehende Neubau des wichtigsten Gotteshauses der Neißestadt wurde unter ihm mit der Einwölbung des fünfschiffigen Kirchenraums abgeschlossen.⁴⁵ Von Görlitz aus betreute Pflüger aber auch wichtige Baustellen in Sachsen und trat als berater Baufachmann auf.⁴⁶

42 H. MIRTSCHIN, *800 Jahre Rathaus Bautzen*, S. 45f.

43 Dafür sprechen die bis heute erhaltenen spätgotischen Vorhangbogenfenster am Bautzener Dekanatsgebäude sowie am ehemaligen Refektorium des Franziskanerklosters.

44 Franz BISCHOFF, *Die Anstellungsverträge des Konrad Pflüger als Görlitzer Stadtwerkmeister*, in: *Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz*, hrsg. von T. Torbus, S. 35–46.

45 Georg HABENICHT, *Die Einwölbung der Kirche St. Peter und Paul in Görlitz (1490–1497)*, in: ebd., S. 47–60; Stefan BÜRGER – Marius WINZELER, *Die Stadtkirche St. Peter und Paul. Architektur und Kunst*, Döbel 2006, S. 75–89.

46 Kai WENZEL, *Reisende Architekten und Baumeister in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Konrad Pflüger, Ezechiel Eckhardt und Johann Christoph von Naumann*, in: *Menschen unterwegs. Die Via Regia und ihre Akteure*, hrsg. von Winfried Müller – Swen Steinberg, Dresden 2011, S. 106–113, hier S. 109.

Obr. 22: Ambrosius Lose (?),
Formstein aus Terrakotta,
um 1530.

Eine entscheidende Neuorientierung des Görlitzer Bürgertums zog der verheerende Stadtbrand von 1525 nach sich: Für den Wiederaufbau griffen der Rat und die Bürgerschaft auf neuartige Architekturformen der Renaissance zurück, die nicht aus Sachsen, sondern unmittelbar aus der Hofkunst der böhmischen Könige übernommen wurden. Beispielhaft stehen dafür Terrakotta-Formsteine mit Renaissanceornamentik, die beim Wiederaufbau in Görlitz nach 1525 Verwendung fanden. Um die Brandschäden möglichst schnell beheben zu können, hatte der Görlitzer Rat aus Prag einen Ziegelstreicher zur Unterstützung angefordert, der diese Terrakotta-Elemente herstellte.⁴⁷ Sie fanden für Tür- und Fenstergewände sowie für Fassadendekorationen

47 Kai WENZEL, „Wergstücke zu thuren vnd fenstern“. Görlitzer Terrakotta-Formsteine aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, *Görlitzer Magazin* 20, 2007, S. 54–68; Steffen MENZEL, *Die Baustoffversorgung der Stadt Görlitz vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, *Görlitzer Magazin* 24, 2011, S. 27–42; Maritta ISELER, *Bauwesen und Architektur der*

Verwendung. Die Herkunft dieses Ziegelstreichers aus Prag belegen nicht nur Görlitzer Schriftquellen, sondern auch die Tatsache, dass von der Prager Burg Terrakotten mit sehr ähnlichen, z. T. sogar mit identischen Motiven überliefert sind.⁴⁸ Von Prag aus fand die Technik der Terrakotta-Formsteine zu dieser Zeit nicht nur ihren Weg nach Görlitz, sondern auch zu hochrangigen adeligen Bauherren in Böhmen, wie Adalbert und Johann von Pernstein in Pardubitz/Pardubice.⁴⁹

Bereits 1517 hatte der Görlitzer Rat den Werkmeister Wendel Roskopf d. Ä. in Dienst genommen, der gleichermaßen die Baukunst am Hof der böhmischen Könige in die Oberlausitzer Stadt brachte.⁵⁰ Roskopf, ausgebildet in der Bauhütte Benedikt Rieds auf der Prager Burg, war zunächst in Südböhmen tätig gewesen, bevor er nach Görlitz kam. Hier fand er nach dem Stadtbrand von 1525 umfangreiche Aufgaben. So stammt von ihm der 1534 errichtete Archivflügel des Rathauses. Ihm werden auch die Fassadengestaltung des Schönhofs (1526), eines der prachtvollsten Bürgerhäuser in Görlitz, sowie die Gestaltung des Kaufmannshauses Peterstraße 8 (1528) zugeschrieben. Seine Fassaden zeigen direkte Übernahmen von Bauformen des durch Benedikt Ried umgestalteten königlichen Burgpalasts in Prag, vor allem bei den markanten, zweiteiligen Renaissancefenstern, die Roskopf in Görlitz allerdings den baulichen Dimensionen eines Bürgerhauses entsprechend deutlich verkleinerte. Die Diele im ersten Obergeschoss des Hauses Peterstraße 8 ist mit einem kunstvollen Schlingrippengewölbe ausgestattet, welches gleichfalls seine direkten Vorbilder in den Gewölben Benedikt Rieds im Prager Burgpalast besitzt. Nicht ohne Stolz zeigte der Bauherr des Hauses, Bürgermeister Franz Schneider, König Ferdinand I. die nach dem Stadtbrand

Stadt Görlitz. Repräsentationsformen an der Schwelle zur Frühen Neuzeit, Bernstadt 2014, S. 121–128.

48 Petr CHOTĚBOR, *Terakotové architektonické články z pernštejnské stavební etapy Lobkovického paláce na Pražském hradě*, *Umění* 37, 1989, S. 112–127; DERS., *Soubor rané renesančních terakot z Pražského hradu*, *Archaeologica historica* 1995, S. 471–480, Nr. 20; DERS., *Pernštejnský palác na Pražském hradě*, in: *Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích*, hrsg. von Petr Vorel, Pardubice 1995, S. 261–282; DERS., *Die Terrakottabauglieder auf der Prager Burg*, in: *Backsteinarchitektur in Mitteleuropa. Neue Forschungen. Protokollband des Greifswalder Kolloquiums 1998*, hrsg. von Ernst Badstübner – Uwe Albrecht (= *Studien zur Backsteinarchitektur* 3), Berlin 2001, S. 290–296.

49 Vladimír HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Maliřství a sochařství*, Praha 2003, S. 158–164.

50 Grundlegend zu seiner Person: Klara KACZMAREK-LÖW, *Wendel Roskopf. Architekt wczesnego Renesansu – mity i rzeczywistość* (= *Studia z historii kultury Europy środkowej* 1), Wrocław 2010; M. ISELER, *Bauwesen und Architektur*, S. 97–111.

Obr. 23: Wendel Roskopf d. Ä.,
Archivflügel des Görlitzer Rathauses, 1534.

Obr. 24: Görlitz, Wohnhaus Peterstraße 8,
1528.

von 1525 wiederhergestellten Bauwerke, als sich der böhmischen König 1538 in Görlitz aufhielt.⁵¹

Die Wirkung der Baukunst des Prager Königshofs auf die bürgerliche Architektur von Görlitz lässt sich noch bis in die frühen 1550er Jahre beobachten. Allerdings bildete diese direkte Orientierung an der Repräsentationskultur der böhmischen Landesherren in der Oberlausitz zu dieser Zeit eher eine Ausnahme. Entsprechend fanden die aus der böhmischen Hofkunst nach Görlitz übernommenen Renaissancebauformen auch nur eine punktuelle Nachfolge in der übrigen Oberlausitz. Am deutlichsten lässt sich eine Rezeption am Rathaus von Lauban beobachten, dessen Gestaltungsformen aus den 1530er/40er Jahren direkt auf die Baukunst in Görlitz verweisen.⁵² Diesen Befund bestätigt auch eine im Gebäude angebrachte Inschrift, die den Namen des Steinmetzen Hans Lindner nennt, der wohl die Verantwortung für den Rathausbau trug. Hans Lindner war ein in Görlitz unter Wendel Roskopf d. Ä. tätiger Bauhandwerker.⁵³ Nach Roskopfs Tod trat er als Vormund

51 Johannes Hass, *Görlitzer Rathsannalen* 3, ed. Ernst Emil STRUWE, *Scriptores rerum Lusaticarum* Neue Folge 4, Görlitz 1870, S. 374.

52 Hans LUTSCH, *Die Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Liegnitz. Lieferung 4. Die Denkmäler der Markgrafschaft Oberlausitz*, Breslau 1891, S. 615–618; E. BADSTÜBNER – D. POPP – A. TOMASZEWSKI – D. VON WINTERFELD, *Dehio-Handbuch*, S. 555f.

53 M. ISELER, *Bauwesen und Architektur*, S. 377. Hans Lindner war von Görlitz aus auch in anderen Städten Niederschlesiens tätig, so z. B. in Löwenberg (*Ebd.*, S. 388).

für dessen Kinder auf, dürfte also mit dem Stadtwerkmeister eng verbunden gewesen sein. Auch findet sich das Steinmetzzeichen Lindners mehrfach in Görlitz. Seine Tätigkeit in Lauban zeigt einen weiteren Vermittlungsweg für die aus Prag und Böhmen übernommenen Renaissanceformen in der Oberlausitz auf. Für die Baukunst des Oberlausitzer Adels hingegen spielten die böhmischen Vorbilder kaum eine Rolle. Stattdessen adaptierte diese Standesgruppe, wie bereits erwähnt, die sächsische Renaissancearchitektur.

Reflexionen der rudolfinischen Hofkunst in der Oberlausitz um 1600

Hatten sich Adel und Bürgertum in der Oberlausitz im ausgehenden 15. und während des 16. Jahrhunderts, abgesehen von der Renaissancebaukunst in Görlitz und ihrer unmittelbaren Rezeption, eher an der sächsischen Architektur orientiert, so fand die Hofkunst der böhmischen Herrscher im ausgehenden 16. Jahrhundert wieder eine stärkere Resonanz. Unter Rudolf II. entwickelte sich die kaiserliche und königliche Residenzstadt Prag zu einem Zentrum der Künste, dessen Wirkung bis in die Oberlausitz reichte.⁵⁴ Der Bautzener Rat ließ 1593 ein Monument zu Ehren Rudolfs II. über dem Reichentor, einem der Haupttore der Stadt, errichten. Das aus Sandstein gearbeitete Relief zeigt den Monarchen im böhmischen Krönungsornat, flankiert von zwei Wächterfiguren. Ehemals vorhandene lateinische Inschriften priesen ihn als obersten Stadt- und Landesherrn. Die Ausführung lag in den Händen des aus Straßburg stammenden Bildhauers Jacob Michael, der sich kurz zuvor in Görlitz niedergelassen hatte. Für die Gestaltung der Königsfigur nutzte er eine Druckgrafik des Hofmalers Martino Rota als Vorlage. Dadurch kann das Bautzener Rudolf-Denkmal als eine direkte Reflexion der Hofkunst der Habsburger in der Oberlausitz gelten.

Weitere Beispiele für einen solchen Motiv- und Ideentransfer mittels des Mediums der Druckgrafik lassen sich bei Aufträgen mehrerer Oberlausitzer Adeliger für Gotteshäuser in ihren Herrschaftsbereichen beobachten. Zumeist stehen hinter diesen Rezeptionen Auftraggeber, die über direkte Verbindungen zum Prager Hof verfügten, wie z. B. Siegmund von Warnsdorf auf Kuhna/Kunów. Sein Vater Hans von Warnsdorf genoss aufgrund der finanziellen Unterstützung der Türkenkriege die besondere Gunst Rudolfs II. Für seine Patronatskirche in Gersdorf bei Görlitz stiftete von Warnsdorf 1617 ein neues Altarretabel, dessen Hauptbild mit der Darstellung der Grablegung

54 Die rudolfinische Hofkunst ist umfassend erforscht. Als Überblick seien stellvertretend an dieser Stelle genannt: Thomas Dacosta KAUFMANN, *The School of Prague. Painting at the court of Rudolf II.*, Chicago-London 1988; Hermann FILLITZ, *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, Freren 1988; Jiří DVORSKÝ, *Die Kunst am Hofe Rudolfs II.*, Hanau 1990; Eliška FUČÍKOVÁ u. a. (Hg.), *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Zentrum Mitteleuropas*, Prag – London – Milan 1997.

Obr. 25: Jacob Michael, Bildnis Rudolfs II. am Bautzener Reichturm, 1593.

Christi auf eine Vorlage des Prager Hofmalers Hans von Aachen aus dem Jahr 1590 zurückgeht.⁵⁵ Auch für sein heute im Kulturhistorischen Museum Görlitz befindliches Epitaph orientierte sich der Adelige nach Böhmen und beauftragte damit den in Friedland ansässigen Maler Christian Kaulfersch d. Ä., den Hofmaler Herzog Albrechts von Waldstein.⁵⁶

Fazit

Auch wenn die Oberlausitz im 15. und 16. Jahrhundert als Nebenland politisch zum Königreich Böhmen gehörte, spielte die Hofkunst der böhmischen Könige für Auftraggeber aus dem Kreis der Oberlausitzer Stände keine dominante Rolle. Gleichermäßen rezipierten sie auch die Hofkunst der Wettiner im

55 Kai WENZEL, *Ausstattungsstücke des 17. Jahrhunderts in Oberlausitzer Kirchen. Eine Übersicht*, in: *Unsterblicher Ruhm. Das Epitaph des Gregorius Mättig und die Kunst des 17. Jahrhunderts in der Oberlausitz*, hrsg. von Uwe Koch – Kai Wenzel (= *Memoria Maettigiana* 1), Görlitz – Zittau 2013, S. 129–172, hier S. 142f.; Kai WENZEL, *Glaubensbekenntnisse. Patronatsherrliche Stiftungen Oberlausitzer Adliger während des Reformationsjahrhunderts*, in: *Zwischen mächtigen Fürsten*, hrsg. von L.-A. Dannenberg – K. Wenzel, S. 246–285, hier S. 269f.

56 K. WENZEL, *Glaubensbekenntnisse*, S. 277f.

Obr. 26: Gersdorf, Pfarrkirche, Altarbild mit der Darstellung der Grablegung Christi (nach Hans von Aachen), 1617.

benachbarten Sachsen. Dadurch spiegelt sich in der visuellen Kultur führender Vertreter der Oberlausitzer Stände die zweifache Bindung des Landes an Böhmen und Sachsen wider. Da Bau- und Kunstwerke stets das Ergebnis von Intentionen ihrer Auftraggeber sind, ließen sich aus diesem Befund weitergehende Schlüsse ziehen. Allerdings müssten die Motivlagen für bestimmte Rezeptionsentscheidungen bei jedem Auftraggeber einzeln rekonstruiert werden, was letztlich am Mangel aussagekräftiger Quellen scheitert. Die Absichten von Oberlausitzer Adeligen oder Bürgern, sich für einen Künstler mit sächsischer oder böhmischer Prägung bzw. für Kunstformen, deren Ursprung im höfischen Milieu eines der beiden Länder lag, zu entscheiden, dürften sehr verschieden gewesen sein. Sie ließen sich z. B. mit familiären oder konfessionellen Bindungen und daraus resultierenden Netzwerken begründen, wie dies auch für Adel und Städte in Nord- und Nordwestböhmen gilt. Der hier unternommene Überblick über die visuelle Kultur der Stände in der Oberlausitz während des ausgehenden Mittelalters und der beginnenden Neuzeit lässt zumindest den allgemeinen Schluss zu, dass die engen politischen Bindungen des Landes an Böhmen nicht sämtliche kulturelle Sphären gleichermaßen zu durchdringen vermochten.

Shrnutí

V 15. století prošel český pozdně středověký stát nazývaný *Corona regni Bohemiae* neboli Česká koruna výraznými politickými a společenskými zvraty, které nejednou ohrozily jeho existenci. Opakující se panovnické krize vyvrcholily v roce 1478 ustavením dvou českých králů, kteří si Českou korunu rozdělili: Vladislavu II. Jagellonskému zůstaly Čechy, zatímco jeho konkurentovi Matyáši Korvínovi ostatní korunní země, tj. Morava, Slezsko a obě Lužice. Naznačená nestabilita postavení českého panovníka i celé Koruny přispěla v jednotlivých zemích k posílení moci zdejších stavů, jejichž význam výrazně rostl již od počátku 15. století. Jako politicky nejvyspělejší a nejsilnější se vyprofilovaly české stavy, které se zároveň cítily být nadřazené stavům ostatních korunních zemí. Pouze ony volily krále, případně ho zastupovaly, a také poctovaly zodpovědnost za zachování České koruny, její celistvosti a rozsahu. A právě tento bod jejich programu zazníval velmi silně po opětovném sjednocení vlády nad všemi korunními zeměmi v ruce Vladislava II. (1490).

K oživení úvah o státoprávním myšlení českých stavů na samém prahu raného novověku nás přivedl poměrně nenápadný spis zvaný *Registrum deseti truhlic, do kterýchž jsou složena privilegia Království českého*. Soupis vznikl na počátku 16. století a představoval určité vyvrcholení snah českých stavů, zvláště šlechty, získat přehled o písemnostech, které byly uloženy v korunním archivu na hradě Karlštejně. *Registrum* bylo pořízeno v souvislosti s reorganizací korunního archivu a umístěním listin do deseti truhlic, jež následně opět spocínuly na Karlštejně v kapli sv. Kříže. Šlo o mimořádnou svatyni v tzv. Velké věži, v níž byly deponovány také korunovační klenoty.

Krátce předtím, než zmíněný soupis karlštejnských písemností vznikl, spatřilo světlo světa první české zemské zřízení, které v kontextu právního vývoje představuje svým rozsahem ojedinělý kodex šlechtického práva (**Marek Starý**). Tento zákoník nazývaný *Vladislavské zřízení zemské* byl vyvrcholením poměrně dlouhého úsilí vyšších stavů, jež získalo určitější obrysy až v 80. letech 15. století. V literatuře se sice vyskytuje i tvrzení, že se kodifikační snahy objevily již v době vlády Jiřího z Poděbrad (1458–1471), ale nelze je doložit dochovanými archivními materiály. Naproti tomu je ale zřejmé, že právě spory

mezi králem Jiřím a šlechtickou opozicí sdruženou v tzv. Zelenohorské jednotě vyvolaly v 60. letech 15. století zvýšený zájem o listinný materiál, jenž měl nespokojeným katolickým pánům poskytnout právní argumentaci pro jejich politické požadavky. V těchto souvislostech byly prozkoumány dokumenty v karlštejnském archivu a v roce 1466 nebo počátkem roku následujícího vznikl jejich soupis. Tehdy se také ukázalo, že zde uložené písemnosti jsou významné spíše z pohledu vnějších vztahů českého státu než pro doložení vnitrozemských poměrů.

Vladislavské zřízení zemské, které se v relativně nedávné době dočkalo velmi kvalitní nové edice, patří k poměrně podrobně probádaným právním památkám. Je všeobecně známo, že hlavním výchozím materiálem pro jeho sestavení byly zemské desky, z nichž byly selektivně vybrány (a v některých případech i tendenčně upraveny) právní věty, popřípadě i delší pasáže. Je překvapivé, že tvůrci zákona do nového zákoníku vložili jen minimální počet královských majestátů či dalších listin, jež obsahovaly nejrůznější výsady a privilegia adresovaná oběma šlechtickým stavům (pánům a rytířům), a to navzdory tomu, že zakotvení těchto práv bylo mimo jakoukoliv pochybnost jedním z hlavních důvodů vzniku zákoníku, a dalo by se proto očekávat, že stavy maximálně využijí jejich potenciál. Do zákoníků jsou ale *in extenso* převzaty pouze tři listiny Vladislava II., přičemž dvě z nich navíc prostřednictvím příslušných vkladů do desek zemských. Zajímavé také je, že se autoři *Vladislavského zřízení* v čele s Albrechtem Rendlem z Oušavy postavili značně rezervovaně i k nedávno použitým volebním kapitulacím, stejně jako k zápisu krále Jiřího v zemských deskách z roku 1467 a k majestátu krále Vladislava, vydanému o čtyři roky později. Nejen že některé jejich články do kodexu nezařadili, ale u jiných – zřejmě z politických důvodů – navenek popřeli jejich skutečný charakter a označili je jako „*panské nálezy*“. Nepochybně již v 60. letech 15. století šlechta zjistila, že karlštejnský archiv nabízí jen málo materiálů, jichž by mohla ve svém mocenském boji s panovníkem využít, a proto také pro účely sestavení zemského zřízení listinný materiál korunního archivu v podstatě nepoužila. Záhy se ale k němu vrátila a iniciovala vytvoření jeho soupisu, který vešel ve známost pod označením *Registrum desíti truhlic*. Jeho vznik byl projevem sebevědomí české šlechty, která se snažila převzít spoluodpovědnost i za vnější politiku a udržování celistvosti státoprávní stavby České koruny.

Samotný zájem o listiny uložené na Karlštejně a o jejich evidenci ze strany české aristokracie je ale podstatně staršího data. Poprvé je jasně doložitelný za panování Zikmunda Lucemburského, který archiv nechal odvézt mimo království, což vedlo k žádostem stavů o navrácení dokumentů a následně k pořízení nejstaršího dochovaného inventáře z roku 1436 (**Mlada Holá**). Některé karlštejnské písemnosti sehrály významnou roli při kandidatuře Albrechta Habsburského na český trůn na sklonku následujícího roku. Ve 40. letech

je doložena nejstarší kontrola Karlštejna provedená zástupci obou vyšších stavů, tj. pány a rytíři, a listiny korunního archivu se znovu uplatnily při královské volbě roku 1458. Za panování Jiřího z Poděbrad pak úsilí českých stavů o doložení zemských práv a svobod vedlo k již zmíněnému převozu karlštejnských písemností do Prahy, jejich důkladnému probrání a sestavení dalšího inventáře (1466). Stavby se rovněž snažily získat pod svou kontrolu také správu Karlštejna, v čemž byly úspěšné za panování Vladislava Jagellonského. Tehdy postupně posílily svůj vliv na obsazování místa karlštejnského purkrabího, jenž pak měl skládat přísahu nejen králi, ale i stavům. Zároveň tento úřad jako jediný z nejvyšších zemských úřadů měly zastávat současně dvě osoby – jedna vybraná z řad pánů, druhá z rytířů.

Znovu byl korunní archiv dočasně převezen mimo Karlštejn patrně kvůli odstraňování důsledků požáru, který na hradě propukl v únoru 1487. V té době byly písemnosti prohlíženy a zřejmě evidovány, o čemž svědčí částečně dochovaný latinský inventář z let 1488 a 1489. K navrácení dokumentů na Karlštejn došlo za účasti samotného panovníka i reprezentantů zemské obce.¹ V souvislosti s přípravami Vladislavského zřízení zemského byl pak sepsán – zřejmě pro potřeby stavů – v 90. letech další českojazyčný soupis listin. Na přelomu 15. a 16. století zároveň vyvrcholila tendence stavů, aby právě na Karlštejně byly soustavněji ukládány některé dokumenty vydávané v zájmu království. Soubor listin fondu Archiv České koruny Národního archivu svědčí o tom, že v následujících desetiletích počet zde deponovaných privilegií významných pro české stavy vzrůstal a Karlštejn v podstatě začal plnit roli nejen korunního, ale i stavovského archivu. Nepřehlednost a chaotičnost stávajícího uložení dokumentů vedly na počátku 16. století k jejich novému uspořádání a sepsání.

Vzniklé *Registrum desíti truhlic* bylo proklamativně určeno Vladislavu II. Jagellonskému, ve své podstatě ale mělo sloužit především stavům pro rychlou orientaci v právech a privilegiích určených pro celou Českou korunu (**Lenka Bobková**). Praktické poslání *Registra* dokládá jeho dobový překlad do němčiny (1503), jeho skutečné využívání dosvědčuje velký počet opisů české i německé varianty rukopisu.

Většina českých verzí *Registra* obsahuje Předmluvu s dedikací králi Vladislavu II. a vysvětlením smyslu vytvořeného soupisu karlštejnských listin. Předmluva se zachovala ve dvou variantách lišících se délkou i obsahem. Pouze v její delší verzi je zmíněn její autor a tvůrce celého *Registra* Matouš z Chlumčan, který je k roku 1502 doložen jako písař královské komory. Soupis dále obsahuje tzv. *Menší registrum*, které tvoří stručný, orientační popis obsahu všech deseti truhlic označovaných velkými písmeny A–K. Nejobsažnější

1 APh, Archiv Metropolitní kapituly, sign. Cod. LXVII, fol. 138r–144r.

pasáží spisu je vlastní *Registrum desíti truhlic* neboli *Velké registrum*. Nejdůležitější listiny byly uloženy v první truhlici, jejíž obsah se v podstatě nelišil od obsahu prvních schránek jmenovaných ve starších inventářích. V této truhlici se nacházely písemnosti týkající se podstaty státnosti Českého království a Koruny, tj. papežské a císařské buly. V dalších truhlicích byly písemnosti uloženy víceméně podle zemí a lokalit, které politicko-správně v dané chvíli nebo kdysi patřily do svazku České koruny, či podle převažujícího obsahu (v osmé truhlici byly shromážděny např. různé smlouvy a dohody se zahraničními partnery).

Kromě drobných, variabilních textů či rubrik, jež některé rukopisy obsahují, jsou do českých variant *Registra* zařazeny také pozoruhodné překlady dvou celých listin: inkorporační listiny Karla IV. pro Horní Falc, vydané v Římě 5. dubna 1355, a listiny Ruprechta st. Falckého ze 7. ledna 1356. V nadpisech k těmto dokumentům je zdůrazněno, že mimo jiné obsahují práva a privilegia České koruny, v případě Ruprechtovy listiny, že je v ní potvrzena soudní svoboda území České koruny, respektive právo jejich obyvatel být souzen pouze před příslušným provinčním soudem s možností odvolat se výhradně ke králi. *Registrum* bylo vytvořeno v době vrcholícího vzepětí špiček stavovské šlechty, v letech, kdy král přesídlil do Budína, a české stavy v mnoha směrech přebíraly, nebo se snažily přebrat jeho funkce, včetně péče o zachování teritoriálního rozsahu České koruny. Mnohá ze starých ustanovení uložených v karlštejském archivu v 16. století již nebyla aktuální, ale jejich soupis poskytoval stavům srozumitelný přehled práv České koruny, který si uchovávaly ve své paměti a ochraňovaly je ve jménu *bonum commune*.

Nejen české stavy, ale i stavy korunních zemí se snažily pořídit si sumu privilegií a listin, které shrnovaly jak jejich zemská práva, tak definovaly jejich vztah ke králi a České koruně. Přední místo mezi těmito zeměmi náleželo Moravě a jejím zemskému stavům. Proto také zemská privilegia udělovaná moravské zemské obci představují významný pramen pro poznání vztahů mezi zeměpánem (českým králem, respektive markrabětem) a stavy této korunní země (**Dalibor Janiš**). Základ zemských privilegií se zrodil počátkem 14. století v souvislosti s volbou českého krále po vymření dynastie Přemyslovců v návaznosti na zformování obou zemských obcí v rámci českých zemí. Inaugurační diplomy krále Jana Lucemburského z let 1310 a 1311 představovaly v Čechách a na Moravě pomyslný počátek písemného potvrzování privilegií zemské obce (později stavů) ze strany panovníka. Zatímco v Čechách se Janovo privilegium z praxe záhy vytratilo (včetně původního originálu listiny), na Moravě nejpozději od začátku 15. století tvořil Janův inaugurační diplom z roku 1311 společně se dvěma navazujícími listinami z let 1323 a 1327 základ zemských privilegií, jenž byl opakovaně potvrzován téměř všemi panovníky až do závěru předbělohorské doby. Koncem 15. století pak byly tyto tři významné listiny doplněny dalšími třemi právními texty z let 1484, 1497

a 1523. Ty se týkaly problematiky obsažené již v lucemburských privilegiích (daně, úřady, dědické právo) a také podmínek přijetí nového panovníka do Moravského markrabství. Uvedená praxe potvrzování těchto listin byla již od svého počátku poměrně ustálená a byla respektována všemi panovníky až do stavovského povstání, respektive do roku 1620. Uvedená privilegia pochopitelně představovala pouze jakési pomyslné jádro nejdůležitějších zemských svobod, tedy otázku výběru obecné daně, obsazování zemských úřadů a pravidla dědického práva. Doplnovaly je další panovnické akty – zejména četné berní reverzy úzce vázané již na výchozí privilegium krále Jana a také privilegia určená jednotlivým moravským stavům, která se také dotýkala právních vztahů mezi stavy (patřily sem otázka zemského soudnictví, zastoupení stavů v úřadech apod.).

Jeden z raných soupisů privilegií spojených s postavením slezských knížectví v České koruně a formováním slezských zemských práv představuje kopiář listin uložený dnes mezi písemnostmi města Vratislavi,² mezi něž se zřejmě dostal již v 1. polovině 15. století, v době, kdy městská rada zastávala vratislavský hejtmanský úřad. Kopiář vznikl na základě listin vybraných z korunního archivu a dopravených v roce 1416 do slezské Vratislavi (**Tomáš Velička**). Naše vědomosti o této události se opírají o dva prameny: o dochovaný kopiář, do něhož bylo všech 92 listin týkajících se Slezska opsáno po jejich převozu do Vratislavi, a o stručný pamětní zápis ve vratislavské městské pamětní knize *Liber magnus*, který přibližuje okolnosti této akce. Je však obtížné stanovit, do jaké míry se na jejím provedení podílel stávající královský hejtmán Vratislavského knížectví Jindřich Lefl z Lažan a jakou úlohu v ní sehrálo město Vratislav, které nepochybně představovalo centrum královského Slezska a postupně se profilovalo i jako stavovské centrum stmelujícího se Dolního i Horního Slezska. Zajímavý je též obsah sledovaného kopiáře. Jeho vztah k *Registru* bude třeba ještě podrobit dalšímu výzkumu, ale jen nepochybně, že existence *Registra* byla ve Slezsku známá a jeho text byl opisován, byť selektivně. Vynechání soupisu dokumentů uložených v první truhlici v jednom z rukopisů archivu města Vratislavi³ může naznačovat, že pro pořizovatele opisu nebyla obecná privilegia pro Českou korunu relevantní, možná i proto, že zmíněný kopiář považovali za dostačující přehled slezských privilegií.

V každém případě sdílené právní vědomí politické reprezentace slezských knížectví se nerodilo lehce. Proces politického sjednocování slezského teritoria probíhal komplikovaně, se zachováním rozdělení Slezska na řadu knížectví (**Martin Čapský**). Hlavním rysem politického sjednocování tohoto

2 AP Wrocław, Akta miasta Wrocławia, sign. E 1, 1.

3 AP Wrocław, Akta Miasta Wrocławia, Księgi A1, fol. 23r–150v.

prostoru do podoby „země“ se stalo formování společných zemských institucí (společné sjezdy, knížecí soud). Teprve když tento proces dospěl do určité fáze, mohlo dojít k definování a prosazování hlavních politických požadavků slezské politické reprezentace na celokorunní úrovni. Společným jmenovatelem těchto snah byla i reálná symbolická rovnoprávnost slezské a české zemské reprezentace (např. při volbě panovníka) a omezení pravomocí českých stavovských institucí ve Slezsku. Představy českých stavů byly přesně opačné a jejich zvýhodnění nahrávala i kontrola korunního archivu na Karlštejně. Mocenská asymetrie zvýrazněná taktéž skutečností, že na výše připomínaných soupisech karlštejnských privilegií se nepodíleli zástupci tzv. vedlejších zemí, nebyla českými stavy uplatňována pouze vůči Slezsku, ale šlo o obecný jev jejich strategie. Ve Slezsku se však po formální stránce české stavy setkávaly s politickými protivníky, kteří v pomyslné hierarchii urozenosti náleželi k výše postavené vrstvě.

Dolní Lužice, kterou získal Karel IV. na konci 60. let 14. století, není v české historiografii příliš frekventovaným tématem, což platí i o vývoji jejího zemského stavovství. O to užitečnější je kapitola **Klausa Neitmanna** zaměřená na rozbor a zhodnocení tří dokumentů, které vystihují postavení lužického markrabství v České koruně a formování zemského právního cítní, jehož nositelem se staly stavy Dolní Lužice.

Státoprávní vztah Dolní Lužice k České koruně deklarovala inkorporační listina Karla IV. z 1. srpna 1370, v níž je mimo jiné stanovena její neodlučitelnost ze svazku korunních zemí, dále jsou v ní vypočtena práva českého krále, včetně nejvyšších soudních pravomocí, jinými slovy zákaz odvolání nebo povolání k soudu mimo hranice markrabství a Koruny. Přes jistou relativizaci právoplatnosti listiny k datu jejího vydání, kterou vznesla U. Hohensee, je jisté,⁴ že *via facti* listina platila a nikdy nebyla zpochybněna. Dolnolužickou inkorporaci zmiňuje také *Registrum desíti truhlic*, a to mezi písemnostmi uloženými v páté truhlici.⁵ A oba její latinské exempláře jsou dodnes uloženy v Národním archivu v Praze.⁶ Lze pouze dodat, že textově inkorporace vycházela z již připomenuté inkorporace pro české državy v Horní Falci.

Politické a válečné otřesy, které provázely 15. století, i v Dolní Lužici uspíšily proces formování zemských stavů a jejich zemského státoprávního vědomí, jež se následně promítlo do jejich komunikace s králem. Naznačený posun myšlení dolnolužických stavů dobře dokumentují dvě písemnosti krále

4 U. HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde Karls IV.*, s. 257–286.

5 V české variantě viz např. rukopis NK Praha, sign. XXIII F8, 5. truhlice, fol. 86r: „Země lužická dědičně koupěna a k Koruně připojena. Dva listy v jednostejná slova císaře Karla, kdež vyznává, že [j]esť Markrabství lužické za své vlastní peníze kúpil a v království spojil české, jakž ti listové šíře v sobě svědčí, 1370.“

6 NA Praha, AČK, sign. 1047 (latinsky), 1048 (německy).

Vladislava II. z počátku 16. století.⁷ První z nich panovník vydal zemským stavům 1. února 1507 a potvrdil v ní Karlovu inkorporaci a její konformaci Václavem IV. (1411), stejně jako všechna zemská privilegia, včetně osvobození od cizích soudů. Současně udělil svému zástupci v markrabství, zemskému fojtovi, právo udělovat v zemi léna, což původně příslušelo pouze králi. Výrazný posun v zemském stavovském cítění dokládá další panovníkova listina, která uzavřela spor někdejšího dolnolužického fojta Jindřicha III. z Plavna o možnost odkoupit panství Spremberg. Vladislav II. zboží chápal jako královské a s transakcí souhlasil. Ostře se však proti ní postavily dolnolužické stavy, které odmítaly přenechat panství náležící k zemi „cizinci“ neusazenému v hranicích České koruny. Králův postup považovaly za porušení svých privilegií. Vladislav II. stavům ustoupil a 13. prosince 1508 v Trnavě prohlásil, že zboží přenechal Jindřichovi z Plavna z nevědomosti, že prodej ruší a Spremberg dává k užívání novému dolnolužickému fojtovi Janu z Šelmberka z titulu jeho úřadu. Z popsané události je patrné, že dolnolužické stavy nepopíraly příslušnost markrabství k České koruně, ale hájily svá zemská práva, zformovaná během 15. století, v dobách slabé či proměnlivé královské vlády.

Kai Wenzel na příkladu kulturních vazeb mezi Horní Lužicí a centrem České koruny vykreslil kolísání českých vlivů ve stavovském prostředí této korunní země. Zaměřil se na výtvarné umění a architekturu v 15. století, kdy kontakty směrem k českému královskému dvoru byly velmi slabé, což odpovídalo i politické nestabilitě České koruny. Pokles významu Prahy jako rezidenčního města panovníka vedl i v umělecké rovině k minimalizaci inspirační úlohy českého centra Koruny. Naopak zesílily vazby Horní Lužice k sousednímu Sasku, které existovaly vždycky a byly dány historicky jak církevně-správní podřízeností země míšeňskému biskupství, tak vzájemnými ekonomickými i společenskými kontakty.

V podstatě solitérní zeměpanskou stavbu v Horní Lužici v 15. století představuje přebudování hradu Ortenburg v Budyšině za krále Matyáše Korvína. Jeho realizátorem byl zemský fojt Jiří Stein, který na stavbu povolal řemeslníky ze Saska, ale patrně také sochaře Briccia Gauskeho, jenž byl činný ve Zhořelci, Vratislavi i Kutné Hoře. Jemu je totiž většinou připisována monumentální sochařská výzdoba s trůnícím králem Matyášem nad vstupní branou. Stein také přestavěl hrad v Hoyerswerdě, kde sídlil. Jiní zemští fojtové podobné dílo neiniciovali, protože v zemi trvale nežili.

Rozdíly v umělecké orientaci jsou patrné i v zakázkách příslušníků dvou hornolužických stavů, šlechtického neboli zemského a městského, k němuž patřilo šest zeměpanských měst v čele s Budyšinem a Zhořelcem. V rovině umělecké orientace se šlechta, jejíž význam stoupl v 16. století, zaměřila více

7 Obě spravuje BLHA Potsdam.

na Sasko, zatímco do měst častěji pronikaly i pozdně gotické a renesanční vlivy z Čech. Oba směry se potkaly např. ve Zhořelci, kde na chrámu sv. Petra a Pavla pracoval mistr ze Saska (1490), ale po požáru města 1525 byly terakotové renesanční ozdobné prvky pro nové domy objednány v Praze a již od roku 1517 ve Zhořelci působil stavitel Wendl Roskopf, činný předtím na pražském královském dvoře a silně ovlivněný Benediktem Riedem Rejtem. Oživení kontaktů s Čechami zřetelně koresponduje s politickými změnami, které nastaly po obnově vlády Vladislava II. nad celou Českou korunou (1490).

Zmiňované politické, panovnické i společenské krize a změny, které probíhaly v 15. století, nakonec Česká koruna překonala a nerozpadla se, vnitřně se však proměnila. Do raného novověku vstupovala jako politicko-teritoriální unie zemí s vlastním stavovským uspořádáním, jimž vládne český král. České stavy se postulovaly na jeho zástupce a do svého programu přijaly nejen ochranu zemských práv Českého království, ale i zachování existence a celistvosti České koruny, jejíž ideální rozsah spatřovaly v dobách vlády Karla IV.

Lenka Bobková

Summary

Both Apart and Side by Side. The Bohemian Estates and the Estates of the Lands of the Bohemian Crown on the Threshold of the Early Modern Age

In the 15th century, the late-medieval Bohemian state – entitled *Corona Regni Bohemiae* or the Bohemian Crown – underwent significant political and social turns which endangered its existence more than once. Recurrent sovereign crises culminated in 1478, when two Bohemian kings were appointed. These two rulers divided the Bohemian Crown amongst themselves: Vladislaus II of the Jagiellonian dynasty retained Bohemia, while his rival Matthias Corvinus retained the remaining Crown Lands, that is Moravia, Silesia and both Lusatias. An unstable rule of the Bohemian monarch as well as an instability of the entire crown contributed to the strengthening of the estates in the individual lands; as a matter of fact, the importance of the estates was significantly growing already since the beginning of the 15th century. The Bohemian estates formed themselves as the maturest and strongest, and at the same time they felt to be superior to the estates of the other lands. The Bohemian estates were the only ones to elect the king or to possibly represent him and they also felt responsible for the preservation of the Bohemian Crown, as well as for its integrity and extent. It was this very point of their program calling for a reunification of the rule over all lands that resonated strongly with Vladislaus II (1490).

The authors conceived the idea to revive reflections on the political-power thinking of the Bohemian estates at the very threshold of the early modern age thanks to a fairly inconspicuous treatise entitled *Registrum desíti truhlic, do kterýchž jsou složeny privilegia Království českého* [The Register of Ten Coffers, in Which the Privileges of the Bohemian Kingdom Are Deposited]. An inventory of respective documents was created at the beginning of the 16th century, representing a certain peak of the attempts of the Bohemian estates – especially of the nobility – to get a grasp of documents deposited in the

Crown Archive at the Karlštejn Castle near Prague. *The Register* came to exist in connection with a reorganization of the Crown Archive, during which the documents were placed in ten coffers and subsequently deposited again at the Karlštejn Castle, namely in the Chapel of the Holy Cross. It was an exceptional sanctuary situated in the so-called Great Tower where crown jewels were deposited as well.

Shortly before the creation of the above-mentioned inventory of the Karlštejn documents, the first Bohemian land ordinance came to exist – as regards its extent, it was a unique code of the rights of the nobility in the context of legal development (Marek Starý, *Stavovská privilegia a kodifikace českého zemského práva* [The Privileges of the Estates and the Codification of Bohemian Provincial Law]). This code, entitled *The Land Ordinance of Vladislaus*, constituted the peak of fairly long efforts by the higher estates that got more concrete outlines only in the 1480s. Certain sources claim that codification attempts appeared already during the reign of George of Poděbrady (1458–1471), but this cannot be evidenced via preserved archival materials. On the other hand, it is obvious that it were disagreements between king George and the opposition from among the nobility (the so-called *Zelenohorská jednota*, the Unity of Zelená hora) that stirred greater interest in written documents, as the discontented Catholic lords hoped to find in them legal argumentation for their political demands. It was in this context that the documents in the archive at Karlštejn were examined and their inventory created in 1466 or at the beginning of the following year. At that time, it also became evident that the deposited documents were more important with respect to external relations of the Bohemian state than as documents evidencing situation within the county.

The Land Ordinance of Vladislaus – that has been reedited in a high quality fairly recently – belongs among legal heritage that has been researched in detail. It is generally known that the main source materials for its compilation were official books intended for issues of the nobility and their allodial property, the so-called *Landtafeln*, from which legal sentences and possibly also longer passages were selectively chosen (and in some cases also tendentiously adjusted). It is surprising that the creators of the new code inserted in it only a minimal number of charters issued by the king or other written documents containing various rights and privileges granted to both estates from among the nobility (that is the lords and knights), despite the fact that a legislation of these rights was undoubtedly one of the main reasons why the code came to exist and it could thus be expected that the estates would make a maximal use of their potential in this respect. Only three documents by Vladislaus II were adopted in the new code *in extenso*, moreover two of them via their entries in the land records (*desky zemské*). It is also of interest that the authors of *The Land Ordinance of Vladislaus*, headed by Albrecht Rendl of Oušava, took

a rather reserved stand also to the recently used electoral capitulations as well as to king George's entry in the land records of 1467 and to king Vladislaus' charter issued four years later. Not only did they not include some of their articles in the code, but as regards some other documents, they – possibly due to political reasons – denied their true character and labeled them as “the lords' findings” (meaning laws declared by authorities of the respective lands, in this case by the lords or the nobility). Undoubtedly already in the 1460s, the nobility found out that the archive at Karlštejn houses only few documents they could make use of in their power struggle with the ruler, and this was the reason written documents from the Crown Archive were basically not used when compiling *The Land Ordinance*. Yet shortly after, the nobility returned to the Crown Archive and initiated the creation of its inventory that became known as the *The Register of Ten Coffers*. Its creation was a manifestation of self-confidence of the Bohemia nobility, who attempted to take joint responsibility also for foreign policy and for maintaining the integrity of the state-legal structure of the Bohemian Crown.

The actual interest in the documents deposited at Karlštejn as well as the fact that the Bohemian aristocracy took notice of them are much older, though. It is clearly evidenced for the first time during the reign of Sigismund of Luxembourg, who had the archive relocated outside of the kingdom, which resulted in requests by the nobility to have the documents returned, as well as in a subsequent creation of the oldest preserved inventory of these documents from 1436 (see Mlada Holá, “*Kdy jsou páni ohledávali na Karlštejně listy a zápisy a svobody zemské*”. *České stavy a korunní archiv v 15. století* [The Bohemian Estates and the Crown Archive in the 15th Century]). Some of the documents deposited at Karlštejn played an important role during Albert the Magnanimous' candidacy for the Bohemian throne in the following year. The oldest evidenced inspection of the Karlštejn documents that was carried out by representatives of both higher estates – that is by the lords and knights – took place in the 1440s. The written documents from the Crown Archive were employed again at the occasion of election of the king in 1458. During George of Poděbrady's reign, the efforts of the Bohemian estates to have their land rights and freedoms documented resulted in the transport of the Karlštejn documents to Prague, as well as to their thorough control and compilation of yet another inventory (1466). The estates also strove to control the administration of Karlštejn. They succeeded in this respect during the reign of Vladislaus the Jagiellonian, as they managed to strengthen their influence over the position of a burgrave, who was to be sworn in not only by the king, but also by the estates. At the same time, the office of the burgrave was the only highest provincial office that was to be held by two people simultaneously – one was to be chosen from among the lords, the other one from among the knights.

The Crown Archive was temporarily relocated from Karlštejn again probably due to removing consequences of a fire that broke out at the castle in February 1487. On that occasion, the documents were probably inspected again and their inventory was taken, which is evidenced by the Latin inventory from 1488 and 1489. The documents were returned to Karlštejn in the presence of both the ruler and representatives of the provincial community. In connection with preparations of *The Land Ordinance of Vladislaus* yet another Czech-language inventory of the documents was compiled in the 90's, probably for the needs of the estates. At the same time, efforts of the estates to have certain documents issued in the interest of the kingdom deposited at Karlštejn in a more systematic manner culminated at the turn of the 15th and 16th centuries. Documents in the Archive of the Bohemian Crown Collection in the National Archives show that the number of for the Bohemian estates important privileges deposited at Karlštejn was growing in the following decades and Karlštejn thus basically started to fulfill the role of not only the crown archive, but also that of an archive of the estates. Yet the documents were deposited there in a chaotic and disorganized manner, which led to their new reorganization and cataloguing at the beginning of the 16th century.

The newly created *Register of Ten Coffers* was declaratively addressed to Vladislaus II the Jagiellonian, although it was *de facto* intended especially for the estates, so they could easily orient themselves in rights and privileges intended for the entire Bohemian Crown (Lenka Bobková, *Vznik a podoba inventáře deseti karlštejnských truhlic s privilegii Království českého* [The Creation and Form of the Inventory of the Ten Karlštejn Coffers with Privileges of the Bohemian Kingdom]). A practical role of *The Register* is evidenced by its period translation to German (1503); the fact that it was really used is evidenced by large number of copies of both the Czech and German versions of the manuscript.

The majority of the Czech versions of *The Register* include a foreword with a dedication to Vladislaus II the Jagiellonian and an explanation why the inventory of the documents deposited at Karlštejn was made. The foreword has survived in two versions, which differ as to their length and content. Only the longer version mentions the author and creator of the entire *Register*, Matouš of Chlumczan, who is evidenced as a scribe of the Royal Chamber in 1502. The inventory furthermore includes the so-called *Smaller Register* that constitutes a brief, orientational description of the content of all ten coffers labeled with the capital letters A to K. The longest passage of the entire treatise is the actual *Register of Ten Coffers* or the so-called *Large Register*. The most important documents were deposited in the first coffer, the content of which basically did not differ from the content of the first cases mentioned in the older inventories. This coffer contained documents pertaining to the substance of the statehood of the Bohemian Kingdom and Crown, that is papal and imperial

bulls. Other coffers contained documents that were basically organized according to the individual lands or territories that at that time belonged or used to belong to the political-administrative union of the Bohemian Crown, or according to their predominant content (for instance the eighth coffer contained various agreements and contracts).

In addition to minor variable texts or sections included in some of the manuscripts, the Czech versions of *The Register* contained also remarkable translations of two complete documents – Charters of Incorporation for the Upper Palatinate by Charles IV, that were issued in Rome on April 5, 1355, and documents of Rupert I, Elector Palatine, from January 7, 1356. The titles of these documents emphasize that they include *inter alia* the rights and privileges of the Bohemian Crown, and in the case of Rupert's document that the document confirms judicial freedom of the Bohemian Crown, or more precisely the right of its inhabitants to be tried only in front of the provincial court and their right to possibly appeal only to the king. *The Register* was created at a time when efforts of the leading figures of the nobility from among the estates were culminating, when the king relocated to Buda and the Bohemian estates in many respects took over or attempted to take over his functions including the preservation of the territorial extent of the Bohemian Crown. Many of the old documents deposited in the archive at Karlštejn in the 16th century were no longer topical, but their inventory provided the estates with an easy-to-understand overview of the rights of the Bohemian Kingdom which they kept in mind and protected them in the name of *bonum commune*.

Not only the Bohemian estates, but also the estates in the Crown Lands attempted to compile a sum of privileges and documents both summarizing their land rights and defining their relation to the king and the Bohemian Crown. The foremost place among these lands belonged to Moravia and its estates. This is also the reason why land privileges granted to Moravia constitute an important source of knowledge as regards relations between the ruler (the king of Bohemia, or more precisely the margrave) and the estates of this Crown Land (Dalibor Janiš, *Vývoj zemských privilegií na středověké Moravě, a otázka jejich potvrzování a uložení* [The Evolution of Land Privileges in Medieval Moravia and the Issue of Their Confirming and Depositing]). The basis of the land privileges was born at the beginning of the 14th century in connection with the election of the Bohemian king after the Přemyslid dynasty had died out, following the formation of both provincial territories within the Bohemian Lands. In Bohemia and Moravia, King John of Luxembourg's inaugural diplomas from 1310 and 1311 constituted an imaginary beginning of written confirmation of privileges of a given provincial territory (later of the estates) by the king. In Bohemia, John's privilege disappeared from practice (including the original of the document) shortly after that. Yet in Moravia, since the

beginning of the 15th century at the latest, John's inaugural diploma of 1311 together with two subsequent documents from 1323 and 1327 formed the basis of the land privileges and it was repeatedly being confirmed by almost all rulers until the end of the period preceding the Battle of White Mountain. Towards the end of the 15th century, these three important documents were supplemented with other three legal texts from 1484, 1497 and 1523. These texts pertained to issues that were already included in the privileges of Luxembourg (taxes, offices, the inheritance law), as well as to conditions for accepting a new ruler in the Margraviate of Moravia. The above-described practice of confirming these documents was fairly settled since its beginning and it was respected by all rulers until the Bohemian Uprising, or more precisely until 1620. The listed privileges naturally constituted only an imaginary core of the most important provincial freedoms, that is the issues of collecting the general tax, appointments to provincial offices and rules of the inheritance law. They were complemented by other deeds issued by the ruler – especially by numerous written revenue undertakings closely linked to the original privilege by king John, and also by privileges intended for individual Moravian estates that also pertained to legal relations between the estates (this included issues of provincial judiciary, representation of the estates in various offices, etc.).

One of the early inventories of privileges linked with a position of the Silesian Lands within the Bohemian Crown and with a formation of Silesian land rights is a chartulary, nowadays deposited among written matters of the town of Breslau (*Wrocław*)– it found its way there already in the first half of the 15th century, at a time when the town council held the captain's office in Breslau. The chartulary was created on the basis of documents which were chosen from the Crown Archive and transported to Breslau in Silesia in 1416 (Tomáš Velička, *Kopíř slezských privilegií z roku 1416: český korunnní archiv a Slezsko ve vzájemných souvislostech* [The Chartulary of Silesian Privileges of 1416: Mutual Connections between the Bohemian Crown Archive and Silesia]). Our knowledge pertaining to this event stems from two sources: from the preserved chartulary, into which all 92 documents concerning Silesia were copied following their transport to Breslau, and from a brief commemorative note in the commemorative book of Breslau entitled *Liber magnus* that clarifies circumstances of this event. However, it is difficult to determine to which extent the royal captain of the Duchy of Breslau, Jindřich Lefl of Lažany, participated in this event and what role was played by the town of Breslau that undoubtedly constituted the center of royal Silesia and gradually shaped itself as the center of the estates of Upper and Lower Silesia that were becoming ever closer. The content of the discussed chartulary is of interest as well. Its relation to *The Register* will have to be further researched, but in any case the existence of *The Register* was known in Silesia and its text was copied, albeit

selectively. The fact that a list of documents deposited in the first coffer was omitted in one of the manuscripts of the archive in Breslau may imply that general privileges for the Bohemian Crown were not deemed relevant by the author of the copy, possibly also due to the fact that the above-mentioned chartulary was considered as a sufficient overview of Silesian privileges.

In any case, the shared legal awareness of the political representation of the Silesian duchies did not come about easily. The process of political unification of the Silesian territory was complicated and the division of Silesia into numerous duchies was preserved. The political unification of this territory into the form of a “land” was characterized mainly by a formation of provincial social institutions (common gatherings, a princely court) ((Martin Čapský, *“Aby svobody a spravedlnosti naše v celosti zůstávaly”*. *Formování a reprezentace zemského programu Slezska ve svazku českých korunních zemí v pozdním středověku* [Formation and Representation of the Provincial Program of Silesia within the Bohemian Crown Lands Union in the Late Middle Ages]). Only when this process reached a certain phase was it possible to define and advance main political demands of the Silesian political representation at the level of the entire Crown. A common denominator of these attempts was both real and symbolic equality of a Silesian representation and Bohemian representation of the respective lands (for instance during elections of the ruler), as well as a restriction of competences of the Bohemian institutions of the estates in Silesia. Yet the ideas of the Bohemian estates were completely opposite and moreover, they had an advantage as they controlled the Crown Archive at Karlštejn. This power imbalance - which was further stressed by the fact that the representatives of the so-called adjacent lands were not involved in the above-mentioned inventories of the Karlštejn privileges - was exercised by the Bohemian estates not only towards Silesia; rather it was a general element of their strategy. Yet in Silesia, the Bohemian estates formally encountered political rivals that were ranking higher in a notional hierarchy of nobility.

Lower Lusatia - which was acquired by Charles IV at the end of the 1360s - is not a very frequent topic in Czech historiography and the same holds true with respect to an evolution of the provincial estates. The more useful is thus a chapter by Claus Nietmann (*Die spätmittelalterlichen Privilegien der böhmischen Könige für die niederlausitzischen Stände und die Herausbildung der ständischen Verfassung des Markgraftums Niederlausitz, 1370–1508*) focusing on an analysis and evaluation of three documents characterizing the position of the Margraviate of Lusatia within the Bohemian Crown and the formation of the provincial legal awareness the bearers of which became the estates of Lower Lusatia.

The state-legal relation of Lower Lusatia to the Bohemian Crown was declared in Charles IV's incorporation charter of August 1, 1370, which *inter alia* lays down the inseparability of Lower Lusatia from the union of the

Crown Lands and enumerates the Bohemian king's rights including his highest judicial authority – in other words it forbids appeals and calls to trial in front of a court outside of the boundaries of the Margraviate and the Crown. Although U. Hohense questioned the validity of the document as of the date of its publication, it is certain that the document was *via facti* valid and never questioned. The incorporation of Lower Lusatia is mentioned also in *The Register of Ten Coffers*, namely among the documents deposited in the fifth coffer. Moreover, both of its versions – that is the Latin version and the German Version – are still deposited in the National Archives in Prague. It can only be added that in terms of the text, the incorporation was based on the already-mentioned incorporation regarding Bohemian territorial possessions in the Upper Palatinate.

Political and war turbulences typical of the 15th century hastened the formation of provincial estates and of their state-legal awareness also in Lower Lusatia and this awareness subsequently manifested itself also in communication of the estates with the king. The outlined shift in the thinking of the Lower Lusatia estates is well documented by two documents by King Vladislaus II from the beginning of the 16th century. The first document was issued by the ruler for the provincial estates on February 1, 1507 and it confirmed Charles IV's incorporation and its conformation by Wenceslaus IV (1411), as well as all provincial privileges including the liberation from foreign courts. At the same time, by means of this document, the ruler granted his representative in the Margraviate – that is the provincial reeve – the right of feoffment in the land that had originally belonged only to the king. A significant shift in the provincial estates' sentiment is evidenced by the second document issued by the ruler which pertained to concluding a dispute of the then reeve of Lower Lusatia, Henry III of Plauen, regarding the possibility to buy the Spremberg estate. Vladislaus II understood the goods as a royal possession and agreed with the transaction. Yet the Lower Lusatia estates strongly opposed, refusing to render one of the estates belonging to their land to a "foreigner" who was not settled within the boundaries of the Bohemian Crown. They perceived the king's decision as a violation of their privileges. Vladislaus II yielded to the estates and on December 13, 1508, he declared in Trnava that he had rendered the goods to Henry of Plauen due to a lack of knowledge, that the transaction would be cancelled and Spremberg would be left for use by the new reeve of Lower Lusatia, Jan of Šelmberk, out of the title of his office. From the above-described situation it follows that the Lower Lusatia estates did not deny the affiliation of the Margraviate to the Bohemian Crown, but they were determined to defend their provincial rights formed during the 15th century during periods of weak or changing royal rule.

Kai Wenzl (*Zwischen Böhmen und Sachsen. Architektur und Kunst der Oberlausitzer Stände, ca. 1500–1600*) uses an example of cultural ties between Upper

Lusatia and the center of the Bohemian Crown to depict fluctuating Bohemian influences among the estates of this Crown Land. He focuses on fine arts and architecture of the 15th century when contacts with the Bohemian royal court were very weak, which also corresponded the political instability of the Bohemian Crown. The fact that the importance of Prague as the ruler's residential town was diminishing was reflected also at the artistic level, when an inspirational role of the center of the Bohemian Crown was minimized. By contrast, ties of Upper Lusatia to neighboring Saxony were strengthened – these ties had always existed, and they were given historically, both by ecclesiastical-administrative subordination of the land to the Bishopric in Meissen and by mutual economic and social contacts.

A basically solitary construction commissioned by the ruler in 15th century Upper Lusatia is a reconstruction of the Ortenburg Castle in Bautzen during the reign of Matthias Corvinus. The reconstruction was realized by land reeve Georg Stein, who commissioned craftsmen from Saxony, but possibly also sculptor Briccius Gauske who was active in Görlitz, Breslau and also in Kutná Hora. Monumental sculptures with king Matthias on the throne located above the entrance gate is usually attributed to him. Stein also reconstructed the castle in Hoyerswerda where he was settled. Other land reeves did not initiate similar works, because they did not reside permanently in the land.

Differences in artistic tendencies are also apparent in works commissioned by members of the two Upper Lusatia estates – that is the nobility (or the estates of the land) and the town estates that included six monarch towns headed by Bautzen and Görlitz. At the level of artistic tendencies, the nobility – whose importance grew in the 16th century – focused more on Saxony, while in towns also late Gothic and Renaissance influences from Bohemia were present more frequently. Both of these tendencies met for instance in Görlitz where a master from Saxony (1490) was working on the St. Peter and Paul Church, but following a town fire in 1525, terracotta Renaissance decorative elements for new houses were ordered in Prague; builder Wendl Roskopf was active in Görlitz already since 1517 – prior to that he was active at the royal court in Prague and he was strongly influenced by Benedikt Ried. This revival of contacts with Bohemia clearly corresponds to political changes that took place after Vladislaus II renewed his rule over the entire Bohemian Crown (1490).

In the end, the Bohemian Crown managed to overcome the above-mentioned political, sovereign and social crises and changes and did not disintegrate, yet it changed internally. It entered the early modern age as a political and territorial union of lands with their respective organization of the estates that were ruled by the Bohemian king. The Bohemian estates postulated themselves as representatives of the king and they incorporated in their program

not only the protection of the rights of the Bohemian Kingdom, but also the preservation of the existence and integrity of the Bohemian Crown, whereas according to them, its ideal extent was under the rule of Charles IV.

Lenka Bobková

translated by Daniela Reischlová

Seznam ilustrací

- Obálka:** Nadpis k překladu inkorporační listiny Karla IV. pro Horní Falc (5. dubna 1355). Knihovna Národního muzea I F 29 (muzejní rukopis), fol. 77.
- Frontispis:** Nejstarší kresba Karlštejna, 1720. Národní archiv, Česká dvorská kancelář, sign. B 1/9.
- Obr. 1:** Ukázka z nejstaršího inventáře karlštejnských listin (1437). Státní oblastní archiv Třeboň, Historica, sign. 395, fol. 1v–2r.
- Obr. 2:** Karlštejn od západu na konci 18. století, František Karel Wolf – Antonín Pucherna, kolorovaný lept. Národní muzeum – Historická sbírka, H2–109563.
- Obr. 3:** Záznam o uložení listin na Karlštejně roku 1489. Archiv města Plzně, Sběrka rukopisů, rkp. 858 (sign. II/1f119), fol. 18.
- Obr. 4:** Karlštejn, kaple sv. Kříže s dřevěnými truhlicemi před mříží a podél stěn, Ludvík Kohl, Kaple sv. Kříže na Karlštejně, olejomalba, 1820, public domain.
- Obr. 5:** Úvodní stránka Menšího registra v perněšejnském rukopise. Národní knihovna České republiky, oddělení rukopisů a starých tisků, pražská lobkovická knihovna, sign. XXIII F 8, fol. 5r.
- Obr. 6:** Nadpis k překladu inkorporační listiny Karla IV. pro Horní Falc. Knihovna Národního muzea sign. I F 29 (muzejní rukopis), p. 77.
- Obr. 7:** Dlouhá Předmluva se jménem Matouše z Chlumčan (podtrženo). Zámecká knihovna Maleč, sign. 2026 (malečský rukopis), fol. 2v–3r.
- Obr. 8:** Dedikace Karlu st. z Žerotína. Knihovna královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DC V 34 (rkp. strahovský), fol. 1r.
- Obr. 9:** Privilegium českého krále Jana Lucemburského z 28. srpna 1323 pro moravskou zemskou obec týkající se výběru berně a obsazování zeměpanských úřadů. Moravský zemský archiv v Brně, fond A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 4.

- Obr. 10:** Olomoucká radnice na kresbě z roku 1838, pohled od východu, Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Olomouc, Sběrka map a plánů Státního okresního archivu Olomouc, sign. XVI/15.
- Obr. 11:** Záznam o převozu silesiakálních listin z korunního archivu do Vratislavi v městské knize zvané *Liber magnus*, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta miasta Wrocławia, sign. E 1,1, fol. 44r.
- Obr. 12:** Úvodní opis ve vratislavském kopiáři, listina Kazimíra Velikého z roku 1339, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta miasta Wrocławia, sign. A 4, fol. 1r.
- Obr. 13:** Prag (?), Thronende Madonna (Deska z Mariensternu / Mariensterner Tafel), kolem 1350/ um 1350, Kulturhistorisches Museum Görlitz. Foto J. Matschie.
- Obr. 14:** Prag (?), Dorzální kříž s výjevem Ukřižování Krista / Dorsalkreuz mit der Darstellung der Kreuzigung Christi, um 1380, Kulturhistorisches Museum Görlitz. Foto F. Raatz.
- Obr. 15:** Budyšín/ Bautzen, Ortenburg, Pozdně gotický portál v bývalé zámecké kapli sv. Jiří/ Spätgotisches Portal in der ehemaligen Schlosskapelle St. Georg, ca. 1485. Foto: F. Raatz
- Obr. 16:** Baruth, zámek, pozdně gotický portál / Baruth, Schloss, spätgotisches Portal, um 1490 (po roce 1945 zničený / nach 1945 zerstört), aus: Cornelius Gurlitt, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen*, Heft 31, Dresden 1908, s. 7, obr. 8.
- Obr. 17:** Hainewalde, portál vstupního křídla někdejšího renesančního zámku / Hainewalde, Portal am Torhaus des ehemaligen Renaissanceschlosses, 1564. Foto K. Wenzel.
- Obr. 18:** Nawojów Łużycki, arkády renesančního zámku s erby rodiny pánů z Tschirnhausu / Sächsisch Haugsdorf/Nawojów Łużycki, Arkaden des Renaissanceschlosses mit Wappenreihe der Familie von Tschirnhaus, 1570/71. Foto K. Wenzel.
- Obr. 19:** Kamenec, kašna na náměstí/ Kamenz, Brunnen auf dem Marktplatz, 1570. Foto K. Wenzel.
- Obr. 20:** Klix, farní kostel, epitař Františka z Nostic / Klix, Pfarrkirche, Epitaph des Franz von Nostitz, 1576. Foto K. Wenzel.
- Obr. 21:** Paul Ries, nástěnné malby ve zhořeleckém domě zvaném Schwibbogen/ Paul Ries, Wandgemälde im Görlitzer Schwibbogen, um 1555/60. Foto K. Wenzel.
- Obr. 22:** Ambrosius Lose (?), terakotový zdobný prvek / Ambrosius Lose (?), Formstein aus Terrakotta, um 1530. Foto K. Wenzel
- Obr. 23:** Wendel Roskopf starší, archivní křídlo zhořelecké radnice / Wendel Roskopf d. Ä., Archivflügel des Görlitzer Rathauses, 1534. Foto K. Wenzel

- Obr. 24:** Zhořelec, měšťanský dům, Peterstraße 8/ Görlitz, Wohnhaus Peterstraße 8, 1528. Foto K. Wenzel.
- Obr. 25:** Jacob Michael, Podobizna Rudolfa II. na tzv. Bohaté věži při jedné z budyšínských městských bran / Jacob Michael, Bildnis Rudolfs II. am Bautzener Reichenturm, 1593. Foto K. Wenzel.
- Obr. 26:** Gersdorf, farní kostel, oltářní obraz s Kladením do hrobu (podle Hanse von Aachen) Gersdorf, Pfarrkirche, Altarbild mit der Darstellung der Grablegung Christi (nach Hans von Aachen), 1617, Foto K. Wenzel.

Seznam zkratk

ACRB	Archivum Coronae regni Bohemiae
AČ	Archiv český
AČK	Archiv České koruny
AKČ	Archiv Koruny české
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
AP	Archiwum Państwowe we Wrocławiu
APH	Archiv Pražského hradu
BLHA	Brandenburgisches Landeshauptarchiv
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDS	Codex Diplomaticus Silesiae
CIB	Codex Iuris Bohemici
ČČH	Český časopis historický
ČSČH	Československý časopis historický
FHB	Folia Historia Bohemica
fol.	folium
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
KNM	Knihovna Národního muzea
LBUS	Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MZA	Moravský zemský archiv
MZK	Moravská zemská knihovna
NA	Národní archiv
NK	Národní knihovna České republiky
NLM	Neues Lausitzisches Magazin
PHS	Právněhistorické studie
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

Rep.	Repozitář
RI	Regesta Imperii
RŚI	Regesty śląskie
SAP	Sborník archivních prací
sign.	signatura
SMB	Studia mediaevalia Bohemica
SOA	Státní oblastní archiv
ZGS	Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny netištěné

Archiwum Archidiecezjalne Wrocław
sign. VIa. 1. (Fürstentagsbuch [1504–1531])

Archiv města Plzně
Sbírka rukopisů, sign. II/1f119, rkp. 858

Archiv Pražského hradu
Metropolitní kapitula u sv. Víta v Praze, sign. Cod. LXVII, 1

Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Akta miasta Świdnicy, sign. 411
Akta miasta Wrocławia: Księgi, 82.28.1.1.; sign. A1, A 4, D 1, D 2, D 3, D 12,
E 1.1
Dokumenty miasta Wrocławia, nr 633, 660, 780, 889, 955, 1055, 1328, 1329
Dokumenty miasta Świdnicy, nr 387 (U 434)
Rep. 132 a. Depozyt miasta Dzierżoniowa, nr 12 (52)

Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam
Rep. 8 Guben, U 50 D, 73 E, 74 E, 83 E, 88 E, 92 E
Rep. 8 Luckau, U 112 C, 157 D, 168 D, 169 JD, 171 D, 207 D, 234/1
Rep. 23 C Niederlausitzische Stände, U 9, 10

Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově
sign. DC V 34

Knihovna Národního muzea
Oddělení rukopisů a starých tisků: sign. I A 1; sign. I F 29; sign. II C 2; sign.
IV C 5; sign V C 4; sign. V E 89; sign V C 2; sign. 25 D 6

Moravský zemský archiv Brno

Stavovské listiny, fond A1, sign. 2, 4, 5, 411, 630, 632

Stavovské rukopisy, fond A3, sign. 5 (= Památky sněmovní I)

Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu, fond G 10, sign. 237

Moravská zemská knihovna Brno

sign. Mk. 037; sign. Mk. 052

Národní knihovna České republiky

Oddělení rukopisů a starých tisků: sign. XVII E 26; sign. XXIII C.5/5; sign.

XXIII F 8; sign. XXIII F 206; sign. F VI 188; sign. 43 F 56

Národní archiv Praha

Archiv České koruny: sign. 530, 556, 1216, 1310, 1781, 1819, 1864;

dostupné online: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/fond> (nahlíženo 7. 12. 2021)

Archiv českých stavů, kniha opisů č. 3

Česká dvorská kancelář, kniha č. 150

Rkp. při Archivu České koruny, sign A 1

Österreichische Nationalbibliothek

Biblioteca Palatina Vindobona, Cod. 8104

Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv

Allgemeine Urkundenreihe, 1436 VII 02

Österreichische Akten, Böhmen, Karton 31, Fasz. 100, fol. 316r–327r

Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden

Cop. Nr. 1318

Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz

sign Ms. germ. fol. 193

Státní oblastní archiv Litoměřice

Biskupství litoměřické, sign. B I Q 63

Státní oblastní archiv Třeboň

Oddělení Třeboň, Historica Třeboň: sign. 14, 78, 89, 395, 1896, 1887, 2182, 2316, 2421, 3324, 3409a, 4263, 4456; sign. 3426

dostupné online: <https://digi.ceskearchivy.cz/Listy-a-listiny-SOA-v-Treboni-oddeleni-Trebon-Historica-Trebon> (nahlíženo 7. 12. 2021)

Universitätsbibliothek Göttingen
sign. 8, Cod. Ms. hist. 120

Zámecká knihovna Křivoklát
sign. I c 33

Zámek Maleč
knihovna rodiny Riegrů, sign. 2026

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc
Rodinný archiv Žerotínů Bludov, sign. 370

Edice

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Archiv český 1, ed. František PALACKÝ, Praha 1840; 2, ed. František PALACKÝ, Praha 1842; 3, ed. František PALACKÝ, Praha 1844; 4, ed. František PALACKÝ, Praha 1846; 5, ed. František PALACKÝ, Praha 1862; 6, ed. František PALACKÝ, Praha 1872; 9, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1889; 10, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1890; 11, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1892; 32, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1913.

Archiv Koruny české 2, ed. Rudolf KOSS, Praha 1928.

Archiv Koruny české 5, ed. Antonín HAAS, Praha 1947.

Archivum Coronae regni Bohemiae 1/1. (1086–1305), ed. Václav HRUBÝ, Praha 1935.

Archivum Coronae regni Bohemiae 2, ed. Václav HRUBÝ, Pragae 1928.

Breslauer Urkundenbuch 1, ed. Georg KORN, Breslau 1870.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae 4, ed. Antonín BOČEK, Olomouc; 6, ed. Josef CHYTIL – Joseph CHYTIL, Brünn 1854; 7, edd. Petr CHLU-MECKY – Joseph CHYTIL, Brünn 1858; 10, ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1878; 12, ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1890.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae 2, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1912.

Codex diplomaticus Lusatiae Superioris 4, ed. Richard JECHT, Görlitz 1911–1927.

Codex diplomaticus Silesiae 3 (= *Henricus Pauper. Rechnungen der Stadt Breslau von 1299–1358, nebst zwei Rationarien von 1386 und 1387, dem Liber imperatoris vom Jahre 1377 und den ältesten Breslauer Statuten*), ed. Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1860; 18, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1898; 22, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1903; 29, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1923.

- Codex iuris Bohemici* 2/1, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha – Leipzig 1896; 4/1, edd. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, Praha 1882.
- Descriptio tocius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis per M. Bartholomeum Stenum*, ed. Hermann MARKGRAF (= *Scriptores Rerum Silesicarum* 17), Breslau 1902.
- Fontes Rerum Bohemicarum* 4, ed. Josef EMLER, Praha 1884.
- Friedrich Meinecke. Akademischer Lehrer und emigrierte Schüler. Briefe und Aufzeichnungen* 1910–1977, ed. Gerhard A. RITTER, München 2006.
- Geschichte Schlesiens* 1. *Von der Urzeit bis zum Jahre 1526*, edd. Ludwig PETRY – Josef Joachim MENZEL – Winfried IRGANG, Sigmaringen 1988.
- Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356 (Bulla aurea Karoli IV. imperatoris anno MCCCCLVI promulgata)*, ed. Wolfgang D. FRITZ, Weimar 1972.
- Historia Vratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub Electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa*, ed. Hermann MARKGRAF, Breslau 1872.
- Historische Nachricht von den Herrschaften des Schlosses Baruth in der Oberlausitz (Fortsetzung)*, *Lausitzisches Magazin* 13, 1780, s. 147–151.
- Husitské manifesty*, ed. Amedeo MOLNÁR, Praha 1986.
- Chronicon Benessii Krabice de Waitmle Archidiaconi Zatecensis & Canonici Metropolitanani Pragensi*, in: *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita* IV, ed. Gelasius DOBNER, Pragae 1779, s. 1–78.
- Inventarium diplomaticum Lusatie inferioris. Verzeichnis und wesentlicher Inhalt der bis jetzt über die Nieder-Lausitz aufgefundenen Urkunden* I. 873–1620, ed. Johann Gottlob WORBS, Lübben 1834.
- Isidor ze Sevilly, Etymologiae 5 / Etymologie 5*, ed. a překlad Lenka BLECHOVÁ-ČELEBIČ, Praha 2003.
- Johannes Hass, Görlitzer Rathsannalen* 3, ed. Emil STRUWE, *Scriptores rerum Lusaticarum Neue Folge* 4, Görlitz 1870.
- Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova, zemského hejtmana markrabství Moravského, sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství moravského*, ed. Karel Josef DEMUTH, Brno 1858.
- Knížky nálezů soudu zemského a komorního z první polovice 16. věku*, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, in: *AČ* 19, Praha 1901, s. 476–707.
- Korunní archiv český. Sbíрка státních listin Koruny české z doby od r. 1306 do r. 1378*, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1896.
- Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter* 1, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Hermann MARKGRAF, Leipzig 1881; 2, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Hermann MARKGRAF, Leipzig 1883.
- Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*, ed. Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, München 1995.
- Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice Památek sněmovních z let 1518–1570. 1. Památky sněmovní* 1, ed. Dalibor JANIŠ, Praha 2010.

- Nálezové práv zemských tohoto slavného království českého*, Právník 1, 1861, s. 155–160, 212–224, 276–289 a 318–339.
- Nejvyššího sudího království Českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, ed. František ČÁDA, Praha 1930.
- Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen 1627*, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1888.
- Peter Eschenloer, Geschichte der Stadt Breslau* 1, ed. Gunhild ROTH (= Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 29), Münster 2003.
- Petra Žitavského kronika zbraslavská*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Praha 1884, s. 3–337.
- Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus 2. (1479–1490)*, edd. Berhold KRONTHAL – Heinrich WENDT, Breslau 1894.
- Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles I. (1470–1474)*, ed. Felix PRIEBATSCH, Leipzig 1894.
- Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých 1–2*, ed. Josef EMLER, Praha 1870–1872.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae 2–4*, ed. Josef Emler, Praha 1882; 5/1, ed. Jiří SPĚVÁČEK, Praha 1958; 5/3, ed. Jana ZACHOVÁ, Dolní Břežany 2000; 6, ed. Bedřich MENDL, Praha 1928–1929; 8, ed. Lenka BLECHOVÁ, Praha 2014.
- Regesta Imperii XI/1 (= Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437 I)*, ed. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896.
- Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus dem Hause Luxemburg. Karl IV., Wenzel, Sigismund und Johann sowie deren Hauptmänner (1373–1415)*, ed. Franziska HEIDEMANN, Warendorf 2016.
- Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus dem Hause Luxemburg. Markgraf Jost von Mähren, Herzog Johann von Görlitz und ihre Vertreter in der Mark Brandenburg und im Markgraftum Niederlausitz (1378–1411)*, ed. Franziska HEIDEMANN, Berlin 2022 (v tisku).
- Regesty śląskie I. 1343–1348*, ed. Kazimierz BOBOWSKI, Wrocław 1975.
- Schlesisches Urkundenbuch 1. 973–1230*, ed. Heinrich APPELT, Wien – Köln – Graz 1971.
- Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu 1. (1526–1545)*, ed. Jan Bedřich NOVÁK, Praha 1877.
- Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu 2. (1546–1557)*, Praha 1880.
- Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického*, edd. František ŠIMEK – Miloslav KANÁK, Praha 1959.
- Staré letopisy české z vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*, ed. František ŠIMEK, Praha 1937.

- Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibíka Pul-kavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, ed. Jaroslav CHARVÁT, Dílo Františka Palackého II, Praha 1941.
- Thomae Ebendorferi de Haselbach Diarium gestorum per legatos concilii Basiliensis*, ed. Ernestus BIRK, in: Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basileense I, Vindobonae 1854, s. 701–783.
- Die Urkunden des Gubener Stadtarchivs in Regestenform*, ed. Rudolf LEHMANN, Niederlausitzer Mitteilungen 18, 1927–1928, s. 1–160.
- Die Urkunden des Luckauer Stadtarchivs in Regesten*, ed. Rudolf LEHMANN, Berlin 1958.
- Die Urkunden des Sommerfeldes Stadtarchivs in Regesten*, ed. Richard MOODER-HACK, Niederlausitzer Mitteilungen 28, 1937, s. 51–94.
- Urkunden und Actenstücke zur österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König Georgs von Böhmen (1440–1471)*, ed. Adolph BACH-MANN, Wien 1879.
- Urkundenbuch der Stadt Lübben III. Die Urkunden der Stadt und des Amtes Lübben, der Herrschaften Zauche, Pretschen und Leuthen*, ed. Woldemar LIPPERT, Dresden 1933.
- Urkundenbuch des Klosters Dobrilugk und seiner Besitzungen*, ed. Rudolf LEHMANN (= Urkundenbuch zur Geschichte des Markgraftums Niederlausitz 5), Leipzig - Dresden 1941.
- Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad 1450–1471*, ed. Franz PALACKY, Wien 1860.
- Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Friedrich III.*, ed. Adolf BACHMANN, Wien 1892.
- Vavřince z Březové kronika husitská*, ed. Jaroslav GOLL, in: FRB 5, Praha 1883, s. 328–534.
- Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, edd. Petr KREUZ - Ivan MARTINOVSKÝ, Dolní Břežany 2007.
- Vůle stvrzená pečeti. Středověké státoprávní listiny z archivu opavských knížat*, edd. Pavel HRUBOŇ - Petr KOZÁK - Karel MÜLLER, Opava 2018.
- Výbor z literatury české, díl 2. Od počátku 15. do konce 16. století*, ed. Karel Jaromír ERBEN, Praha 1868.
- Wykaz regestów dokumentów archiwum Archidiecezjalnego we Wroclawiu*, ed. Wincenty URBAN, Warszawa 1970.

Literatura

- Robert ANTONÍN, *Formování moravské zemské obce a souboj o český trůn v letech 1306–1310*, in: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, edd. Hana Ambrožová - Tomáš

- Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr, Brno 2009, s. 221–235.
- Robert ANTONÍN – Tomáš BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009.
- Ernst BADSTÜBNER – Dietmar POPP – Andrzej TOMASZEWSKI – Dethard VON WINTERFELD, *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen. Schlesien*, München–Berlin 2005.
- Joachim BAHLCKE, *Corona, corpus, constitutio, confederatio. Verfassungsideen und Politikmodelle im spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen Böhmen*, MIÖG 113, 2005, s. 90–107.
- František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze 1*, Praha 1926.
- Antoni BARCIAK (ed.), *Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach*, Katowice 2007, s. 168–180.
- Otakar BAUER, *Několik slov o nejstarším inventáři českého korunního archivu z roku 1437*, in: Sborník prací z dějin práva československého 1. K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci, ed. František Čáda, Praha 1930, s. 27–38.
- Barbara BECHTER – Wiebke FASTENRATH, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Sachsen I – Regierungsbezirk Dresden*, München – Berlin 1996.
- Samuel BEŇA, *Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů z pera českého rytiera Václava Vlčka z Čenova (cca 1440–1500) ako vzácny prameň pre skúmanie taktiky jazdeckých oddielov na sklonku stredoeurópskeho stredoveku*, in: Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo 24, 2020, s. 19–32.
- Veronika BEZDĚKOVÁ, *Chlumčanští z Přestavlk do konce 18. století*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2006.
- Miloslav BĚLOHLÁVEK a kol., *Městský archiv v Plzni: průvodce po archivu*, Plzeň 1954.
- Gottlieb BIERMANN, *Seit wann sahen sich die oberschlesischen Piasten als schlesische Fürsten an?*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 8, 1867, s. 31–54.
- Marie BLÁHOVÁ, *Společné dějiny? Slezská redakce anonymní „české kroniky“ 15. století*, in: Slezsko země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740, sv. A, edd. Helena Dáňová – Jan Klípa – Lenka Stolárová, Praha 2008, s. 233–241.
- Marie BLÁHOVÁ, *Obnovení lenního svazku šestnácti měst a hradů v Horní Falci*, in: Per saecula ad tempora nostra. Sborník k 60. narozeninám prof. Jaroslava Pánka, edd. Jiří Mikulec – Miroslav Polívka, Praha 2007, s. 133–137.
- Lenka BOBKOVÁ, *Soupis českých držav v Horní Falci a ve Francích za vlády Karla IV.*, SAP 30, 1980, s. 169–229.

- Lenka BOBKOVÁ, *Kniha privilegií Českého království v drážďanském archivu*, FHB 16, 1993, s. 71–76.
- Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993.
- Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku* (= Korunní země v dějinách českého státu 1), Praha 2003.
- Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*. 4A. 1310–1402, Praha – Lito-myšl 2003.
- Lenka BOBKOVÁ, *Markrabství braniborské v rukou Lucemburků*, in: Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–17. století, edd. Lenka Bobková – Jana Konvičková (= Korunní země v dějinách českého státu 2), Praha – Ústí nad Labem 2005, s. 159–190.
- Lenka BOBKOVÁ, 7. 4. 1348. *Ustavení Koruny království českého. Český stát Karla IV.*, Praha 2006.
- Lenka BOBKOVÁ, *Slavné činy českých králů očima Matouše z Chlumčan*, in: Nardi aristae. Sborník k 70. narozeninám Ivana Martinovského, ed. Kristina Kaiserová, Ústí nad Labem 2007, s. 23–32.
- Lenka BOBKOVÁ, *Paměť o právech Českého království a územním rozsahu České koruny. Zlatá bula pro Horní Falc a její reflexe na prahu raného novověku*, in: Per saecula ad tempora nostra. Sborník k 60. narozeninám prof. Jaroslava Pánka, edd. Jiří Mikulec – Miloslav Polívka, Praha 2007, s. 138–146.
- Lenka BOBKOVÁ, „*Provincia, terra, marchionatus.*“ *Zur Bezeichnung der Kronländer im Mittelalter*, in: Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen, edd. Lenka Bobková – Jana Fantysová-Matějková (= Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates 6), Praha 2013, s. 86–108.
- Lenka BOBKOVÁ, *Česká koruna mezi králem a stavy 1402–1490*, in: Husitské století, edd. Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2014, s. 175–188.
- Lenka BOBKOVÁ, *Die Corona Regni Bohemiae und die Integration Mitteleuropas im politischen Konzept Karls IV.*, in: Kaiser Karl IV. Die böhmischen Länder und Europa / Emperor Charles IV: Lands of the Bohemian Crown and Europe, edd. Daniela Břizová – Jiří Kuthan – Jana Peroutková – Stefan Scholz, Praha 2017, s. 88–102.
- Lenka BOBKOVÁ, *Die Verhandlungen in Trentschin und Visegrád zwischen Böhmen, Polen, Deutschen Orden und Ungarn im Jahre 1335*, in: Akteure mittelalterlicher Außenpolitik. Das Beispiel Ostmitteleuropas, edd. Norbert Kersken – Stephan Flemmig (= Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 35), Marburg 2017, s. 93–112.
- Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018

- Lenka BOBKOVÁ a kol., *Česká koruna na rozcestí. K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526)*, Praha 2010.
- Lenka BOBKOVÁ – Martin ČAPSKÝ – Irena KORBELÁŘOVÁ a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava – Praha 2009.
- Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ (edd.), *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století* (= Korunní země v dějinách českého státu 3), Praha 2007.
- Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELIČKA – Mlada HOLÁ – Jan ZDICHYNEC, *Johann von Görlitz. Der dritte Sohn Karls IV.*, Görlitz 2019.
- Walter von BOETTICHER, *Die von Bischofswerder in Görlitz und auf Ebersbach*, NLM 86, 1910, s. 81–102.
- Mirijam BOHATCOVÁ, *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*, in: Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory, edd. František Šmahel – Josef Polišenský, Praha 1970.
- Jaroslav BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992.
- Bertold BRETHER, *Die Übergabe Mährens an Herzog Albrecht V. von Österreich im Jahre 1423*, Archiv für österreichische Geschichte 80, 1893.
- Paul BRUGER, *Michael Sporer, Mattheus Crocinus, Sigismund Heinrich Kauderbach und andere Bautzener Maler bis zum Ausgange des 17. Jahrhunderts*, Bautzener Geschichtshefte 1, 1915, s. 28–63.
- Luděk BŘEZINA, *Zwischen der Böhmischen und Ungarischen Krone – Ein kurzer Blick auf die Niederlausitz in den Jahren 1458–1490*, Niederlausitzer Studien 34, 2008, s. 54–69.
- Luděk BŘEZINA, *Der Landvogt der Niederlausitz zwischen Königsmacht und Ständen (1490–1620). Ein Diener zweier Herren*, Berlin 2017.
- Pavla BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, SAP 36, 1986, s. 273–381.
- Stefan BÜRGER – Marius WINZELER, *Die Stadtkirche St. Peter und Paul. Architektur und Kunst*, Döbel 2006.
- Wolfgang BURGDORF, *Die Wahlkapitulationen der römisch-deutschen Könige und Kaiser 1519–1792* (= Quellen zur Geschichte des Heiligen Römischen Reiches, Band 1), Göttingen 2015.
- Cezary BUŚKO – Mateusz GOLIŃSKI – Michał KACZMAREK – Leszek ZIĄTKOWSKI, *Historia Wrocławia. Od pradžiejów do końca czasów habsburskich*, Wrocław 2001.
- Karel CASTELIN, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*, Praha 1953.
- Norbert CONRADS, *Książęta i stany. Historia Śląska 1469–1740*, Wrocław 2006.
- Bogusław CZECHOWICZ, *Dvě centra v Koruně: Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*, České Budějovice – Hradec Králové 2011.

- František ČÁDA, *Povšechné právní dějiny československé*, Brno 1947.
- Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska*, Praha 2013.
- Martin ČAPSKÝ – David RADEK, *Paralela ke zhořeleckému vévodství? K rodové politice Matyáše Korvína v Horním Slezsku*, *Historie–Otázky–Problémy* 7, 2016, s. 172–179.
- Martin ČAPSKÝ, *K postavení Vratislavi v českých korunních zemích v pozdním středověku*, *ČČH* 115, 2017, s. 346–383.
- Petr ČORNEJ, *Klíče ke Karlštejnu*, *SMB* 1, 2009, s. 37–73.
- Petr ČORNEJ, *Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií*, Praha 2020 (vyd. 2.).
- Petr ČORNEJ a kol., *Jiří z Poděbrad, král český*, Velké Přílepy 2018.
- Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české 6 (1437–1526)*, Praha 2007.
- Lars-Arne DANNENBERG – Matthias DONATH, *Schlösser in der polnischen Oberlausitz*, Meißen 2011.
- Lars-Arne DANNENBERG – Matthias HERMANN – Arnold KLAFFENBÖCK (edd.), *Böhmen – Oberlausitz – Tschechien, Görlitz – Zittau* 2006.
- Lars-Arne DANNENBERG – Kai WENZEL (edd.), *Zwischen mächtigen Fürsten. Der Adel der Oberlausitz in vergleichender Perspektive* (= 16. bis 19. Jahrhundert; Beihefte zum Neuen Lausitzischen Magazin 15), Görlitz – Zittau 2016.
- Vlastimil DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*, Praha 1958.
- Barbara DÖLEMEYER – Heinz MOHNHAUPT (edd.), *Das Privileg im europäischen Vergleich*, Band 1 (= Ius Commune, Sonderheft 93), Frankfurt a. M. 1997; Band 2 (= Ius Commune, Sonderheft 125), Frankfurt a. M. 1999.
- Michal DRAGON – Petr MAŤA, *Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471–1488)*, *SAP* 47, 1997, s. 255–292.
- Jaroslav DŘÍMAL, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947.
- Ladislav DUŠEK (ed.), *Benedicti Minoritae dicti chronica et eis continuatio*, in: *Franciszkanie w Polsce średniowiecnej. Część 2 i 3. Franciszkanie na ziemiach polskich* (= Jerzy KŁOCZOWSKI /ed./, *Zakony Franciszkańskie w Polsce I*), Kraków 1993, s. 329–434.
- Jiří DVORSKÝ, *Die Kunst am Hofe Rudolfs II.*, Hanau 1990.
- Max DVOŘÁK, *Die Fälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick*, *MIÖG* 1/22, 1901, s. 51–107.
- Winfried EBERHARD, „*Bonum commune*“ *v konkurenci mezi monarchistickou vládou a stavovskou společností*, *ČČH* 102, 2004, s. 449–474.
- Elfie-Marita EIBL, *Die Lausitzen zwischen Böhmen, Brandenburg und Sachsen in der Zeit Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*, in: *Akkulturation und Selbstbehauptung. Studien zur Entwicklungsgeschichte der Lande zwischen*

- Elbe/Saale und Oder im späten Mittelalter, ed. Peter Moraw, Berlin 2001, s. 311–346.
- Petr ELBEL – Andreas ZAJIC, *Die zwei Körper des Kanzlers? Die „reale“ und die „virtuelle“ Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund* – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema I, MHB 15/2, 2012, s. 47–143, 16/1, 2013, s. 55–212, 16/2, 2013, s. 73–157.
- Petr ELBEL, *Brno mezi katolickými pevnostmi husitské Moravy*, in: Libor Jan a kol., *Dějiny Brna 2. Středověké město*, Brno 2013, s. 119–184.
- Zdeněk FIALA, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.*, SAP 1, 1951, s. 165–294.
- Zdeněk FIALA, *Čtení o Karlu IV. a jeho době*, Praha 1958.
- Hermann FILLITZ, *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, Freren 1988.
- Stefanie FINK – Kai WENZEL, *Die spätmittelalterliche Ausstattung der Görlitzer Frauenkirche*, Görlitzer Magazin 23, 2010, s. 17–34.
- František FIŠER, *Karlštejn: vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí*, Praha 1996.
- Eliška FUČÍKOVÁ a kol., *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Zentrum Mitteleuropas*, Prag – London – Milan 1997.
- Dietrich GERHARD, *Regionalismus und ständisches Wesen als ein Grundthema europäischer Geschichte*, Historische Zeitschrift 174, 1952, s. 307–337.
- Mateusz GOLIŃSKI, *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji 1. 1345–1420*, Wrocław 2011.
- Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 29* (= Amtshauptmannschaft Zittau), Dresden 1906.
- Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen 31* (= Amtshauptmannschaft Bautzen, Teil 1), Dresden 1908.
- Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen. Heft 36* (= Die Städte Kamenz und Pulsnitz), Dresden 1912.
- Peter-Michael HAHN, *Landesherrliche Ordnung und dynastisches Machtstreben. Wettiner und Hohenzollern im 15. Jahrhundert*, in: Brandenburgische Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Lieselott Enders zum 70. Geburtstag, ed. Friedrich Beck – Klaus Neitmann, Weimar 1997, s. 89–107.
- Jana HANOUSKOVÁ, *Česká koruna a král v představách české šlechty na přelomu středověku a novověku (Registrum deseti truhlic Matouše z Chlumčan jako pramen k politickému myšlení české šlechty)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.
- Randolph C. HEAD, *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record-Keeping, 1400–1700*, Cambridge 2017.

- Heinz-Dieter HEIMANN, *Die luxemburgisch-habsburgischen Erbverbrüderungen von 1364 und 1366. Ein inner- und interdynastisches Rechtswerk*, in: Erbeinungen und Erbverbrüderungen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, edd. Mario Müller – Karl-Heinz Spieß – Uwe Tresp, Berlin 2014, s. 133–149.
- Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419* (= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 23), Stuttgart 1970.
- Ivan HLAVÁČEK, *Vratislavská epizoda českého korunního archivu*, Archivní časopis 30, 1980, s. 100–106.
- Ivan HLAVÁČEK, *Dvě zastavení u vztahu Václava IV. a českých měst*, in: Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, edd. Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek, Praha 1991, s. 55–78.
- Ivan HLAVÁČEK, *Slezané – příslušníci vratislavského biskupství na dvoře Václava IV.*, in: Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej, ed. Antoni Barciak, Katowice 2000, s. 121–132.
- Ivan HLAVÁČEK, *König Wenzel und Görlitz. Beziehungen zwischen Zentral- und Lokalgewalt im Spiegel der Verwaltungsgeschichte des ausgehenden 14. Jahrhunderts*, in: Ivan Hlaváček, Höfe – Residenzen – Itinerare, edd. Mlada Holá – Martina Jeránková – Klára Woitschová, Praha 2011, s. 43–56.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu po současnost*, Praha 2007.
- Ulrike HOHENSEE, *Die Inkorporationsurkunde Karls IV. für die Niederlausitz – Echtheitsfragen*, in: Akkulturation und Selbstbehauptung. Studien zur Entwicklungsgeschichte der Lande zwischen Elbe/Saale und Oder im späten Mittelalter, ed. Peter Moraw, Berlin 2001, s. 257–286.
- Ulrike HOHENSEE – Mathias LAWO – Michael LINDNER – Michael MENZEL – Olaf B. RADER (edd.), *Die Goldene Bulle. Politik – Wahrnehmung – Rezeption. Band 1*, Berlin 2009.
- Mlada HOLÁ, *Pobyty Jana Lucemburského a Karla IV. ve Vratislavi v letech 1327–1345*, in: Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27–29 września 2005 roku, edd. Josef Dobósz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowska, Poznań 2007, s. 217–23.
- Mlada HOLÁ, *Bezprostřední majetky a zástavy českých králů ve Slezsku v letech 1331–1378 a jejich správa*, in: Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740, edd. Helena Dáňová – Jan Klípa – Lenka Stolárová, Praha 2008, s. 129–143.
- Mlada HOLÁ, *Integrační tendence ve správě Slezska za Matyáše Korvína*, in: Česká koruna na rozcestí. K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526), Lenka BOBKOVÁ a kol., Praha 2010, s. 106–135.

- Mlada HOLÁ, *Vratislavská hejtmanská kancelář za vlády Jana Lucemburského a Karla IV.* (SAP 61/2 Supplementum), Praha 2011.
- Václav HRUBÝ, *Ueber das Privilegium König Johans vom 18. Juni 1311 für Mähren. Ein diplomatischer Beitrag zum Nachweise seiner Echtheit*, Prag 1912.
- Václav HRUBÝ, *Inaugurační diplom krále Jana Lucemburského*, ČČH 16, 1910, s. 298–305.
- Vladimír HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství*, Praha 2003, s. 158–164.
- Václav CHALOUPECKÝ, *Privilegium krále Jana Čechům a Moravanům z roku 1310. Pokus o rozbor po stránce diplomatické*, ČČH 15, 1909, s. 52–59.
- Václav CHALOUPECKÝ, *O privilegiu vydaném Čechům a Moravanům při nastoupení krále Jana Lucemburského*, ČČH 16, 1910, s. 407–411.
- Václav CHALOUPECKÝ, *Inaugurační diplomy krále Jana z roku 1310 a 1311*, ČČH 50, 1949, s. 69–102.
- Petr CHOTĚBOR, *Terakotové architektonické články z perňštejnské stavební etapy Lobkovického paláce na Pražském hradě*, Umění 37, 1989, s. 112–127.
- Petr CHOTĚBOR, *Pernštejnský palác na Pražském hradě*, in: Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích, ed. Petr Vorel, Pardubice 1995, s. 261–282.
- Petr CHOTĚBOR, *Soubor raně renesančních terakot z Pražského hradu*, Archaeologica historica 1995, s. 471–480.
- Petr CHOTĚBOR, *Die Terrakottabauglieder auf der Prager Burg*, in: Backsteinarchitektur in Mitteleuropa. Neue Forschungen. Protokollband des Greifswalder Kolloquiums 1998, edd. Ernst Badstübner – Uwe Albrecht (= Studien zur Backsteinarchitektur 3), Berlin 2001, s. 290–296.
- Maritta ISELER, *Bauwesen und Architektur der Stadt Görlitz. Repräsentationsformen an der Schwelle zur Frühen Neuzeit*, Bernstadt 2014.
- Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000.
- Libor JAN, *Zrod zemského soudu v Čechách*, in: Kultura prawna w Europie Środkowej, ed. Antoni Barciak, Katowice 2006, s. 227–239.
- Dalibor JANIŠ, *Nalézání práva a zemské soudnictví v českých zemích*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 23–46.
- Dalibor JANIŠ, *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*, Brno 2013.
- Dalibor JANIŠ, *Rukopis Tovačovské knihy z roku 1511 ze sbírky Starých tisků Moravského zemského archivu v Brně*, Studie o rukopisech 46, 2016, s. 133–149.
- Dalibor JANIŠ, *Tovačovská kniha a otázka (dis)kontinuity moravského zemského práva v pozdním středověku*, in: Martin Nodl – Piotr Węcowski a kol., *Právní kultura středověku (= Colloquia mediaevalia Pragensia 17)*, Praha 2016, s. 147–164.

- Dalibor JANIŠ, *Markraběcí rada na Moravě v 15. a 16. století*, in: Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu, edd. Bronislav Chocholáč – Jiří Malír – Lukáš Reitinge – Martin Wihoda, Brno 2020, s. 703–712.
- Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu 1. Od pravěku do roku 1490*, Praha 2012.
- Hermenegild JIREČEK, *Právníký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století*, Praha 1903.
- Pavel JUŘÍK, *Kolowratové: věrně a stále*, Praha 2016.
- Klara KACZMAREK-LÖW, *Wendel Roskopf. Architekt wczesnego Renesansu – mity i rzeczywistość* (= *Studia z historii kultury Europy środkowej 1*), Wrocław 2010.
- Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892.
- Josef KALOUSEK, *O staročeském právé dědickém a královském právé odúmrtém*, Praha 1894.
- František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*. 1, Brno 1900; 2, Brno 1902.
- Hellmut KÄMPF, *Herrschaft und Staat im Mittelalter*, Darmstadt 1956.
- Thomas Dacosta KAUFMANN, *The School of Prague. Painting at the court of Rudolf II.*, Chicago – London 1988.
- František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika 1. (1355–1364); 2. (1364–1378)*, Praha 1993.
- František KAVKA, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998.
- František KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998.
- František KAVKA, *Český stát jako velmoc*, in: Jaroslav Pánek a kol., *Idea českého státu v proměnách staletí*, Praha 2008, s. 49–56.
- Jiří KEJŘ, *Maiestas Carolina v dochovaných rukopisech*, Studie o rukopisech 17, 1978, s. 3–39.
- Jiří KEJŘ, *Maiestas Carolina v dochovaných rukopisech (dodatky)*, Studie o rukopisech 20, 1981, s. 87–91.
- Jiří KEJŘ, *Die sogenannte Maiestas Carolina. Forschungsergebnisse und Streitfragen*, in: *Studia Luxemburgensia 3. Festschrift Heinz Stoob zum 70. Geburtstag*, Warendorf 1989, s. 79–122.
- Jiří KEJŘ, *Sporné otázky v bádání o tzv. Maiestas Carolinae*, Právněhistorické studie 32, 1992, s. 53–82.
- Jiří KEJŘ, *Počátky a upevnění stavovského zřízení v Čechách*, Právněhistorické studie 34, 1997, s. 63–95.
- Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.

- Hermann KINNE, *Das Kollegiatstift St. Petri zu Bautzen von der Gründung bis 1569. Das (exemte) Bistum Meissen, Bd. 1* (= Germania sacra 3/7, Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg), Berlin u. a. 2014.
- Vladimír KLECANDA, *Obnova desk zemských po požáru roku 1541. Zprávy Zemského archivu království českého, svazek V.*, Praha 1918.
- Rudolf KNESCHKE, *Georg von Stein. Versuch einer Biographie*, Weida 1913.
- Hermann KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter vom 13. bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts (Neudruck)*, Spitzkunnersdorf 2008.
- Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu. Formování státního archivu od středověkého panovnického archivu listinného přes archiv české kanceláře, české komory, starého českého místodržitelství, českého gubernia a místodržitelství, až po vznik Československé republiky*, Praha 1992.
- David KORYTA, *Albrecht Rendl z Oušavy († 1522). Významný člen nevýznamného rodu*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016.
- Silke KOSBAB – Anja MOSCHKE – Almut NATUSCHKE, *Landständehäuser in Bautzen. Zur Geschichte des Bautzener und des Görlitzer Landhauses auf der Schloßstraße*, Bautzen 2011.
- Rudolf KOSS, *Zur Kritik der ältesten böhmisch-mährischen Landesprivilegien*, Prag 1910.
- Rudolf KOSS – Otakar BAUER, *Archiv Koruny české 1. Dějiny archivu*, Praha 1939.
- David KOZLER, *Prokop, Jan a ti druzí. Mladší Rabštejnové ve věrech husitského století*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2017.
- Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000.
- Kamil KROFTA, *Začátky české berně*, ČČH 35, 1930, s. 1–26, 237–257, 437–490.
- Anna KUBÍKOVÁ, *Oldřich II. z Rožmberka*, České Budějovice 2004.
- Veronika KULHÁNKOVÁ, *Mocenské kompetence krále v představách českých stavů. Okolnosti a tvůrci Vladislavského zřízení zemského a register archivu České koruny*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2018.
- Franz KÜRSCHNER, *Jobst von Einsiedel und sein Correspondenz mit der Stadt Eger. Aus dem Archive der Stadt Eger*, AÖG 39, 1868, s. 245–292.
- Ivana KYZOUROVÁ – Pavel KALINA (edd.), *Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, Praha 2007.
- Jan KOZÁK – Petr CHOTĚBOR, *Ilustrace k soudobé zprávě o požáru Pražského hradu roku 1541*, Průzkumy památek 8, 2001, s. 145–152.
- Götz LANDWEHR, *Mobilisierung und Konsolidierung der Herrschaftsordnung im 14. Jahrhundert. Zusammenfassung*, in: Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert, 2, ed. Hans Patze, Sigmaringen 1971, s. 484–505.
- Rudolf LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, Berlin 1963.
- Hans LUTSCH, *Die Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Liegnitz. Lieferung 4. Die Denkmäler der Markgrafschaft Oberlausitz*, Breslau 1891.

- Josef MACEK, *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského (1471–1490)*, SAP 2, 1952, s. 45–122.
- Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1*, Praha 1992.
- Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010.
- Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619). Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze*, Praha 2001.
- Richard Freiherr von MANSBERG, *Die Streit um die Lausitz 1440–1450*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 29, 1908, s. 282–311.
- Karel MARÁZ, *K problematice padělání pečeti na sklonku středověku. Sfragistický příspěvek k falzům Oldřicha II. z Rožmberka*, SAP 48/1, 1998, s. 49–103.
- Karel MARÁZ, *Falzátor listin a pečeti. Příspěvek k portrétu Oldřicha II. z Rožmberka*, Dějiny a současnost 21, 1999, s. 17–21.
- František MAREŠ, *Padělané diplomy rožmberské*, ČČH 1/6, 1895, s. 371–384.
- Josef MARKOV, *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*, in: Sborník prací z dějin práva československého. Svazek I. Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze, číslo 15, Praha 1930, s. 98–103.
- Lenka MARTÍNKOVÁ, *Zeměpanské konfirmační a konsensní listiny z lucemburské doby pro moravské příjemce*, Brno 2003.
- Ivan MARTINOVSKÝ, *Zápas o uznání Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický 6, 1983, s. 133–171.
- Ivan MARTINOVSKÝ, *Písemnost z 2. října 1466 – práva komise, nebo korunní inventář?*, in: Per saecula ad tempora nostra. Sborník k 60. narozeninám prof. Jaroslava Pánka, edd. Jiří Mikulec – Miloslav Polívka, Praha 2007, s. 147–152.
- Kurt MARX, *Wie die Ortenburg im Jahre 1490 ausgestattet war*, Bautzener Geschichtshefte 14, 1936, s. 25–27.
- Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Menší kopiář archivu Koruny české*, SAP 41, 1991, s. 357–416.
- Dobroslava MENCLOVÁ, *Hrad Karlštejn*, Praha 1946.
- Steffen MENZEL, *Die Baustoffversorgung der Stadt Görlitz vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, Görlitzer Magazin 24, 2011, s. 27–42.
- Jaroslav MEZNÍK, *Odvolání Majestas Carolina*, in: In memoriam Josefa Macka (1922–1991), edd. Miloslav Polívka – František Šmahel, Praha 1996, s. 53–63.
- Veronika MICZANOVÁ, *Pan Menhart z Hradce ve víru události první poloviny 15. století*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015.
- Hans MIRTSCHEIN, *800 Jahre Rathaus Bautzen. Baugeschichte und Baugestalt*, Bautzen 2013.

- Heinz MOHNHAUPT, *Die Edition von Privilegien als Rechtsquellen in Deutschland und in ihrer europäischen Perspektive*, Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 7, 2014, s. 419–432.
- Peter MORAW, *Deutsches Königtum und bürgerliche Geldwirtschaft um 1400*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 55, 1968, s. 289–328.
- Grzegorz MYŚLIWSKI, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek)*. Centrum czy peryferie?, Wrocław 2009.
- Werner NÄF, *Herrschaftsverträge und Lehre vom Herrschaftsvertrag*, Schweizer Beiträge zur Allgemeinen Geschichte 7, 1949, s. 26–52.
- Klaus NEITMANN, *Die „Freiheiten“ der niederlausitzischen Stände. Probleme und Kämpfe um das ständische Selbstverständnis und die verfassungsrechtliche Traditionsbildung des Markgraftums Niederlausitz in der Krone Böhmen (1370–1635)*, in: Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen, edd. Lenka Bobková – Jana Fantysová-Matějková (= Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates 6), Praha 2013, s. 144–170.
- Klaus NEITMANN, *Ständetum und Regionalismus als Grundthema der niederlausitzischen Geschichte: König Wladislaw II. von Böhmen bestätigt die Privilegien der niederlausitzischen Stände, 1507 Februar 1*, Brandenburgische Archive 30, 2013, s. 40–45.
- Richard NĚMEC – Peter KNÜVENER (edd.), *König und Kaiser Karl IV. und die Oberlausitz. Schöpfer und Herrscher*, Berlin 2021.
- Martin NODL, *Maiestas Carolina. Kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, SMB 1/I, 2009, s. 21–35.
- Mechthild NOLL-MINOR, *Die Spiegelstube im Großen Wendelstein des Schlosses Hartenfels zu Torgau*, Sächsische Heimatblätter 42, 1996, s. 209–217.
- Robert NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: Dvory a rezidence ve středověku, ed. Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2006, s. 145–161.
- Rostislav NOVÝ, *K počátkům feudální monarchie v Čechách 1. Sigillum commune regni*, Časopis Národního musea 145, 1976, s. 144–164.
- Rostislav NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, edd. Miloslav Polívka – Michal Svatoš, Praha 1992, s. 329–339.
- Kazimierz ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005.
- Francz PALACKÝ, *Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im 13., 14. und 15. Jahrhundert*, 1–2, Prag 1842.
- František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě 5/2. Věk Jagellonský – králování Vladislava II. a Ludvíka I. od roku 1500 do 1526*, Praha 1878.
- Jaroslav PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století. (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547–1556)*, ČČH 6, 1983, s. 855–884.

- Adolf PATERA, *Bohemika knížecí dietrichsteinské knihovny v Mikulově*, Praha 1915.
- Franz Martin PELZEL, *Kaiser Karl der Vierte, König in Böhmen 1*, Prag 1780.
- Alfred PENNRICH, *Die Urkundenfälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick nebst Beiträgen zu seinem Leben*, Gotha 1901.
- Gerhard PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter* (= Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 30), Breslau 1929.
- Iwona PIETRZYK, *Kancelaria Przemysławów opawskich w XIV i początkach XV wieku*, Katowice 2008.
- Jan PIŠNA, *Předmluvy a paratexty v českých tiscích druhé poloviny 16. století a jejich výzkum – poznámky k problematice*, in: *Kniha 2014. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredo európskom priestore*, Martin 2014, s. 74–83.
- Jan PIŠNA, *Několik poznámek k předmluvě jako vznikajícímu literárnímu žánru v české humanistické literatuře (1500–1550)*, v tisku.
- Charlotte PLÜCKHAHN, *Das böhmische Andachtsbild aus dem Kloster St. Marienstern. Über die Nutzung eines beidseitig bemalten Bildträgers*, *Görlitzer Magazin* 31, 2018, s. 16–26.
- Antonín PODLAHA – Eduard ŠITTLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903.
- Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977.
- Joachim PROCHNO, *Terra Bohemiae, Regnum Bohemiae, Corona Bohemiae*, in: *Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, ed. Manfred Hellmann, Weimar 1961, s. 198–224.
- Marian PTAK, *Publicznoprawne związky Śląska i Czech z Królestwem Polski i Czech oraz i 1. Rzecz*, *Acta Universitatis Wratislaviensis No 2758, Prawo* 294, 2005, s. 69–86.
- Otfrid PUSTEJOVSKI, *Schlesiens Übergang an die böhmische Krone. Machtpolitik Böhmens im Zeichen von Herrschaft und Frieden* (= Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 13), Köln – Wien 1965.
- Milada RADA – Oldřich RADA, *Das Buch von den Zellengewölben*, Prag 2001.
- Rudolf RAUSCHER, *Volební kapitulace a korunovační reversy panovníků ve státech střední Evropy* (= *Knihovna právnické fakulty university Komenského v Bratislavě*, sv. 9), Bratislava 1925.
- Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby 2*, Praha 1892.
- Elke ROSCHMANN, *Das Schloss in Hoyerswerda. Zur Geschichte und gesellschaftlichen Funktion* (= *Hoyerswerdaer Geschichtsheft* 32), Hoyerswerda 1989.
- Andreas RUTZ, *Doing territory. Politische Räume als Herausforderung für die Landesgeschichte nach dem „spatial turn“*, in: *Methoden und Wege der Landesgeschichte*, edd. Sigrid Hirbodian – Christian Jörg – Sabine Klapp, Ostfildern 2015, s. 95–110.

- Hedwig SAMANN-VON BÜLOW, *Die Inkorporationen Karls IV. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatseinheitsgedankens im späteren Mittelalter* (= Studien zur älteren deutschen Geschichte 2. Reihe, 8. Stück), Marburg 1942.
- Theodor SCHELTZ, *Gesamt-Geschichte der Ober- und Niederlausitz nach alten Chroniken und Urkunden II*, NLM 58, 1882, s. 1–239.
- Walter SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Landesherrschaft in den Marken Brandenburg und Meissen während des 14. Jahrhunderts*, in: Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert, II, ed. Hans Patze, Sigmaringen 1971, s. 101–126.
- Valentin SCHMIDT, *Die Fälschung von Kaiser und Königsurkunden durch Ulrich von Rosenberg*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 32, 1894, s. 315–337, a 32, 1895, s. 181–202.
- Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1980.
- Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. (1361–1419): k předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986.
- Jiří SPĚVÁČEK, *Řešení mocenského problému české šlechty v návrhu zákoníka Maiestas Carolina*, MHB 1, 1991, s. 185–203.
- Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, Praha 1994.
- Marek STARÝ, *Inkolát, absolutismus a právníci. „A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české.“ Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 178–211.
- Marek STARÝ, „... ut quicumque ab ipsis in regem electus fuerit...“ *Zlatá bula sicilská a přemyslovské nástupnictví*, in: *Zlatá bula sicilská 1212–2012. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Acta historico-iuridica Pilsensia 2012–2013*, ed. Vilém Knoll, Plzeň 2014.
- Marek STARÝ, *Privilegium žebrácké*, in: *Encyklopedie českých právních dějin. VII. svazek Právo pra-Prob*, edd. Karel Schelle – Jaromír Tauchen, Plzeň 2017, s. 812–815.
- Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobyvatelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018.
- Andrea STEJSKALOVÁ, *Jan ze Šelmerka na dvoře Vladislava Jagellonského*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2008.
- Wolfgang von STROMER, *Der kaiserliche Kaufmann – Wirtschaftspolitik unter Karl IV.*, in: *Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, ed. Ferdinand Seibt, München 1978, s. 63–73.
- Milan SVOBODA, *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*, Praha 2011.

- Martin ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka. Syn husitského krále. Velký hráč s nízkými kartami*, Praha 2016.
- František ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*, Praha 1996.
- František ŠMAHEL – Lenka BOBKOVÁ (edd.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012.
- Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin 1. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1926.
- Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin 2. Počátky Lucemburské 1308–1320*, Praha 1935.
- Josef ŠUSTA, *Král cizinec. České dějiny 2/2*, Praha 1939.
- Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Nové moravské landfrýdy*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 224–232.
- Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Stavovské listiny 1212–1847. Katalog (= Inventáře a katalogy fondů Státního archivu v Brně, sv. 22)*, Brno 1965.
- Manfred THIEMANN, *Matthias-Corvinus-Denkmal in Bautzen. Ehrung oder Machtanspruch*, NLM 135, 2013, s. 7–34.
- Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy 9*, Praha 1893.
- Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy 10*, Praha 1894.
- Bernhard TÖPFER, *Zur Staatsideologie in den Prooemia der Konstitutionen von Melfi und der Majestas Carolina*, in: Karl IV. Politik und Ideologie im 14. Jahrhundert, ed. Evamaria Engel, Weimar 1982, s. 150–157.
- Tomasz TORBUS (edd.), *Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz während der Jagiellonenherrschaft (= Studia Jagellonica Lipsiensia 3)*, Sigmaringen 2006.
- Marie TOŠNEROVÁ (red.), *Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995.
- Marie TOŠNEROVÁ (red.), *Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.
- Uwe TRESP, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten. Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert (= Krieg in der Geschichte 19)*, Paderborn 2004.
- Uwe TRESP, *Gewalt bei böhmischen Königswahlen im späten Mittelalter*, in: Gewalt und Widerstand in der politischen Kultur des späten Mittelalters, edd. Martin Kintzinger – Frank Rexroth – Jörg Rogge, Ostfildern 2015, s. 115–143.
- Josef TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny Pražské*, Praha 1906.
- Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 2*, Praha 1966.
- Bronisław TUROŃ, *Najstarszy kopiarz miasta Wrocławia, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 15, 1960, s. 183–192.*
- Rudolf URBÁNEK, *České dějiny 3. Věk poděbradský 1*, Praha 1915.
- Rudolf URBÁNEK, *České dějiny 3. Věk poděbradský 2*, Praha 1918.

- Rudolf URBÁNEK, *Kandidatura Viléma Saského na český trůn (1458–9)*, in: Týž, *Dvě studie o době poděbradské*, Brno 1929.
- Rudolf URBÁNEK, *Tři Janové z Rabštejna*, Sborník filologický 11, 1936–1939, s. 199–238.
- Josef VÁLKA, *Zemská obec a vrchol dějin Moravy*, in: *Morava v českém státě včera, dnes a zítra*, Brno 1992.
- Josef VÁLKA, *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*, in: týž, *Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost – Jan Ámos Komenský*, Brno 2005, s. 187–204.
- Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, 1. *Zakladatelská práva*, Praha 1933.
- Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, 2. *Pozemková vrchnost – Imunita hospodářská*, Praha 1937.
- Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, 3. *Imunita soudní*, Praha 1939.
- Vratislav VANÍČEK, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*, MHB 1, 1991, s. 13–55.
- Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české 3. 1250–1310*, Praha – Litomyšl 2002.
- Tomáš VELIČKA, *Nejstarší kopiář města Svídnice*, Slezský sborník 112, 2014, s. 251–274.
- Tomáš VELIČKA, *Sepsání – užívání – uchovávání. Panovnické listiny v životě českých královských měst ve středověku*, Litoměřice – Praha 2018.
- Jiří VESELÝ, *Príspevky ke kritice právních pramenů 16. století 1. Všehrd a desky zemské* (= Práce ze semináře čsl. právních dějin na Právnické fakultě Karlovy university v Praze, 20), Praha 1934.
- Jiří VESELÝ, *Príspevky ke kritice právních pramenů 16. století 2. Zůstání přešpurské* (= Práce ze semináře čsl. právních dějin na Právnické fakultě Karlovy university v Praze, 21), Praha 1935.
- Jiří VESELÝ, *Obnova zahraničních lén české koruny za Jiříka z Poděbrad*, PHS 8, 1964, s. 261–279.
- Jiří VESELÝ, *O soudu hejtmanství německých lén. Příspěvek ke kapitole o soudnictví ve starém českém státě*, PHS 16, 1971, s. 113–124.
- Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, *Tzv. Cancellaria Regis Georgii (diplomatická analýza Rukopisu A)*, SAP 67, 2017, s. 98–145.
- Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 2012.
- Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005.
- Piotr WĘCOWSKI, *Skarbiec pamięci. Archiwum monarsze w Polsce do poczatków XVI w.*, in: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski 1*, edd. Jacek

- Banaszkiewicz – Antoni Dąbrówka – Piotr Węcowski, Warszawa 2018, s. 369–418.
- Stefan WEIB, *Karl IV. und das Geld – Einige Beobachtungen*, in: Rom 1312. Die Kaiserkrönung Heinrichs VII. und die Folgen. Die Luxemburger als Herrscherdynastie von gesamteuropäischer Bedeutung (= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 40), Köln 2016, s. 207–220.
- Marek WEJWODA, *Das umkämpfte „Nebenland“*. *Die Mark Lausitz zwischen Wettinern und Askaniern im 13. und frühen 14. Jahrhundert*, in: Wie die Mark entstand. 850 Jahre Mark Brandenburg, edd. Joachim Müller – Klaus Neitmann – Franz Schopper, Wünsdorf 2009, s. 367–386.
- Kai WENZEL, *Dreßler, Andreas*, in: Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker 29, Leipzig – München 2001, s. 397–398.
- Kai WENZEL, *Die Meister aus Görlitz und Zittau. Künstlerische Verbindungen zwischen Böhmen und der Oberlausitz im 16. und frühen 17. Jahrhundert*, in: Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–17. století, edd. Lenka Bobková – Jana Konvičná (= Korunní země v dějinách českého státu 2), Praha 2005, s. 375–406.
- Kai WENZEL, „*Wergstücke zu thuren vnd fenstern*.“ *Görlitzer Terrakotta-Formsteine aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Görlitzer Magazin 20, 2007, s. 54–68.
- Kai WENZEL, *Reisende Architekten und Baumeister in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Konrad Pflüger, Ezechiel Eckhardt und Johann Christoph von Naumann*, in: Menschen unterwegs. Die Via Regia und ihre Akteure, edd. Winfried Müller – Swen Steinberg, Dresden 2011, s. 106–113.
- Kai WENZEL, *Ausstattungsstücke des 17. Jahrhunderts in Oberlausitzer Kirchen. Eine Übersicht*, in: Unsterblicher Ruhm. Das Epitaph des Gregorius Mättig und die Kunst des 17. Jahrhunderts in der Oberlausitz, edd. Uwe Koch – Kai Wenzel (= Memoria Maettigiana 1), Görlitz – Zittau 2013, s. 129–172.
- Kai WENZEL, *Die Bau- und Ausstattungsgeschichte des Domes St. Petri*, in: Kai Wenzel – Birgit Mitzscherlich – Nicole Wohlfarth, *Der Dom St. Petri zu Bautzen*, Bautzen 2016, s. 19–211.
- Kai WENZEL, *Görlitzer Kasel*, in: Kaiser Karl IV. 1316–2016. Ausstellungskatalog Erste Bayerisch-Tschechische Landesausstellung, edd. Jiří Fajt – Markus Hörsch, Prag – Nürnberg 2016, Nr. 12.15, s. 505–508.
- Kai WENZEL, *Bilderreich. Ausstattungsstücke des Reformationszeitalters in lutherischen Kirchen der Oberlausitz*, in: Epitaphien – Netzwerke – Reformation. Zittau und die Oberlausitz im konfessionellen Zeitalter, ed. Peter Knüvener, Görlitz – Zittau 2018, s. 122–142.

- Kai WENZEL, *Zweifaches Bekenntnis. Ein konfessioneller Bilddiskurs in einem Görlitzer Bürgerhaus des 16. Jahrhunderts*, in: Häuslich – Persönlich – Innerlich, edd. Maria Deiters – Ruth Slenczka, Berlin – Boston 2020, s. 397–419.
- Kai WENZEL – Marius WINZELER, *Kunst und Architektur in der Oberlausitz 1526–1635*, in: Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz, edd. Joachim Bahlcke – Volker Dudeck, Görlitz – Zittau 2002, s. 129–152.
- Ellen WIDDER, *Kanzler und Kanzleien im Spätmittelalter. Eine Histoire croisée fürstlicher Administration im Südwesten des Reiches* (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, 204. Band), Stuttgart 2016.
- Martin WIHODA, „... nec petiuimus nec habemus...“ *Zlatá bula sicilská v královské volbě roku 1306*, in: Ad vitam et honorem: profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, edd. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, Brno 2003, s. 261–272.
- Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská: podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005.
- Martin WIHODA, *Die Sizilischen Goldenen Bullen von 1212. Kaiser Friedrichs Privilegien für die Přemysliden im Erinnerungsdiskurs*, Köln – Weimar – Wien 2012.
- Martin WIHODA – Josef ŽEMLIČKA (edd.), *Zlatá bula sicilská: mezi mýtem a realitou*, Praha 2016.
- Marius WINZELER, *Andreas Dressler. Maler in Kamenz (1530–1604)*, in: Kamenz. Beiträge zu Geschichte und Kultur der Lessingstadt, ed. Matthias Herrmann, Kamenz 2000, s. 48–60.
- Marius WINZELER, *Horní Lužice a její umělecké vazby k Čechám, Slezsku a Sasku v pozdním středověku: přehled*, in: Podzim středověku. Vyhraňování geografických teritorií, městská kultura a procesy vzniku lokálních uměleckých škol ve střední Evropě 15. století, ed. Alena Martyčáková, Brno 2001, s. 145–163.
- Marius WINZELER, *Die Görlitzer Maria in der Hoffnung*, in: Marius Winzeler, Lausitzer Madonnen zwischen Mystik und Reformation (= Zittauer Geschichtsblätter 36), Görlitz – Zittau 2008.
- Marius WINZELER, *St. Marienstern. Der Stifter, sein Kloster und die Kunst Mitteleuropas im 13. Jahrhundert*, Döbel 2011.
- Artur ZECHEL, *Studien über Kaspar Schlick. Anfänge, erstes Kanzleramt, Fälschungsfrage. Ein Beitrag zur Geschichte und Diplomatik des 15. Jahrhunderts. Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, Band 15*, Prag 1939.
- Karl ZEUMER, *Die Goldene Bulle 2. Text der Goldenen Bulle und Urkunden zu ihrer Geschichte und Erläuterung*, Wiemar 1908.
- Zdeněk ŽALUD, *Financiers to the Blind King. Funding of Court of John the Blind (1310–1346)*, in: Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages, ed. Roman Zaoral, New York 2016, s. 59–75.

Jmenný rejstřík

Do rejstříku byla zařazena jen jména historických aktérů z doby odpovídající tématu a zaměření jednotlivých kapitol, a to v pořadí křestní jméno příjmení/predikát. Vynecháni jsou tak autoři historické literatury zmínění v textu.

A

Abraham z Nostic 188
 Adolf Hammer ze Schwarzburgu 69, 83
 Albrecht Rendl z Oušavy 13, 79, 80, 201
 Albrecht z Koldic 138
 Albrecht z Valdštejna 198
 Albrecht II. Habsburský 8, 26, 38, 44, 47–50, 55, 68, 88–89, 99, 100–101, 133, 140, 152, 156, 158, 201
 Albrecht II. Libštejnský z Kolowrat 79, 80, 162
 Albrecht III. Saský 158
 Aleš Holický ze Sternberka 50
 Aleš Vřeštovský z Rýzmburka 45
 Alžběta Lucemburská 48, 49, 50
 Andreas Dreßler 189
 Anna Habsburská 53
 Anna Jagellonská 64, 127, 141, 142
 Anna z Foix 64
 Anselm z Ronova 155

B

Barbora Celjská 45, 47
 Bartolus de Saxoferrato 87

Bogisch von Wiesenburg 155
 Benedikt Rejt (Ried) 195, 207
 Beneš z Weitmile 57, 58
 Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic 74, 77, 78, 79, 80
 Bolek II. Svidnicko-Javorský 125, 147
 Boleslav IV. Kadeřavý 118
 Briccius Gauske 182, 206

C

Ctibor Tovačovský z Cimburka 99, 102, 106

D

Dětrich I. Wettinský, též Dětrich I. Lužický 145
 Dětrich III. Míšeňský, zv. Diezmann, též Dětrich IV. Lužický 146

E

Emanuel Ferdinandi 84

F

Ferdinand I. Habsburský 38, 69, 80, 103, 104, 105, 129, 131, 142, 171, 186, 195

- Ferdinand II. 69, 81, 105, 106, 108
 František z Nostic 191
 Franz Marquirt 192
 Franz Schneider 195
 Franz Schreiber (z Lehnice) 124
 Fridrich Falcký 105
 Fridrich I. Míšeňský 146
 Fridrich II. Braniborský 160
 Fridrich II. Míšeňský 146
 Fridrich II. Sicilský/Štaufský 47,
 88, 89
 Fridrich III. Míšeňský 147
- G**
- Gero (markrabě) 145
 Gozzio z Orvieta 13
- H**
- Hánek Brunonis 110
 Hans Lindner 196
 Hans von Aachen 198, 199
 Hans z Metzradtu 186
 Hans z Turgova 155
 Hanuš (Jan) II. z Lichtenštejna 99
 Hanuš z Mühlheimu 124
 Hartung von Klux 49
 Heralt Pňovský ze Sovince 108
 Hynek Minsterberský (z Poděbrad)
 138
- Ch**
- Christoph Walther 192
- I**
- Isidor ze Sevilly 87
- J**
- Jacob Michael 197, 198
 Jáchym II. Hektor Braniborský
 168, 176
 Jakub Schwarz (z rodu Nigerů) 124
 Jan de Turonis 44
 Jan Dubecký z Dubce 79
 Jan Jindřich Lucemburský 63, 94
 Jan Korvín 132, 140
 Jan Krušina IV. z Lichtenburka 24
 Jan Lucemburský 8, 16, 23, 25, 34,
 35, 49, 75, 77, 89, 90, 91–93,
 94, 95, 96–97, 98, 100, 101–102,
 106, 109, 113, 117, 121–122,
 123, 130, 203, 204
 Jan z Biberštejna na Žarově 155
 Jan z Gelnhausenu 90, 94
 Jan z Chotěbuzi 155
 Jan z Klenového na Žínkovech 80
 Jan z Rabštejna 51
 Jan z Varnsdorfu 197
 Jan Zápolský 127
 Jan ml. Ze Šternberka a na Holešově
 108
 Jan ml. ze Žerotína a na Fulneku
 136, 137, 138
 Jan Zhořelecký 181
 Jan Žatecký 136
 Jan Železný 131
 Jan II. Zaháňský, zv. Šílený 139
 Jan II. ze Šelmberka 67, 79, 80, 206
 Jan IV. z Dražic 49, 88, 90–91
 Jan IV. z Pernštejna 195
 Jeroným Šlik 38
 Jindřich Korutanský 88
 Jindřich Lefl z Lažan 110, 112,
 120, 126, 204
 Jindřich I. Javorský 115
 Jindřich I. Ptáčník 145
 Jindřich I. st. Minsterberský
 (z Poděbrad) 57, 138–139
 Jindřich III. z Plavna 38, 42, 163,
 166, 168, 175–176, 206
 Jindřich III. z Rožmberka 24
 Jindřich VI. Vratislavský 117, 122
 Jindřich VI. Starší Zaháňský 122
 Jindřich VIII. Břežský 122
 Jiří Mehl ze Střelic 189

Jiří z Poděbrad 10, 19, 20, 23, 26,
28, 29, 30, 31, 33–36, 37, 39,
52, 53, 55–57, 60, 61, 37, 75, 78,
98, 101–102, 104, 128, 131, 134,
135, 136, 140, 153, 160, 161,
164, 174, 200, 201–202

Jiří ze Steinu 175, 206

Jiří ze Šelenberku a na Kosti 136,
167, 176

Johana z Rožmitálu 37

Johann Kreuter 190

Jošt Lucemburský 24, 36, 98, 99,
154, 155

Jošt Týřovský z Einsiedlu 52, 53, 54

K

Karel st. ze Žerotína 71, 76, 78, 83

Karel I. Minsterberský 133

Karel IV. 10–11, 14–16, 23, 25, 30,
31, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 60,
63, 68–69, 70, 71, 72, 73, 75, 82,
89, 90, 94, 97, 98, 115, 119, 120,
122, 123, 124, 125, 126, 128,
129, 134, 135, 144, 147–148,
149, 151, 152, 153, 154, 158,
159, 164, 169, 172–173, 177,
181, 203, 205

Kašpar Šlik 38, 39, 44, 48, 49, 69

Kazimír I. Těšínský 115

Kazimír II. Těšínský 127, 136–137

Kazimír III. Veliký 48, 113, 114,
115, 117

Kliment VI. (papež) 56

Konrad Pflüger 193

Konrád I. Míšeňský 145

Konrád IX. Olešnický 21

Kryštof Fridrich z Tschirnhausu
187

Kryštof z Nostic 186

L

Lacek z Kravař a Helfštejna 99

Ladislav Pohrobek 30, 33, 36, 50,
52, 53, 67, 101, 102, 131, 135,
140, 159–160

Lorenc Koutný ze Zářečné 78, 83

Lucas Cranach ml. 189, 190, 191

Lucas Cranach st. 190, 191, 192

Ludvík I. Jagellonský 64, 103, 104,
105, 136, 137, 141, 142, 171

Ludvík I. (Veliký) Uherský 118, 119

Ludvík IV. Bavor 115, 146

Ludvík V. Bavorský, též Lud-
vík I. Braniborský 146

Ludvík V. Falcký 69

Ludvík I. Veliký (uherský král) 118,
119

M

Marie Lucemburská 96

Marie Manrique de Lara y Mendoza
84

Markéta Opolská 135

Matouš z Chlumčan 21, 39, 41, 43,
63, 74, 76–77, 79, 207

Matyáš Habsburský 105

Matyáš Korvín 41, 67, 69, 101,
102–104, 106, 128, 131, 132,
135, 139, 140, 160, 181, 182–
183, 184, 200, 206

Maxmilián Norbert Krakovský z Ko-
lowrat 71, 83

Maxmilián I. Habsburský 164

Maxmilán II. Habsburský 105, 120

Menhart II. z Hradce 45, 47, 50, 52

Mikuláš Bunzlauer 124, 126

Mikuláš Tempelfeld 140

Mikuláš I. Minsterberský 116

Mikuláš I. Opavský 97

Mikuláš II. Opavský 97, 98, 115

Mikuláš II. Opolský 138

N

Nickel z Tschirnhausu 187

O

- Oldřich z Nostic 186–187
 Olbram ze Škvorce 24
 Oldřich II. z Rožmberka 50
 Oldřich V. z Hradce 52
 Ondřej z Dubé 18, 24, 40
 Ota z Bergova 24
 Ota z Kittlitz 155
 Ota I. (císař) 141
 Ota II. Bavorský, Pfalz-Neumarkt-
 -Mosbach 60
 Ota V. Bavorský 147
 Otakar Štýrský 49
 Otto Schenk von Sydow 155

P

- Paul Ries 192
 Petr Bunzlauer (z Boleslavce) 124
 Pierre Bertrand de Colombier 72
 Přeclav z Pohořelé/ Przeclaw
 z Pogorzeli 122
 Přemek (Přemysl) I. Těšínský 116,
 122
 Přemysl Otakar I. 15, 49, 77
 Přemysl Otakar II. 13, 16, 75, 77
 Půta Švihovský z Rýzemberka 79
 Půta (Botho) z Ilburka
 (von Eilenburg) 155

R

- Rudolf z Rüdeshemu 131
 Rudolf I. Habsburský 59, 88–89,
 116, 120
 Rudolf I. Saský 72, 73, 146
 Rudolf II. (císař) 69, 78, 85, 105,
 197, 198
 Rudolf III. Saský 158
 Rudolf IV. Habsburský 48
 Ruprecht I. Falcký 71, 72–73, 77,
 203

Š

- Štěpán Steidel z Tulechova 83

T

- Tas z Boskovic 21
 Těma z Koldic 125

V

- Václav, sv. 56
 Václav Felix Šmerovský z Lidkovic
 85
 Václav Norbert Oktavián Kinský
 z Vchynic a Tetova 84
 Václav Valečovský z Kněžmostu 53
 Václav Vlček z Čenova 77, 78
 Václav Zub z Landštejna 168, 176
 Václav I. Lehnický 122–123
 Václav II. 13, 90, 115, 116
 Václav II. Lehnický 117
 Václav III. 49
 Václav IV. 10, 24, 55, 56, 99–101,
 102, 110, 117, 120, 122–126,
 134–135, 137, 147, 151, 152,
 154–155, 156, 157, 158–159, 206
 Viktorín Křínecký z Dubé 79
 Viktorin Opavský (z Poděbrad)
 20, 37, 53, 54, 55, 56
 Vilém Václav Kouč z Kouče 85
 Vilém II. z Pernštejna 67, 79, 99
 Vilém III. Saský 53
 Vladislav (Hrbatý) Lenčický
 a Dobřínský 116
 Vladislav I. Lokýtek 97
 Vladislav II. Jagellonský 9, 10, 19,
 20, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35–36,
 37, 41, 42, 57, 58, 59, 61, 64,
 67–68, 69, 70, 74, 75, 77, 79, 89,
 102, 103, 104, 126, 127, 128, 135,
 139–140, 141–142, 143, 145, 152,
 153, 160, 161, 163, 164, 166, 167,
 168, 169, 170, 172, 174, 175, 182,
 185, 200, 201, 202, 206, 207

Vladislav II. Opolský 115, 116
 Vojtěch z Pernštejna 195
 Vratislav II. 75, 77
 Vratislav II. z Pernštejna 84

W

Wendel Roskopf st. 195, 196, 207
 Werner z Orselnu / von Orseln 117
 Wolffart Plankmar 136

Z

Zdeněk Konopištský ze Šternberka
 22, 23, 40, 53, 55

Zdeněk Kostka z Postupic 21
 Zdeněk Lev z Rožmitálu 58, 80,
 127, 166, 175
 Zdeněk Malovec z Malovic 79
 Zikmund Lucemburský 10, 11, 24,
 25, 33, 36, 38, 43–44, 45, 47–49,
 67, 69, 95, 100, 101, 110–111,
 130, 131, 132, 138, 140, 152,
 155, 156, 157–158, 163, 164,
 169, 201
 Zikmund Stoš z Kounic 138
 Zikmund z Varnsdorfu 197
 Zikmund I. Starý 163, 183

Spolu i vedle sebe
**České stavy a stavy zemí České koruny
na prahu raného novověku**

Lenka Bobková – Martin Čapský a kol.

Vydalo nakladatelství CASABLANCA – Václav Žák
Feřtekova 23, Praha 8, 181 00 (tel: 732 754 685)
v roce 2021 jako svou 64. publikaci.

Návrh obálky a grafická úprava Jan Dobeš, studio Designiq.

Překlad závěrečného shrnutí do anglického jazyka Daniela Reischlová.

Odpovědný redaktor Václav Žák.

Jazyková redakce: Lucie Zikmundová.

Technická redakce: Tereza Dufková.

Vytiskla tiskárna Protisk s. r. o., České Budějovice.

Vydání první.

Doporučená cena (včetně DPH) 399 Kč.

ISBN 978–80-87292-55-6